

UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V BRATISLAVE

Studia 2021
Bibliographica
Posoniensia

SB

Studia
Bibliographica
Posoniensia
2021

Univerzitná knižnica v Bratislave
2021

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2021

Zostavovateľka

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD.

Lektori

PhDr. Agáta KLIMEKOVÁ, PhD.

Mgr. Lenka RIŠKOVÁ, PhD.

Redakčná rada

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD., Mgr. Lívia KURUCOVÁ, PhD.,

Mgr. Petronela KRIŽANOVÁ, PhD., PhDr. Klára MĚSZÁROSOVÁ,

Mgr. Michaela SYBILOVÁ, PhD., Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.

Obálka a grafický návrh

Akad. maliar Ladislav VANČO

CIP – katalogizácia v knihe – Univerzitná knižnica v Bratislave

Studia Bibliographica Posoniensia 2021 / zost. Miriam Ambrúžová Poriezová. –
Bratislava : Univerzitná knižnica v Bratislave, 2021. – 248 s.

ISBN 978-80-89303-83-0

EAN 9788089303830

ISSN 1337-0723

MDT

01(082)

* bibliografia

* štúdie

* zborníky

OBSAH

Contents

- 9 Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ
Úvod / *Introduction*

Štúdie / *Studies*

- 11 MICHAELA SIBYLOVÁ
Vydavateľsko-nakladateľský proces prvého nemeckého prekladu
Verbóciho Tripartita z roku 1599 / *The Publishing Process of the First German
Translation of Verbóci's Tripartitum Dating to 1599*
- 27 Angela ŠKOVIEROVÁ
Knižná zbierka Samuela Rochotského a jej osudy / *Samuel Rochotius –
His Book Collection and Its Fate*
- 45 Lucia LICHNEROVÁ
Keď žena predáva knihy – Alžbeta Oberlandová / *When a Woman Sells Books –
Alžbeta Oberlandová*
- 63 Alexandra BALLOVÁ
Náčrt ženy ako podnikateľky v oblasti kníhtlačiarstva v ranonovovekom
Prešporoku / *The Description of a Woman as an Entrepreneur in the Area of Book
Printing in Early Modern Pressburg*
- 72 Ivona KOLLÁROVÁ
Neposlušný cenzor / *Disobedient Censor*
- 85 Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ – Petronela KRIŽANOVÁ
Knižnica Michala Zorkóczyho – budovanie a osudy knižnej zbierky
na prelome 18. a 19. storočia / *Michal Zorkóczy Library – Building and Fate
of the Book Collection at the Turn of the 18th and 19th Centuries*
- 100 Lucie HEILANDOVÁ
Zapomenutá brněnská tiskárna a kamenotiskárna Prokopa Fritsche /
*The Forgotten Brno Publishing House and Lithography Workshop of Prokop
Fritsch*

- 114 Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ
Štefan Leonard Kostelníček vydavateľom / *Štefan Leonard Kostelníček as Publisher*
- 133 Mária PITÁKOVÁ
Tlačiar Jiří Melantrich z Aventina a jeho diela zachované vo fonde Slovenskej národnej knižnice / *The Printer Jiří Melantrich of Aventina and His Works Deposition in the Fund of the Slovak National Library*
- 147 Alica KRIŠTOFOVÁ
Hebrejskí kníhtlačiari 18. a 19. storočia vo fonde judaík knižnice Trenčianskeho múzea v Trenčíne / *Hebrew Book Printers in the Jewish Writings Fund of the Library of the Trenčín Museum in Trenčín*
- 164 Péter EKLER – Endre ZSOLDOS
The Introduction to *Stellarium*, by Johannes Tolhopff: text and translation / Úvod k dielu *Stellarium* od Johanna Tolhopffa: text a preklad
- 175 Katarína BOKROSOVÁ
Cosmographiae Sebastiana Münstera (1488 – 1552) ako veľký projekt bazilejskej tlačiarskej rodiny Petri (Henricpetri) / *Cosmography from Sebastian Münster as a large project of the Basel printing family Petri (Henricpetri)*
- 186 Ľuboš KAČÍREK
Snaha o združovanie slovenskej mládeže prostredníctvom literárneho časopisu *Junoš* / *An Effort to Associate Slovak Youth Through the Literary Magazine Junoš*
- 202 Beata RICZIOVÁ – Oľga VANEKOVÁ
Informácie o vakcinácii v Schediusovom časopise *Zeitschrift von und für Ungern* / *Information on Vaccination in Schedius Magazine Zeitschrift von und für Ungern (Journal of and for Hungarians)*

Personálie / Personalities

- 223 Marta ŠPÁNIOVÁ
Doc. PhDr. Gabriela Žibritová, PhD. jubiluje

Recenzie / Reviews

- 233 Ivona KOLLÁROVÁ
SEIDLER, Andrea und István MONOK, Hrsg. Reformation und Bücher. Zentren der Ideen – Zentren der Buchproduktion. Wiesbaden: Harrassowitz, 2020. ISBN 978-3-447-11271-0. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens, 51).
- 236 Bronislava NAVAROVÁ
AUGUSTÍNOVÁ, Eva a Veronika MURGAŠOVÁ, eds. Vedecká komunikácia 1500 – 1800 III: zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, 2020. ISBN 978-80-89832-22-4.
- 239 Míriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ
KOLLÁROVÁ, Ivona. Tajne nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789 – 1799). Bratislava: Veda, 2020. ISBN 978-80-244-1822-5.
- 241 Marta ŠPÁNIOVÁ
ŽBIKOWSKA-MIGONÍ, Anna i Marta SKALSKA-ZLATI, eds. Encyklopedia książki. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2017. – Tom 1, A-J, s. 776. – Tom 2, K-Z, s. 770. – ISBN 978-83-229-3543-9.
- 245 Zoznam autorov / *The List of Authors*

Úvod

Miriam Ambrúžová Poriežová

Aktuálny ročník zborníka *Studia Bibliographica Posoniensia* sa venuje málo prebádaným paralelám pôsobenia domácich a zahraničných osobností v spleťom priestore dejín knižnej kultúry. Naším cieľom bolo na jednej strane aktualizovať i doplniť doterajší stav poznania a na druhej strane podnieť v tomto smere ďalší výskum s dôrazom na osobnosti, ktoré v rozličnej miere vstúpili do prostredia typografického média a pôsobili vo funkcii vydavateľov, tlačiarov, faktorov, kníhkupcov, kníhviazačov, kolportérov, majiteľov čitární, prekladateľov, cenzorov a i.

Výsledkom analýz rôznych typov prameňov súkromnej i oficiálnej povahy, ako aj tlačenej produkcie je 14 štúdií domácich a zahraničných autorov, ktoré svojím obsahom prekračujú územie Slovenska a vytvárajú rôznorodé pohľady na danú tému v chronologickom rozpätí 15., resp. 16. až 20. storočia.

V jednotlivých štúdiách rezonujú témy aktivít známych i menej známych tlačiarňí a osobností pôsobiacich vo vydavateľskom, v tlačiarenskom či kníhkupecskom prostredí, mapovania vydavateľského procesu konkrétnych titulov, osudov vzácných rukopisov, rekonštrukcií knižných zbierok spoločenského života, ako aj identifikovania spôsobov autocenzúry.

V prvom bloku sú zaradené štúdie orientované na vzdelancov a na budovanie ich osobných knižníc (M. Zorkóczy, S. Rochotský), na cenzorskú činnosť (I. Gotzigh), na podnikateľov a ich aktivity na poli knižného obchodu (A. Oberlandová), prekladateľstva (A. Wagner) a tlačiarensko-vydavateľských aktivít (M. M. Royerová, K. Landererová, Š. L. Kostelníček, P. Fritsch).

Štúdie v druhom bloku sa venujú rozboru vybranej časti fondu pamätovej inštitúcie (judaiká v knižnici Trenčianskeho múzea a tlače J. Melantricha z Avenina vo fonde Slovenskej národnej knižnice).

Posledný blok prináša analýzy vybraných periodík a diel na témy astronómie (J. Tolhopff), geografie (S. Münster a jeho dielo) a vakcinácie (informácie uverejnené v *Zeitschrift von und für Ungern*). Nové témy a poznatky prináša aj štúdia o formovaní literárneho života v druhej polovici 19. storočia (časopis *Junoš*).

Do rubriky *Personálie* sme pri príležitosti významného životného jubilea doc. PhDr. Gabriely Žibritovej, CSc., vysokoškolskej pedagogičky a významnej osobnosti pri výskume dejín knižnej kultúry na Slovensku, zaradili jej biografický medailón doplnený súpisom publikovaných prác.

Záver zborníka patrí ako zvyčajne rubrike, v ktorej dostávajú priestor recenzie monografií a zborníkov z dejín knižnej kultúry domácej a zahraničnej proveniencie.

Pri uvádzaní historických mien uprednostňujeme ich podobu uvedenú v Slovenskom biografickom slovníku. Plne však rešpektujeme názor a želanie autorov.

Vydavateľsko-nakladateľský proces prvého nemeckého prekladu Verbóciho Tripartita z roku 1599

Michaela Sibyllová

Kľúčové slová: Tripartitum, zvykové právo, Uhorsko, Augustín Wagner (cca 1570 – 1603), nemecký preklad, vydávanie právnickej literatúry, tlač 16. storočia

V príspevku sa budeme venovať prvému nemeckému prekladu Verbóciho Tripartita z roku 1599, ktoré je pre nás zaujímavý tým, že jeho vydanie iniciovali a podporili prešporcký richtár, mešťanosta a mestská rada a zachoval sa vo fonde Univerzitnej knižnice v Bratislave. Predstavíme prekladateľa Augustína Wagnera pochádzajúceho z bavorského Vilsecku, ktorý bol v rokoch 1597 – 1599 notárom v Prešporoku.¹ Vydavateľsko-nakladateľský proces tohto prekladu spolu so schvaľovacím procesom zrekonštruujeme na základe samotnej tlače (dedikácia, predhovor čitateľovi, formálna stránka prekladu), ako aj sekundárnych prameňov (korešpondencia). Spoznať okolnosti vydania nemeckého prekladu nám pomohla analýza zastúpenia Tripartita na knižnom trhu v 16. storočí od prvého latinského vydania v roku 1517 do roku 1599, keď bol publikovaný nemecký preklad.

Tripartitum opus iuris consuetudinarij in clyti Regni Hungariae

Vydanie Tripartita na začiatku 16. storočia bolo zavŕšením dlhoročného snaženia o kodifikáciu obyčajového práva v Uhorsku. Tripartitum zostavil právnik slovenského pôvodu Štefan Verbóci (1458 Verbocvy, Uhorsko /dnešná Ukrajina/ – 1541 Budín), ktorý bol personálom, krajinským sudcom a uhorským palatínom (1525 – 1526). Dielo vyšlo v latinskom jazyku pod názvom *Tripartitum opus iuris consuetudinarij in clyti Regni Hungariae* (*Trojdielne spracovanie obyčajového práva slávneho uhorského kráľovstva*) prvýkrát v roku 1517 vo Viedni.² Hoci bol obsah Tripartita schválený panovníkom Vladislavom II. Jagelovským predpísanou formou, nestalo sa zákonom, pretože ne-

¹ V príspevku budem používať historický názov Prešporok, keďže sa venujem dejinám Bratislavy pred rokom 1918.

² VERBŐCI, Š. Tripartitum opus iuris consuetudinarij... Wien: J. Singriener st., 1517.

malo pripojenú kráľovskú pečať. Aj napriek tomu sa táto zbierka uplatnila v súdnej praxi v Uhorsku hneď po prvom vydaní a používala sa stáročia ako občiansky zákonník.³ Dokazuje to až päť latinských vydaní v priebehu 64 rokov po prvom vydaní (1545⁴, 1561⁵, dvakrát 1572⁶, 1581⁷), ku ktorým postupne pribudli preklady Tripartita do národných jazykov. Prvé vyšli maďarské preklady⁸ (Weresov preklad 1565⁹, Heltaiho preklad 1571¹⁰) a po nich nasledoval chorvátsky (1574¹¹) i nemecký preklad (1599). Všetky tieto vydania sú dôkazom využívania Tripartita v súdnej praxi vo všetkých krajinách Uhorska.

Napriek tomu, že v 16. storočí bola úradným jazykom latinčina, prvé nelinecké vydania Tripartita vyšli už v tomto storočí. Hlavným dôvodom vzniku prekladov bol silnejší vplyv reformácie a s tým spojená požiadavka na publikovanie v národných jazykoch. Nezanedbateľným faktorom bol aj vývoj právnického jazyka, ktorý dozrieval v jednotlivých národných jazykoch rôzne. Okrem toho dôležitú úlohu zohrával knižný trh a dopyt na vydanie zo strany potenciálnych zákazníkov. V prípade Tripartita potenciálnymi zákazníkmi neboli len právnici a iní vzdelanci, ktorí viedli súdne spory, ale postupne sa k nim pridávali aj účastníci súdnych sporov, neovládajúci latinský jazyk. Medzi prvým latinským vydaním Tripartita (1517) a prekladmi uplynul relatívne dlhý čas. Pri maďarskom preklade (1565) to bolo 48 rokov, pri chorvátskom (1574) 57 rokov a pri nemeckom (1599) až 82 rokov.

Nemecký preklad bol vytlačený vo Viedni v roku 1599, jeho názov v preklade znie: *Dekrét alebo Tripartitum (trojdielne spracovanie) krajinského práva a obyčajov veľaváženého uhorského kráľovstva, napísané Štefanom Verbőcim v latinskom jazyku a teraz pre dobro najslávnejšieho nemeckého národa z latinčiny do nemčiny svedomite preložené a zosta-*

³ Viac o živote a diele Š. Verbőciho ako aj slovenský preklad textu Tripartita pozri ŠTENPIEN, E. *Tripartitum*.

⁴ VERBŐCI, Š. *Tripartitum opus iuris consuetudinarij...* Wien: J. Singriener st., 1545.

⁵ VERBŐCI, Š. *Tripartitum opus iuris consuetudinarij...* Wien: J. Singriener ml., 1561.

⁶ VERBŐCI, Š. *Tripartitum opus iuris consuetudinarij...* Wien: B. Eber, 1572; VERBŐCI, Š. *Decretum, opus tripartitum iuris*. Cluj: G. Heltai, 1572.

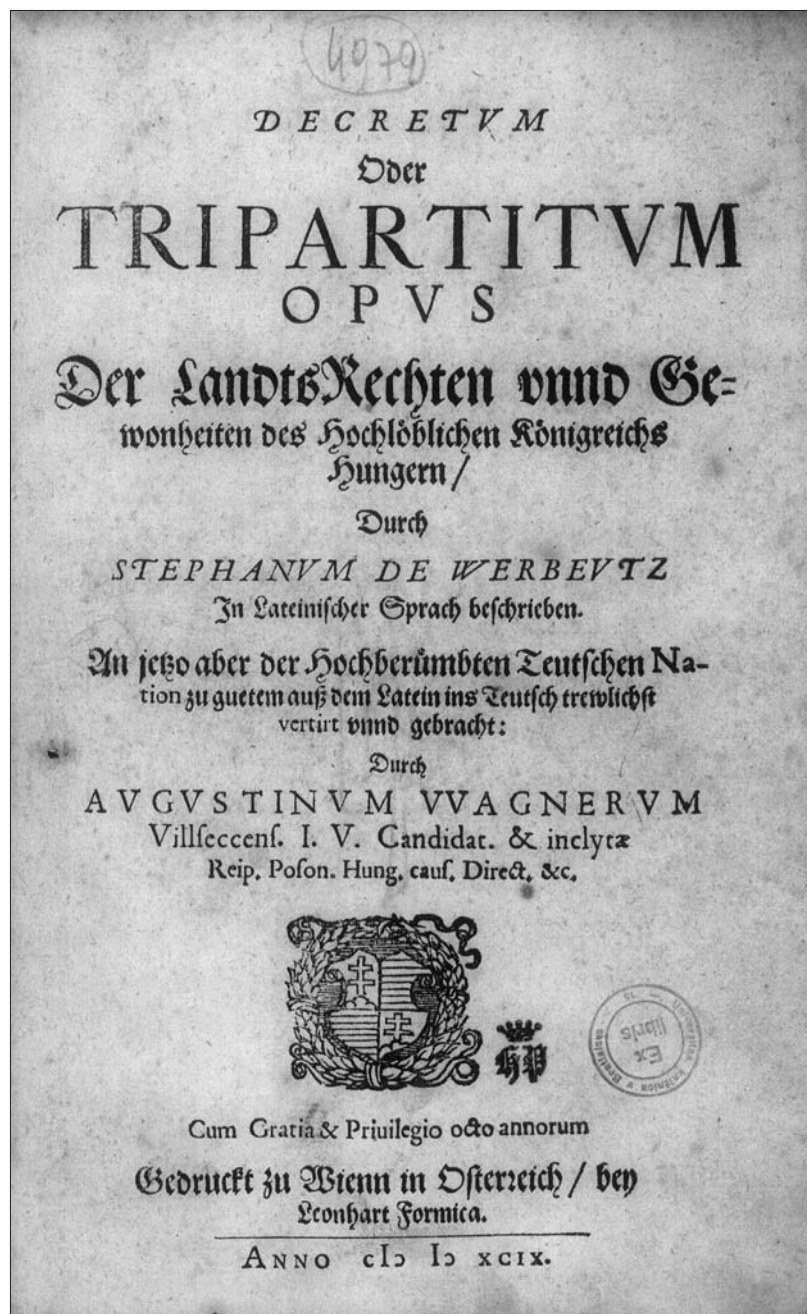
⁷ VERBŐCI, Š. *Tripartitum opus iuris consuetudinarij...* Wien: E. Hiller; L. Nassinger, 1581.

⁸ Porovnanie maďarských prekladov pozri ŠTENPIEN, E. Niekoľko poznámok k najstarším prekladom Tripartita.

⁹ VERBŐCI, Š. *Magyar decretvm, kyt Weres Balas a deakbol, tudni illyk a Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet Tripartitomnak*. Debrecen: Raphael Hoffhalter, 1565; VERBŐCI, Š. *Magyar decretvm, kyt Weres Balas a deakbol, tudni illyk a Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet Tripartitomnak*. Debrecen [partim Gyulafehérvár]: Raphael Hoffhalter, 1565 [partim 1568?].

¹⁰ VERBŐCI, Š. *Decretvm, az az Magyar és Erdely országnac törüeny könyue*. Heltai Gaspártol wyonnan meg nyomtattot. Colosvarot, 1571.

¹¹ VERBŐCI, Š. *Decretum koterogaie Werbewczy Istvan...* Od Ivanvssa Pergossicha na szlouienszki iezik oberniem. V Nedelischu: [Rodolphus Hoffhalter], 1574.

Obr. 1 Titulný list nemeckého prekladu Tripartita z roku 1599

vené Augustínom Wagnerom z Vilsecku, kandidátom oboch práv a riaditeľom uhorských právnych záležitostí na prešporskom magistráte.¹² Podľa názvu by sme mohli usudzovať, že toto vydanie, okrem prekladu *Tripartita*, obsahuje aj iné krajinské nariadenia. Wagner použil ako prvé slovo v názve dekrét (decretum) tak, ako ostatné preklady v 16. storočí. Na rozdiel od Weresovho maďarského prekladu, ku ktorému boli pripojené aj iné kráľovské nariadenia¹³, vo Wagnerovom preklade ide len o úplný preklad latinského originálu *Verböcziho* obyčajového práva. Úvodné strany tlače obsahujú Wagnerovu dedikáciu a predhovor čitateľovi, ktoré boli primárnym prameňom pre rekonštrukciu vydavateľsko-nakladateľského procesu tohto prekladu. Adresátni dedikácie sú najvyšší členovia prešporskej mestskej rady – richtár, mešťanosta a ostatní členovia rady. Nevieme prečo A. Wagner neuviedol aj ich mená. Literatúra¹⁴ uvádza, že prešporským richtárom v roku 1599 bol Christof Tschatter a mešťanostom Gašpar Liechtenperger (nie celý rok, pretože 20. októbra 1599 zomrel).¹⁵ Títo mecenáši ho podporili v otázke zverejnenia prekladu a sľúbili mu aj podporu pri tlači. Dedikácia je datovaná 26. júla 1599.

Augustinus Wagnerus Villseccensis, Utriusque Iuris Candidatus

Ako sa uvádza na titulnom liste prekladateľom a zostavovateľom nemeckého prekladu bol kandidát práv Augustín Wagner, ktorý pochádzal z bavorského Vilsecku.¹⁶ Údaje o jeho rodičoch ani presný dátum narodenia nepoznáme. Podľa roku zápisu na univerzitu predpokladáme, že sa narodil medzi rokmi 1565 – 1575. Ako prešporský notár pôsobil v rokoch 1597 – 1599. Post mestského notára bol jedným z najlukratívnejších úradníckych postov v Prešporku. Obsadzoval sa na základe rozhodnutia mestského senátu a notár bol zamestnancom mesta s riadnym platom. Vyžadovalo sa univerzitné vzdelanie právnického alebo filozofického smeru. Notár musel výborne ovládať latinčinu a rétoriku, pretože ho mesto posielalo na rôzne rokovania, napr. na krajinské snemy alebo na panovnícky dvor. Jeho hlavnou funkciou však bola správa mestských záležitostí a riadenie mestskej kancelárie – viedol záznamy v mestských protokoloch o zasadaniach a činnosti mestskej rady, vydával mestské listiny, spisoval

¹² VERBŐCI, Š. *Decretvm Oder Tripartitvm Opvs Der LandtsRechten vnnd Gewonheiten des Hochlöblichen Königreichs Hungern Durch Stephanvm De Werbevtz Jn Lateinischer Sprach beschrieben. An jetzo aber der Hochberümbten Teutschen Nation zu guetem auß dem Latein ins Teutsch trewlichst vertirt vnnd gebracht: Durch Avgvstinvm Vvagnernm Villseccens. I. V. Candidat. & indlytae Reip. Poson. Hung. caus. Direct. &c. Wien: L. Formica, 1599.*

¹³ ŠTENPIEN, odk. 8, s. 4.

¹⁴ BEL, M. *Bratislava Mateja Bela*, s. 151.

¹⁵ FEDERMAYER, F. *Prešporský richtár Liechtenperger a jeho rodina*, s. 56.

¹⁶ A. Wagner používal prídomek *Villseccensis* a označenie *Utriusque Iuris Candidatus*, čo znamená, že nemal ukončené štúdium práva.

testamenty, zostavoval mestskú korešpondenciu. Ak mal právnické vzdelanie, do jeho kompetencie patrila aj funkcia mestského fiškála či syndicus (právneho zástupcu). Prešporskí mestskí notári z druhej polovice 16. storočia boli väčšinou cudzinci šľachtického pôvodu, ktorí pochádzali z habsburských dedičných krajín (Bavorsko, blízke juhonemecké krajiny) a univerzitné štúdium absolvovali vo Viedni. To bol aj prípad Augustína Wagnera z bavorského Vilsecku, ktorého šľachtický pôvod Feder-mayer odvodzuje od striebornej kanvice s erbom spomínanej v testeamente jeho vdovy.¹⁷ Wagner však neštudoval vo Viedni¹⁸, ale na protestantskej univerzite v Jene. Podľa univerzitetnej matriky sa zapísal na štúdium v zimnom semestri v roku 1591.¹⁹ Študoval právo, ale štúdium nedokončil, získal len titul kandidáta rímskeho a cirkevného práva (*utriusque iuris candidatus*). Jeho univerzitné štúdiá dokumentujú štyri tlačou vydané dišputácie z rokov 1592²⁰, 1594²¹, 1595²², ktoré obhajoval za predsedníctva tamojšieho profesora práva Leopolda Hackelmana. Kde sa zdržiaval pred príchodom do Prešporka (1597), nevieme. V dedikácii k nemeckému prekladu *Tripartita* Wagner spomína slobodné banské mestá uhorského kráľovstva, v ktorých spoznal viacerých podporovateľov svojho prekladu. Takže je možné, že ešte pred príchodom do Prešporku pôsobil v niektorom z nich, alebo aspoň v nich viedol právnické rokovania. Predpokladáme, že skôr ako začal prekladať *Tripartitum*, mal už skúsenosti z uhorskej súdnej praxe, iba tak mohol zvládnuť terminologické úskalia tohto odborného prekladu. Počas štúdiá v Jene mohol prísť do kontaktu so študentmi z územia Slovenska, ktorí mohli byť zaangažovaní do jeho príchodu do Prešporka či banských miest. Na univerzitné štúdium v Jene sa v rovnakom roku ako A. Wagner zapísal aj Lucas Müller z Banskej Bystrice a v roku 1592 Ján Schrembsler ml. (? – 1624) z Prešporku.²³ Wagnerov príchod do Prešporku v roku 1597 súvisel s angažovaním sa za mestského notára. Jeho predchodcom v tejto funkcii bol Ján Cellarius st. (asi 1555 – 1597/1598), ktorý bol manželom sestry Jána Schrembsera ml., Magdy. Iste to nebola náhoda a Wagner nadviazal priateľský vzťah s Jánom Schrembslerom ml. ešte počas ich spoločného univerzitného štúdiá v Jene. Navyše Ján Cellarius st. bol v čase Wagnerovho príchodu do Prešporku mešťanostom, čiže spoluroz-

¹⁷ FEDERMAYER, F. Genealogický pohľad na prešporských mestských notárov 2. polovice 16. storočia, s. 120.

¹⁸ GALL, F. Die Matrikel der Universität Wien. IV. Band, 1579/II – 1658/59.

¹⁹ MENTZ, G. Die Matrikel der Universität Jena. Bd. 1 (1548 – 1652), s. 349.

²⁰ HACKELMANN, L. Decadis disputationum feudalium distutatio tertia. Jena, 1592.

²¹ HACKELMANN, L. Disputationis IV. [V.] positiones [...] De aqua, et aquae pluviae arcendae actione. Jena, 1594.

²² HACKELMANN, L. Disputationis XII. Partis Sextae Pandectarum Positiones De Confessis, cessione bonorum et privilegiis creditorum. Jena, 1595; HACKELMANN, L. Disputatio decimaquarta Septimae partis Pandectarum, De appellationibus. Jena, 1595.

²³ Bol synom prešporského mešťanostu Jána Schrembsera st. (1601). Genealogickú tabuľku tohto rodu pozri FEDERMAYER, F. Lausser: príbeh mešťanskeho rodu, s. 104.

hodoval o výbere nového notára. A. Wagner ako mestský notár pôsobil len do januára 1599, od februára 1599 angažovalo mesto ako notára Michala Marthia. A. Wagner zostal naďalej v službách mesta, ale v novej funkcii, ktorú má uvedenú na titulnom liste nemeckého prekladu. Išlo o funkciu riaditeľa uhorských právnych záležitostí na prešporskom magistráte. Podľa Federmayera túto funkciu onedlho zanechal a 16. mája 1600 oficiálne ukončil svoje služby pre mesto.²⁴ Wagnerovi sa ako cudzincovi podarilo urobiť v pomerne krátkom čase nielen úspešnú kariéru v prešporskej mestskej správe, ale sa aj výhodne oženil. Jeho manželkou sa stala príslušníčka popredného prešporského rodu, dcéra humanistického básnika, prírodovedca a botanika Juraja Purkirchera, Rozina, rodená Purkircherová (približne 1570 – 1635); vtedy bola vdovou po lekárnikovi Leopoldovi Mauritzovi. Svadba sa podľa Federmayera mohla konať medzi rokmi 1598 – 1600.²⁵ Týmto manželstvom bol cudzinec Wagner definitívne prijatý medzi prešporský patriciát. Jeho úspešný životný príbeh však netrval dlho. Poslednú zmienku o ňom máme z roku 1603. V tomto roku dostal ponuku od viedenskej cisárskej dvorskej komory a Uhorskej komory, aby pripravil na vytlačenie nové latinské vydanie Verböcchio Tripartita a tiež Constitutiones Regni Hungarici. Tieto vydavateľské plány mu však prekazila náhla smrť, zomrel pred 13. septembrom 1603.²⁶

Motív vzniku nemeckého prekladu

Podľa informácií na titulnom liste Wagner preložil Tripartitum z latinčiny do nemčiny pre dobro nemeckého národa – „... der Hochberümbten Teutschen Nation zu guetem auß dem Latein ins Teutsch trewlichst vertirt...“. V dedikácii motív vzniku prekladu vysvetlil tak, že chcel sprístupniť zákony obyčajového práva uplatňované v uhorskom súdnictve obyčajnému človeku a tým, ktorí neovládajú latinský a maďarský jazyk. Z toho vyplýva, že Wagner našiel potenciálnych záujemcov, ktorí neovládajú úradný jazyk natoľko, aby rozumeli odbornému právnickému textu. Vedel aj o existencii maďarských prekladov Tripartita, ktoré vyšli tlačou v rokoch 1565, 1571. Wagnerov vydavateľský projekt nebol náhodný, ale dobre premyslený. Vychádzal z poznania knižného trhu a nasledoval zahraničné skúsenosti, pričom jeho ambície sa opierali o potreby potenciálnych zákazníkov. Od vytlačenia posledného latinského vydania (1581) uplynulo 18 rokov a už zrejme nebolo k dispozícii na knižnom trhu. Realizované vydania maďarských prekladov a chorvátskeho prekladu Tripartita (1574), určené pre príslušné jazykové etniká v rámci habsburskej monarchie, iste boli pre Wagnera pozitívnym príkladom.

²⁴ FEDERMAYER, odk. 17, s. 120.

²⁵ FEDERMAYER, odk. 17, s. 119.

²⁶ TAKÁTS, S. Előmunkálatok a „Tripartitum“ új kiadására 1603-ban, s. 30. Za preklad ďakujem PhDr. K. Mészárosovej.

Obr. 2 Dedikácia prešporskému richtárovi, mešťanostovi a ostatným členom mestskej rady

Prečo nemecký preklad iniciovala a podporila práve prešporská mestská rada? Počas druhej polovice 16. storočia a začiatkom 17. storočia bol totiž prešporský patriciát (richtár, mešťanosta, členovia senátu) čisto nemeckým spoločenstvom. Hoci v meste stúpala počet maďarských, slovenských a chorvátskych mešťanov, nepresiahli jednu tretinu prešporského mešťanstva.²⁷ Prešporok bol v tomto období národnostne nemecký a konfesiónálne evanjelický. Na postavenie a význam prešporského patriciátu aj celého mesta mal vplyv fakt, že od roku 1536 bolo hlavným mestom habsburskej časti kráľovstva. Stalo sa mestom snemovým a korunovačným, presťahovali sa sem krajinské úrady. V meste pribúdala mestská inteligencia, zvyšoval sa záujem o vzdelávanie a rozvíjala sa aj knižná kultúra, hoci v tomto období ešte bez existencie domácej tlačiarne. Takéto potreby Prešporčanov plne saturovali zahraničné, najmä neďaleké viedenské tlačiarne.

Wagner ako nakladateľ

Tlačiarom nemeckého prekladu Tripartita bol viedenský tlačiar Leonhart Formica, ktorý začal tlačiť v roku 1590 a získal funkciu krajinského a dvorského tlačiara (1596) a od roku 1599 aj univerzitného tlačiara.²⁸ A. Wagner ho spomína v predho-

²⁷ FEDERMAYER, F. Rody starého Prešporka, s. 42.

²⁸ RESKE, Ch. Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet, s. 1056.

vore v súvislosti s tlačiarenskými chybami, ktoré vznikli počas tlače prekladu. Ospravedlňuje sa čitateľovi, ale neviní z nich tlačiaru, ktorý sa pre chorobu nemohol zúčastniť tlače po celý čas. Problém bol však v tom, že Wagner kvôli vzdialenosti medzi Viedňou a Prešporikom zanedbal korektúru tlače. Z tejto informácie a formy zápisu impresa na titulnom liste prekladu „gedruckt zu Wienn in Osterreich bey Leonhart Formica“ dedukujeme, že tlačiar Leonhard Formica bol len pasívnym subdodávateľom a nepodieľal sa na finančnom zabezpečení vydania prekladu. Finančné náklady na tlač znášal Wagner zrejme sám, ako o tom píše v predhovore „... *nechal som tento preklad vytlačiť*“.²⁹ Od prešporskej mestskej rady ako objednávateľa tlače očakával finančnú odmenu, preto im preklad venoval a v dedikácii ich nazýval svojimi veľkorysými mecenášmi, ktorí mu okrem priazni ponúkli aj všetku možnú podporu a ochranu pred závistlivičami. V dedikácii sa obracia však aj na slobodné banské mestá uhorského kráľovstva, kde našiel tiež mecenášov a ochrancov svojho prekladu. Wagner tak očakával finančnú podporu z viacerých zdrojov. Ako nakladateľ niesol zrejme úplne sám riziká spojené s vydaním tohto prekladu, veril v jeho lukratívnosť a predajnosť, očakával veľký záujem a návratnosť vložených financií. Domnievame sa, že Wagner ako šľachtic, vážený a vplyvný predstaviteľ Prešporka bol dostatočne finančne zabezpečený, aby si týmto vydaním mohol naplniť osobné ambície. O finančných nákladoch spojených s vydaním nemeckého prekladu Tripartita sa zmieňuje v liste z 11. júla 1603, ktorý adresoval radcovi Uhorskej komory Henrikovi Porsiovi. V ňom sa píše, že za vydanie nemeckého prekladu Tripartita zaplatil Wagner zo svojho 1 300 toliarov.³⁰ Nakolko bol tento vydavateľsko-nakladateľský projekt finančne úspešný, nevieme. Pravdou je, že Wagner zanechal pomerne veľké dlžoby, ako sa píše v testamente jeho vdovy.³¹

Príprava na vydanie – Cum Gratia et Privilegio octo annorum

Vydávanie kníh sa od druhej polovice 16. storočia riadilo zákonmi cenzúry, ktoré stanovili Tridentské regule (1564). Išlo o systém dozoru a kontroly nad neustále sa rozširujúcou knižnou produkciou a knižným trhom. Pri vydávaní kníh sa uplatňovala preventívna cenzúra, ktorá vyžadovala povolenie pre knihu ešte pred jej zverejnením tlačou. Regule nariaďovali uvádzať toto povolenie na niektorej z úvodných strán knihy. Aj nemecký preklad Tripartita prešiel preventívnou cenzúrou a dostal povolenie na tlač, ako sa dočítame na titulnom liste: „*Cum Gratia et Privilegio octo annorum.*“ A. Wagner nezverejnil samotný text povolenia ako sa vyžadovalo, ale v dedikácii opísal mechanizmus jeho získania. Tým nám poskytol jednu z mála ná-

²⁹ „... hab ich solche Translation in offentlichen Druck verfertigen lassen ...“

³⁰ TAKÁTS, odk. 26, s. 29. Za preklad ďakujem PhDr. K. Mészárosovej.

³¹ FEDERMAYER, odk. 17, s. 120.

zorných ukážok, ako prebiehala na konci 16. storočia štátna cenzúra, ktorou svetské orgány schvaľovali alebo zakazovali vydávanie svetskej literatúry.

A. Wagner požiadal rakúskeho arcivojvodu Mateja II. Habsburského (1557 – 1619), aby dovoľil zverejniť jeho preklad. Arcivojvoda odovzdal preklad na schválenie viedenskej vláde, ktorá sa obrátila na viedenskú univerzitu, aby preklad skontrolovala a informovala o výsledku samotného arcivojvodu. Do schvalovacieho procesu bola zapojená aj Uhorská rada (Consilium Hungaricum), ktorá sa mala na krajiniskom sneme, konanom v Prešporke v roku 1599, vyjadriť k povoleniu. Keďže všetky spomenuté inštitúcie odobrili zverejnenie, arcivojvoda Matej II. povolil vytlačenie prekladu a vydal aj vydavateľské privilégium na tlač na 8 rokov.

V publikovaných uzneseniach uhorského snemu z roku 1599 sa udelenie tohto povolenia nenachádza.³² Pritom nás zaujal dátum konania uhorského snemu – 25. január 1599. Ak budeme tento dátum pokladať za dátum udelenia povolenia na tlač, získame predstavu o časovej postupnosti prípravy tohto vydania. A. Wagner dostal povolenie na vytlačenie svojho prekladu 25. januára 1599, nasledujúcich šesť mesiacov venoval predtlačovej príprave, keďže jeho dedikácia prešporskej mestskej rade je datovaná 26. júla. Viedenskému tlačiarovi tak museli stačiť na vytlačenie asi dva mesiace, počas ktorých sa realizovali aj korektúry, s ktorými Wagner nebol spokojný. Preklad musel byť vytlačený už začiatkom októbra. Zachoval sa totiž list datovaný 11. októbra 1599 v Prešporke, v ktorom Wagner oznamuje svojim nemenovaným mecenášom z Kremnice vo funkcii richtára³³ a členov mestskej rady, že by im rád poskytol exemplár svojho prekladu.³⁴

Wagner ako prekladateľ a zostavovateľ

Pri hodnotení Wagnerovho prekladu Tripartita z odborného právnického pohľadu budeme vychádzať zo štúdie českého právnika, historika, slavistu a prekladateľa Karla Kadleca (1865 – 1928), ktorý bol profesorom slovanského práva na právnickej fakulte Univerzity Karlovy v Prahe. Karel Kadlec hodnotí Wagnerov nemecký preklad ako „zajímavý především svou terminologií ... skoro nikde nezkracuje originál a drží se ho téměř slovně. Pouze na ... málo místech překládá Wagner volně, avšak bez újmy věci.“ Kadlec nachádza však vo Wagnerovom preklade aj chyby: „Sem tam podán jest smysl

³² VERBŐCI, Š. Tripartitvm Opvs, Decretorum, Constitvtionvm Et Articvlorum Regvm Incltyi Regni Vngarię... Viennę Avstrię: Caspar ab Rath, 1628.

³³ V roku 1599 bol richtárom v Kremnici David Schetz (Schötz) pozri GAYER, B. Zastúpenie baníctva v správe mesta Kremnice v 15. – 18. storočí, s. 98.

³⁴ „... non levibus sumptibus opus iam perfectum et absolutum sit, fretus summa benevolentia V. E., qua bonos viros, iisdem translati Juris Hungarici exemplar observantia ergo offerem, et prout in publica libri pręfatione factum commendarem. Tandem pro eo, quo animi studio et observantia debeo rogarem, et hoc levidense chartaceum munusculum ... accipiant ...“ ERNYEY, J. Verbőczi Tripartituma német fordításának történetéhez.

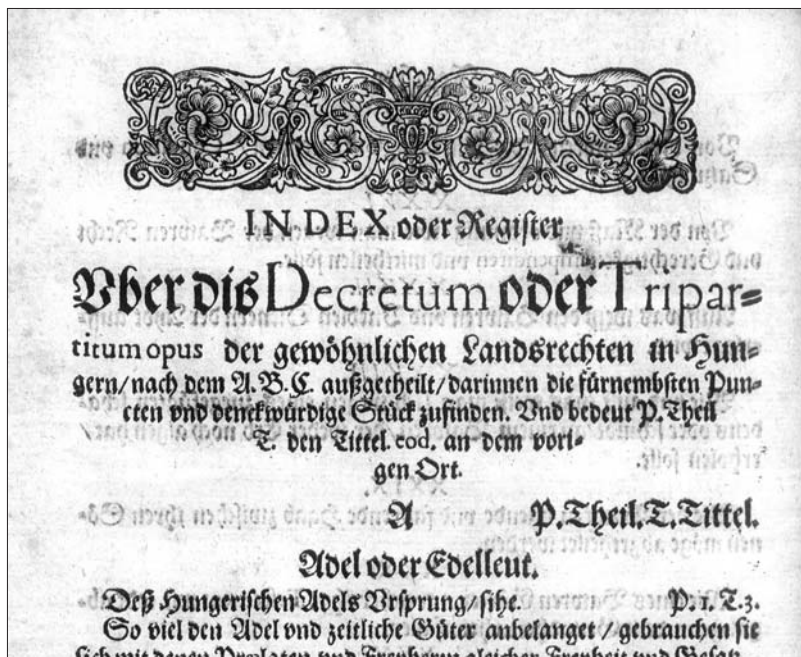
latinského originálu dosti neobratně, a někde dokonce i chybně. Na konci knihy uvedeny jsou sice tiskové omyly, avšak jen některé. Mnoho jest jich vůbec přehlédnuto, a mezi nimi jsou některé takové, že následkem nich podán v německém překlade pravý opak skutečného smyslu."³⁵

A. Wagner si bol vedomý chýb, ktoré vznikli pri tlači, preto na to upozornil čitateľa v predhovore. Tie vznikli v dôsledku jeho zanedbaných korektúr. V predhovore Wagner otvorene priznáva, že preklad odborných termínov *Tripartita* mu robil ťažkosť. Zrejme aj preto v dedikácii viackrát označil svoj preklad za skromnú prácu či bezvýznamnú námahu, ktorá podľa neho nie je hodná zverejnenia a chcel si ju zachovať len pre seba. To, že pri svojom preklade do nemčiny vychádzal z latinského vydania sa dočítame na titulnom liste: „*auß dem Latein ins Teutsch trewlichst vertirt*“. Ktoré zo šiestich latinských vydaní prekladal však neuvádza ani v dedikácii. Časovo najbližšie k nemeckému prekladu je 6. vydanie (1581) s časovým odstupom 18 rokov. Zostavovateľom tohto vydania bol trnavský rodák, polyhistor a lekár Ján Sambucus (1531 – 1584), ktorý Verbóciho *Tripartitum* doplnil o vecný register *Index Tripartitorum brevis*. Aj Wagnerov nemecký preklad má vecný register, vzorom mu bol pravdepodobne ten Sambucov. Wagner do registra abecedne usporiadal dôležité heslá vo forme slovných spojení a celých viet, ktoré odkazuje na konkrétne časti a nadpisy *Tripartita*. *Index oder Register uber dis Decretum oder Tripartitum opus* sa nachádza na 25 listoch na konci tlače. Wagner ako zostavovateľ urobil aj ďalšie zmeny, ktorými sa nemecký preklad líši od predchádzajúcich latinských vydaní. Kým text *Tripartita* zachoval a preložil Wagner v úplnej, neskrátenej forme, tak paratexty latinských vydaní vynechal. Jeho preklad neobsahuje Verbóciho predhovor k čitateľovi, ani Verbóciho dedikáciu uhorskému kráľovi Vladislavovi II. Jagelovskému. Chýbajú aj schvaľovací list uhorského kráľa Vladislava II. a príležitostné básne G. Balbiho a B. Bekenia. Na ich miesto Wagner zaradil svoju dedikáciu prešporskej mestskej rade a predhovor k čitateľovi. Obsahový register, čiže očíslovaný obsah úvodu a troch častí *Tripartita*, ktorý majú všetky latinské vydania s výnimkou prvého, zaradil na koniec tlače. Ako prvý zaviedol číslovanie častí úvodu (prológu) v tomto registri, ktoré označil číslicami od 1 – 16. A. Wagner bol originálnym a samostatným zostavovateľom, inšpiroval sa predchádzajúcimi latinskými vydania, ale riadil sa aj potrebami praxe a vlastnými skúsenosťami. Jeho nemecký preklad *Tripartita* sa tak stal praktickou právnickou príručkou uhorského obyčajového práva.

Záver

Preklad Verbóciho *Tripartita* do nemčiny z roku 1599 vnímame ako pôvodný vydavateľsko-nakladateľský projekt, ktorý vyšiel s odstupom 82 rokov od prvého latinského vydania (Viedeň, 1517). Toto vydanie vzniklo na základe spolupráce mesta Prešporok s jeho mestským notárom Augustínom Wagnerom. Hoci prišiel do Pre-

³⁵ KADLEC, K. Verböczyovo *Tripartitum* a soukromé právo uherské i chorvatské šlechty v něm obsažené, s. 104.

Obr. 3 Vecný register Tripartita, zostavený Wagnerom

šporku v roku 1597 ako cudzinec s nedokončeným právnickým vzdelaním, podarilo sa mu v krátkom čase dosiahnuť nielen úspešnú kariéru v mestskej správe, ale aj v súkromnom živote. Dedikácia a predhovor prekladu nám naznačili vydavateľské pozadie jeho vzniku a ukázali, že Wagner nebol len prekladateľom a zostavovateľom, ale aj vydavateľom a nakladateľom. Vydanie Tripartita plánoval financovať v spolupráci s mecenášmi, ktorým preklad dedikoval. Do projektu vložil aj vlastné financie a zabezpečil si vydavateľské privilégium. Wagnerovým motívom na vznik prekladu bolo sprístupnenie zákonov obyčajového práva obyčajnému človeku, čiže neovládajúcemu úradný jazyk, ale týmto vydaním si iste splnil aj osobné ambície. Úspešnosť jeho projektu po odbornej stránke naznačuje aj ponuka z roku 1603 na nové latinské vydanie Tripartita, ktoré mu nedovolila zrealizovať náhla smrť.

Pramene

Latinské vydania Tripartita

VERBŐCI, Š. *Tripartitum opus iuris consuetudinarij inclyti regni Hungariae*. Wien: J. Singriener st., 1517. Ref. VD16 W/1965.

VERBŐCI, Š. *Tripartitum opus iuris consuetudinarij inclyti regni Hungariae*. Wien: J. Singriener, 1545. Ref. ÖNB AC10397572.

VERBŐCI, Š. *Tripartitum opus iuris consuetudinarij inclyti regni Hungariae*. Wien: J. Singriener ml., 1561. Ref. VD16 W/1966.

VERBŐCI, Š. *Tripartitum opus iuris consuetudinarij inclyti regni Hungariae*. Wien: B. Eber, 1572. Ref. VD16 W/1967.

VERBŐCI, Š. *Decretum, opus tripartitum iuris*. Cluj: G. Heltai, 1572. Ref. RMNy 317.

VERBŐCI, Š. *Tripartitum opus iuris consuetudinarij inclyti regni Hungariae*. Wien: E. Hiller; L. Nassinger, 1581. Ref. VD16 W/1968.

VERBŐCI, Š. *Tripartitum Opus, Decretorum, Constitutionum Et Articulorum Regum Inclyti Regni Vngarię, In Tres Tomos Divisum* [online]. Viennae Avstriae: Caspar ab Rath, 1628. [cit. 2021-06-07]. Digitalizát dostupný na: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ197419208

Maďarské preklady Tripartita

VERBŐCI, Š. *Magyar decretum, kyt Weres Balas a deakbol, tudni illyk a Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet Tripartitomnak*. Debrecen: Raphael Hoffhalter, 1565. Ref. RMNy 207.

VERBŐCI, Š. *Magyar decretum, kyt Weres Balas a deakbol, tudni illyk a Werbewczy Istvan Decretomabol, melyet Tripartitomnak*. Debrecen [partim Gyulafehérvár]: Raphael Hoffhalter, 1565 [1568?]. Ref. RMNy 255.

VERBŐCI, Š. *Decretum, az az Magyar és Erdely országnac törvény könyue. Heltai Gaspartol wyonnan meg nyomtattot*. Colosvarot, 1571. Ref. RMNy 307.

Chorvátsky preklad Tripartita:

VERBŐCI, Š. *Decretum koterogaie Verbewczy Istvan ... Od Ivanossa Pergossicha na szlouienszki iezik oberniem*. V Nedelischu: [Rodolphus Hoffhalter], 1574. Ref. RMNy 354.

Nemecký preklad Tripartita:

VERBŐCI, Š. *Decretum Oder Tripartitum Opus Der LandtsRechten vnnd Gewonheiten des Hochlöblichen Königreichs Hungern Durch Stephanum De Werbeutz In Lateinischer Sprach beschrieben. An jetzo aber der Hochberümbten Teutschen Nation zu guetem auß dem Latein ins Teutsch trewlichst vertirt vnnd gebracht: Durch Avgvstinum Vvagnerum Villseccens. I. V. Candidat. & inclytæ Reip. Posen. Hung. caus. Direct. &c.* Gedruckt zu Wienn in Osterreich: bey Leonhart Formica, 1599. Ref. VD16 ZV 20542; UKB Sch.B.128, 22.B.63349.

Zoznam bibliografických odkazov

BEL, M. *Bratislava Mateja Bela*. Bratislava: Obzor, 1984.

ERNYEY, J. Verbőci Tripartituma német fordításának történetéhez.

In: *Magyar könyvszemle*. 1928, évf. XXXV, s. 87 [cit. 2021-06-07]. Dostupné na: <http://www.epa.hu/00000/00021/00181/pdf/087.pdf>

FEDERMAYER, F. Genealogický pohľad na prešporských mestských notárov 2. polovice 16. storočia. In: *Zborník FiF UK: Historica 46*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2005, s. 99 – 132.

FEDERMAYER, F. *Lausser: príbeh meštianskeho rodu*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave, 2016. ISBN 978-80-223-4163-9.

FEDERMAYER, F. Prešporský mestský notár Samuel Káčeri. In: *Zborník FiF UK: Historica 47*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2008, s. 27 – 43.

FEDERMAYER, F. Prešporský richtár Liechtenperger a jeho rodina. Genealogicko-biografická analýza. In: *Zborník Múzea mesta Bratislavy*. Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy, 2012, s. 53 – 62.

FEDERMAYER, F. *Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava: Monada, 2003. ISBN 80-968906-0-3.

GALL, F. *Die Matrikel der Universität Wien*. IV. Band, 1579/II – 1658/59. Graz, Köln, 1961.

GAYER, B. Zastúpenie baníctva v správe mesta Kremnice v 15. – 18. storočí. In: *Kremnica: zborník prednášok z medzinárodného sympózia pri príležitosti 500. výročia kodifikácie banského práva v Kremnici*. Martin: Gradus, 1992, s. 94 – 101.

- HACKELMANN, L. *Decadis Disputationum Feudaliom Disputatio Tertia, De Rebus Quae In Feudum Dari Possint, quae item non possint, quam ... Praeside ... Leopoldo Hackelmanno, I.V.D. Privati Exercitii Gratia Defendere Conabitur, Augustinus Wagnerus ... Ad diem 3. Februarij, hora locoq; consueta, Anno M.D.XCII.* Jena: Tobias Steinmann, 1592. Ref. VD16 ZV 25563.
- HACKELMANN, L. *Disputationis IV. Positiones. Sextae Partis Pandectarum De Aqua, Et Aquae Pluviae Arcendae Actione. Item: De Publicanis: Vectigalium pedagiorum & Gabellorum jure ... Sub Praesidio ... Dn. Leopoldi Hackelmanni I.V.D. & P.P. ... examinandas proponit Augustinus Wagnerus Vilsecensis N. P. Ad diem Mensis Octob.* Jena: Tobias Steinmann, 1594. Ref. VD16 ZV 29561, VD16 ZV 7225
variant s rozdielom v poradovom čísle dišputácie: Disputationis V.
- HACKELMANN, L. *Disputationis XII. Partis Sextae Pandectarum Positiones De Confessis, Cessione Bonorum Et Privilegiis Creditorum, Quas Divina Annvente Clementia Praeside ... Dn. Leopoldo Hakelmanno ... Publicae ratione ordinis examinandas proponit Augustinus Wagnerus Vilsecensis N. P. Idibus Ianuarij.* Jena: Tobias Steinmann, 1595. Ref. VD16 ZV 7255.
- HACKELMANN, L. *Disputatio Decimaquarta Septimae partis Pandectarum, De Appellationibus, Eiusque Processu. ... Praeside ... Dn. Leopoldo Hakelmanno ... In Publico Pandectarum Collegio Ab Augustino Wagnero Vilsecensi N. P. Ad diem ultimum Maij.* Jena: Tobias Steinmann, 1595. Ref. VD16 ZV 7251.
- KADLEC, K. *Verböczyovo Tripartitum a soukromé právo uherské i chorvatské šlechty v něm obsažené.* V Praze: Česká akad. císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1902. Rozpravy České Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, roč. 10, č. 3.
- KOLLÁROVÁ, I. Cenzúra v dejinách knižnej kultúry. In: *Kapitoly z dejín knižnej kultúry: Hypertextová čítanka* [online]. ©2008 [cit. 2021-06-01]. Dostupné na: <https://knizna-kultura.webnode.sk/ucebnice/kapitoly-z-dejin-kniznej-kultury/texty/cenzura-v-dejinach-kniznej-kultury/>
- MENTZ, G. *Die Matrikel der Universität Jena.* Bd. 1, (1548 – 1652). Jena, Weimar, 1944, s. 349 [online]. [cit. 2021-06-15]. Dostupné na: https://zs.thulb.uni-jena.de/receive/jportal_jpvolume_00238391?XSL.art.start=0
- RMNy – Régi magyarországi nyomtatványok: 1473 – 1600. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971.

RESKE, Ch. *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015.

ŠTENPIEN, E. Niekoľko poznámok k najstarším prekladom Tripartita.
In: *Človek a spoločnosť* [online]. 2010, roč. 13, č. 3 [cit. 2021-06-01]. Dostupné na: <http://www.clovekaspolocnost.sk/sk/rocnik-13-rok-2010/3/studie-a-clanky/niekolko-poznamok-k-najstarsim-prekladom-tripartita/>

ŠTENPIEN, E. *Tripartitum*. Žilina: Euro kódex, 2008. ISBN 978-80-89363-24-7.

TAKÁTS, S. Előmunkálatok a „Tripartitum“ új kiadására 1603-ban.
In: *Magyar Könyvszemle* [online]. 1905, évf. 13, s. 27 – 31 [cit. 2021-06-07].
Dostupné na: <https://epa.oszk.hu/00000/00021/00126/pdf/027-031.pdf>

VD16 – *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* [online]. München: SBS, 2005 [cit. 2021-05-03].
Dostupné na: www.vd16.de

The Publishing Process of the First German Translation of Verbőci's Tripartitum Dating to 1599

Michaela Sibyllová

The article deals with the first German translation of Verbőci's *Tripartitum* from 1599, which was commissioned by the Pressburg Town Council. The translator and compiler of the translation was the Pressburg's notary Augustín Wagner (cca. 1570 – 1603), originally from the Bavarian Vilseck. A. Wagner had aristocratic roots and studied law at the University of Jena (enrolled in 1591). He came to Pressburg in 1597 and was immediately hired as a town notary. He obtained this lucrative office probably on the basis of a friendship he established during his university studies in Jena with the son of a Pressburg's burgermeister, Ján Schrembser Jr. Wagner in a brief time not just achieved a successful career in the town's administration, but also married well. His wife was Rozina Purkircher (cca. 1570 – 1635), the daughter of the Pressburg humanist poet, well-known naturalist and botanist, Juraj Purkircher. During that period Pressburg was ethnically a German town and affiliated to the Protestant religion. The idea behind the German translation ensued from the efforts to make the laws of Hungarian customary law available to ordinary people and to those who did not speak Latin or Hungarian. At that time, the book market had already circulated the Hungarian (1565, 1571) and Croat (1574) translations of the *Tripartitum*, and its six La-

tin editions (1517, 1545, 1561, twice in 1572, 1581). The dedication and preface of the translation point us to the publishing background of its origin. They show that Wagner was not only a translator and compiler, but also an editor and publisher. He planned to finance the publication of *Tripartitum* in cooperation with the patrons to whom the translation was dedicated. He also invested his own funds in the project and secured the publishing privilege. Wagner's translation of Verbőci's *Tripartitum* into German is an original publishing project, published 82 years after its first Latin edition.

Key words: *Tripartitum*, customary law, Hungary, Augustín Wagner (cca. 1570 – 1603), German translation, publication of legal literature, 16th century press

Knižná zbierka Samuela Rochotského a jej osudy

Škovierová Angela

Kľúčové slová: Samuel Rochotský, protestanti, knižnica, exulanti

Dlhodobý výskum osobností z územia dnešného Slovenska pôsobiacich v Čechách a na Morave na prelome 16. a 17. storočia (pred bitkou na Bielej hore) postupne odhaľuje množstvo osobností, ktorých pôvod sa viaže k Hornému Uhorsku, resp. k územiu dnešného Slovenska. Pod vplyvom udalostí splynuli s českým prostredím, keďže už študovali v Čechách na Karlovej univerzite, príp. aj na nižších školách. Prirodzene potom ostali pracovať na českých a moravských mestských školách, na panstvách a v službách tunajších zemepánov, príp. našli uplatnenie ako správcovia českých a moravských farností. Skupina týchto osobností je veľmi rôznorodá. Prvú tvoria profesori a učitelia, trvalo či dlhodobo pôsobiaci na Karlovej univerzite alebo na mestských školách, ktoré spadali pod jej pôsobnosť. Môžeme však identifikovať aj skupinu kňazov, kazateľov či pastorov, ktorí boli činní v českých, ale najmä v moravských mestečkách v službách protestantsky orientovanej šľachty. Späťtosť katolíkov s českým prostredím a ich pôsobenie v ňom nie sú dodnes vôbec preskúmané.¹

Protestantskí duchovní rôznych denominácií (najčastejšie išlo o evanjelikov augsburského vyznania, tzv. luteránov, utrakvistov, českých bratov či anabaptistov – novokrstencov) predstavovali v tomto období intelektuálne veľmi silnú skupinu mestských elít, ktorá mala významnú úlohu aj v oblasti knižnej kultúry. Ich teologické, ale aj filozofické a filologické vzdelanie im na jednej strane umožňovalo byť tvorcami literatúry (zväčša išlo o drobné príležitostné žánre, modlitby, kázne, reči alebo polemické traktáty), na druhej strane možno na základe neho predpokladať, že boli aj vlastníkami zaujímavých knižných zbierok, ktoré súviseli s vykonávaním ich profesie.²

Maďarským bádateľom³ sa pri výskume knižnej zbierky rodiny Rákociovcov

¹ ŠKOVIEROVÁ, A. Jessenioví slovenskí súčasníci v Čechách. Vzájomné vzťahy a kultúrne súvislosti, s. 72 – 92.

² MIGOŇ, K. Schlesische Pastoren der Frühen Neuzeit als Leser oder vom Nutzen des Besitzens und Lesens von Büchern, s. 401.

³ OLÁH, R. Samuel Rochotius könyvei a Rákoczi család gyűjteményében, s. 35 – 41; HARSÁNYI, I. A Rákoczi Könyvtár és katalógusa, s. 104; MONOK, I. A Rákoczi-Család könyvtárai 1588 – 1660, s. XXXIV, 100 (zázn. č. 306), 124, (zázn. č. 426), 170 (zázn. č. 665), 175 – 182 (zázn. č. 669), 182 (zázn. č. 670), 183 (zázn. č. 672 a 674), 183 – 184 (zázn. č. 675)

(Rákoczi) podarilo identifikovať zaujímavú skupinu kníh, ktoré podľa rukopisných záznamov v nich patrili istému Samuelovi Rochotskému (Rochotiovi), moravskému kazateľovi. V nasledujúcich riadkoch by sme chceli doplniť poznatky o Samuelovi Rochotskom, jeho priateľských a príbuzenských zväzkoch, o jeho osude i o ďalších knihách z jeho knižnej zbierky.

O Samuelovi Rochotskom nájdeme sporadické zmienky aj v rôznych dobových dokumentoch. Väčšinou však v takých, ktoré sa nejakým spôsobom viažu k udalostiam po bitke na Bielej hore (8. novembra 1620) a následnej politickej situácii poznačenej masívnou rekatolizáciou, keď sa na základe dekrétov Ferdinanda II. prišlo k vypovedaniu všetkých kazateľov hlásiacich sa ku českej konfesii. Tá bola spoločným vyznaním viery, predloženým českými nekatolíckymi stavmi na zemskom sneme v roku 1575. Tzv. *Confessio Bohemica* sa presadzovala i v nasledujúcom období a v rokoch 1609 – 1620 bola legálnym základom luteránstva v Čechách.⁴ Po znemožnení činnosti nekatolíckemu duchovenstvu sa začala ofenzíva aj proti nekatolíckym laikom. V roku 1624 bol vydaný mandát o obnovení katolíckeho vyznania v mestách i na vidieku s výnimkou šľachty. V kráľovských mestách cisár nariadil, že za mešťanov môžu byť prijímaní iba katolíci, ostatným malo byť mešťanstvo povolené len vtedy, ak sa stanú katolíkmi. V duchu tohto nariadenia bolo podobným spôsobom obmedzené aj živnostníctvo. V roku 1626 bolo zakázané sobášenie nekatolíkov a v roku 1627 boli vydané mandáty aj proti nekatolíckej šľachte. Ak šľachta nechcela zmeniť vieru, mohla sa vysťahovať. Poddaní však právo na odchod nemali. Náboženské mandáty spôsobili emigráciu – hromadný odchod obyvateľstva z krajiny. Po prvej vlne utečencov z čisto politických dôvodov v rokoch 1620 – 1621 nasledovali v rokoch 1621 – 1622 početní protestantskí kňazi, potom utečenci z kráľovských miest a najsilnejší prúd opustil krajinu v rokoch 1624 – 1630. Napriek tomu, že nešľachtickému obyvateľstvu nebol odchod pre vieru povolený, do vyhnanstva odchádzali príslušníci všetkých vrstiev. Českí a moravskí protestanti sa vysťahovali do najbližších pohraničných krajín, najmä do Saska, Lužice, Sliezka a do Uhorska.⁵

Jakub Jakobeus sa v dedikácii spisu *Idea mutationum Bohemo evangelicarum in florentissimo regno Bohemiae* (O premenách medzi českými evanjelikmi v kvitnúcim kráľovstve českom), vydaného údajne v Amsterdame v roku 1624⁶, zmieňuje o tom, že početní evanjelickí kazatelia našli útočisko na panstve Gašpara Ilešháziho (Illesházy) z Ilešházu v komitáte trenčianskom a liptovskom „ako napr. dekan uhersko-brodský Rochotius, kazateľ nemecko-brodský Veressius alebo aj kňazi z panstva pána Hodického z Hodějova“. Iné pramene uvádzajú, že z Moravy a Čiech sa mnohí obrátili so žiadosťou o pomoc na panstvo Lednica a Púchov, v tom čase majetky sedmohradského

a PAPP, I. A prédikátorok a társadalomban es a társadalomból, s. 211.

⁴ GAŽÍK, P. Náboženské hnutia pred reformáciou, s. 36.

⁵ Dějiny české literatury I, s. 337 – 338.

⁶ JAKOBEUS, J. Obraz premien českých evanjelických cirkví v prekvitajúcom Kráľovstve českom.

knížata, ďalší na panstvo grófa Turza (Thurza), pána Révaiho (Révay), Nádašdiovcov (Nádasdy), Náriovcov (Nyáry), Viskeletiovcov (Viszkelethy) a iných v oblasti Myjavy, Vrbovíc, Lubiny, v okolí Starej Turej a Nitry.⁷

Spomínaný uherskobrodský dekan Samuel Rochotský – neskorší chránenec Gašpara Iľešháziho – bol, ako správne podotýka aj Róbert Oláh, príbuzným⁸ (možno bratom alebo synovcom) významného básnika honosiaceho sa titulom *poeta laureatus caesareus* Ondreja Rochotského, ktorý pochádzal z Nemeckej Lupče. Odkaz na takýto príbuzenský zväzok možno nájsť v chronostichu básne *Aliud pro Samuele, D[omini] Samuelis Rochotii a Rochiczerberga, germani mei, filiolo recens nato*, ktorá je súčasťou Rochotského zbierky Γλυκύκρονον z roku 1607. Ide o zbierku básní venovanú dobrodincom, priateľom a príbuzným Ondreja Rochotského, ktorá má zásadný význam pre poznanie básnikových vzťahov. Báseň (3 dvojveršia s eteostichom)⁹ venovaná Samuelovi, oslavuje narodenie – v tomto prípade syna autorovho blízkeho príbuzného – taktiež Samuela. Básnik nazýva chlapca otcovou nádejou a želá mu zdravie a od Boha všetky dobré veci:

ALIUD

PRO SAMUELE D[omini] SAMUELIS ROCHOTII
a Rochiczerberga Germani mei, filiolo recens nato.

NICoLaI Vt FerIIIs faX Vna CVCVrrerat AXe,
NataLI SaMVeL RoChotIane tVo?
Vive puer spe Patris & ad pia vota bonorum,
Quo te olim referat patria grata D E O.
Da Iova augmentum nato, optatamque; salutem.
Vt puer Asiriae hic secula vincat Avis.

Meno Samuel bolo v Rochotského rodine nepochybne obľúbené. Volal sa tak i syn básnika Ondreja Rochotského, ako dokladá aj sedem dvojverší s názvom *In diem A. D. Kal[endas] Junii* od iného rodinného príbuzného – Martina Rochotského k narodeniu syna svojmu synovcovi O. Rochotskému, datované v Bratislave a pripojené k tlači *Poematium de Peste* z roku 1614. Treba teda zdôrazniť, že v chronostichu básne venovanej Samuelovi nejde o syna Ondreja Rochotského, ten sa narodil až 1. júna 1614, ale o syna Ondrejovho brata alebo bratranca, ktorý sa taktiež volal Samuel. Chlapec, ktorému sú verše venované, a ktorý bol synom Rochotského príbuzného, sa narodil pravdepodobne 6. decembra 1606.

⁷ Dějiny české literatury I., odk. 5, s. 339.

⁸ OLÁH, odk. 3, s. 27.

⁹ ROCHOTSKÝ, O. Γλυκύκρονον Anni Supra Sesquimillesimum C. VI. In Eunte Anno.... Mecaenatibus Strenae Loco Oblatum, fol. Diiij^{r-v}.

Nevieme, či Samuel Rochotský, ktorý sa prisťahoval na Slovensko, bol otec alebo syn z chronostichu Ondreja Rochotského, ale na naše územie prišiel pravdepodobne už skôr, pred rokom 1624, hoci sa v daňových zoznamoch uvádza až od roku 1631. Do roku 1639 býval v dome trenčianskeho meštana Atinaiho a platil štvrtročnú daň 20 – 25 denárov.¹⁰ Život v podnájme, v domoch miestnych obyvateľov bol pre pobielohorských exulantov typický. Dúfajúc totiž v návrat domov, nemali v prvých rokoch exilu záujem trvalo sa usadiť a získať meštianske práva; radšej využívali – hoci aj trochu stiesnené – bývanie v domoch tunajších mešťanov.¹¹ O tom, či Samuel Rochotský po príchode na Slovensko pôsobil ako správca niektorého cirkevného zboru, nemáme informácie. Exulanti z českých krajín sa totiž výraznejšie nepresadili vo vedení luteránskej cirkvi, ktorá bola v Uhorsku ortodoxná a jej postoj ku stúpencom kalvinizmu bol značne netolerantný. Až na pár výnimiek nezaujali ani miesta na významnejších farách.¹²

Informáciu o moravskom pôsobisku Samuela Rochotského ponúka aj zápis „*Samuelj Rochocio de Rochorenberg Pastori Ecclesiae Prusenowico*“ nachádzajúci sa v knihách z knižnice sedmohradského kniežata Juraja Rákociho. Rákoci, hoci bol vášnivým čitateľom teologických kníh, pre vlastnú potrebu ich veľa nezakúpil, pri ich získavaní mal skôr na mysli potreby študentov reformovaného kolégia v Sárospataku (Blatný Potok). To je aj dôvod, prečo túžil získať knižnice vedcov, farárov alebo študentov. Rôzne variovaný makarónsky latinsko-maďarský zápis „*Anno 1629 vettetem Lednicen egi segem segen moravaobol ki usettetet predikatorol. R. G.*“ vo viacerých knihách hovorí o tom, že Rákoci v roku 1629 v Lednici získal knihy od „istého moravského kazateľa (Samuela Rochotského) vyhnaného z biednej Moravy“.

Ako teda čítame v zápise na knihách, ktoré kúpil Juraj Rákoci, Samuel Rochotský bol farárom v moravskom mestečku Prusinovice (Prusinowitz) a, ako spomína Jakub Jakobeus, zároveň uherskobrodským dekanom. To znamenalo, že bol duchovným predstaveným zoskupenia zahŕňajúceho viacero cirkevných zborov¹³ a v dôsledku protireformačných opatrení cisára Ferdinanda II. musel Čechy opustiť. Spočiatku sa pravdepodobne uchýlil na panstvo Lednica (Lednitz) neďaleko moravských hraníc, ktoré sa stalo vlastníctvom Juraja Rákociho po jeho sobášii so Zuzanou Lorántffyovou.¹⁴ Obetiam rekatolizácie Moravy a Čech sa zaistením exilu

¹⁰ HORVÁTH, P. Humanisti z českých krajín v pobielohorskom exile v Trenčíne, s. 166.

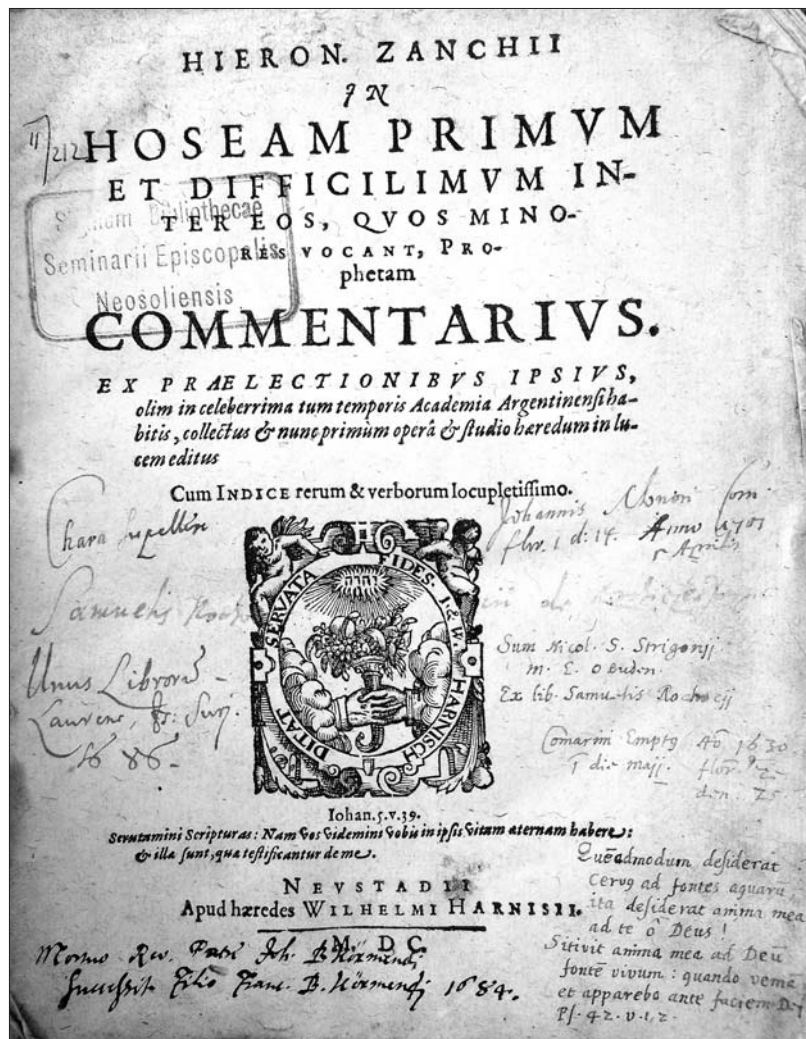
¹¹ PRCHAL-PAVLÍČKOVÁ, R. Luteránska pohrební kázání z Trenčína. Exulanti z českých zemí jako tiskaři, autoři a objednavatelé funerální homiletiky, s. 96; ZREBNÝ, A. Mimoriadne zdanenie obyvateľov Trenčína v roku 1635, s. 137 – 152; BOBKOVÁ, L. Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pírně v letech 1621 – 1639, s. 24.

¹² Por. BERNÁT, L. Exulanti z Čech a Moravy v superintendencii Trenčianskej, Oravskej a Liptovskej, s. 63 – 66.

¹³ WINTER, Z. O životě na vysokých školách pražských knihy dvojce, s. 289 – 319.

¹⁴ BERNHARD, J. A. Konsolidierung des reformierten Bekenntnisses im Reich der Stephanskronen. Ein Beitrag zur Kommunikationsgeschichte zwischen Ungarn und der Schweiz in der frühen Neuzeit (1500 – 1700), s. 545 – 546; PAPP, odk. 3, s. 211.

Obr. 1 Titulná strana komentárov G. Zanchiho k prorokovi Ozeášovi s rukopisným záznamom S. Rochotského

v Poľsku a Uhorsku (využívajúc svoje kontakty s tamojšou protestantskou šľachtou) snažil pomáhať aj významný moravský šľachtic Karel starší zo Žerotína,¹⁵ ktorý bol aj najdôležitejším ochrancom a mecenášom Samuelovho príbuzného Ondreja Rochotského.

Samuel Rochotský bol vlastníkom zrejme pomerne bohatej knižnice. Jej sú-

¹⁵ KNOZ, T. a M. TUROWSKA. Mezi Rosicemi a Vratislaví. K současnému výskumu knihovny Karla staršího ze Žerotína ve Vratislavi, s. 470.

časťou boli diela významných autorov reformovaného protestantizmu, akými boli napr. Johannes Oecolampadus, Pierre Viret, Simon Schard, Christoph Hardesheim¹⁶ a, samozrejme, aj Filip Melancthon, od ktorého Samuel Rochotský vlastnil tri zväzky diela *Opera Theologica* (pars I. – II. z roku 1562 a pars III. z roku 1563).¹⁷ Dnes sú tieto knihy súčasťou zbierky Knižnice kolégia Reformovanej kresťanskej cirkvi v Sárospataku (*Sárospataki Református Kollégium – 7 kníh*), Veľkej knižnice reformovaného kolégia v Debrecíne (*A Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára – 2 knihy*) a Ústrednej knižnice maďarskej provincie piaristov v Budapešti (*Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Könyvtára – 2 knihy*).¹⁸ Detailnej analýze týchto dokumentov z rozličných aspektov sa venuje Róbert Oláh.¹⁹

Znáмым protestantským teológom, ktorý ovplyvnil rozvoj reformačnej teológie po smrti Jána Kalvína bol aj Girolamo Zanchi (Hieronymus Zanchius), pôvodom z Talianska. Samuel Rochotský vlastnil od neho knihu komentárov k prorokovi Ozeášovi.²⁰ Z rukopisného záznamu „Ex lib. Samuelis Rochocii Comarini Empt. Ao 1630 I die maii flor [...] den 75“ sa dozvedáme, že knihu 1. mája 1630 kúpil od Samuela Rochotského kňaz Stephanus Nicolaus Strigonius, bývalý študent na univerzite v Leidene.²¹ Forma mena – *Samuelis Rochocii Comarini* v exlibrise naznačuje, že kniha bola kúpená v Komárne, resp. Samuel Rochotský sa v tom čase zdržiaval v Komárne, a bol teda *Comarinus*. Zo skratiek pri mene Stephana Strigonia (*m E o Buden*) možno usudzovať, že bol kňazom – *m[inister] E[cclesiae]* v Budíne. Celková suma, za ktorú bola kniha predaná / kúpená, žiaľ nie je v rukopisnom zázname identifikovateľná.

V knihe *Theologica theorematum et problematum*,²² ktorá je dnes vlastníctvom Slovenskej národnej knižnice, nachádzame rukopisnú poznámku „*Sum possessionem Joh. Wisliczini ab anno 1641*“ a aj zápis *Samuel Rochotius- a Rochinenberg*, čo naznačuje, že predtým, ako sa kniha v roku 1641 dostala do vlastníctva Jána Vislického, patrila Samuelovi Rochotskému. Ján Vislický (Bodicenus, Vislicenus, Vislicky, Vislitzky, Viszliczenus, Viszliczki, Viszliczky, Viszlicsky, Vizliczky, Wiszliczenus), ktorý knihu od Rochotského kúpil, pochádzal z Liptovského Ondreja, bol kantorom a diakonom rôznych evanjelických zborov na území dnešného Slovenska, a napokon v rokoch 1655 – 1673 seniorom Šarišského seniorátu.²³

¹⁶ SZE GHY, A. *Helvetica des 16. Jahrhunderts in den Beständen der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek in Kaschau*, s. 29; BERNHARD, odk. 14, s. 545 – 546; MONOK, odk. 3.

¹⁷ HARSÁNYI, odk. 3, s. 104; pozri aj Príloha č. 1 – 3.

¹⁸ OLÁH, odk. 3, s. 35 – 41.

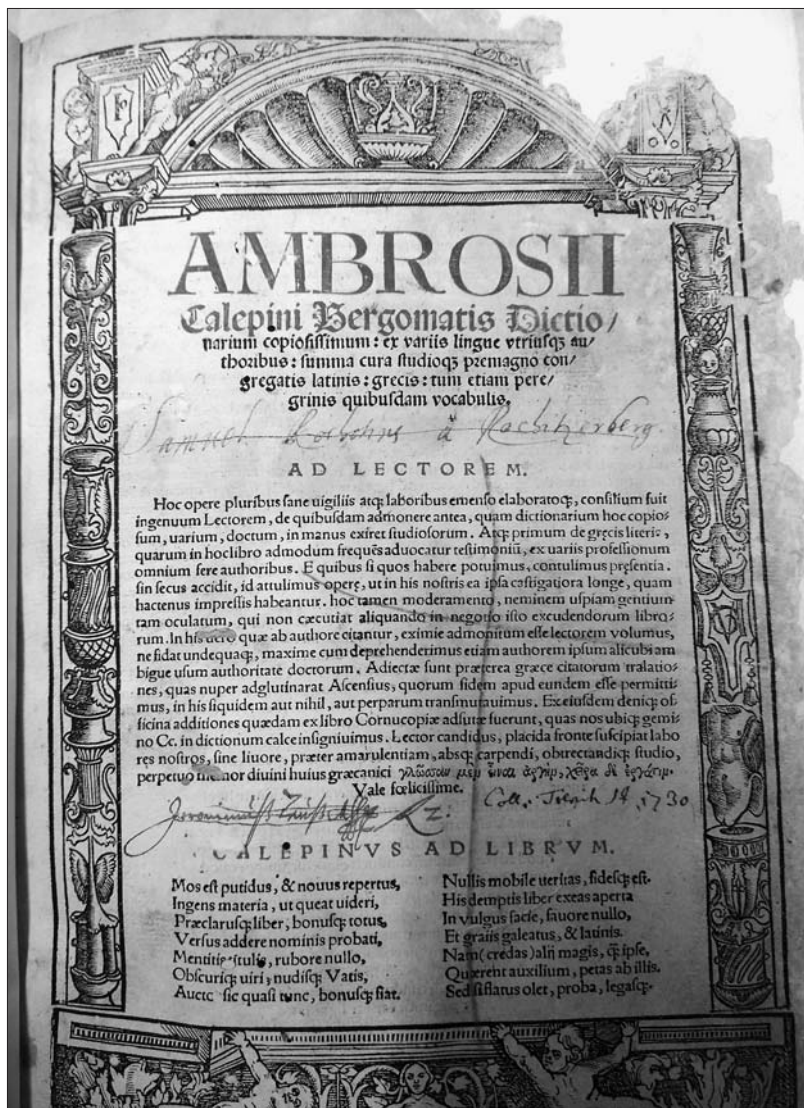
¹⁹ OLÁH, odk. 3, s. 35 – 41.

²⁰ BÔBOVÁ, M. *Tlačé 16. storočia v banskobystričských knižniciach*, záz. č. 360; pozri aj Príloha č. 12.

²¹ HERPEI, J. *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I.*, s. 412.

²² SAKTOROVÁ, H. et al. *Tlačé 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej*, záz. č. 815; pozri aj Príloha č. 13.

²³ CSEPREGI, Z. *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM) Proszopográfiai – rész II.*

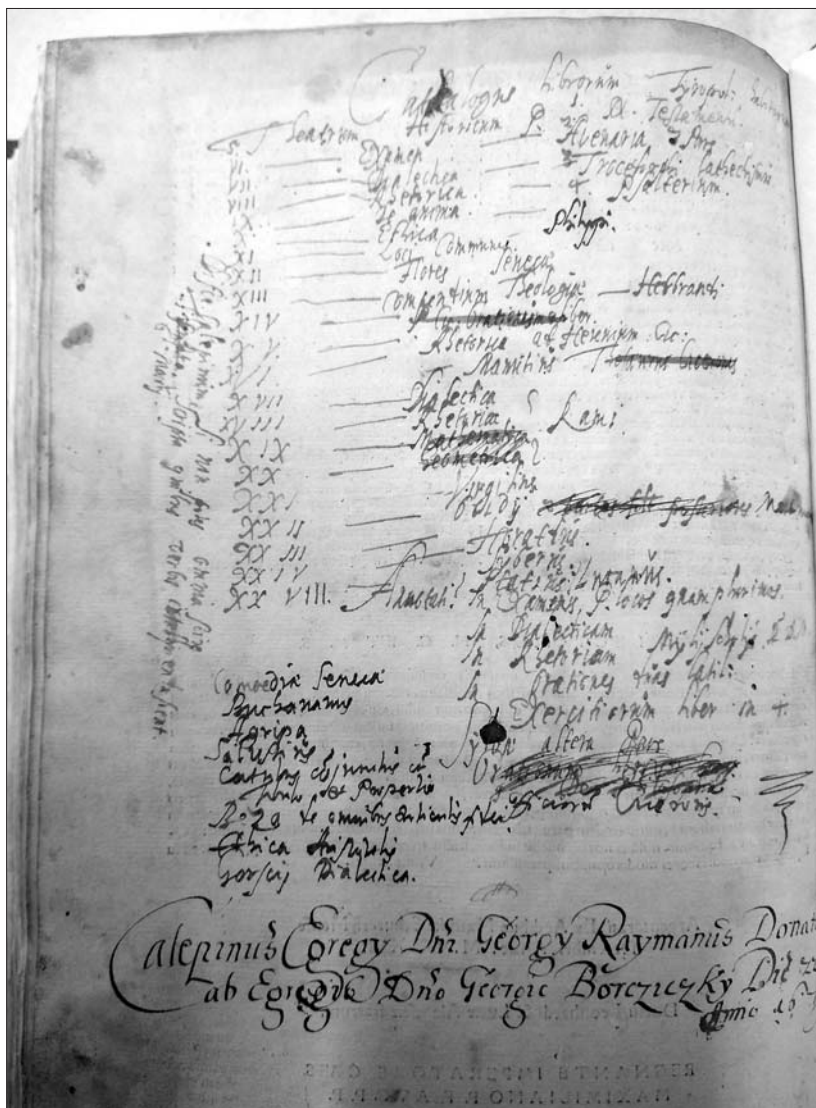
Obr. 2 Titulný list slovníka Ambrosia Calepina s podpisom Samuela Rochotského

Rukopisnú poznámku v podobe „*Samuel Rochotius a Rochjherberg*“ vidíme aj v zbierke homílií protestantského pastora Rudolpha Gwalthera Tigurina inšpirovaných evanjeliom podľa Matúša, vydanéj v Zürichu v roku 1581,²⁴ ktorá je dnes súčasťou historického fondu Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach,²⁵ ako aj v slovníku

A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országyűlésig (1681) II/2, s. 312; DAMANKOŠ, M. Dejiny evanjelikov Šariško-zemplínskeho seniorátu.

²⁴ SZEGHY, odk. 16, s. 29.

²⁵ Štátna vedecká knižnica v Košiciach; pozri aj Príloha č. 14.

Obr. 3 Catalogus na zadnej predsádke slovníka Ambrosia Calepina

Ambrosia Calepina *Dictionarium copiosissimum* z roku 1516, dnes vo vlastníctve Univerzitetnej knižnice v Bratislave.²⁶ A práve v slovníku tohto významného talianskeho lexikografa nachádzame na zadnej predsádke rukopisný zoznam kníh (mohlo by ísť aj o rukopis Samuela Rochotského, ale kniha mala viacerých vlastníkov) – *Catalogus librorum* [...], v ktorom sa nám podarilo identifikovať mená antických klasikov Sene-

²⁶ SIBYLOVÁ, M., OKOLIČÁNYOVÁ, V. a Z. PERLECZKÁ. Tlače 16. storočia v Univerzitetnej knižnici v Bratislave, s. 110, záz. č. 243; pozri aj Príloha č. 15.

cu, Vergilia, Horatia, Tacita, ale aj meno jedného z najvýznamnejších protestantských intelektuálov 16. storočia – škótskeho básnika Georgia Buchanana alebo francúzskeho reformačného teológa – Kalvínovho žiaka – Théodora de Bèze.

Zaujímavým nepriamym dokladom blízkych (rodinných) vzťahov Samuela Rochotského je dedikácia Eliáša Bergera – syna Petra Bergera, ktorý bol poručníkom básnika Ondreja Rochotského: „*Reverendo ac Clarissimo vero [sic!] D. Samuelj Rochotio de Rochorenberg Pastori Ecclesiae Prusenowico fidelissimo etc. Domino et affini charissimo librum hanc per concambium dedit 16. Januarij anno 1617. Elias Berger a Grenberg Pl et Caesareus Historicus*“²⁷ v knihe *Consensus orthodoxus Sacrae scripturae et veteris ecclesiae...* Eliáš Berger vo svojej dedikácii používa slovo slovo *affinis*, ktorým sa v ranonovovekom Uhorsku vyjadroval príbuzenský vzťah získaný najmä v ženskej línii – sobášom. Nemuselo ísť teda o pokrvné príbuzenstvo, mohli to byť väzby typu: švagor, svokor, otčim či zať.²⁸ Na príbuzenské alebo veľmi blízke priateľské zväzky medzi rodinami Rochotských a Bergerovcov poukazujú i ďalšie básne už v spomenutej básnickej zbierke Γλωκόκσφουρον. Na základe tejto dedikácie sa dozvedáme aj to, že ešte (alebo už) v roku 1617 pôsobil Samuel Rochotský v Prusinoviciach a že predmetnú knihu získal výmenou – *per concambium*, čo nás môže viesť k ďalším, zatiaľ len hypotetickým úvahám o povahe vzťahov medzi oboma vzdelancami.

Rukopisné poznámky v knihách, ktoré patrili Samuelovi Rochotskému, majú pomerne významnú výpovednú hodnotu a aj vďaka nim môžeme zhrnúť informácie o Samuelovi Rochotskom takto: Samuel Rochotský bol blízkym príbuzným humanistického básnika Ondreja Rochotského a príbuzným alebo priateľom rodiny Bergerovcov. Bol kazateľom a duchovným správcom v moravskej obci Prusinovice, neďaleko Kroměříža. Jeho pôvod sa viaže k územiu dnešného Slovenska, kam sa vrátil po vydaní rekatolizačných mandátov namierených proti nekatolíckemu meštianstvu v Čechách a na Morave. Spočiatku (1629) pôsobil na panstve Lednica, neskôr (1630) sa asi krátky čas zdržal v Komárne, a v rokoch 1631 – 1639 žil v Trenčíne. Vlastnil knižnicu, ktorá zrejme obsahovo korešpondovala s jeho povolaním protestantského pastora sympatizujúceho s kalvinizmom, ale jej rozsah dodnes nie je úplne známy, len postupne sa objavujú jej fragmenty. Existenčné dôvody ho asi prinútili tejto knižnici sa vzdať a knihy postupne rozpredával. Ich kupcami boli často rôzni protestantskí duchovní. Časť kníh, ktorú pravdepodobne ako väčší celok odkúpil Juraj Rákoci, mala slúžiť potrebám študentov Reformovaného kolégia v Sárospataku, ďalšie sa po rôznych peripetiách a zmenách vlastníkov stali majetkom historických fondov rôznych slovenských i zahraničných knižníc.

S osobným menom Rochotský sa stretávame v staršej odbornej literatúre ešte raz, o niekoľko rokov neskôr v súvislosti s cirkevným hodnostárom – superintendentom a náboženským spisovateľom, autorom humanisticko-barokovej príležitost-

²⁷ MONOK, odk. 3, s. 182.

²⁸ FEDERMAYER, F. Neskorší majitelia knižnice Zachariáša Mošovského v genealogických súvislostiach, s. 12.

nej poézie a náboženskej prózy Martinom Tarnócim (M. Martin Tarnoczy);²⁹ ten bol v roku 1673 so svojím svokrom Joachimom Kalinkom postavený pred mimoriadny súd v Bratislave a obvinený z velezrady. M. Tarnóciho učil v Beckove istý Jeremiáš Rokošin, ktorého meno možno, podľa J. Rezika a S. Matthaedesa, stotožniť s menom Jeremiáša Rochotského pôsobiaceho v roku 1620 v Košiciach.³⁰

I tento krátky dodatok k príbuzenským zväzkom rodiny Rochotských je kamienkom dopĺňajúcim mozaiku protestantských vzdelancov pôvodom so Slovenska, ktorí zrejme po štúdiách na Karlovej (alebo inej) univerzite trvalo pôsobili v Čechách a na Morave; v tomto prostredí sa udomácnili, zžili sa s ním, a svojím literárnym dielom, náboženskými postojmi a pôsobením v miestnych vzdelaneckých komunitách obohatili českú i slovenskú humanistickú kultúru. Dokumentujú to už v tomto období známe kultúrne, konfesionálne a literárne interakcie medzi oboma národmi.

Príloha

V prílohe uvádzame knihy, ktoré vlastnil Samuel Rochotský. Záznamy o knihách, ktoré sa nachádzajú v Sárospataku, Debrecíne a v Budapešti sme v skrátenej forme prebrali z citovanej štúdie Róberta Oláha. Záznamy o knihách zo slovenských knižníc sú citované v takej podobe, ako ich uvádzajú samotné knižnice. V záznamoch sme vynechali informácie o posesorských záznamoch iných vlastníkov a zvýraznili sme rukopisné poznámky, ktoré sa vzťahujú k vlastníctvu alebo osobe Samuela Rochotského. Záznamy v prílohe číslujeme.

Knižnica kolégia Reformovanej kresťanskej cirkvi v Sárospataku (Sárospataki Református Kollégium – 7 kníh)

Omnium operum ... Philippi Melanthonis, Wittebergae, excudebat Johannes Crato, 1562–1564, 2o. – VD16 M 2331

(1) A 357 – Vol. 2. *Pars secunda, continens enarrationes aliquot librorum Testamenti Veteris et nonnulla alia opuscula...* Wittebergae, excudebat Johannes Crato, 1562, 2o.

Poss.: *Samuel Rochoti[us] a Rochitzerberg[a]*

Rkp. pozn.: *Anno 1629 vetettem lednicen egi segen morvabol ki usettetet predicator tol R. G.*

(2) A 358 – Vol. 3. *Pars tertia quae continent enarrationes Evangeliorum Dominicalium, Evangelii secundum Matthaem, Evangelium secundum Joannem, Epistolae Pauli ad Romanos.* Wittebergae, excudebat Johannes Crato, 1563, 2o.

²⁹ Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990. VI. zv., T – Ž, s. 28 – 29.

³⁰ REZIK, J. a S. MATTHAEIDES. Gymnaziológia, poznámka č. 775.

Poss.: *Samuel Rochoti[us] a Rochitzerberg[a]*

Rkp. pozn.: *Anno 1629 vetettem lednicen egi segen morvabol ki usettetet predicatortol R. G.*

(3) **A 358/a** – Vol. 4. *Pars quarta, quae continent enarrationes Epistolae ad Romanos, ad Corinthios, ad Colossenses, ad Timotheum et nonnulla alia ... Wittebergae, excudebat Johannes Crato, 1562, 2o.*

Poss.: *Samuel Rochotius a Rochitzerberg[a]*

Rkp. pozn.: *Anno 1629 vetettem lednicen egi segen morvabol ki usettetet predicatortol R. G.*

(4) **B 506**

Coll. 1. *Joannis Oecolampadii ... Comme(n)tarii omnes in libros Prophetarum...* [Geneva], apud Jo. Crispinum, 1558, 2o.

Poss.: *Samuel Rochoti[us] a Rochitzerberga.*

Rkp. pozn.: *Anno 1629 vetettem Lednicen egi segen morvabol ki usettetet [!] predicatortol R. G.*

Coll. 2. *Joannis Oecolampadii ... commentariorum in prophetas, Tomus posterior,* [Geneva], apud Jo. Crispinum, et Nicolaum Barbirium, 1558, 2o.

Coll. 3. *Commentarium Ioannis Oeclampadii in Danielem Prophetam libri duo, abstrusiore tum Hebraeorum tum Graecorum scriptorum doctrina referti, [S. l.], [s. n.], 1558, 2o.*

(5) **C 546a-b**

Coll. 1. *Viretus, Petrus, De vero verbi Dei, sacramentorum, et ecclesiae ministerio, Lib(ri) II. De adulterinis sacramentis, Lib. I., De adulterato Baptismi Sacramento, et de sanctorum oleorum usu et consecrationibus, Lib. I., De adulterata Coena Domini, et De tremendis sacrae Missae mysteriis, Lib. VI., De thetrica Missae saltatione Cento ex veteribus poetis Latinis consarcinatus, [Geneva], Oliva Roberti Stephani, 1553, 2o. – Adams V868*

Coll. 2. *Viretus, Petrus, De origine continuatione, usu, autoritate, atque praesentia ministerii verbi Dei, et sacrame[n]torum: et de controuersiis ea de re in Christiano orbe, hoc praesertim seculo excitatis: ac de earu[m] componendarum ratione, [Geneva], Oliva Roberti Stephani, 1554, 2o.*

Rkp. pozn.: *Anno 1629 vetettem lednicen egi morvabol ki usettetet segen predicatortol R. G.*

(6) **C 552**

Herdesianus, Christophorus, Consensus orthodoxus Sacrae Scripturae et veteris ecclesiae, de sententia et veritate verborum coenae dominicae, adeoque de tota controversia sacramentaria, Tiguri, apud Froshoverum, 1578, 2o. – VD 16 H 2257

Poss.: *Reverendo et Clarissimo viro D[omino] Samuelj Rochocio de Rochorenberg [!] Pastori Ecclesiae Prusenowico fidelissimo etc. Domino et affini charissimo librum*

hanc per concambium dedit 16 Januarij Anno MDCVII. Elias Berger A Grenberg P[oeta] L[aureatus] et Caesareus Historicus

Rkp. poz.: Anno 1629 *vetettem lednicen egj segen morvabol ki usettetet predicator*tol R. G.

(7) L 534

Colloquium de norma doctrinae, et controversiarum religionis iudice ... Ratisbonae habitum mense Novembri, Anno Domini. 1601. Spirae Nemetum, apud Melchiorem

Hartmannum, 1602, 4o. – VD17 1:076266B

Poss.: *Samuel Rochotii a' R[ochitzer]b[er]ga*

Rkp. poz.: Anno 1629. *vetettem lednicen egy segen morvabol ki üsettetet predicator*tol. R. G.

Veľká knižnica reformovaného kolégia v Debrecíne

(Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Debrecen – 2 knihy)

(8) E 1299

In Hoseam prophetam V. F. Capito commentarius: ex quo peculiaria prophetis, et hactenus fortassis nusquam sic tractata, si versam pagellam et indicem percurris, cognoscere potes, Argentorati, apud Joannem Hervagium, 1528, 8o. – VD16 B 3847.

Poss.: *S[amuel] R[ochotius] de Rochitzerperga m[anu]p[ro]p[ri]a*

Rkp. poz.: Anno 1629 *vettem lednicen egi segen morvabol ki usettetet predicator*tol R. G.

(9) A 524

Tertius tomus orationum ac elegiarum funebrium, prosequens celebrationem memoriae, non tantum illustrissimorum principum, qui prioribus tomis omissi funere, sed [et] comitum celebriorum Germaniae, varia rerum cum ad genealogias, tum historias principum Germaniae spectantium, cognitione, refertissimus, [ed. Simon Sch ardius], Francofurti ad Moenum, Corvinus, Feyerabent, Gallus, 1567, 8o. – VD 16 S 2285

Rkp. poz.: Anno 1629 *vetettem lednicen egi segen morvabol ki usettetet predicator*tol R. G.

Ústredná knižnica maďarskej provincie piaristov v Budapešti

(Piarista Rend Magyar Tartományi Központi Könyvtára, Budapest – 2 knihy)

INC18 A6/1; ANT 160 B/5/8

Biblia cum postillis Hugonis de Sancto Caro

(10) **Tom. V**, *Quinta pars huius operis in se continens postillas domini Hugonis Cardinalis Propheta[rum] et libro[rum] Ezechielis, Danielis, Osee, Iohelis, Michee, Naum, Abacuk, Sophonie, Aggei, Zacharie, Malchie, Machabeoru[m]*, Basel, Johann Amerbach, Anton Koberger, [1501–1502]. – CIH 663. – VD 16 B2579

Poss: *S[amuel] R[ochotius] de Rochitzerperga Ao. 1621*

Rkp. pozn.: *Anno 1629 vettem lednicen egi segen morvabol ki usettetet predicatortol R. G.*

(11) **Tom. VI**, *Sexta pars huius operis continens postillas ... Hugonis cardinalis super epistolas Pauli ad Romanos ... item super Apocalypsum*, ed. Conradus Leontorius, Basel, Johann Froben, Johannes Amerbach, Johannes Petri, Anton Koberger, 1504, 2o. – CIH 663. – VD 16 B 2582

Poss: *Samuel Rochotius a Rochitzerberga*

Rkp. pozn.: *Anno 1629 vettem Lednicen egy segin morvaabol ki usettetet predictor tol R.G.*

Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici (1 kniha)

(12) **ŠVK MS Ba BB 581** Hieron. Zanchi in Hoseam Primum Et Difficilium Intereor, quos Minores Vocant, Prophetarum Commentarius. Ex Praelectionibus Ipsius, olim in celeberrima tum temporis Academia Argentinensi habitus, collectus & nunc primum operà & studio haeredum in lucem editus. Cum Indice rerum et verborum locupletissimo. Neustadii : Apud haeredes Wilhelmi Harnisii M.DC. [1600], 4o. – [22], 734 s. VD 16 Z/75

Poss.: *Ex lib. Samuelis Rochotii*

Rkp. pozn.: *Sum Nicol. S. Strigonii m. E. o Buden Ex lib. Samuelis Rochocii Comarini Empt. Ao 1630 I die maii flor [...] den 75. – Samuelis Rochocii de Roch [...].*

Príväzok 1. : CHEVALIER, Antoine Rodolphe: *Rudimenta hebraicae linguae.* – Vitebergae : Officina Krafftiana, 1591, 4o.

Slovenská národná knižnica (1 kniha)

(13) **IC 56355**, *Theologica theoremata et Problemata, De Quibus in Indlyta Basiliensi Academia Sudzétéseis institutae fuerunt: Edite a Iohanne Iacobo Grynaeo. Pars prima. Vná cum Indice ad calcem Operis adiecto.* Ambrosius: *Inter Christi serus collatio esse debet, non contentio.* Basileae Per Sebastianum Henricpetri. (Anno

Christi CIO DXXCVIII [= 1588] Mense septembri, 4o. – [16], 403, [5] s.

Poss: *Samuel Rochotius- a Rochinenberg*

Príväzok 1.: GRYNÆUS, Johann Jacob: Theologicorum Theorematum, Problematum, Aliorumque Capitem De Quibus in Inclyta Basiliensi Academia ,... Pars altera, ... Basileae, Sebastianus Henricpetrus, 1589, 4o.

Príväzok 2. : GRYNÆUS, Johann Jacob: Theologicorum Theorematum Et Problematum,... Pars Tertia, ... Basileae, Sebastianus Henricpetrus, 1590, 4o.

Štätna vedeckä knižnica v Košiciach (1 kniha)

(14) B 2°106 PA D. Matthaevs Evangelista. Homiliarum Pars prima. D. Matthaevs Evangelista. Rodolphi Gvaltheri Tigurini Homiliarum in Euangelium Iesu Christi secundum Matthaem Pars prima, continens Capita priora XIII. Accesservnt Indices duo, Rerum (et) Verborum, Locorum item sacrae Scripturae, qui hoc Libro explicantur. Iesvs Ecce agnus ille Dei, qui tollit peccata mundi. Tigvri : Excudebat Christophorvs Froschovervs, 1581

Poss.: *Samuel Ro[ch]otivs a Ro[ch]iherberg*

Rkp. pozn.: *Cui nunc fidendum videndum Deo (vpísané Dei).*

Univerzitná knižnica v Bratislave (1 kniha)

(15) 17. AB. 546 AMBROSII Calepini Bergomatis Dictionarium copiosissimum: ex variis lingue utriusque authorinus: summa cura studioque premagno congregatis latinis: grecis: tum etiam peregrinis quibusdam vocabulis. Argentorati: ex Aedibus Matthiae Schirerij [...] Ductu Leonhardi & Lucae Alantseae fratrum, Mense Decembri. Anno M. D. XVI. [= 1516]. 2o. – [356] ff.

Poss.: *Samuel Rochotius a Rochitzerberg*

Pramene

Rochotský, O.:

Γλυκύκρονον Anni Supra Sesquimillesimum C. VI. In Eunte Anno M. DC. VII. Illus: Generos: Nobilis: Amplis: D. D. Mecaenatibus Strenae Loco Oblatum ab Andrea Rochotio à Rochitzerberg, P. L. Gymnasii Prostanensis Rectore. Anno: M. DC. VII. – 14. ff.

Poematium de peste M. Andreae Rochotii à Rochiczerperga P. L. C. & Not. Publ. Imperialis. Accesserunt eiusdem & amicorum Carminia Consolatoria Ad Illustrem ac Generosum Baronem D. Dn. Carolum à Zierotina, in Rosicz &c. Dominum, Sac. Caes. Maj. à Consilij nec non Marchionatus Moraviae Gubernatorem. Super Obitu Generi: Baronis à Wrben. Jtem D. M. Baronis à Zastrissel. B. à Smirzicz. pie in ipso flore iuventae denatorum: Pragae, typis Matthoae Pardubiceni. – 10 ff.

Zoznam bibliografických odkazov

BERNÁT, L. Exulanti z Čiech a Moravy v superintendencii Trenčianskej, Oravskej a Liptovskej (s dôrazom na exulantov náboženskej vlny). In: *Historia Ecclesiastica*. 2019, roč. X, č. 1, s. 51 – 70.

BERNHARD, J. A. *Konsolidierung des reformierten Bekenntnisses im Reich der Stephanskronen. Ein Beitrag zur Kommunikationsgeschichte zwischen Ungarn und der Schweiz in der frühen Neuzeit (1500 – 1700)*. Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, 2017. ISBN 978-3-525-55070-0.

BOBKOVÁ, L. *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621 – 1639*. Praha: Scriptorium, 1999. ISBN 80-86197-05-0.

BÔBOVÁ, M. *Tlače 16. storočia v banskobystriických knižniciach*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2012. ISBN:978-80-89388-44-8.

CSEPREGI, Z. *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM) Proszopográfiai rész II A zsolnai zsinattól (1610) a soproni országgyűlésig (1681) II/2: Észak-Magyarország (a bicsei egyházkerület)* [online]. Budapest: MEDiT, 2019 [cit. 2021-02-06.]. Dostupné na: http://real.mtak.hu/102314/1/Elem_2-2_ISBN_978615-0064253.pdf

- DAMANKOŠ, M. *Dejiny evanjelikov Šariško-zemplínskeho seniorátu (1517 – 2017)*. [online]. [cit. 2021-02-06]. Dostupné na: <https://www.szsecav.sk/o-seniorate/dejiny-senioratu/>
- Dějiny české literatury I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959.
- FEDERMAYER, F. Neskorší majitelia knižnice Zachariáša Mošovského v genealogických súvislostiach. In: PORIEZOVÁ, M., zost. *Studia Bibliographica Posoniensia 2017*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017, s. 11 – 33. ISBN 978-80-89303-56-4.
- GAŽÍK, P. Náboženské hnutia pred reformáciou (4). In: *Rozmer – časopis pre kresťanskú duchovnú orientáciu* [online]. 2008, roč. 11, č. 4, s. 36 [cit. 2019-19-06]. Dostupné na: <https://sekty.sk/sk/articles/print/112>
- HARSÁNYI, I. A Rákóczi Könyvtár és katalógusa. In: GULYÁS, P. *Magyar Könyvszemle: A Magyar Nemzeti Múzeum. Országos Széchényi könyvtárának közlönye. A NM. Vallás- és Közktatásügyi miniszter megbízásából* [online]. Budapest: Kiadja. A. M. N. Múzeum Orsz. Széchényi könyvtára, 1915, s. 104 [cit. 2020-14-07]. Dostupné na: http://real-j.mtak.hu/2595/1/MagyarKonyvszemle_1915.pdf
- HEREPEI, J. *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I. Budapest – Szeged: Polgári irodalom és kulturális törekvések a század első felében* [online]. Budapest, Szeged, 1965 [cit. 2021-14-05]. Dostupné na: <https://core.ac.uk/download/pdf/45272173.pdf>
- HORVÁTH, P. Humanisti z Českých krajín v Pobelohorskem exile v Trenčíne. In: *Universitas Comeniana Historica. Zborník Filozofickej fakulty UK XXVI*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1975, s. 155 – 168.
- JAKOBEUS, J. *Obraz premien českých evanjelických cirkví v prekvitajúcom Kráľovstve českom*. J. MINÁRIK a M. VYVÍJALOVÁ, eds. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1963.
- MIGONĚ, K. Schlesische Pastoren der Frühen Neuzeit als Leser oder vom Nutzen des Besitzens und Lesens von Büchern. In: RADIMSKÁ, J., ed. *Opera Romanica 4. K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven „Čtenář a jeho knihovna“*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2003, s. 401 – 411. ISBN 80-7040-661-5.

MONOK, I. *A Rákoczi-Család könyvtárai 1588 – 1660*. Szeged: Scriptum KFT, 1996. ISBN 963-8335-30-0.

OLÁH, R. Samuel Rochotius könyvei a Rákoczi család gyűjteményében. In: *Magyar Könyvszemle*. 2018, évf. 134, szám 1, s. 35 – 41.

PAPP, I. A prédikátorok a társadalomban és a társadalomból. In: *Biblikus cseh nyelvű gyűjtemények a 17. századi Magyarországon. A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata* [Dizertációnak munkája] [online]. Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar. Irodalomtudományi Iskola, 2016, s. 211 [cit. 2020-10-06]. Dostupné na: <http://midra.uni-miskolc.hu/document/23042/19091.pdf>

PRCHAL-PAVLÍČKOVÁ, R. Luteránská pohřební kázání z Trenčína. Exulanti z českých zemí jako tiskaři, autoři a objednavatelé funerální homiletiky. In: BRTÁŇOVÁ, E. a SOUKUP, D., eds. *Z dějin kázňové prózy I*. Bratislava: Veda, 2019, s. 89 – 103. ISBN 978-80-224-1781-5.

REZIK, J. a S. MATTHAEIDES. *Gymnaziológia*. Bratislava: SPN, 1971.

SAKTOROVÁ, H. et al. *Tlače 16. storočia vo fondoch Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej*. Martin: Matica slovenská, 1993.

SIBYLOVÁ, M., OKOLIČÁNYOVÁ, V. a Z. PERLECZKÁ. *Tlače 16. storočia v Univerzitnej knižnici v Bratislave*. Bratislava: Univerzitná knižnica, 2019. ISBN 978-80-89303-73-1.

Slovenský biografický slovník: od roku 833 do roku 1990. VI. zv., T – Ž. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 28 – 29. ISBN 80-7090-111-X.

SZEGHY, A. Helvetica des 16. Jahrhunderts in den Beständen der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek in Kaschau. In: ČIČAJ, V. a BERNHARD, A., eds. *Orbis Helveticorum. Das Schweizer Buch und seine mitteleuropäische Welt*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, s. 285 – 292.

ŠKOVIEROVÁ, A. Jesseniovi slovenskí súčasníci v Čechách. Vzájomné vzťahy a kultúrne súvislosti. In: GOGOLA, M. a RYBÁR, L., eds. *Historia Medicinae Slovaca I. Ján Jessenius (1566 – 1621). Ľudia a doba*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2017, s. 72 – 92.

Štátna vedecká knižnica v Košiciach. Online katalóg. [online]. [cit. 2020-14-07].
Dostupné na: <http://sclib.svkk.sk/his01/Record/000004250>

WINTER, Z. *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje: Kulturní obraz 15. a 16. století* [online]. Praha: Matice česká, 1899, s. 289 – 319 [cit. 2021-14.05]. Dostupné na: <https://kramerius5.nkp.cz/view/uuid:95eb8dc0-77e9-11dc-9eb9-000d606f5dc6?page=uuid:2d4f55e9-d94f-49bc-8552-be3b83594d13>

ZREBNÝ, A. *Mimoriadne zdanenie obyvateľov Trenčína v roku 1635.*
In: *Trenčín 1971. Vlastivedný zborník Trenčianskeho múzea v Trenčíne.*
Bratislava: Slavín, 1971, s. 137 – 152.

Samuel Rochotius – His Book Collection and Its Fate

Angela Škovierová

Samuel Rochotius – a Protestant, living in Moravia and in Hungary at the turn of the 16th and 17th centuries, was the owner of an interesting collection of books. Hungarian researchers have been able to identify several of them. Most of these books are currently stored in Hungarian heritage institutes, though some are located in Slovakia, Bratislava, Martin, Banská Bystrica and Košice. The aim of the study is to examine the personality of Samuel Rochotius, to place him in the context of the period scholars and to present those books from his collection that have not yet been mentioned by Hungarian researchers in their studies.

Key words: Samuel Rochotius, Protestants, library, exiles

Keď žena predáva knihy – Alžbeta Oberlandová

Lucia Lichnerová

Kľúčové slová: postavenie žien v dejinách, Alžbeta Oberlandová, zoznam kníh, Banská Bystrica, knižná distribúcia, 17. storočie

Stereotyp ženy v dejinách

Pozícia ženy prešla od starovekého obdobia viacerými sínusoidovými obdobiami, v ktorých sa striedali „horšie“ a „lepšie“ etapy. Obdobie novoveku bolo k postaveniu žien všeobecne o čosi žičlivejšie ako predchádzajúce etapy – len v ranom novoveku vyšlo okolo 1 000 prác k tejto problematike¹, hoci treba zdôrazniť, že nie všetky boli k ženám priaznivo naklonené. Postupným odstraňovaním pôvodných predsudkov však začala byť žena vnímaná viac ako tajuplný symbol krásy, nie ako objekt sexuálnych radovánok, čoho dôkazom je napr. stvárnenie ženy na obrazoch a v literatúre. Okrem toho ženy začínajú aj samy tvoriť, stávajú sa autorkami, maliarkami, zakladajú spolky, komunikujú o umení, kráse, literatúre, výchove a pod., vzdelávajú sa a emancipujú. Hovoríme však o žene z vyššej vrstvy, z radov bohatého meštianstva a šľachty, pretože život prostých ľudí bol pomerne statický, a preto ostáva v tomto kontexte neznámy.

Vo všeobecnosti bola žena v ranonovovekej mužskej dominantnej spoločnosti zodpovedná za seba a reprezentovala najmä česť svojej domácnosti a manžela (hoci nemala rovnaké práva). V Uhorsku vychádzalo v období 16. a 17. storočia postavenie žien z obyčajového práva *Tripartitum*, ktoré ovplyvnilo vnímanie ženy nielen v právnych otázkach, ale aj napr. v rodine, literatúre, umení a pod. V novovekej spoločnosti bolo postavenie ženy a jej spôsobilosť na právne úkony determinované nielen príslušnosťou k stavu, ale aj vekom, zdravím, rodinným stavom, márnosťou, občianskou ctou, náboženstvom, štátnou príslušnosťou, povolaním a pod.² Iné aktivity v spoločenskom živote vyvíjali ženy zo šľachtického stavu, meštianske ženy, vdovy a poddané ženy.

Kým ideálna šľachtická bývala aj v ikonografii zobrazovaná ako žena tehotná, majúca veľa detí (často dvojciferné čísla), žena pri pôrode, čakajúca na manžela, vykonávajúca „kariéru matky“, meštianska žena mala úplne iné povinnosti, viažuce

¹ BOCKOVÁ, G. Ženy v evropských dejinách.

² LUBY, Š. Dejiny súkromného práva na Slovensku, s. 166 – 167.

sa na manželovo remeslo. Meštianky sa plnohodnotne zúčastňovali manželových obchodných aktivít, boli dokonca organizované aj v cechoch. V meštianskej spoločnosti preto neboli povolania ako predavačka, námezdná pracovníčka, chyžná, pôrodná asistentka, tkáčka ničím výnimočné. Pokiaľ však bola žena napr. učiteľkou, išlo o výnimočný stav, pretože prístup k novým vedomostiam im bol na univerzitách alebo gymnáziách odopieraný³. Základné vzdelanie síce bolo dostupné, ale intelektuálna realizácia žien bola problémová, keďže „príliš veľa vedomostí ich privádzalo na zlé myšlienky a k samolúbosti“⁴. Vyššie vzdelanie realizovali iba mníšske rády, napr. uršulínky. U nich sa vzdelávali dcéry z vyšších vrstiev a pripravovali sa na atraktívnu úlohu manželky; učili sa čítať, písať, jazyky, počítať a tancovať, hoci nie vždy získané poznatky aj patrične využívali. Samostatné postavenie mali manželky kazateľov – tie boli služobníčky kostola a cirkevné matky. Ženy z vyšších vrstiev sa angažovali v kostole a na farnosti a štylizovali sa do pozície cnostných prijímateľiek narodenia, smrti, šťastia a nešťastia.

Osobitné aktivity vykonávali ovdovené ženy. Žena – vdova vystupovala v spoločnosti ako cnostná, spravujúca majetok po manželovi, alebo ako žena odkázaná na milosť a pomoc svojej rodiny. Tým, že „v Uhorsku sa muži považovali za „lepších“, ženy získavali ako kompenzáciu aspoň isté privilégiá, ako napr. vlasové právo alebo *ius viduale* (vdovské právo)“⁵. Toto právo sa zakladalo na možnosti spravovať majetok po ovdovení až do dospelosti detí, príp. do ďalšieho vydaja. V určitých vekových kategóriách bol vydaj vdov dokonca potrebný, pretože vdovské právo trvalo iba obmedzene a istú úlohu mali aj cechové artikuly. Tie vdovám, ktoré prebrali remeslo po manželovi-majstrovi, určovali opätovný vydaj, často už do jedného roka po ovdovení. Treba však podotknúť, že prax bola iná, pokiaľ boli vdovy šikovné, boli schopné viesť podnik samy aj niekoľko rokov⁶. Nezriedka boli aj terčom záujmu mužov, keďže po ovdovení získali určitý majetok, a preto sa mladšie vdovy zvyčajne opäť vydali do jedného roka.

Vzhľadom na vyššie uvedené možno skonštatovať, že ranonovovekej žene sa dobový stereotyp, ktorý na samostatnú profesijnú činnosť oblasti obchodu predurčoval muža, darilo postupne preklenúť. V 17. storočí preto už nebolo aktivizovanie sa žien v rôznych remeslách a povolaniach zriedkavé a hľadanie pracujúcej ženy nemusí byť až také pesimistické. Najmä meštianske ženy úzko spolupracovali s manželom v remeselnej činnosti, často sa plnohodnotne venovali obchodu a dokonca boli aj členkami cechov (napr. čipkárky a pod.). Môžeme skonštatovať, že až 1/7 – 1/6 meštianskych žien v Uhorsku sa v tomto čase realizovala v remeslách a dokázala sa presadiť v mužskej konkurencii⁷. Aj v knižnej kultúre Slovenska v 17. storočí okrem

³ KLEMM, F. Geschlechterbeziehungen in der Frühen Neuzeit.

⁴ KLEMM, odk. 3.

⁵ LENGYELOVÁ, T. Žena a právo. Prednáška 13. 4. 2021, 14.00 – 15.00.

⁶ LENGYELOVÁ, odk. 5.

⁷ LENGYELOVÁ, odk. 5.

mužov pomaly o sebe dávajú vedieť aj ženy – zväčša ako mecenášky alebo vydavateľky, kníhtlačiarky. Tieto ženské povolania však boli skôr ojedinelé a vyznačovali sa jednorazovou motiváciou a aktivitou (napr. vydavateľská činnosť – financovanie vzniku jednej knihy) a nezriedka vznikli ako dočasná z núdze cnosť (napr. prebratie kníhtlačiarne po zosnulom manželovi na limitované obdobie). Oveľa nesmelšie bývanie stereotypu obchodníka-muža vidíme v prípade knihárok – do konca 17. storočia evidujeme na území Slovenska len jednu – Alžbetu Oberlandovú. S ďalšou knihárkou, vdovou po Jánovi Michalovi Kochbergerovi, sa na našom území stretávame až v roku 1745, z čoho vyplýva, že na toto remeslo boli predurčení skôr muži.

Alžbeta Oberlandová – záhadná bussiness woman v Banskej Bystrici

Alžbeta Oberlandová (Elisabeth/Elisabetha Oberland/Oberlandin) bola obyvateľkou Banskej Bystrice v 17. storočí, povoláním označovaná ako knihárka, distribútorka kníh, kolportérka. Jej životopis nie je vôbec známy, nevieme ani, či pochádzala z územia Slovenska a doklad o jej živote a pôsobení v Banskej Bystrici máme len vďaka zachovanému pozostalostnému súpisu⁸ vyhotovenému po jej úmrtí v roku 1666. Napriek uvedenému ju môžeme zaradiť do skupiny najvýznamnejších kníhkupcov 17. storočia, ktorých sieť bola na území dnešného Slovenska pomerne riedka a v Banskej Bystrici bola Oberlandová v tom čase jedinou osobou, ktorá vykonávala tento druh remesla.

Pozostalosť Alžbety Oberlandovej bola spísaná, keď zomrela (dňa 1. septembra 1666) a zachovala sa v troch rôznych exemplároch (*obr. 1 – 3*) písaných rukou rôznych osôb. Obsah pozostalosti je v exemplároch rovnaký a umožňuje získať predstavu nielen o knihách v kníhkupectve, ktoré mala Oberlandová k dispozícii, ale aj o ďalšom hnutelnom majetku, kam patrili napr. zlato, striebro, cínový a medený riad, dámske oblečenie, bielizeň, posteľné oblečenie, domáce a kuchynské nástroje. Zostavovateľom pozostalosti boli tie isté osoby: Friedrich Gebner, Augustin Nitsch(en) a mestský notár Martin Aliköy⁹. Z ďalšieho archívneho záznamu¹⁰ sa možno dozvedieť, že Oberlandová mala syna Johanna Georga Oberlanda¹¹ a dcéru Máriu. Pozo-

⁸ Jedna verzia súpisu je publikovaná v Magyarországi magánkönyvtárak III.: a bánývárosok olvasmányai: 1533 – 1750.

⁹ Priezvisko zle čitateľné, do úvahy prichádza aj Miköy. Jedna z pozostalostí nemá meno notára konkretizované.

¹⁰ Pozostalostné súpisy Oberlandovej sú uložené v: Štátny archív Banská Bystrica (ďalej ŠA BB). Mestské knihy, Nr. 110-111, 1666.

¹¹ Johann Georgus Oberland je v roku 1673 vedený ako uhorský protestant z Kremnice – Johannes Georgius Oberland Cremnic. Hungarus – https://library.hungaricana.hu/hu/view/MagyarProtestansEgyhaztortenetAdattar_014_1930/?pg=191&layout=s; ČAPLOVIČ, J. Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel II., s. 1029 ho uvádza ako študenta v Bratislave pochádzajúceho z Kremnice.

1666. In i Dnytom.
 Javenly, hnt dnyfve-ting eller hnt indy Däpfer,
 so in der Obbleyten hnt dnyfve fligabe.
 Ite Oberlandin Dnyfve hnt dnyfve
 fiteviff befindy wordy: dnyfve in dnyfve
 wordy by dnyfve dnyfve hnt dnyfve
 Dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve, wic dnyfve
 summe dnyfve dnyfve.

Dnyfve

Dnyfve dnyfve dnyfve in dnyfve dnyfve	20:00
dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve in dnyfve	3:00
dnyfve dnyfve dnyfve in dnyfve dnyfve	2:70
dnyfve dnyfve dnyfve in dnyfve	1:35
dnyfve dnyfve dnyfve all dnyfve	2:45
<hr/>	
	10:90

Dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve
 in dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve.
 dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve
 dnyfve dnyfve dnyfve.

Dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve.

Bold dnyfve dnyfve.

dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve
 dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve
 dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve
 dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve

Silber dnyfve dnyfve.

dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve
 dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve
 dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve
 dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve dnyfve

Obr. 3 Pozostalostný súpis A. Oberlandovej z roku 1666 – verzia 3

ruhodný je fakt, že v pozostalosti Alžbety Oberlandovej sa nezachovala zmienka do-
 kladujúca činnosť jej knihárstva, ako napr. hárky papiera, medirytiny, dosky, koža
 a pod. Takéto materiály boli totiž v pozostalostiach knihárov a kníhkupcov bežné;
 spomeňme napr. Juraja Steinhübela v Levoči¹², ktorý mal na sklade okrem kníh aj

¹² Jeho pozostalostný súpis je publikovaný v Magyarországi magánkönyvtárak II.: 1588 – 1721.

príslušenstvo patriace ku knihárskej dielni, napr. rôzne druhy papiera, pergamen, ovčiu, bravčovú a telaciu kožu, dosky, súkno a vosk.

V inventároch je Alžbeta Oberlandová vedená ako „Buchbinderin“ – kníhviazačka, ktorá mala „Buchladen“, čiže obchod s knihami. Kumulácia profesie kníhviazača a kníhkupca nebola v 17. storočí ničím nezvyčajným, napokon, tento fakt najlepšie dokladujú zahraničné cechy kníhviazačov a v neskorších obdobiach už aj legislatíva. Petr Voit¹³ tiež zdôrazňuje, že kníhviazač bol remeselník živiaci sa nielen výrobou a zdobením knižnej väzby, ale aj predajom kníh, ktorý mal k dispozícii nezriedka aj papierenský a galantérny sortiment. Išlo o povolanie vyžadujúce si manuálnu zručnosť, estetické cítenie a niekedy sa spájalo aj s kníhtlačiarskou činnosťou. Tento trend sledujeme vo viacerých mestách, napr. aj v Bratislave v 17. storočí „nepôsobili profesionálni kníhkupci, ich funkciu nahrádzali predovšetkým podnikaví knihári. Často sa stávalo, že knihár odkúpil od tlačiara nezviazaný vytlačený text, sám knihu vo svojej dielni zviazal a napokon ju predal. Takýmto spôsobom znásobil zisk z výrobku, pretože za celú knihu dostal viac ako len za vyhotovenie väzby. Bratislavskí knihári (compactor) sa v sledovanom období sami neoznačovali za kníhkupcov (bibliopola, qaestor librorum, Buchhändler a pod.) aj napriek tomu, že sa zaoberali predajom kníh.“¹⁴

Kumuláciu knihárskej a kníhkupeckej profesie na našom území exaktne dokladujú až cechové artikuly kníhviazačov vznikajúce koncom 17. a začiatkom 18. storočia, ktoré kníhviazačov dokonca privilegovali v kníhkupeckej činnosti; neskôr v roku 1705 k tomu prispel aj ochranný list Františka II. Rákocziho, ktorým získali cechovo príslušní knihári monopol na predaj kníh. Nešlo o unikátny jav týkajúci sa Uhorska, ale o zabehnutú prax, ktorú môžeme pozorovať už aj v oveľa skorších obdobiach, napr. už začiatkom 15. storočia existoval v Paríži cech združujúci kníhviazačov, kníhkupcov, iluminátorov a zlatníkov.

Korelácia medzi knihárstvom a kníhkupectvom na našom území je deklarovateľná aj u skorších knihárov. Napríklad košický kníhkupec Ján Gallen mal „v rokoch 1581 – 1583 vo svojom kníhkupectve aj dobre vybavenú knihársku dielňu“¹⁵. Takisto cech knihárov v Košiciach, založený v roku 1699, vo svojich artikulách¹⁶ dokumentuje, že povolanie kníhviazača a kníhkupca sa nevylučovalo, práve naopak. Kníhkupci ani nevytvárali samostatné cechy, ale boli pridružení ku kníhviazačským. Artikuly privilegovali pre kníhkupeckú činnosť len také osoby, ktoré sa vyučili knihárskemu remeslu v cechu a odmietali činnosť tzv. fušerov. Taktiež pripisovali dominantné postavenie knihárom v tom, že ani tlačiari nemohli predávať vytlačené knihy, lebo táto činnosť bola výslovne v rukách knihárov. Aj z tohto dôvodu mali mnohí kníhtlačiari vlastné knihárske dielne, príp. spolupracovníkov – knihárov. Typickým príkladom boli Brewerovci v Levoči, ktorí zamestnávali okrem piatich sadzačov aj troch kníh-

¹³ VOIT, P. Kníhvazač. Encyklopedie knihy [online].

¹⁴ FÓRIŠOVÁ, M. Bratislavskí knihári v 16. – 17. storočí, s. 73 – 85.

¹⁵ REPČÁK, J. Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945, s. 60.

¹⁶ Uložené v Magyar Országos Levéltár – Nemzeti Levéltár. Sign. C 25 Kassa v. - N. 1/6.

vizačov¹⁷, čo im umožňovalo aktívne sa podieľať aj na knižnej distribúcii. Od roku 1625 prevádzkovala v Levoči rodina Brewerovcov aj vlastné kníhkupectvo.

Hospodárske podmienky a spoločenská situácia v Banskej Bystrici v 17. storočí (Oplatilo sa Oberlandovej založiť v meste kníhkupectvo?)

Spätňý pohľad do doby, keď v Banskej Bystrici pôsobila Alžbeta Oberlandová, naznačuje, že podmienky pre jej fungovanie v meste boli celkom priaznivé, a to nielen z pohľadu hospodárskeho, ale aj v súvislosti s potenciálnym odberateľom jej knižnej ponuky. Už v 14. storočí evidujeme v Banskej Bystrici dobre rozvinutý obchod, najmä vďaka obchodovaniu s meďou a banskej činnosti; v 16. storočí sa v meste nachádzalo už okolo 100 remeselníckych dielní a v 17. storočí tu pôsobila celá sieť cechov rôzneho zamerania. Hoci cech kníhvizačov neexistoval, dôležitá môže byť zmienka o cechu garbiarov, medirytcov, cinárov a zlatníkov, ktorých služby boli pre vykonávanie remesla knihára dôležité. Od roku 1655 dokonca začala tradícia radvanského jarmoku a okrem týždenných trhov sa v meste organizovali aj výročné trhy. Medzi remeslami v meste by sme však márne hľadali kníhtlačiareň. Kníhtlačiareň v Banskej Bystrici v čase existencie Alžbety Oberlandovej nefungovala; prvá tu bola v 16. storočí (Krištof Škultéty, pôsobil v rokoch 1577 – 1590). Na druhej strane, relatívne uspokojivý knižný obchod mohol v tom čase spomaľovať v meste potrebu po založení tlačiarne.

Obchodovanie v Banskej Bystrici bolo založené na rôznych výsadách. Jednou z nich bolo oslobodenie od mýtnych poplatkov, privilégium nakupovať na trhu do 12.00 hodiny len pre obyvateľov mesta, povolenie pre cudzích obchodníkov predávať na trhoch iba vo veľkom, povinnosť poddaných nakupovať určitý tovar len od banskobystrických obchodníkov¹⁸ a pod. Mesto disponovalo aj právom skladu, ktoré sa prejavovalo v tom, že obchodníci idúci okolo mesta mali povinnosť niekoľko dní sa v meste zdržať a ponúknuť svoj tovar. Výhodou pre obchodníkov bolo aj to, že Banská Bystrica mala vzhľadom na baníctvo dobré obchodné styky so zahraničím (dnešnou Moravou, Sliezscom, Poľskom, Talianskom, Holandskom, Španielskom, Rakúskom atď.) a plnila dôležitú úlohu v tranzitnom obchode krajiny.

Ak sa pozrieme na potenciálneho odberateľa Oberlandovej kníh priamo v Banskej Bystrici, konštatujeme, že *„obyvateľstvo mesta bolo triedne i národnostne diferencované. Vládnucu vrstvu tvoril mestský, takmer výlučne nemecký patriciát – ťažiar, bohatí obchodníci a remeselníci, najnižšiu vykorisťované vrstvy – baníci a mestská chudoba, kde prevládali Slováci.“*¹⁹ V tomto čase už boli v meste dôstojne etablované myšlienky pro-

¹⁷ LUKAČKA, J. Chronológia starších slovenských dejín.

¹⁸ Uvedené privilégia spomína GÁČOVÁ, A. Mesto za feudalizmu, s. 18 – 28.

¹⁹ Banská Bystrica [online].

testantizmu, ktoré si sem svoju cestu hľadali už od 16. storočia, a to vďaka bansko-bystrickým študentom študujúcim na univerzite vo Wittenbergu. Adaptovanie myšlienok reformácie ovplyvnilo aj založenie latinskej partikulárnej školy, hoci už od 13. storočia tu bola farská škola, od 16. storočia latinská a nemecká mestská škola, od 17. storočia evanjelické gymnázium a od polovice 17. storočia aj katolícke gymnázium založené jezuitmi. Obyvateľstvo tvorili prevažne Nemci, ale v 17. storočí sa Slovákom podarilo dosiahnuť zastúpenie v mestskej rade a zvolenie slovenského richtára aspoň pre každý druhý rok.

V týchto podmienkach sa v Banskej Bystrici rozvíjala aj knižná kultúra. Banská Bystrica patrila vzhľadom na rozvoj baníctva medzi mestá s dobrou hospodárskou prosperitou a zároveň aj medzi mestá s najväčším počtom obyvateľov²⁰ v tom čase, čo predpokladalo existenciu dobrej čitateľskej základne. Potreby nemecky hovoriaceho obyvateľstva boli saturované okrem kníh z domácich tlačiarň aj importom zo zahraničia (najmä z Nemecka, ale aj z Talianska a zo Švajčiarska); potrebu po knihe so zrozumiteľným obsahom pre slovenské obyvateľstvo naplňal takisto knižný obchod, zväčša však z domácich a českých kníhtlačiarní. Výsledkom záujmu o knihu boli knižnice, či už súkromné meštianske alebo verejné (napr. knižnica mestskej rady, jezuitská knižnica, príp. knižnica evanjelického gymnázia). Meštianskych knižníc nebolo málo, zachované sú záznamy o minimálne 150 knižniciach, ktoré dovedna obsahovali 4 710 kníh²¹. Išlo o súkromné knižnice obchodníkov, remeselníkov, ale najmä kazateľov a učiteľov, ktorí knihy využívali aj pri výkone vlastnej profesie. Zachované „katalógy“ týchto knižníc v podobe pozostalostných súpisov²² svedčia o tom, že väčšinu fondu v 17. storočí tvorili latinské (52,5 %) a nemecké (40,7 %) tituly²³. Slovenské a české tituly boli zastúpené vo výške 2,1 %, zväčša išlo o náboženské diela, ktoré formovali náboženské povedomie bansko-bystrických obyvateľov, ale, ako uvádza Čičaj²⁴, významne prispeli k sebauvedomovaciemu procesu slovenského mestského obyvateľstva. Vo všeobecnosti bola knižná kultúra Banskej Bystrice „reprezentovaná tvorbou regionálnych vzdelancov, dovozom a predajom kníh... a do založenia ďalšej tlačiarne [po Škultéty] zabezpečovali knižnú potrebu hlavne nemeckého obyvateľstva levočské, bardejovské a košické kníhtlačiarne“²⁵.

²⁰ Informácie o obci Banská Bystrica. slovensko.sk [online] uvádza, že v roku 1696 bolo v meste 232 domov a na predmestí 112; počet obyvateľov sa udáva až na rok 1720 vo výške 2 651.

²¹ ČIČAJ, V. Knižná kultúra na strednom Slovensku v 16. – 18. storočí.

²² Pozostalostné súpisy bansko-bystrických mešťanov sú publikované v Magyarországi, odk. 8.

²³ Percentuálny údaj prevzatý z ČIČAJ, odk. 21, s. 53.

²⁴ ČIČAJ, odk. 21, s. 59.

²⁵ AUGUSTÍNOVÁ, E. Ján Jozef Tumler – osobnosť dejín knižnej kultúry, s. 85.

Alžbeta Oberlandová a jej knižná ponuka

Ukazuje sa, že pre existenciu knihárskej dielne a kníhkupectva Alžbety Oberlandovej boli v Banskej Bystrici 17. storočia optimistické podmienky. Portál Kto bol kto v Banskej Bystrici²⁶ udáva, že „vlastnila vyše 1 800 kníh, medzi nimi aj diela J. A. Komenského“, v skutočnosti však mala v čase úmrtia na sklade až 2 112 exemplárov kníh predstavujúcich 243 vydaní. Zachovaný pozostalostný súpis²⁷ Oberlandovej poskytuje presnejšiu predstavu o knihách, ktoré kolovali (nielen) v Banskej Bystrici prostredníctvom jej kníhkupectva. V banskobystrickom mestskom archíve sú dnes zachované tri pozostalostné súpisy a štyri zoznamy kníh Alžbety Oberlandovej. Všetky štyri exempláre zoznamu kníh umožňujú skonštatovať, že boli písané rôznymi osobami. Hoci obsah je rovnaký, rozdiely možno badať pri názve a radení knižných položiek v zozname. Kým tri súpisy sú pomenované ako „V kníhkupectve sa vyskytujú nasledovné knihy²⁸“, ďalší nesie názov „Knihy v kníhkupectve²⁹“. Poradie registrovaných kníh je vo všetkých súpisoch rovnaké; jeden z nich však pri uvedených knihách uvádza aj formát. Je zrejme, že Oberlandová mala knihy uložené na sklade podľa veľkosti a niektoré osobitne vedľa seba. Išlo o české knihy, samostatnú skupinu tvorili tiež spevníky, modlitebné knihy, Habermannove a Dieterichove diela, najskôr z dôvodu, že išlo o žiadané tituly, ktoré bolo potrebné mať čo najrýchlejšie „po ruke“³⁰.

Bibliografický záznam knihy v pozostalosti obsahuje spravidla názov, meno autora, jazyk a počet exemplárov – napr. „Andreae Wildi Böhmisches Gebethbuch“. Niektoré exempláre sú zaznamenané číslom, iné slovom (napr. dreij, vier, 4. decem a pod.). Hodnotiace prvky nájdeme ojedinele, napr. 64 starých kníh (64. st Alte Bücher), 4 múdre knihy, takisto údaje o väzbe sa vyskytujú len málo – napríklad tri celkom biele knihy, pozlátané. Zo záznamu nie je možné identifikovať, odkiaľ prichádzali vydania, ktoré mala Oberlandová na sklade, ani či išlo o aktuálnejšie alebo staršie diela, keďže absentujú vydavateľské údaje.

Z kvantitatívno-obsahového pohľadu disponoval Oberlandovej sklad najmä množstvom učebníc, slovníkov a šlabikárov. Konkrétne išlo o 411 ks nemeckých a slovenských šlabikárov, ďalších 156 exemplárov nemeckých šlabikárov, 145 kusov nemeckých, latinských a českých exemplárov učebnice *Vestibulum* od J. A. Komenského, 47 slovníkov bez uvedenia jazyka a 26 exemplárov učebnice od J. Rhenia. *Vestibulum* od Komenského neponúkala Oberlandová náhodou. V 60. rokoch 17. storočia sa totiž rektorom gymnázia v Banskej Bystrici stal Ján Heinzelius, ktorý bol veľkým zástancom Komenského učebníc a presadil ich aj do vyučovacieho procesu³¹.

²⁶ KLIMOVÁ, A. a M. NĚMETHOVÁ. Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000.

²⁷ Pozostalostný súpis publikovaný v Magyarországi, odk. 8 a uložený v odk. 10.

²⁸ „Im Buchladen seind / seindt folgende Bücher verhanden“.

²⁹ „Bücher im Buchladen“.

³⁰ Nepredpokladáme, že by ich takto osobitne a so zámerom spísali „katalogizátori“, keďže zoznam kníh nedeklaruje žiadne iné pokusy o radenie záznamov.

³¹ KOMOROVÁ, K. a H. SAKTOROVÁ. Osobnosti Banskej Bystrice ako autori a adresáti dedikácií..., s. 76 – 81.

Na sklade mala Oberlandová aj nemalé množstvo modlitieb od Jána Habermanna, 342 latinských a českých modlitieb, niekoľko spevníkov, 69 exemplárov slovenských a latinských katechizmov, Tranovského kancionál *Cithara sanctorum* a niekoľko Lutherových katechizmov. Slovenské a latinské katechizmy sú zaznamenané vo forme „skupinového“ záznamu, a preto ich nie je možné identifikovať presnejšie. Modlitby, ako aj školské poriadky pre mestskú latinskú školu podliehali schvaľovaniu v mestskom senáte³². Keďže do učiteľského zboru latinskej mestskej školy sa postupne dostal aj slovenský učiteľ, tento vzdelával žiakov na hodinách spevu a mal vo všedné dni „*povinnosť v kostole odspievať s chlapcami modlitby alebo nábožné kresťanské piesne*“³³.

Jazyková stránka ponúkaných kníh sa koncentrovala na diela v latinčine, nemčine, maďarčine, ale nechýbali ani české, slovenské (windisch) a veľmi zriedka sa vyskytli poľské a grécke tituly. Výskyt slovenských titulov v ponuke nie je ničím výnimočný. „*Údaje zo súpisu dokazujú, že na strednom Slovensku existoval široký záujem o slovenskú knižnú literatúru*“³⁴. Okrem toho záujem o slovenské knihy dokazujú aj vtedajšie banskobystrické knižnice, ktorých majitelia neboli len kazatelia, ale aj predstavitelia iných sociálnych skupín obyvateľstva (mestskí funkcionári, obchodníci, učiteľ, hudobník, organista, remeselníci)³⁵. Slovenské diela vlastnili v 16. – 18. storočí v Banskej Bystrici majitelia až 41 knižníc, z čoho vyplýva, že „*v skoro v každej piatej súkromnej knižnici sa nachádzala slovenská knižná práca*“.³⁶ Čičaj³⁷ túto skutočnosť pokladá za dôkaz národného sebauvedomovania slovenského obyvateľstva v Banskej Bystrici, ako aj za uvedomenie si rozdielu medzi češtinou a slovenčinou.

Je nepopierateľné, že Oberlandovej sortiment reflektoval aj na školské poriadky banskobystrickej školy, ktoré vyšli v troch vydaniach. V nich možno identifikovať nielen konkrétne tituly, ale aj odporúčaných autorov a vyučovacie jazyky. Prvý poriadok vyšiel v druhej polovici 16. storočia a predpisoval ako lektúru Lutherov katechizmus a Melanchtonovu gramatiku, ale aj vyučovanie gréčtiny, histórie a matematiky³⁸. Ďalší, z roku 1574, zostavil Abrahám Schremmel, a v roku 1580 nasledoval poriadok Pavla Halvepapia, hlavného evanjelického kňaza a pedagóga protestantskej banskobystrickej školy 16. storočia. Halvepapius viedol školu ako štvortriednu, pričom nižší stupeň mal nemecké a latinské oddelenie³⁹. Hoci Halvepapius

³² MIKLEŠ, J. Dejiny banskobystrického školstva, najmä latinského, s. 134 – 160.

³³ MIKLEŠ, odk. 32, s. 140.

³⁴ ČIČAJ, odk. 21, s. 59.

³⁵ Bližšie pozri ČIČAJ, odk. 21.

³⁶ ČIČAJ, odk. 21, s. 56 – 57.

³⁷ ČIČAJ, odk. 21.

³⁸ VAJCIK, P. Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí.

³⁹ MARTULIAK, P. Banská Bystrica – kolíska vzdelanosti. Sedemstôpäťdesiat rokov banskobystrického školstva.

presadzoval viac latinskú komunikáciu na vyučovaní, ďalší pozvaní pedagógovia, rodáci z Nemecka, vyučovali aj v nemeckom jazyku a slovenský učiteľ aj v slovenčine. Potreba slovenského učiteľa je zdokumentovaná v archívnom zázname z roku 1571, v ktorom sa A. Schremmel sťažuje, že „Slováci mi nechcú zaplatiť desiatkový halier...“, pretože im rektor neposkytuje slovenského kantora⁴⁰. K tomu dopomohol článok Halvepapiovho poriadku – *O slovenskom, alebo inom kantorovi*, ktorý bol veľkou pomocou pre slovenských žiakov, nakoľko umožňoval už aj pôsobenie slovenského učiteľa, s ktorým mohli deti aspoň spievať slovenské pesničky. Školský poriadok obsahuje okrem nekonkretizovanej aj presne určenú lektúru, ktorá sa síce do čias pôsobenia Oberlandovej mohla inovovať, jej pozostalostný súpis však ukazuje, že mnoho učebníc bolo aktuálnych aj v 17. storočí. Preto mala Oberlandová v ponuke Lutherov katechizmus, grécku gramatiku, Melanchtonovu gramatiku, 22 kníh Ciceróna, aritmetiku, donáty a Heydenove *Formulae colloquiorum* – všetko lektúru predpísanú v školskom poriadku. Všetky školské poriadky latinskej mestskej školy sa totiž riadili zásadami Luthera a Melanchtona, latinčina sa učila z Catóna a Donáta, čítali sa Ezopove bájky, Terentius, Vergílius, Cicero, nepovinným jazykom bola hebrejčina, nacvičovali sa nemecké a latinské komédie. Pre potreby školy mohla slúžiť aj ďalšia ponuka, ako napr. slovenské šlabikáre, ďalšie katechizmy v rôznych jazykoch, ale aj žalmy a modlitby, ktoré sa vo vyučovaní predpisovali v presných hodinách dňa. Je známe, že školské poriadky podliehali modifikácii a doplneniu o novú lektúru. Kým spočiatku sa v poriadkoch Komenského *Vestibulum* nevyskytovalo, v druhej polovici 17. storočia ho do učebného plánu (1661) zaviedol Ján Heinzelius – konkrétne Rheniove *Compendium* a Komenského *Bránu jazykov* a *Vestibulum*. *Vestibulum* a Komenského idey neboli podporované len v školských poriadkoch, ale aj mestským senátom, ktorý dával do pozornosti Komenského heslá, zdôrazňoval potrebu zaviesť skúšky pri výučbe matematiky i hudby a venovať pozornosť jazykom.

Z konfesiónálneho hľadiska ponúkala Oberlandová evanjelickú teológiu, hoci výnimočne sa objavili aj katolícke spisy, ako napr. polemika *Apodixis Catholicae Doctrinae*, katolícke modlitby a spevník (bez názvu a autora), tri exempláre katechizmu Petra Kanízia a tri exempláre katolíckej príručky (bližšie neidentifikovateľnej). Pedagogické diela katolíckych autorov alebo pre potreby katolíckych škôl sú však zastúpené početnejšie. Okrem učebnice gramatiky Manuela Álvareza *Principia seu rudimenta grammatices* a *De Institutione Grammaticae* bolo v obchode Oberlandovej aj veľké množstvo ďalších učebníc pre katolícke školy, napr. 209 kusov katolíckych šlabikárov („209.stuck ABC buch catholic“) bez možnosti ich bližšej identifikácie. Naopak, v jej v kníhkupectve si nenašla miesto svetská odborná literatúra – Oberlandová mala len po jednom exemplári astrológie, aritmetiky, kroniky, histórie, kynológie a knihy byliniek. Čo je obzvlášť zaujímavé, Oberlandovej ponuka sa vôbec nekoncentrovala na tituly s banskou tematikou, ktoré sa práve v banských mestách

⁴⁰ VAJCIK, odk. 38, s. 19.

(Banská Bystrica, Kremnica a Banská Štiavnica) hojne vyskytovali v súkromných knižniciach tamojších mešťanov⁴¹.

Preferencia ponúkaných evanjelických titulov v Oberlandovej dielni nie je nezvyčajná. Nevychádzala len z jej osobných pohnútok (vieme, že jej syn bol protestant), ale aj zo sociálnych pomerov v meste. Už v 16. storočí sa Banská Bystrica prihlásila k reformácii, tvorila bratstvo banských miest a v roku 1620 bol v meste zvolený za protestantského uhorského kráľa Gabriel Betlen. „Na začiatku 17. storočia bolo všetko obyvateľstvo Banskej Bystrice spolu s obyvateľmi žijúcimi na jej mestskom území evanjelického náboženstva a vytvárali cirkev podľa tohto bansko-mestského vyznania viery“⁴². Treba však pripomenúť, že v čase pôsobenia Oberlandovej v meste začínali už aj rekatolizačné snahy – v roku 1648 usadením sa jezuitov v meste. Nielen pôsobenie jezuitov ovplyvňovalo zmeny náboženských pomerov, ale takisto „prostredníctvom úradníkov komory štát ovplyvňoval vierovyznanie aj u ostatných, radových zamestnancov štátu, resp. komory, často pod hrozbami prepustenia so zamestnaním, straty svojho obydlia a teda aj všetkých zamestnaneckých výhod“. Napriek tomu boli náboženské pomery v meste v polovici 17. storočia stále naklonené v prospech evanjelického vierovyznania a ku radikálnejšiemu obratu prišlo až v poslednej tretine 17. storočia, po smrti Oberlandovej.

Otázka recipientov Oberlandovou ponúkaných kníh ostáva vzhľadom na absenciu dokladov otvorená, ale nie úplne nezodpovedaná. Rámcovo možno za odberateľa jej kníh považovať školy, ale aj cirkev, prevažne evanjelickú, čiže pedagógov, študentov a čitateľsky gramotných obyvateľov evanjelického vierovyznania. V Banskej Bystrici existovala škola už od 14. storočia, pričom potreba vzdelania sa zvýšila aj fungovaním niekoľkých cechov v meste, ktoré požadovali, aby „novozvolení členovia vedeli písať a čítať“⁴³. Takisto je evidentné, že odberateľom Oberlandovej kníh bol aj „slovenský“ čitateľ – dopyt po slovenskej knihe je v jej katalógu jednoznačný. Oberlandová, na rozdiel napríklad od jej súčasníka Juraja Steinhübela v Levoči, nemala k dispozícii priamy prístup k novovytlačeným titulom z tlačiarne v meste. Môžeme predpokladať, že realizovala nákup kníh vo fungujúcich tlačiarňach iných slovenských miest, čoho dôkazom sú tituly, ktoré inde neboli ani vytlačené (napr. *Epperieser Gesangbuch*). Ženský aspekt sa do skladby Oberlandovej kníhkupectva nepremietol – v jej ponuke nebadáme žiadne rýdzo ženské tituly v jej ponuke. Práve naopak, konfrontáciou s ponukou kníhkupectva jej súčasníka, Juraja Steinhübela v Levoči⁴⁴, zisťujeme až zarážajúco podobnú zostavu predávaných kníh. Hoci Steinhübel evidentne predával a distribuoval aj tituly vytlačené v levočskej tlačiarňi Brewerov-

⁴¹ K obsahu súkromných meštianskych knižníc banských miest pozri Magyarországi, odk. 8.

⁴² ALBERTY, J. a P. MARTULIAK. Banská Bystrica v znamení kalicha: História Zboru ev. a. v. cirkvi a evanjelického školstva v Banskej Bystrici do roku 1918, s. 54.

⁴³ VAJCIK, odk. 38, s. 16.

⁴⁴ Jeho pozostalosť bola publikovaná v Magyarországi, odk. 12.

cov⁴⁵, ostatný knižný tovar vykazuje značnú paralelu k ponuke Alžbety Oberlandovej. Z toho možno okrem iného usudzovať, že sa tejto podnikateľke podarilo konkurovať aj obchodníkom mužského pohlavia – a to poznaním trhu, svojich klientov, ale aj knižnou ponukou prispôsobenou vtedajšej spoločenskej objednávke.

Záver

Z pohľadu typológie kníhkupcov v Európe v 17. storočí môžeme Alžbetu Oberlandovú pokladať za typickú sortimentárku, majiteľku stacionárneho kníhkupectva. Nevieme totiž o tom, že by sa venovala aj vydavateľskej činnosti. Sortimentári sa vyvinuli z tzv. putovných kníhkupcov (buchführerov). Títo spočiatku pracovali ako zamestnanci kníhtlačiaru, alebo aj samostatne, a postupným odklonom od lokálnej putovnej činnosti a nahromadením sortimentu kníh od viacerých vydavateľov si zakladali vlastné stále kníhkupectvá. Išlo o nezávislých kníhkupcov, ktorí kupovali a predávali (ale nevydávali) knihy a na tento účel navštevovali knižné veľtrhy, kde si zabezpečovali sortiment kníh.

Typické fungovanie sortimentárov bolo založené na pozorovaní trhu a na aktuálnej produkcii tlačených kníh v súvislosti s poznaním svojich zákazníkov, pre ktorých zabezpečovali knižnú ponuku aj na základe konkrétneho dopytu – t. j. triedili do svojho kníhkupectva z dostupnej ponuky kníhtlačiarских oficín len také tituly, ktoré boli prispôbené individuálnym požiadavkám klientely. Sortimentári, spolupracujúci s viacerými vydavateľstvami, získavali tovar zväčša na rabat a nakupovali napevno alebo ho brali do komisie a na remisiu.

Ako Alžbeta Oberlandová, aj ďalšie ženy z dejín knižnej kultúry, ktoré sú dotiaľ zdanlivo neznáme, by si zaiste zaslúžili viac odbornej pozornosti. Istého zadosťučinenia sa im postupne dostáva v podobe publikácií; spomeňme napr. monografiu *Reformácia po praslici*⁴⁶ alebo diplomovú prácu S. Kovačikovej⁴⁷, ktoré odkrývajú pôsobenie žien aj v oblasti knižnej kultúry, či už kníhtlačiarok, vydavateľiek alebo mecenášok.

⁴⁵ Viac pozri v LICHNEROVÁ, L. Nemecká tlačená kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477 – 1699).

⁴⁶ OKOLIČANYOVÁ, V. Reformácia po praslici. Spoločenstvo evanjelických žien na Slovensku, 2017.

⁴⁷ KOVAČIKOVÁ, S. Pôsobenie žien v dejinách knižnej kultúry na Slovensku v 16. – 18. storočí.

Pramene

Magyar Országos Levéltár – Nemzeti Levéltár. Sign. C 25 Kassa v. - N. 1/6.

Štátny archív Banská Bystrica. Mestské knihy, Nr. 110–111, 1666.

Zoznam bibliografických odkazov

ALBERTY, J. a P. MARTULIAK. *Banská Bystrica v znamení kalicha: História Zboru ev. a. v. cirkvi a evanjelického školstva v Banskej Bystrici do roku 1918.* Banská Bystrica: Trian, 2001. ISBN 80-8894-543-7.

AUGUSTÍNOVÁ, E. Ján Jozef Tumler – osobnosť dejín knižnej kultúry. In: SNOPKOVÁ, B., zost. *Významné osobnosti v dejinách Banskej Bystrice.* Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2010, s. 84 – 92. ISBN 978-80-89388-33-2.

Banská Bystrica [online]. 23. augusta 2013 [cit. 2021-06-09]. Dostupné na: <https://www.najkrajisikraj.sk/banska-bystrica/>

BOCKOVÁ, G. *Ženy v evropských dějinách.* Praha: nakladatelství Lidové noviny, 2007. ISBN 80-7106-494-7.

ČAPLOVIČ, J. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel II.* Martin: Matica slovenská, 1984.

ČIČAJ, V. *Knižná kultúra na strednom Slovensku v 16. – 18. storočí.* Bratislava: Veda, 1985.

FÓRIŠOVÁ, M. Bratislavskí knihári v 16. – 17. storočí. In: *Slovenská archivistika.* 2001, roč. 26, č. 1, 73 – 85.

GÁČOVÁ, A. Mesto za feudalizmu. In: KOVÁČ, J. a P. SCHOLTZ et al., zost. *Banská Bystrica.* Martin: Osveta, 1955, s. 18 – 28.

Informácie o obci: Banská Bystrica. In: *slovensko.sk* [online]. Slovensko.sk, ©2013 – 2021 [cit. 2021-01-14]. Dostupné na: https://www.slovensko.sk/sk/institucie/o-institucii/informacie-o-obci/_f70bd241-917b-456a-bf86-9d8f37304ae3

- KLEMM, F. *Geschlechterbeziehungen in der Frühen Neuzeit* [online]. 2000 [cit. 2020-12-03]. Dostupné na: <https://www.grin.com/document/99094>
- KLIMOVÁ, A. a M. NÉMETHOVÁ et al. *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2002. ISBN 80-85169-62-2.
- KOMOROVÁ, K. a H. SAKTOROVÁ. Osobnosti Banskej Bystrice ako autori a adresáti dedikácií... In: SNOPKOVÁ, B., zost. *Významné osobnosti v dejinách Banskej Bystrice*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2010, s. 76 – 81. ISBN 978-80-89388-33-2.
- KOVAČIKOVÁ, S. *Pôsobenie žien v dejinách knižnej kultúry na Slovensku v 16. – 18. storočí*. Bratislava: Filozofická fakulta, 2013.
- LENGYELOVÁ, T. *Žena a právo*. Prednáška 13. 4. 2021, 14.00 – 15.00.
- LICHNEROVÁ, L. *Nemecká tlačaná kniha na slovenskom území do konca 17. storočia (1477 – 1699)*. Bratislava: Stimul, 2017. ISBN 978-80-8127-193-9. Dostupné na: http://stella.uniba.sk/texty/FIF_LL_nemecka_tlacena_kniha.pdf
- LUBY, Š. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. 2. vyd. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 166 – 167. ISBN 80- ISBN 80-89047-48-3.
- LUKAČKA, J., zost. *Chronológia starších slovenských dejín*. Bratislava: Historický ústav SAV; PRODAMA, 2008. ISBN 978-80-969782-8-1.
- Magyarországi magánkönyvtárak III.: a bányavárosok olvasmányai: 1533 – 1750*. Budapest; Szeged: Scriptum, 2003. ISBN 963-200-468-X.
- Magyarországi magánkönyvtárak II.: 1588 – 1721*. Szeged: Scriptum, 1992. ISBN 963-481-882-X.
- MARTULIAK, P. *Banská Bystrica – kolíska vzdelanosti: Sedemstopäťdesiat rokov banskobystrického školstva*. Banská Bystrica: TRIAN, 2005. ISBN 80-88945-77-1.
- MIKLEŠ, J. Dejiny banskobystrického školstva, najmä latinského. In: KOVÁČ, J. a P. SCHOLTZ et al., zost. *Banská Bystrica*. Martin: Osveta, 1955, s. 134 – 160.

OKOLIČÁNYOVÁ, V. et al. *Reformácia po praslici*. Bratislava: Spoločenstvo evanjelických žien na Slovensku, 2017. ISBN 978-80-972687-9-4.

REPČÁK, J. *Dejiny knižnej kultúry v Košiciach do roku 1945*. Košice, 1981.

VAJCIK, P. *Školstvo, študijné a školské poriadky na Slovensku v XVI. storočí*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1955.

VOIT, P. Knihvazač. *Encyklopedie knihy* [online]. [cit. 2021-02-14]. Dostupné na: [https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Knihvaza%C4%8D_\(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_kniha](https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Knihvaza%C4%8D_(ti%C5%A1t%C4%9Bn%C3%A1_kniha)

When a Woman Sells Books – Alžbeta Oberlandová

Lucia Lichnerová

In the early modern period, in addition to their domestic work women in Slovakia also gradually managed to infiltrate the “men’s” world related to the performance of a certain craft. An example is Alžbeta Oberlandová from Banská Bystrica, who as the single woman until the end of the 17th century was to hold the profession of a bookbinder, book distributor and colporteur. In her estate recorded in 1666 we find 2112 copies of books of various kinds. Oberlandová had built up her stock of books in line with the demand of potential clients, which was fixed not only in the school regulations of local schools, but also in religious affiliation and, last but not least, in the ever growing desire of the Slovak-speaking population of Banská Bystrica to own a book in Slovak. From a thematic point of view, Alžbeta Oberlandová’s warehouse contained mainly textbooks, dictionaries and reading and spelling books in German, Latin and Slovak; a somewhat smaller portion of the stock was taken up by evangelical prayers, hymnals, Slovak and Latin catechisms. Oberlandová’s business spirit was also transformed into a range of Catholic titles: prayers, hymnals or textbooks. Secular professional literature has the smallest representation – Oberlandová held only one copy of astrology, arithmetic, chronicle, history, cynology and books of herbs. Interestingly, the bookbinder did not pay any attention at all to mining-related titles, which were widely found in the private libraries of the townspeople living in the mining towns. Even though there are no preserved records of the success of book sales, the content of the book range, showing typical features of customer orientation and geographical conditions, in the least gives us proof of this woman’s dexterity, granting her the well-deserved right not to be forgotten.

Key words: women’s standing in history, Alžbeta Oberlandová, list of books, Banská Bystrica, book distribution, 17th century

Náčrt ženy ako podnikateľky v oblasti kníhtlačiarstva v ranonovovekom Prešporoku*

Alexandra Ballová

Kľúčové slová: kníhtlačiarstvo, ženy, Prešporok, vdova, remeslo, dielňa, novovek

V období raného novoveku záviselo sociálno-právne postavenie ženy v spoločnosti od jej stavovskej príslušnosti a troch charakteristík, na základe ktorých bola v týchto oblastiach definovaná – panenstvo, manželstvo a vdovstvo.¹ Vo všeobecnosti možno skonštatovať, že na ženu v šľachtickom stave sa kladli iné spoločenské nároky ako na meštianku či poddanú ženu.² Ženu v spoločnosti však stále pokladali primárne za matku a manželku, prípadne za gazdinú, ktorá sa starala a udržiavala domov. Patrila teda do súkromnej sféry života a vo verejnom priestore sa ako osobnosť vyskytovala zriedka. V pracovnej oblasti, pokiaľ sa jej zúčastňovala, prevažne plnila žena z meštianskeho prostredia úlohu nekvalifikovanej a často neplatenej pomocnej sily.³ Wiesner dokonca tvrdí, že existujú prípady tovarišov, ktorí protestovali nielen proti právam vdovy riadiť obchod svojho zosnulého manžela, ale i podieľať sa na jeho chode prostredníctvom týchto najjednoduchších prác.⁴

Napriek skutočnosti, že uhorské, a teda aj slovenské mestá sa po svojom vzniku v období stredoveku riadili nemeckým právom, neboli u nás rozšírené tak-

---

* V príspevku používame historický názov Prešporok, keďže štúdia sa týka dejín pred rokom 1918.

1 LACLAVÍKOVÁ, M. a A. ŠVECOVÁ. Cesta k právnej emancipácii ženy v rodinných a majetkových vzťahoch, s. 601.

2 Šľachtičná bola viazaná najmä majetkovopravnými a sociálnymi väzbami v rámci rodiny a spoločnosti, v ktorej žila. Jej život bol plný pravidiel a okolo seba mala vždy množstvo ľudí, ktorí do neho zasahovali. Meštianska i poddaná žena mali v tomto smere väčšiu mieru slobody, hoci aj ich zväzovali prísne spoločenské a morálne pravidlá, často zakotvené v právnom systéme. V praxi sa však dodržiavali menej striktné.

3 Najmä v období od 15. storočia sa ženská práca v nemeckom práve, ktoré sa využívalo aj na území Slovenska, resp. Uhorska, začala obmedzovať. V rámci remeselného podniku, kde bol podľa hierarchie na čele majster, pod ním tovariši a nakoniec učni, bola žena – manželka či dcéra majstra, osobou, ktorá, ak sa na chode dielne zúčastňovala, robila najnižšie a najmenej odborné práce, akými bolo napríklad balenie tovaru či príprava materiálu. WIESNER, M. E. Wandervogels and Women: Journeymen's Concepts of Masculinity in Early Modern Germany, s. 1.

4 LACLAVÍKOVÁ, odk 1, s. 601.

zvané ženské cechy, ktoré v malom množstve existovali v Nemecku.⁵ Členmi cechov boli výlučne muži – majstri daného remesla. Žena sa členkou mohla stať len v prípade úmrtia manžela, ktorý už bol členom. V takom prípade zákon umožňoval, aby vdova riadila podnik zosnulého manžela a nahradila ho i ako členka cechu. Skutočnú situáciu a postavenie takýchto žien v cechoch však v súčasnosti v dôsledku nedostatku dôkazov nemôžeme jednoznačne určiť. Obvykle sa od ženy – vdovy očakávalo, že sa do roka znova vydá a prenechá riadenie podniku novému manželovi, prípadne sa vedenia ujme najstarší syn po dosiahnutí plnoletosti. Existujú však i záznamy – z Uhorska aj z iných krajín – o mimoriadne schopných vdovách, ktoré pri podnikaní zotrvali dlho po smrti manžela, dokonca podnik pod ich vedením prekvital a rástol. Právny štatút vdovy im totiž zaručoval slobodu, aká by za iných okolností nebola možná.⁶ Vdova mohla riadiť manželov podnik vtedy, keď neexistovali mužskí potomkovia, ktorí by sa automaticky stali dedičmi, alebo boli títo neplnoletí. V niektorých prípadoch, ako uvedieme v nasledujúcom texte, žena figurovala aj za prítomnosti mužských dedičov v akomsi druhu spolupráce. Pokiaľ takíto dediči neboli a vdova sa znova nevydala, mohla podnik riadiť až do svojej smrti, prípadne ho predať. Ak sa vydala, podnik prešiel automaticky do kompetencie jej manžela. Z toho dôvodu sa noví manželia obvykle vyberali z radov cechových majstrov či tovarišov, ktorí už dané remeslo ovládali.

V súvislosti s protireformačným hnutím vznikli v 17. storočí tzv. exulantské tlačiarne. Tieto tlačiarne boli nútené opustiť územie Českého kráľovstva v dôsledku silnejúcej rekatolizácie a útočisko našli práve na našom území. Vďaka obsahu ich tlačovej produkcie máme o fungovaní exulantských tlačiarní pomerne dobré informácie. Uchovali sa napríklad v spisoch jezuitu Antonína Koniáša, ktorý spísal akúsi českú verziu rímskeho Indexu zakázaných kníh – nazval ju *Klíč* a obsahuje zoznam kacírskych diel, autorov a tlačiarní.⁷ Z tohto zoznamu sa dozvedáme i o ženách – tla-

⁵ Frauenzünfte, teda „ženské cechy“ existovali v Kolíne nad Rýnom. Združovali ženy, ktoré vyučovali pradiarstvo, čipkárstvo či hodvábnictvo. Podľa Rity Bake však nemáme priame dôkazy, že išlo o výlučne ženské cechy. Je pravdepodobnejšie, že v procese figuroval i manžel takejto ženy, a to podľa všetkého ako obchodník, ktorý nakupoval surový materiál na výrobu priadze a látky. BAKE, R. Zur Stellung der Frauen im mittelalterlichen Handwerk: Schreibtschmythen und Realitäten, s. 149.

⁶ Vdovský právny status, tzv. ius viduale garantoval žene najväčšiu slobodu, akú mohla v súdobej spoločnosti očakávať. Keďže sa už právne nepovažovala za slobodnú, nebola pod kontrolou otca, resp. bratov a pochopiteľne ani manžela. Právo v Uhorsku síce vyžadovalo, aby sa čím skôr zasa vydala, v praxi sa to však striktno nedodržiavalo. Šľachtičné to v tomto prípade mali náročnejšie a často bolo pre nich nemožné odolávať tlaku okolia, najmä pokiaľ boli v mladom veku. V otázke boli zásadne majetky. Na meštianske ženy sa taký veľký tlak nevyvíjal, hoci sobáš bol pre nich často jednoduchšou voľbou, najmä pokiaľ o riadenie podniku nemali záujem.

⁷ Antonín Koniáš, tiež páter Koniáš, je mimoriadne kontroverznou historickou postavou. V súčasnej kultúre je zobrazovaný ako nepriateľ českého národa, škodca kultúry, náboženský fanatik a palič kníh. V kontexte doby, v ktorej žil, bol však Koniáš horlivým, avšak nie príliš neobvyklým príkladom jezuitu, zapáleného pre boj s reformáciou.

čiarkach, ktoré v týchto tlačiarňach na území Slovenska figurovali. Išlo o oblasť Žiliny, Levoče a Trenčína, kde pôsobili napríklad vdovy Alžbeta Dadanová, Žofia Brewerová či Dorota Vokálová.⁸ Táto oblasť je z historiografického hľadiska dobre preskúmaná, keďže primárnych zdrojov o činnosti týchto tlačiarňí je dostatok.

Činnosť prešporských mešťaniek ako knihárok, kníhtlačiarok a vydavateľiek

Knihársky cech oficiálne existoval na území mesta Prešporok od roku 1760. Podľa V. Segeša, ktorý študoval archívne záznamy uchované v Archíve mesta Bratislavy, je však pravdepodobné, že cechové zoskupenie knihárskych remeselníkov na území mesta jestvovalo už o storočie skôr.⁹ Podľa M. Fórišovej, ktorá skúmala účtovné záznamy remesla knihárov, je dokonca doložené ich fungovanie v meste (nie nutne v cechovom zoskupení) od polovice 16. storočia.¹⁰

Počiatky tzv. čierneho remesla, teda kníhtlače, môžeme v Prešporku datovať do obdobia polovice 15. storočia. Išlo však o krátke obdobie, po ktorom nasledovala dlhá prestávka. Dlhšie obdobie nebolo známe meno tlačiar, ktorý tu v tomto období ako prvý pôsobil, preto sa tlačiareň nazývala jednoducho *Typographia Confessionalis*¹¹. V. Segeš však tvrdí, že „prvým tlačiarom v Prešporku bol istý maliar a tlačiar Andrej z Viedne (*Andremaler oder aufdruckher von Wienn*)“.¹² K tomuto tlačiarovi sa prikláňa i E. Frimmová, odvolávajúc sa na ten istý dokument nachádzajúci sa v Komornej knihe z roku 1477, uloženej v Archíve mesta Bratislavy, ktorý potvrdzuje identitu tohto tlačiaru ako istého Andreja.¹³ V práci uvádza niekoľko možných mien – Mateja Moravana, Johanna Bulla a Andreja Hesseho, ale tvrdí, že „zatiaľ vychádza najlepšie Hess, pretože jeho totožnosť s bratislavským známym „Andreasm“ možno mozaikovi-

---

Narodil sa ako syn kníhtlačiaru, takže tomuto remeslu veľmi dobre rozumel. Možno i z toho pramenila jeho snaha nielen knihy likvidovať, ale ich i nahrádzať – majiteľom spálených kníh dával na výmenu katolícke a mravné knihy. V prípade niektorých kníh (najmä od autorov, ktorí sa vo všeobecnosti považovali za katolíckych) dokonca iba vytrhol chybné strany a knihy vrátil majiteľom. Koniáš bol zároveň i podporovateľom českého jazyka, v ktorom kázal a písal. Pozri KONIÁŠ, A. *Clavis haeresim claudens & aperiens*.

- ⁸ Išlo o vdovy po exulantických kníhtlačiaroch Jánovi Dadanovi, Samuelovi Brewerovi a Václavovi Vokálovi, ktoré mali samé bohatú tlačiarenskú produkciu. Najmä Dorota Vokálová, ktorá pochádzala z kníhtlačiarkej rodiny a remeslu sa priučila už u svojho otca, bola v tejto oblasti mimoriadne zdatná a jej meno môžeme nájsť v mnohých dochovaných trencianskych tlačiach.
- ⁹ SEGEŠ, V. *Remeslá a cechy v starom Prešporku*, s. 157.
- ¹⁰ FÓRIŠOVÁ, M. *Dejiny knižnej kultúry v Bratislave v 17. storočí*.
- ¹¹ Názov *Typographia Confessionalis* je odvodený od pomenovania najstaršej inkunábuly, ktorá tu pravdepodobne bola vytlačená v roku 1477.
- ¹² SEGEŠ, odk. 9, s. 160.
- ¹³ FRIMMOVÁ, E. *Počiatky kníhtlače na Slovensku*, s. 109.

to a v indíciách načrtávať, a to na základe typografického a obsahového rozboru uvedených tlačí, posúdenia priesvitiek použitého papiera pri ich vydaní a tiež podľa miesta uloženia jednotlivých exemplárov.“¹⁴ Je potrebné upozorniť, že podľa výskumu E. Frimmovej nie je možné, aby dielo *Confessionalis*, podľa ktorého dostala tlačiareň svoje meno, vytlačil tento Andrej a prisudzuje ho tlačiarovi Matejovi Moravanovi, pôsobiacemu v tom čase v Neapole.¹⁵ O sto rokov neskôr v Bratislave pôsobil Ján Valo (Walo), ale jeho činnosť bola nepatrná, zahŕňala prevažne jednolistové noviny a stopa sa rýchlo stratila. Na základe týchto kusých informácií možno predpokladať, že v meste pôsobili najmä putovné tlačiarne, ktoré boli v tomto období pomerne rozšírené. Prešporok teda dlho nemal vlastnú stabilnú tlačiareň, tú získal až v roku 1608.¹⁶ Založil ju ostrihomský arcibiskup František Forgáč (Forgach) a mala podporovať oficiálne rekatolizačné snahy Habsburskej monarchie. Podobne ako iné štátne tlačiarne tej doby spravovali ju jezuiti. Náboženské texty sa tlačili najmä v latinčine, ale aj v slovenčine a išlo prevažne o diela významného protireformačného činiteľa a neskoršieho ostrihomského arcibiskupa Petra Pázmaňa.¹⁷ Práve ten dal okolo roku 1619 previezť tlačiareň, známu v tom čase už ako Arcibiskupská tlačiareň, z Prešporoku do Trnavy, čo prakticky znamenalo zánik prešporskej časti. Po tomto presune máme len sporadické zmienky o krátkodobom fungovaní tlačiarň v rámci mesta. Prvou dlhodobou tlačiarňou v Prešporoku sa stala až Royerova tlačiareň; založil ju v roku 1715 Ján Pavol Royer po príchode zo Salzburgu do Prešporoku.

Najbohatšími zdrojmi informácií o fungovaní prešporských kníhtlačiarskych a knihárskych cechov a ich majstrov sú popri vlastnej produkcii tlačiarov i účtovné záznamy a cechové artikule, ktoré sú uchované v Archíve mesta Bratislavy. Keďže viaceré z nich už boli preskúmané a spracované v rámci iných príspevkov či monografií, vieme získať i zo sekundárnej literatúry celkom dobrú predstavu o cechovom živote prešporských majstrov. Stále je však mnoho spisov, ktoré ešte neboli prebádané. O živote a profesijnej činnosti vdov po prešporských tlačiaroch máme k dispozícii menej dokladov ako pri vdovách činných v iných uhorských mestách. V niektorých prípadoch nedisponujeme priamo menami dotýčajúcich žien, ich identita sa uvádza, resp. dá sa vyčítať spomedzi riadkov v súvislosti s manželom či dedičmi.

Nasledujúci prehľad je pokusom chronologicky mapovať činnosť vybraných kníhtlačiarskych rodín na území Prešporoka; v jednom prípade ide aj o presah remesla takejto rodiny i Budína s dôrazom na kníhtlačiarsku produkciu žien a ich úloh pri zveľaďovaní rodinného podniku.¹⁸

¹⁴ FRIMMOVÁ, 13, s. 110.

¹⁵ FRIMMOVÁ, 13, s. 110.

¹⁶ BREZA, V. Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996.

¹⁷ BREZA, odk. 16.

¹⁸ Zveľaďovania najmä v kontexte získavania cisárskych privilégií pre tlač nových dokumentov, ekonomický rast tlačiarne či mimoriadne zásluhy v rámci remesla.

Po úmrtí zakladateľa a majstra prvej stálej prešporskej tlačiarne Jána Pavla Royera v roku 1736 prevzala záštitu nad chodom rodinnej tlačiarne jeho vdova Mária Magdaléna Royerová; tá spravovala podnik do svojej smrti v roku 1740. V tomto roku prebral vedenie podniku Karol Bauer, do tej doby remeselný faktor.¹⁹ Ešte počas života Márie Magdalény sa vedenia tlačiarne spolu s matkou ujala dcéra Mária Anna, manželka faktora Karola Bauera. Následne po dosiahnutí dospelosti prevzal vedenie podniku syn Ján František Anton Royer.²⁰ Z tlačí vydaných Bauerom po roku 1740 je vidieť, že tlačiareň aj naďalej používala označenie ako *Typis Royerianis*, teda royerovská a Bauer nefiguroval ako majiteľ, iba ako zástupca.

V roku 1750 prešla Royerova tlačiareň z dôvodu zlej ekonomickej situácie do vlastníctva jednej z najväčších a najvýznamnejších kníhtlačiarских rodín pôsobiacich v Uhorsku. Bola odpredaná príbuznému Royerovcov, Jánovi Michalovi Landererovi, ktorý bol bratrancom Jána Františka Antona Royera. Zakladateľ kníhtlačiarrenskej rodiny Landererovcov Johann Sebastian sa pôvodne usadil v Budíne, kam prišiel z Bavorska. Získal tu kníhtlačiarске povolenie a založil tlačiareň, čoskoro však zomrel. Vedenia vtedy ešte malej dielne sa ujala jeho vdova, ktorej meno sa nedochovalo. V druhej polovici 18. storočia sa vedenia ujal najstarší syn Leopold Franz, po jeho smrti dielňu od roku 1764 viedla jeho vdova Katharina Landerer²¹. Ako vydavateľka figurovala vo viacerých maďarských, latinských i slovacikálnych tlačiach z tohto obdobia, výhradne však v rámci Budína.²² Pri jej mene sa obvykle stretáme s prídavkom „vidvae“ alebo „vidua“, čiže vdova, prípadne s prívlastkom „kráľovská impresorka“. V roku 1771 získala pre svoju budínsku tlačiareň rozsiahle privilégium od panovníčky Márie Terézie. Po Katharininej smrti sa chodu tlačiarne ujala jej dcéra Anna Landererová, o ktorej sa zachovalo málo informácií.²³ Vieme však, že pod jej vedením sa v Budíne tlačili ďalšie slovacikálne knihy, medzi nimi i učebnica fyziky *Fizyka, aneb, Učenj o přirozenj (nature)*,²⁴ od Pavla Michalka z roku 1819. Takéto zdedenie

¹⁹ V testamente M. M. Royerovej sa spomína istý Carl Pauer, pravdepodobne to je tá istá osoba.

²⁰ KLIMEKOVÁ, A. Bratislavský kníhtlačiar Ján Pavol Royer, s. 153

²¹ Na rôznych zachovaných tlačiach označovaná tiež Katalin či Catharine, na slovacikách Katarína.

²² ... wytisštěno v Kateřiny Landererky kráľovské přiw. Impressorky.

²³ Annu spomína publikácia A Landerer-Család és nyomdászati vállalkozásai s odvolaním sa na archíválne vo fonde Národnej Széchényiho knižnice. Podľa týchto údajov mala Anna umrieť v roku 1833 a podnik bol odpredaný. Po tomto dátume teda Landererovci v Budíne končia. Pozri BŮKYNĚ HORVÁTH, M. A. Landerer-család és nyomdászati vállalkozásai, s. 15.

²⁴ MICHALKO, P. *Fizyka, aneb, Učenj o přirozenj (nature)*. ... V Budjne: Wytisštěné literámi Anny Landererky, 1819.

rodinného podniku dcérou od matky je však na skúmané obdobie netypické a vyplýva skôr z rodinnej situácie a nešťastných okolností, ktoré postihli budínsku vetvu Landererovcov na prelome storočí.²⁵

Prešporská pobočka landererovskej kníhtlačiarskej firmy po založení Jánom Michalom Landererom rýchlo napredovala a rozrastala sa, až bola svojou výbavou a produkciou významnejšia ako pôvodná budínska tlačiareň. Ján Michal Landerer získal pre ňu rozsiahle privilégiá od Márie Terézie. Po smrti Jána Michala krátko viedol podnik jeho syn, ktorý však zomrel v roku 1810. Po tomto roku až do dospelosti Ludovíta – posledného z kníhtlačiarskej rodiny Landererovcov, máme informácie, že podnik viedlo viacero osôb na čele s faktorom Jozsefom Blöszom. Je možné, že tu figurovala i vdova – matka Ludovíta Landerera. Blížšie informácie o jej osobe momentálne nie sú k dispozícii. Ludovítom fakticky končí landererovská éra v Prešporke.

V dobových prameňoch je niekoľko zmienok aj o vdove Ide Lippertovej, pravdepodobne manželke bratislavského tlačiara Karla Gottlieba Lipperta.²⁶ Uvádza sa ako nezávislá majiteľka istého prešporského kníhkupectva, bližšie informácie o nej však nemáme. Z dostupných zdrojov iba vieme, že od nej v roku 1824 toto kníhkupectvo odkúpil ďalší významný prešporský kníhkupec a tlačiar Karol Fridrich (Bedřich) Wigand.²⁷ O Wigandovi ako kníhkupcovi a tlačiarovi máme informácie najmä z novín *Orol tatranský*, keďže Wigand bol vydavateľom týchto novín a na ich stránkach môžeme nájsť i takúto reklamu na ich rodinné kníhkupectvo²⁸: „*V kníhkupectve K. F. Wiganda v Prešporke muože sa bezplatne dostať práve teraz od Jakoba Neustadtla, anti-quára a kříh i hudobních vecí kupca v Prahe, vidaní bohatjeho obsahu katalog kříh Slovanských. Nachádzajú sa v ňom z väčšej čjastki rjedke starje ako i novšje slovanskje djela. V ceňe od 1 – 200 zl. strjebra. Objednaňja prijíma hore podotknuutuo kníhkupectvo K. F. Wiganda, tak ale, že sa mu dovozno vinahradí.*“²⁹ Je teda potvrdené, že rodina Wigandovcov mimo tlačiarne disponovala i kníhkupectvom, pravdepodobne išlo o bývalý podnik vdovy Lippertovej, hoci priame dôkazy ani informácie o chode tohto kníhkupectva predtým, ako sa dostalo do vlastníctva K. F. Wiganda a jeho potomkov, nemáme.

V 18. storočí figuroval ako prešporský tlačiar významný právnik a profesor práva Juraj Alojz Belnay. Ten kúpil tlačiareň od Jána Nepomuka Schauffa a viedol ju

²⁵ Leopold Franz Landerer a jeho manželka Katharina mali iba jedného syna – Michala (Mihály). Ten sa na prelome storočí dostal do problémov a bol uväznený za údajnú účasť na jakobínskom spiknutí. Väzenie podlomilo jeho zdravie a krátko po svojom prepustení zomrel. Z tohto dôvodu rodinný podnik po svojej matke zdedila Michalova sestra Anna. Viac k Michalovi Landererovi pozri KAZINCZY F Hungarian Jacobins in Brno, s. 124.

²⁶ Tiež písané ako Bohumil či Gottlob.

²⁷ NOSOVSKÝ, K. Nauka knihopisná a nástin vývoje knihkupectví českého, s. 216.

²⁸ Kníhkupectvo, ktoré kúpil K. F. Wigand od vdovy Lippertovej zdedil ešte počas jeho života jeho syn s rovnakým menom. Wigand starší sa následne zameriaval najmä na tlač kníh a novín.

²⁹ *Orol tatranský*, s. 640.

do roku 1809. Po jeho smrti sa ako tlačiarri uvádzajú jeho vdova Barbora Belnayová a synovia. Počas tohto obdobia sa tlačili dokumenty označené ako „*Písmom Belnayho Dedičou.*“ Produkcia tlačiarne zahŕňala evanjelické náboženské texty, Štúrovu *Nauku Reči Slovenskej*, nemecké slovníky, ale i latinské a maďarské právne a politické spisy.

Záver

Cieľom príspevku bolo poukázať na pôsobenie vybraných žien v Prešporku a ich možnosti i schopnosti pri spravovaní rodinných podnikov so zameraním na knihárske a kníhtlačiarne remeslo. Ide nepochybne o problematiku, ktorá si zaslúži rozsiahlejší výskum a bádanie v dostupných archívnych a knižničných materiáloch, aby sa získal celistvejší obraz o praktickom dennom živote meštianskych podnikateľiek. Hoci i v novoveku existovali ženy, ktoré sa dokázali úspešne ujať vedenia firmy a podnikať, táto skutočnosť sa v súdobej spoločnosti a ani na základe platných právnych predpisov nepovažovala za úplne bežnú, ale ju do istej miery tolerovali. Potvrdzujú to aj príklady vdov, ktoré viedli podnik až do svojej smrti, ale môžeme to vidieť aj na príkladoch iných remeselných podnikov na skúmanom území. Pokiaľ sa zameriame len na kníhtlačiarne či vydavateľské remeslo, môžeme objaviť priame dôkazy o činnosti žien, obvykle vdov, prostredníctvom titulných listov, na ktorých je uvedené ich meno. V mnohých prípadoch sa však stretávame s označením mena pôvodného tlačiarra a prídavkom „a dedičia“, prípadne „vdova“. Takéto dokumenty si vyžadujú podrobnejšie štúdium, aby sme mohli adekvátne posúdiť, či ide o dospeľých alebo nedospelých mužských dedičov a firmu spravuje ich matka, prípadne faktor, či ide o spoluprácu, alebo tam vdova po zosnulom tlačiarovi v praxi vôbec nefiguruje. Ako cenný zdroj informácií slúžia i oficiálne úradné či mestské knihy, z ktorých vyčítame faktografické informácie o bežnom fungovaní konkrétnych podnikov a o ich predstaviteľoch v rôznych obdobiach existencie dielne.

Zoznam bibliografických odkazov

- BAKE, R. et al. Zur Stellung der Frauen im mittelalterlichen Handwerk: Schreibtischmythen und Realitäten. In: KLAUS, E., ed. *Feministische Studien*. 1983, vol. 2, iss. 2, s. 147 – 155.
- BREZA, V. *Tlačiarne na Slovensku 1477 – 1996*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 1997. ISBN 80-85170-25-6.
- BÜKYNÉ HORVÁTH, M. *A Landerer-család és nyomdászati vállalkozásai* [online]. [cit. 2021-06-25]. Dostupné na: <https://epa.oszk.hu>
- FÓRIŠOVÁ, M. *Dejiny knižnej kultúry v Bratislave v 17. storočí* [dizertačná práca]. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1999.

- FRIMMOVÁ, E. Počiatky kníhtlače na Slovensku. In: SPURNÁ, K., ed. *Sborník národního muzea v Praze*. 2012, roč. 57, č. 1 – 2, s. 108 –112.
- KAZINCZY, F. *Hungarian Jacobins in Brno*. PRAŽÁK, R., ed. Brno: Masarykova Univerzita, 2000. ISBN 80-21023-66-X.
- KLIMEKOVÁ, A. Bratislavský kníhtlačiar Ján Pavol Royer. In: PORIEZOVÁ, M., ed. *Studia Bibliographica Posoniensia 2010*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2010, s. 149 – 159.
- KONIÁŠ, A. *Clavis haeresim claudens & aperiens*. Hradec Králové, 1729.
- LACLAVÍKOVÁ, M. a A. ŠVECOVÁ. Dlhá cesta k právnej emancipácii ženy v rodinných a majetkových vzťahoch. In: FABRICIUŠOVÁ, M., ed. *Historický časopis 66*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2019, s. 599 – 627.
- NOSOVSÝ, K. *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví Československého*. Praha, 1927.
- SEGEŠ, V. *Remeslá a cechy s starom Prešporku*. Bratislava: Marenčin PT, 2010. ISBN 978-80-8114049-5.
- Orol tatránski*. V Prešporku: V Tlačiarňi Karola F. Wiganda, 1845 – 1846.
- WIESNER, M. E. Wandervogels and Women: Journeymen's Concepts of Masculinity in Early Modern Germany. In: STEARNS, P., ed. *Journal of Social History*. 1991, vol 24, iss. 4, s. 767 – 782.
- L i t e r a t ú r a**
- AIGNER, K. *A könyvnyomdászat történetének vázlata*. I. rész. Budapest: Wilckens és Waidl Könyvnyomdaja, 1883.
- BULKOVÁ, P. Booksellers' Network Between the German and Hungarian Book Markets in the Late 18th Century. In: VIŠŇOVSKÝ, E., ed. *Human Affairs: Postdisciplinary Humanities & Social Sciences Quarterly*. 2013, vol. 23., iss. 3, s. 359 – 372.
- CROWSTON, C. Women, Gender, and Guilds in Early Modern Europe: An Overview of Recent Research. In: BLOK, A., ed. *International Review of Social History*. 2008, vol. 58, iss. S16, s. 19 – 44.

- HORVÁTH, P. Nakladateľská činnosť bratislavských knihárov v rokoch 1670 – 1770. In: *Kniha '93 – '94*. Martin: Matica slovenská, 1996, s. 53 – 63.
- HOUDEK, I. *Cechovníctvo na Slovensku*. Turčiansky svätý Martin: Muzeálna Slovenská spoločnosť, 1943.
- LENGYELOVÁ, T., ed. *Žena a právo*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2004. ISBN 80-88880-59-9.
- MÉSÁROŠ, J. *Kapitoly z uhorských dejín*. Bratislava: Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení, 1952.
- REPČÁK, J. *Prehľad dejín kníhtlače na Slovensku*. Bratislava: Tlač, 1948.
- ŠEDIVÝ, J. *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava: Chronos, 2007. ISBN 978-80-89027-22-4.
- ŠPIESZ, A. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972.

The Description of a Woman as an Entrepreneur in the Area of Book Printing in Eearly Modern Pressburg

Alexandra Ballová

The following work is an outline of the issue of employment and acceptance of an early modern woman as the head of a craft workshop, usually after the death of her husband, i.e. as a widow. It is an essay based on the examples of bookbinding and book printing families from the city of Pressburg, in one case with an overlap to the city of Buda. The aim of this essay in this case is not a thorough examination of lives of the women concerned as leaders of craft workshops, but rather an outline of the time frame of their work, the description of their era and the content of their endeavour. It can serve as a basis for further, deeper research in this area.

Key words: book printing, women, Pressburg, widow, craft, workshop, early modernity

Neposlušný cenzor*

Ivona Kollárová

Kľúčové slová: Uhorsko, Právnická akadémia v Košiciach, Ignác Gotzigh, cenzúra, cenzor, osvietenstvo, filozofia

Úvod

Súčasný výskum dejín cenzúry majú svoje vyvíjajúce sa teoretické pozadie. Veľmi zjednodušene by sme súčasný stav mohli pomenovať ako *old censorship* versus *new censorship*. *Old censorship* sú opatrenia proti autorom, čitateľom, vydavateľom, kníhkupcom alebo majiteľom čítární – od zákazu diela cez zákaz celého vydavateľského programu až po zavretie podniku. Perspektíva *new censorship* sa pokúša odkryť neformálnu cenzúru – ekonomické tlaky, výchovu, selekciu pri akvizícii kníh do verejných knižníc. Môže ponúknuť vnímanie „evolúcie“ od násilných k subtílnym (a možno účinnejším) metódam ovplyvňovania. Obranou a kompenzáciou boli vhodné stratégie písania, stratégie utajenej distribúcie textu alebo návrat k rukopisnému, a teda takmer nekontrolovanému, médiu. V tomto chápaní je cenzúra nie inštitúcia a výkon, ale vnútorné rozpoloženie, stav, výsledok sociálnej kontroly a disciplinizácie. Označuje sa aj pojmom autocenzúra a prináša interdisciplinárne vnímanie v kontextoch sociológie, psychológie, psychoanalýzy či literárnej teórie. Neznamená to však, že báza *old censorship* vyčerpala svoje možnosti, skôr sa zdá, že táto teoretická dichotómia zabudla na vykonávateľov sociálnej kontroly, ktorí sa ocitli akoby v slepom uhle alebo v prieniku oboch konceptov.

Cenzúra bola od čias Márie Terézie štátom riadený hierarchický administratívny systém. Cenzori s presne stanovenými povinnosťami boli jeho výkonnou zložkou.¹ Vieme o nich málo, najmä preto, lebo pramene ponúkli dosiaľ predovšetkým pohľad na zachované kauzy dovozu, konfiškácií alebo aprobovania. Dôsledné poznanie cenzorov s ich vzdelaním, psychickým nastavením, myslením, tlakmi a podmienkami, v ktorých pôsobili, stále nahrádza mytologizovaná predstava nelútostného bojovníka s nekonsenzuálnymi ideológiami. V našom priestore ju asi najlepšie reprezentuje Antonín Koniáš.² Na jeho pozíciách stál aj neznámy bratislavský jezuita, autor spisu *Myšlienky o voľnom čítaní nebezpečných kníh* (1771).³ Ešte na konci 90. ro-

* Štúdiá vznikla s podporou projektu VEGA č. 2/0086/20 Administratíva raného novoveku v zrkadle štátnej, stoličnej, panskej a mestskej správy.

¹ KOLLÁROVÁ, I. Cenzúra kníh v tereziánskej epoche, s. 23 – 32.

² KOLLÁROVÁ, odk. 1, s. 46.

³ KOLLÁROVÁ, odk. 1, s. 75 – 76.

kov 18. storočia do tejto stabilnej predstavy prispel aj Imrich Vajkovič, a to najmä vďaka svojim vydaným úvahám o dejinách, systéme a výkone cenzúry.⁴ Informačné vákuum produkuje zdanie, že systém fungoval ideálne, predovšetkým vo svojom účinku. Jozefínska reforma priniesla prepracovaný administratívny mechanizmus, vďaka ktorému sa zachovalo oveľa viac prameňov dokumentujúcich nielen samotný výkon, ale aj výberové konania na cenzorské pozície, profesionálne (auto)biografie, argumentáciu cenzorov a v nejednom prípade aj ich priestupky a konflikty s nadriadenými. Nie je to síce ideálna, ale aspoň dobrá báza pri hľadaní hlbších, takpovediac „nekonfišiovských“ odpovedí na otázku, kto bol cenzor.⁵ Perspektíva zameraná na hraničné situácie odhaľuje nekonformné postavy premýšľajúce mimo ideologických konceptov, ku ktorých stabilizácii mali prispieť.

Ignác Gotzigh a jeho previnenia

Ignác Gotzigh (Ignác Gotzig, Gocig) sa narodil v roku 1765. Miesto narodenia a sociálny pôvod nepoznáme. Bol košickým diecéznym kňazom a krátko pred svojím príchodom do Košíc pôsobil ako kaplán obce Tófalú. V rokoch 1794 – 1825 bol na Kráľovskej akadémii v Košiciach profesorom histórie, štatistiky a banského práva. Okrem toho v rokoch 1795 – 1804 zastával funkciu riaditeľaademickej knižnice. Do dôchodku odišiel v roku 1825 a 29. augusta 1834 zomrel.⁶ Jeho súkromná knižnica sa stala súčasťou knižnice košickej akadémie.⁷ Jeho rukopisná pozostalosť sa zachovala v niekoľkých pamäťových inštitúciách.⁸ Tlačou vyšli absolventské tézy a príležitostná reč, ktorá inšpirovala túto štúdiu.⁹

⁴ KOLLÁROVÁ, odk. 1, s. 76 – 83. Boli reakciou na dianie v 80. a 90. rokoch 18. storočia, keď po jozefínskej reforme cenzúry nemala cirkev na jej výkon dosah, pokiaľ nešlo o cenzúru teologických diel.

⁵ Napríklad Michael Wögerbauer upozorňuje na pôsobenie cenzora, autora kritických diel, Amada Berghofera, nazývaného aj „rakúsky Rousseau“. Reakciou na jeho činy boli úpravy predpisov pre konanie a správanie cenzorov. WÖGERBAUER, M. Proměny cenzurního aparátu: profesionalizace cenzorů, přesun agendy pod policejní dvorský úřad, s. 157.

⁶ SZINNYEI, J. Magyar írók élete és munkái. III. kt.; FARKAS, É. a M. TARNAI. Tófalú község kalendariuma, s. 71. Autori v rozpore so Szinnyeiom udávajú, že v rokoch 1794 – 1797 bol kaplánom v obci Tófalú.

⁷ Väčšia časť knižnice Právnickej akadémie je uložená v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach, medzi nimi aj niekoľko kníh s jeho vlastníckym záznamom.

⁸ Menšia časť knižnice košickej Právnickej akadémie sa dnes nachádza vo Verejnej knižnici Jána Bocatia v Košiciach, ktorá uchováva aj niekoľko jeho rukopisov. Ďalšie rukopisy sa zachovali v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice, Rakúskej národnej knižnici, Maďarskom národnom archíve a v Maďarskom národnom múzeu.

⁹ GOTZIG, I. Positiones ex historia universali ac statuum ... Cassoviae: Ellinger, 1805 (a ďalšie promočné vydania).

Jozefínska reforma cenzúry na začiatku 80. rokov 18. storočia nastolila prehľadný systém. Jeho výkonnými článkami boli cenzori centrálného cenzorského úradu v Bratislave (neskôr presťahovaného do Budína) a lokálni cenzori na kráľovských akadémiách a gymnáziách. Svoje stanoviská posielal cenzor v Budíne priamo miestodržiteľstvu, lokálni cenzori vrchným študijným riaditeľom, do ktorých kompetencie patrili. Študijní riaditelia komunikovali s miestodržiteľstvom, ktoré posielalo správy a návrhy uhorskej kancelárii a od nej zároveň prijímali rozhodnutia. V prípade kontroly a vyšetrovania čitárni dostávali pokyny aj magistráty.¹⁰ Takto nastavený systém pôsobil s minimálnymi zmenami aj v 90. rokoch 18. storočia a na začiatku 19. storočia.

Ignác Gotzigh nastúpil do úradu lokálneho cenzora na košickej akadémii v roku 1796, potom ako tento úrad opustil Móric Sahlhausen, v tom čase študijný riaditeľ a jeho nadriadený. Pôsobil v ňom do roku 1802, keď ho vystriedal Imrich Šafár.¹¹ Jeho aktivitu dokumentuje zachovaná úradná korešpondencia. Netýka sa len posudzovania kníh, ale aj ekonomických záležitostí úradu a odhaľuje tak problémy financovania v tomto období. V roku 1798 poslal Gotzigh nadriadeným súpis svojich súkromných výdavkov použitých na chod administratívy (kancelárske potreby, drevo, služby pomocníka a pod.). Ukázalo sa, že takto v období 1797 – 1798 vynaložil spolu 25 zlatých, a to nebolo zďaleka všetko, pretože upozornil, že úrad má aj veriteľov. Zdôraznil, že pri svojom cenzorskom plati 100 zlatých je to príliš vysoká suma, a preto žiada refundáciu zo študijného fondu.¹² O celej záležitosti nemáme viac informácií a nevieme, či takéto rozpočtové schodky vznikali aj v predchádzajúcom období alebo v iných cenzorských kanceláriách a ani či sa požadovaná refundácia uskutočnila.

Zmienky o jeho cenzorských aktivitách sú zriedkavé a majú nízku výpovednú hodnotu. Ján Mišianik zaznamenal kauzu cenzúry divadelného predstavenia tragédie *Ludwig Capet*, hranej aj napriek jeho zákazu.¹³ Oszkár Sashegyi sa zmieňuje, že v roku 1799 prešiel jeho rukami rukopis filozofickej básne Györgya Bessenyeiho *Svet prírody (A természet világa)*, ktorého vydanie nakoniec úradu nepovolili.¹⁴ V roku 1800 zachytil údajne na pokyn nadriadených niekoľko exemplárov diela nemeckého mystika Karla Eckartshausena.¹⁵

Dňa 12. apríla 1799 urobil zástupca riaditeľa košickej akadémie František Ujházy zápis výpovede košického študijného riaditeľa Mórica Sahlhausena. Hoci s veľ-

¹⁰ KOLLÁROVÁ, I. Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ, s. 35 – 44.

¹¹ Magyar németi levéltár – Országos levéltár (ďalej MNL – OL), C 60, cs. 91, 19905, 28. 10. 1796. Uhorská kancelária potvrdzuje Gotzigha na pozícii lokálneho cenzora na košickej akadémii. STEINHOFER, K. A kassai könyvkereskedelem története 1712-től a jelenkorig, s. 24.

¹² MNL – OL, C 60, cs. 93, 25016, 30674.

¹³ MIŠIANIK, J. Pohľady do staršej slovenskej literatúry, s. 282 – 283.

¹⁴ SASHEGYI, O. Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800 – 1830, s. 47.

¹⁵ ELIÁŠ, Š. Bernolákovci Košic a jakobíni – princípy a východiská, s. 45.

kou mierou subjektivity, prináša svetlo do Gotzighovho profesorského a cenzorského pôsobenia. Sahlhausen uviedol, že Gotzigha pred tromi rokmi pokarhal a napomenul, aby bol vo svojich prednáškach menej „fusus“, teda rozvláchny a aby o náboženstve hovoril viac synopticky, teda stručne a prehľadne, a so zreteľom na to, čo je naozaj potrebné mládeži povedať. Mal sa vyhnúť aj pichlavému výsmechu a sarkazmom. Sahlhausen nenechal bokom ani jeho písomné prípravy na výučbu, pretože sú údajne dôkazom toho, že o rímskokatolíckom náboženstve prednáša s posmechom, predovšetkým o kňazoch, o príslušníkoch reholí a pápežovi. Študijný riaditeľ ho napomenul, že takéto útoky sú pre profesora a zároveň cenzora nevhodné a pohrozil mu, že ak sa to zopakuje, pošle všetky jeho spisy (mal zrejme na mysli prednášky) na kontrolu miestodržiteľstvu.

Obsah a forma prednášok však neboli jediným problémom. Sahlhausen označil Gotzigha za neporiadneho vo vedení klasifikačnej agendy (v klasifikácii študentov prvého semestra mal veľa opráv) a porušujúceho subordináciu, keď svojmu žiakovi Jozefovi Szirmaiovi nedal takú známku z mravov, akú navrhol jeho nadriadený. Ďalším dokumentom – jeho vlastným listom napísaným študijnému riaditeľovi – osvedčuje, že Gotzigh sa pokúšal spochybniť rozhodnutie miestodržiteľstva vo veci filozofa Františka Drapeckého.¹⁶

Sahlhausen chcel pravdepodobne profesora priviesť k vyššej miere poslušnosti, ale dosiahol opak. Gotzigh predniesol 3. novembra 1799 v aule akadémie príležitostnú reč a zároveň ju dal vytlačiť. Jej obsah eskaloval vzájomný konflikt. Vieme o ňom vďaka disciplinárnemu konaniu vyvolanému po jej vydaní. Akademický exhortátor Ambrózius Komáromy napísal posudok na vydanú reč. V úvode skonštatoval, že jej prednesením sa dotkol mnohých ľudí a tým, že ju zverejnil prostredníctvom tlače, sa tento okruh ešte rozšíril. Upozorňuje predovšetkým na vyjadrenia ohľadom sviatosti pokánia alebo spovede, ktoré sa do tlačenej verzie nedostali. Blasfemicky, teda v nesúlade s ustanoveniami Tridentského koncilu, si dovoľil povedať, že strach z trestu (*atritio*) stačí k sviatosti pokánia.¹⁷

Základným problémom samotnej vytlačenej reči je asi najvýznamnejšia politická téza osvietenstva, že moc kráľov pochádza bezprostredne od ľudu, vychádzajúca z teórie o spoločenskej zmluve. Gotzigh takto poprel jedno zo základných dogmatických stanovísk, že kráľovská moc pochádza od Boha, zakotvených aj v biblickom texte. Podľa Komáromyho urazil hodnostárov cirkvi a nezabudol pripomenúť, že Gotzigh už bol napomenutý jágerským biskupom (neuviedol dôvod) a že svoje problematcké stanoviská prezentuje v tomto nebezpečnom období, v ktorom by mal byť ako profesor príkladom stabilných mravov a neprispievať k ich deštrukcii.

Toto stanovisko Komáromyho bolo prílohou podrobne vypracovanej Sahlhausenovej sťažnosti adresovanej miestodržiteľstvu. Jej jadrom a prílohou bol výtla-

¹⁶ V prameňoch sa tento list nezachoval a nevieme, o čo presnejšie v tomto spore išlo.

¹⁷ Podľa ustanovení Tridentského koncilu, Sessio XIV., cap. IV. je to ale „contritio“, teda ľútosť hriechu ako urážky Boha.

čok spomenutej reči. Rovnako ako Komáromy zdôraznil, že už jej prednesenie v auditoriu akadémie vyvolalo rozličné „sensa“, teda pocity alebo odozvy u poslucháčov. Ešte trvalejšie dojmy vyvolala u tých, ktorí si kúpili jej výtlačok, pretože nebola koherentná s teologickými tézami a obsahovala dvojzmyselné vyjadrenia. Ani formou sa nepriblížila štandardu a podľa neho je len nadutým účelovým útokom, plným satiry, sarkazmu a urážlivých výrazov. Pripomenul jeho staršie podobné previnenie z roku 1797, keď košický magistrát viedol proti nemu konanie pre akési písomné urážky. Sahlhausen takto podčiarkuje, že nejde o ojedinelý exces, ale povaha cenzora je problematická. Samotný fakt, že Gotzigh dal reč ešte aj vytlačiť bez jeho vedomia, akoby na základe svojej vlastnej aprobácie, považuje za porušenie subordinácie. Skutočnosť, že reč obsahuje dedikáciu venovanú jeho osobe, hodnotí ako neslušnosť. V dedikácii zverejnil aj jeho list o tom, že chce mať reč vo svojom archíve a tu adjektívum pred jeho menom „obligatissimus“ – zaviazaný, nahradil slovom „obsequiosissimus“ – poslušný. Uverejnenie Sahlhausenovho listu bolo zrejmom iróniou. List v skutočnosti nebol prejavom záujmu, úcty ani zberateľstva, ako to v kontexte vyznieva, ale aktom dohľadu, kontroly a superordinácie.

Sahlhausen pokračuje, že verejne rozširované výtlačky slúžia na hanobenie jeho osoby a takéto počínanie by nemalo zostať beztrestné. Menuje konkrétne ustanovenia *Ratio educationis* a kráľovské nariadenia, ktoré svojím počínaním porušuje, keď si ani po jeho upozorneniach neplní riadne cenzorské povinnosti – okrem iného nevedie dôkladne evidenciu cenzurovaných a zakázaných kníh.

Opakuje svoje výhrady voči Gotzighovým pedagogickým metódam. Prednášky koncipuje neadekvátne a bez toho, aby rozlišoval, čo je naozaj potrebné povedať. Nerešpektuje okolnosti doby, keď je potrebné o istých veciach prezieravo mlčať, alebo ich zjemňovať. Naopak, pre vlastnú túžbu po sláve sa snaží upútať pochybnými tézami, nekonsenzuálnymi s náboženským učením, znevažuje pápeža i klérus a robí to tak, že bez jasných vysvetlení nevyvracia, ale živí pochybnosti v hlavách poslucháčov. Sahlhausen vyjadril predpoklad, že *Oratio* bola okrem iného výrazom odporu, reakciou na minulé napomenutia. Na záver zhrňa, že jeho namyslenú povahu je potrebné držať na uzde, vyžadovať dodržiavanie subordinácie a moderovať afekty, pretože podľa paragrafu 203 *Ratio educationis* sa kvôli týmto charakterovým defektom stáva nevhodným na profesorskú pozíciu.¹⁸

Gotzighov príhovor

Ako je zrejme z predchádzajúceho výkladu, slávnostná reč, príhovor prednesený pri príležitosti otvorenia akademického roku, mala dve verzie. Prednesená verzia obsahovala podľa nadriadených autora dogmaticky nekonsenzuálne vyjadre-

¹⁸ V decembri reagovalo miestodržiteľstvo žiadosťou o detailnejšie osvetlenie okolností prednesenia a tlače, predovšetkým či bol obsah reči pred jej prednesením a pred tlačou s niekým konzultovaný, alebo schválený. MNL – OL, C 60, cs. 94, 27875.

nia o sviatosti, o ktorých už dnes nie je presný záznam. K dispozícii však máme tlačенú verziu.¹⁹ Jej vydavateľsko-typografické pozadie nie je celkom jasné. Na titulnom liste nie je uvedené meno tlačiaru. Predpokladáme, že to mohol byť František Landerer v Košiciach alebo Augustín Henrich Pape v Prešove. Na titulnom liste je chyba (v slove „innitium“) a svedčí to možno o rýchlej tlači, nielen bez aprobácie, ale aj bez korektúr. Niekoľko tlačových chýb a nesprávnych citácií zdrojov je aj v texte príhovoru, čo možno prezrádza, že medzi prednesením a rozširovaním výtlačkov nemal uplynúť dlhý čas, prípadne išlo o spontánnu akciu bez dôslednejších príprav. Okrem toho dnes máme k dispozícii aj verziu bez problematickej, Sahlhausenom napadnutej, dedikácie. Môže to byť dielo náhody, ale aj výsledok cenzorského zásahu.

Dedikácia už na prvý pohľad nie je štandardná. Gotzigh neoslovuje Sahlhausena ako študijného riaditeľa a svojho nadriadeného, ale ako milovníka literatúry túžiaceho uchovať si jeho text. Bez zachovanej disciplinizačnej dohry by sme si dnes túto iróniu nemuseli vôbec uvedomiť. *„Velebím a klaniam sa tej priazni, že si moju reč, ktorú som predniesol v akademickej aule, chcel odložiť vo svojom archíve na moju pamiatku“*, píše Gotzigh. List, v skutočnosti napomenutie a príkaz, zverejnil ako prejav priazne a náklonnosti k literatúre, ktorému sa ako autor rád podriadil.

V úvode samotnej reči zložil poklonu aj prítomnému zástupcovi riaditeľa akadémie, a tu nevieme, či ide o iróniu, keď naznačuje, že jeho účinkovanie na akadémii, respektíve v jej vedení, sa končí. Vysvetľuje, že chce hovoriť o sústave akademickeho vzdelávania (*Systema academicum*), svätej a profánnej zároveň.

Znepokojený som čoraz častejšie, hoci neraz zviazaný uštipačnosťou iných, uvažoval o jej účele a následkoch, či mladícka ostrosť mysle neotupieva množstvom látky, alebo či sa nebadateľne neuvolňujú uzdy náboženstva a putá civilnej vlády, či základy našich štúdií nepodporujú pohromy, ktorými necháva božia múdrosť svoju cirkev a kráľovstvá teraz takto sužovať?

Často sa už smutne domnievam, že ľudský rod je odsúdený k nevedomosti, že poznatky mnohých našich odborov sú prázdne a neužitočné a slúžia len k životu nepokoja v revolúciách. Neraz som pozdvihol vzdychy môjho čistého srdca k Bohu ako k centru môjho šťastia, a povedal som:

Ak by som sa nedozvedel, že najmä vedy kedysi neslúžili na ruinovanie skutočného náboženstva a civilného majestátu, lutoval by som, že som bol mnoho rokov škodlivým nástrojom drancovania tvojej slávy! Pokojné meditácie, do ktorých som sa neraz zahĺbil, mi priniesli plody pochopenia, že tieto úzkosti boli v rozpore s príkazom pravého rozumu, a že nimi zrodené fantázie boli bludné...²⁰

Gotzigh takto otvára kľúčovú líniu a uvádza ťažiskovú otázku svojho výkladu: Pomáha veda a študijný systém udržiavať verejný pokoj, alebo je to naopak? V čase vzniku textu, v období Veľkej francúzskej revolúcie a vojny proti Francúzsku,

¹⁹ GOTZIG, I. Oratio, dicta Cassoviae in sala academica sub initium anni scholastici. [s. l.]: [s. t.], 1799. O kauze sa stručne zmienil SASHEGYI, odk. 14, s. 6.

²⁰ GOTZIG, odk. 19, s. 5 – 6.

hraničnej epoche extrémnej spoločenskej a politickej nestability, bola popisovaná „úzkosť“ pochopiteľná a hľadanie hlbších súvislostí spoločenskej krízy prirodzené.

Výklad sa nesie v rovine historických exkurzov a odkazov na relevantných autorov a na biblické zdroje. Gotzigh nezačína kresťanskou érou, ale v staroveku, aby upozornil, že náboženstvá a poverčivosť boli dôvodom utláčania a vojen. Hlad, epidémie a iné nešťastia sa považovali za prejav božieho hnevu, ktorý bolo potrebné utíšiť obeťami. Po nástupe kresťanstva pomáhala zákonodarstvo eliminovať nestabilitu ľudskej mysle, veda a umenie poskytli najlepšie základy pre dobré riadenie spoločnosti v občianskom a aj duchovnom zmysle. Poslušnosť proti týmto zákonom si však vyžaduje obeť alebo isté utrpenia. Tento predpoklad sa vždy nenaplnil, a tak najlepšie princípy bývajú zneužitú pýchou a chamtivosťou. Hoci je podľa Gotzigha ťažké vyzdvihovať vznešenosť akademického systému zoči-voči útrapám a rozmanitým ohyzdnostiam, aktuálny vzdelávací systém pokladá za konformný s rozumom i s náboženstvom, dbajúci o svoju užitočnosť a odvracajúci predsudky získané slepou výchovou. V tejto viere chce v ďalšej časti svojej reči analyzovať jestvujúci komplex vedeckých disciplín opretých o Sv. písmo, lebo sú ozdobou náboženstva a oporou civilnej vlády.

Reč je rozdelená na dve časti. V prvej časti analyzuje vzdelávací systém na akadémiách, resp. v tom čase všeobecne akceptovaný systém vedných odborov. Základom všetkých je logika ako riadenie myšlienok a kľúč k ďalším disciplínam – matematike, fyzike a prírodným vedám. Z nich je možné utvárať abstraktné princípy, teda metafyziku. V nej sa utvorili dve základné tézy o existencii Boha a nesmrteľnosti duše, ktoré sú základom morálky. Obraz božstva má byť vtlačený do duše a stať sa normou konania. Dobro je výsledkom slobody duše v intenciách prikázaní. Dokonalosť Boha je potrebné ukazovať morálnym konaním ľudí-občanov, ich poslušnosťou voči zákonom. Je to „*amor virtutis*“, ktorou je obdarená jedine ľudská bytosť a strach zo zla (*mali abominatio et horror*) – nimi výčitky svedomia (*stimuli conscientiae*) prebúdajú zlých duchov podsvetia, pobádajú k smútku a vedú k náprave. Potrestanie delikventov je iný spôsob nápravy uskutočňovanej civilnou mocou, pričom trestné právo je formované predstavou spravodlivého Boha.

Od teórie trestného práva formovanej na osvietenských postulátoch, kde trest nie prostriedkom odplaty, ale nápravy,²¹ sa Gotzigh dostáva k teológii, k vede o zjavených pravdách. Tu si už dovolil kritizovať pastoračnú prax. Skutočná *charitas* a múdrosť v starostlivosti o dušu sa neraz zvrhne na prenasledovanie pod nánosom náboženskej horlivosti.²² Takto zvestovatelia evanjelia pod zámkou väčšej slávy Boha viac rozširujú jeho hanobenie a znevažovanie.

²¹ Pozri TINKOVÁ, D. Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlení světa, s. 35 – 56.

²² GOTZIG, odk. 19, s. 9 – 10: Viri Deo sacra per loca, in quibus, transactis suis degunt studii, aut cura manimarum (správne curam animarum) exercent, Spiritum illius, juxta suum concipiendi modum propagant. Vae Regnis et Provinciis, si Charitas et Sapientia vera, quae characterem illorum signare debet, sub pallio Zeli religiosi in persecutionem degeneret.

Kanonické právo ako vetva teológie je nástroj autority pápeža, tak ako je civilné právo nástrojom autority cisára. Tu sú aj zmienky o klére a biskupoch, vzťahu civilného a kanonického práva, ktoré mohli vyvolať pobúrenie.

Obsah a zmysel politických vied, všeobecnej histórie a aj finančnictva (*scientia rei Aeriae*) sú niekedy predmetom sporov. Gotzigh sa chce postaviť predovšetkým na obranu histórie: ako píše, je to pokladnica príkladov ľudského bytia a dejinných epoch, je to maľba a divadlo života. V druhej časti príhovoru osvetľuje, ako vzdelávací systém korešponduje so Sv. písmom s cieľom dokázať, že nemôže uškodiť ani cirkevnej ani politickej moci. Konštatuje, že predovšetkým prirodzené, verejné a medzinárodné právo, politické vedy a všeobecné dejiny vyvolávajú kontroverzie a čoraz intenzívnejšiu debatu o tom, či ich rozvoj môže ísť ruka v ruke s prosperitou štátu a cirkvi. Podľa Gotzigha hovoria dejiny jasne o ich dobrom vplyve: od čias Márie Terézie všade vládne lepšia morálka, kultúra, mier, tolerancia a politický poriadok. Do protikladu stavia predchádzajúce obdobia stavovských povstaní a nepokojov, vznikajúcich podľa neho vďaka náboženskej horlivosti. Žije v dobe, keď je možné pokojne pestovať svoju vieru a rozumným spôsobom ju odovzdávať iným, a tých, ktorí majú inú vieru, možno odovzdať do božej milosti. Vyzdvihuje teda náboženskú toleranciu, hoci v nej mnohí hľadajú náznaky nákazlivého inderferentizmu. Uvádza niekoľko biblických citátov na podporu svojich tvrdení. Na polemickú námietku, že tento osvietenický trend prináša len nemorálnosť mládeže a nedostatok zbožnosti, odpovedá, že ani cirkevné učenie sa nespochybňuje preto, lebo v minulosti došlo k jeho zneužitiu. Vzdelávania treba uskutočňovať tak, aby jeho účinok bol akoby dedukovaný na základe týchto princípov (tolerancie). Gotzigh hovorí, že ak niektorí vzdelaní ľudia svojimi uvoľnenými mravmi poskytnú príležitosť na negatívne zmýšľanie o vzdelávacom systéme, treba im odvetiť tak, ako apoštol Pavol: *Vo veľkom dome nie sú len zlaté a strieborné nádoby, ale aj drevené a hlinené; jedny na vznešené ciele, iné na všedné.* (2. Tim. Cap. 2, v. 20).²³

Po tejto línii sa vracia k problematike morálneho konania, ktoré by malo byť výsledkom pôsobenia svedomia a nie strachu. Odkazuje na dielo Ludovica Antona Muratoriho, osvietenského vzdelanca a historika, *De voto sanquinario*, na probabilistu Daniela Concinu a zakladateľa kresťanského existencializmu Blaisa Pascala: nie strach, ale sila svedomia udržiava sociálne nastavenie spoločnosti.²⁴ Potom sa dostáva k problematike téze spoločenskej zmluvy. Najvyššiemu majestátu neuberá na

²³ GOTZIG, odk, 19, s. 10 – 12.

²⁴ GOTZIG, odk, 19, s. 13: *Admissis praesertim legibus pure-poenalibus via securae patebit furtim et fraudibus. Dummodo fieri possit me teloniis et tricesimis subducum; quia tantum deprehensis, poenae et tunc quoque tantum temporali. Admissa restrictione mentali, absque conscientiae scrupulis decipiam alios rem propositurus ita, ut praesentes alius intelligant, et pro mei cognitione reservem aliud. Depravationem talem, quae Legis Gratiae Legem timoris substituit, omnem socialem fiduciam, et fidem ipsi Principis praestadam solvit, ex corde abominor, quae si revivisceret, omni Homini (taceo) Christiano ipsa morte durior evaderet.*

dôležitosti, ak sa prijme téza, že jeho moc pochádza od ľudí (a teda nie od Boha). Podporuje to odkazom na aktuálne prebiehajúce napoleonské vojny. V roku 1797, keď francúzsky nepriateľ vpadol do vnútra krajiny, uhorský národ bol pripravený preliať krv a obetovať životy. Generálna insurekcia je podľa Gotzigha ukázkou heroickej viery. Časy, keď sa verilo, že moc panovníka pochádza bezprostredne od Boha, boli pre panovníkov omnoho nebezpečnejšie, boli to časy vnútorných vojen, nepokojov neprospiievajúcich spoločnosti, vedám a umeniu. A opäť zdôrazňuje, že na príklade Ježiša Krista sa učíme vládcov poslúchať, nie pre strach z božieho hnevu, ale pre svedomie. Poznomenáva, že „stredoveké“ časy, keď boli duchovní nepriateľmi panovníkov, sa môžu ľahko vrátiť. Konkrétnymi príkladmi z dejín pripomína, že temná myšlienka o tom, že tyranov možno zabíjať, sa rozširovala vďaka cirkvi a jej biskupom. Preukazujú to skutky sprisahancov a katolíckych atentátnikov Jacquesa Clémenta (1567 – 1589), Françoisa Ravailaca (1578 – 1610), ako aj konšpirácia rodiny Távorovcov proti portugalskému kráľovi Jozefovi I. Nezabudol podčiarknuť, že tieto a podobné tragické udalosti sa udiali na základe morálky, ktorú možno nájsť v knihách nikdy nespochybnených autorov schválených cisársko-kráľovskou cenzúrou.

Na argument, že kedysi bolo lepšie a všetko aktuálne zlo je tu kvôli našim hriechom, vďaka nesprávnej výchove a rozširovaniu škodlivých názorov (*pestilentia principia*), Gotzigh odpovedá ako tolerantný cenzor, keď tvrdí, že zásluhy „*Stögera, Martiniho, Sonnenfelsa, Lakitsa, Makóa, Dannenmayera, Gazzanigu a iných*“ sú také zrejme, že nie je dôvod, aby v správnej rovnováhe s nimi nemohli byť akceptovaní aj „*Reiffenstuhel, Pichler, Merz, Busenbaum, Engel, P. La Croix, Desing a iní*“, pretože neznalosť neumožňuje správny úsudok. Záhubou náboženstva a aj verejného pokoja je nevedomosť a tiež absencia toho, čo nazýva *charitas*. Upozorňuje na to, že práve náboženstvo nie sú len prázdne slová a úkony, ale úsilie. Tvrdenia podopiera citátmi z Biblie. Na záver zdôrazňuje, že akademický vzdelávací systém je dostatočne chránený pred hanobením zo strany jeho nepriateľov a vyzýva študijného riaditeľa, aby pokračoval v jeho upevňovaní, pretože akademická mládež živená potravou múdrosti a vzdelania je nádej svojej šťastnej vlasti.

Konflikty cenzorov ako zdroj antropológie neskorého osvietenstva?

Miestodržiteľstvo komunikovalo o konflikte s uhorskou kanceláriou, ktorá vydala v septembri 1800 rozhodnutie: Je neakceptovateľné, že Gotzigh dal reč vytlačiť bez aprobácie, naplnil ju nebezpečnými myšlienkami a napadol svojho nadriadeného.²⁵ Nevieme, aké malo toto rozhodnutie následky, ale nestálo ho cenzorský úrad – zotrval v ňom do roku 1802.

²⁵ MNL – OL, C 60, cs. 208, 23748.

Prejavy prednesené pri rôznych príležitostiach akademického roka patrili k bežnej typografickej produkcii. Ich forma a obsah boli formalizované. Gotzighova reč bola však nevšedná. Ukazuje základnú úzkosť a neistotu vojnovnej doby a otázky vyvolané spoločenskými turbulenciami: Čo je príčinou revolúcií a vojen? Ide o nesprávne nastavenie vzdelávacieho systému? Čo je obsahom a zmyslom vzdelávania? Prispieva vzdelanie a náboženstvo k udržaniu spoločenského pokoja? Zároveň nám mimotextové súvislosti umožňujú vnímať to, čo je tu nepomenované: otvorený konflikt autora prejavu s jeho nadriadenými v otázke, ako prednášať a učiť o problematických témach štátu, práva, morálky. Ukazuje nám stret dvoch svetov, prístupov a spôsobov myslenia. Na jednej strane tradičného, uzavretého do systému poznatkov, ktoré sa nespochybňujú. Na druhej strane moderného, premýšľavého, spochybňujúceho, dekonštruujúceho a hľadajúceho nové odpovede. Gotzigh mal pravdepodobne tendenciu hovoriť otvorene a polemicky aj o chúlостivých témach, pretože bol presvedčený, že mládež má najmä premýšľať.

Gotzigh reprezentuje osvietenské idey presadzované vo vnútri katolíckej cirkvi – otvára otázku prepojenia svetskej a cirkevnej moci, pracuje s teóriou spoločenskej zmluvy a s moderným pohľadom na trest a jeho zmysel. V náznakoch zároveň spochybňuje zmysel cenzúry, keď okrem iného upozorňuje, že myšlienky o kráľovraždách pochádzajú de facto z kníh neproblematických autorov.

Jeho reč by sme mohli považovať za pamflet ukrytý za uhladenou akademickou formou. Odkrýva to, čo sociológovia nazývajú „traduction“ – spôsob, ako sa (netolerované) idey šíri v rozličných podobách – od filozofického diela cez antiklerikálny román alebo pamflet, aby mali zakaždým dosah a vplyv na isté skupiny.²⁶ Takto Gotzigh využil priestor, ktorý mu poskytol akademický status a povinné, formálne úkony – prejavy – na vyjadrenie svojich pochybností, nesúhlasu či odporu.

Zaradil sa jednak do skupiny nekonsenzuálnych katolíckych osvietencov, akými boli pred ním Jozef Ignác Bajza alebo Juraj Fándly, a jednak do skupiny profesorov, ktorí mali na Kráľovskej akadémii v Košiciach konflikty s nadriadenými, ako aj disciplinárne konania. Za všetkých možno spomenúť kantovca Štefana Tichého.²⁷

Zároveň môžeme Gotzigha zaradiť medzi „problematických“ cenzorov. Prameň postupne odkrýva nesprávne a nedostatočné plnenie povinností, ako to bolo napríklad v prípade prešovského lokálneho cenzora Ernsta Christiana Kriegera. Keď udelil imprimatur problematickej rozprave Andreja Chazára, stálo ho to cenzorský post.²⁸

²⁶ MULSOW, M. Die Transmission verbotenen Wissens, s. 62 – 63.

²⁷ KOLLÁROVÁ, I. Popularita kantovskej filozofie, s. 316 – 317; ELIÁŠ, odk. 15, s. 30 – 33.

²⁸ KOLLÁROVÁ, I. Publicistika ako adaptívna stratégia uhorských (kontra)elít v čase zlomu, s. 44 – 45.

V problematických situáciách sa ocitali mnohí cenzori niekedy aj pre prílišnú horlivosť.²⁹ Produkuje to úvahy, že možno najslabšou stránkou jozefínskej a postjozefínskej cenzúry založenej na predpísaných rozhodovacích algoritmoch, subordinácii a konsenze zapojených úradníkov, mohli byť výkonné články – cenzori, vzdelaní profesori s myslením idúcim poza doktríny, ktoré mali ochraňovať. Tak, ako sa v jozefínskom období vynoril problém nedostatočnej tolerancie zo strany „starých“ cenzorov, prevažne bývalých členov jezuitského rádu, v 90. rokoch 18. storočia mala vnútorná opozícia, ako nám ukazuje Gotzighova kauza, charakter katolíckeho osvietenstva – aktualizácia základných téz o rímskokatolíckej cirkvi, jej pozícii a úlohe v spoločnosti. Gotzigh odhaľuje recepciu spoločenskej zmluvy a prenikanie sekularizačných tendencií neskorého osvietenstva do cirkvi, školstva a spoločnosti. Ukazuje, že skúmanie inštitucionálnych mikrokonfliktov môže byť zdrojom antropológie neskorého osvietenstva a priestorom na vnímanie transferu osvietenských ideí a sekularizácii spoločnosti.

P r a m e n e

GOTZIG, I. *Oratio, dicta Cassoviae in sala academica sub initium anni scholastici*. [s. l.]: [s. t.], 1799.

Magyar népmzeti levéltár – Országos levéltár. Fond C 60 – Departamentum revisonis librorum.

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

ELIÁŠ, Š. *Bernolákovci Košic a jakobíni – princípy a východiská*. Košice: Štátny oblastný archív, 1995. Košické historické zošity 5, 1995.

FARKAS, É. és M. TARNAI. *Tófalú község kalendariuma*. Tófalú: Tófalú község Önkormányzata, [s. a.]. ISBN 963-212-901-6.

KOLLÁROVÁ, I. *Cenzúra kníh v tereziánskej epoche*. Bratislava: Ústredná knižnica SAV, 1999. ISBN 80-88940-03-6.

KOLLÁROVÁ, I. Popularita Kantovskej filozofie na prelome 18. a 19. storočia. In: *Historický časopis* [online]. 2020, roč. 68, č. 2, s. 313 – 334. ISSN 0018-2575. Dostupné na: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2020.68.2>

²⁹ Banskobystrický lokálny cenzor Matej Plathy inšpiroval úvahy o myslení cenzorov v jozefínskom decéniu. KOLLÁROVÁ, odk. 10, s. 195 – 209.

- KOLLÁROVÁ, I. Publicistika ako adaptívna stratégia uhorských (kontra)elít v čase zlomu. In: HUDEK, A., ŠOLTÉS, P. a kol. *Elity a kontraelity na Slovensku v 19. a 20. storočí: Kontinuity a diskontinuity*. Bratislava: Veda; Historický ústav SAV, 2019, s. 32 – 51. ISBN 978-80-224-1778-5.
- KOLLÁROVÁ, I. *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ. Typografické médium v jozefínskej dobe*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2013. ISBN 78-80-85501-57-5.
- MIŠIANIK, J. *Pohľady do staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda, 1974.
- MULSOW, M. Die Transmission verbotenen Wissens. In: SCHNEIDER, U. J. *Kulturen des Wissens im 18. Jahrhundert*. Berlin, Boston: De Gruyter, 2008, s. 61 – 80. ISBN 978-3-11-019822-5.
- STEINHOFFER, K. *A kassai könyvkereskedelem története 1712-től a jelenkorig*. Budapest: Pallas, 1906.
- SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái*. III. kt. [online]. Budapest: Hornyánszky, 1894 [cit. 2020-05-30]. Dostupné na: <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/g-85677/gotzigh-ignacz-86A7F/>
- TINKOVÁ, D. *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlení světa*. Praha: Argo, 2004. ISBN 978-80-7203-565-6.
- WÖGERBAUER, M. Proměny cenzurního aparátu: profesionalizace cenzorů, přesun agendy pod policejní dvorský úřad. In: WÖGERBAUER, M. a kol. *V obecném zájmu. Cenzura a regulace literatury v moderní české kultuře 1749 – 2014*. Sv. 1. Praha: Academia, 2015, s. 156 – 161. ISBN 978-80-200-2491-6.

Disobedient Censor

Ivona Kollárová

The study analyses the academic speech of the Košice local censor Ignác Gotzig and the preserved sources illuminating his censorship activities and conflicts arising with his superiors mainly due to his nonconformant teaching methods and alleged failure to fulfil his censorship duties. It shows that he used the formalised form of speech as a space for reflection on problematic topics and ideas. By doing so, he charged academic speech with a polemical, nearly leaflet-like, content, and thus allowed us to contemplate censors as an unstable element in the system of social control in the spreading of ideas. The author initiates reflections on the study of censor conflicts as a source of anthropology of the Enlightenment and as a space for the perception of the transfer of Enlightenment ideas and the secularisation of society.

Key words: Hungary, Law Academy in Košice, Gotzig Ignác, censorship, censor, Enlightenment, philosophy

Knižnica Michala Zorkóczyho – budovanie a osudy knižnej zbierky na prelome 18. a 19. storočia

Miriam Ambrúžová Poriezová – Petronela Križanová

Kľúčové slová: Michal Zorkóczy, osobné knižnice, korešpondencia, osvietenstvo, knižný obchod, 18. – 19. storočie

Úvod

Téma budovania osobných knižníc, formovanie sietí knižného obchodu, kontaktov a transferu literatúry, patrí medzi stále otvorené oblasti kultúrnych dejín. Ak sa knižnica nezachovala, ani nemáme k dispozícii katalóg, predstavujú zachované archívne pramene jediný zdroj informácií o jej existencii. Ich komparácia umožňuje poodhaliť angažovanosť distribútorov, rozmanitosť kníhkupeckej ponuky, ale najmä preferencie majiteľa knižnice a jej ďalší osud.

Michal Zorkóczy

Osobnosť evanjelického farára Michala Zorkóczyho je v odbornej literatúre neznáma. Jeho meno absentuje v biografických slovníkoch aj v bibliografických súpisoch. Pravdepodobne nezanechal žiadne tlačené dielo a rukopisy nie sú momentálne známe. Poodhaliť základné životné údaje umožnili najmä torzovité archívne pramene.¹ Ide prevažne o listiny v latinskom a slovenskom jazyku vzťahujúce sa k rôznym členom rodiny (k majetkovej delbe, rôzne potvrdenia, osvedčenia, zmluvy). K životu a pôsobeniu samotného M. Zorkóczyho sa vzťahuje korešpondencia s kníhkupcami Filipom Ulrichom Mahlerom a Samuelom Gottliebom Rosenkrantzom, listiny viažuce sa k prenájmom, finančným transakciám, ako aj pomerne rozsiahly dokument o dražbe majetku po jeho smrti.

¹ Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ďalej ŠAB). Fond Turčianska župa I., kartón 723, inv. č. 1840 a 1843. Za upozornenie na prameň a sprostredkovanie informácií ďakujeme Mgr. T. Janurovi, PhD. z Historického ústavu SAV.

Michal Zorkóczy sa narodil v zemianskej rodine Michala Zorkóczyho a Zuzany Rakšányiovej (Rakssányi).² Rok narodenia 1764 sa podarilo zistiť v schematizme evanjelickej cirkvi a. v. *Schematismus ecclesiarum et scholarum evangelicorum ...1822*.³ Na akých školách sa vzdelával a kde absolvoval niektoré z lýceí, nie je momentálne známe. Jediným dokladom jeho univerzitného štúdia je záznam z roku 1786. Vtedy bol študentom na univerzite vo Wittenbergu.⁴ Študoval tam aj o rok neskôr, čo dovedčuje zápis v pamätníku jeho spolužiaka a priateľa Jozefa Hajnóczyho.⁵ Kedy sa vrátil domov a kde pôsobil, nevieme. V roku 1791 bol ordinovaný za kňaza v Banskej Bystrici.⁶ Z korešpondencie vyplýva, že istý čas pôsobil v Paludzi na Liptove, kde sa aj 18. februára 1800 oženil s Juditou Platthyovou (23. 7. 1772 – ?), dcérou Alexandra Platthyho a jeho manželky Judity Bánovej.⁷ Manželstvo zrejme zostalo bezdetné alebo sa nijaký potomok nedožil dospelosti.

Ďalším jeho pôsobiskom sa od roku 1811 stali Mošovce.⁸ Potvrďuje to i zmluva z 8. októbra 1811, ktorou mošovská evanjelická obec potvrdila zvolenie M. Zorkóczyho za farára.⁹ V Mošovciach pôsobil takmer dve dekády. Hoci presný dátum úmrtia nepoznáme, zo zachovaných archívnych materiálov vyplýva, že zomrel niekedy začiatkom roka 1830.¹⁰ Vykonávateľom poslednej vôle (ktorú nemáme k dispozícii) bol L. Ujhely.¹¹ Ten mal na starosti vysporiadanie finančných záväzkov a verejnú dražbu všetkého hnutelného majetku, teda vybavenia a zariadenia domácnosti, hospodárskeho zázemia, nástrojov, produktov a ďalších predmetov osobného

² Odk. 1. Meno rodičov vyplýva z delby majetku po nebohých rodičoch, ktorá prebehla 17. októbra 1804 v Zorkovciach medzi ich synov.

³ „VDM. D. Mich. Zorkóczy de Ead. Acad, una seniorialis Notarius, natus 1764...“ ČAPLOVIČ, J. *Schematismus ecclesiarum et scholarum evangelicorum aug. conf. in districtu Cis-Danubiano addictorum... Pro Anno 1822*, s. 55.

⁴ ASZTALOS, M. A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora, 1601 – 1812, s. 169. Bol zapísaný ako Michael Zorkóczy. Hungar. Zorkocz Thurocziens.

⁵ *Memoriae amplissimorum litterarum fautorum aliorumque aestumatissimorum amicorum album hoc dicavit Iosephus Haynotzi*, s. 150. Záznam: 22.Nbris 1787 Hac sententia memoriam sui amico desideratissimo feliciter in patriam dulcem remeanti commendat...felicitem praecatus. Michael Zorkoczy. Ha sententia memoriam sui amico desideratissimo feliciter in patriam dulcem remeanti com/m/endat, omnigenam – felicitatem praecatus.

⁶ ČAPLOVIČ, odk. 3, s. 55.

⁷ SZLUHA, M. Sáros, Turóc vármegye nemes családjai, s. 858.

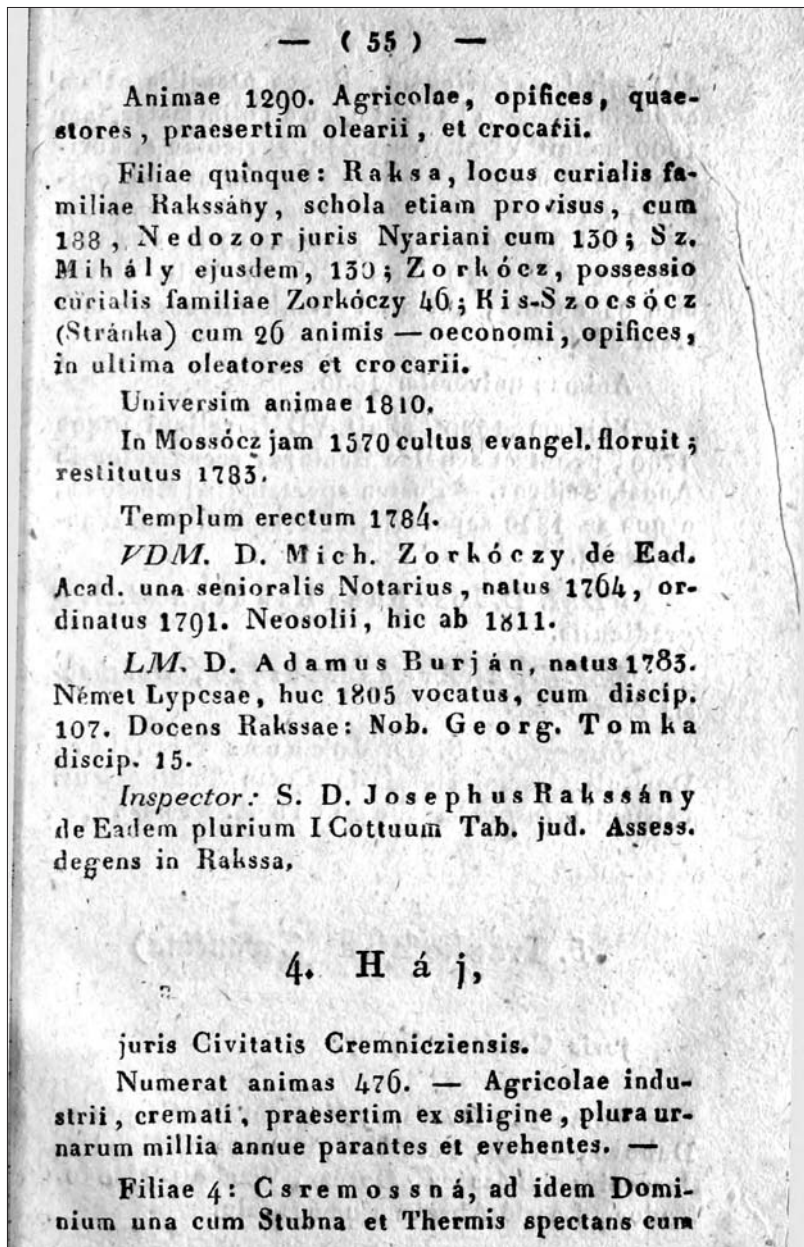
⁸ ČAPLOVIČ, odk. 3, s. 55.

⁹ Odk. 1. Slovensky písaná zmluva stanovuje jeho ročný príjem, naturálie a príplatky za vykonané obrady.

¹⁰ Napr. objednávka potravín a účtenka hostinského za výdaje na kar; súpis liekov s vynaloženými sumami, ktorý vyhotovil lekárnik L. Toperczer.

¹¹ Odk. 1. Potvrdenie Š. Rakšányiho, riadneho prísazného prísediaceho Turčianskej stolice, z 10. marca 1830 pre L. Ujhelya, vykonávateľa závetu a dražby majetku nebohého M. Zorkóczyho.

Obr. 1 Údaj o narodení a pôsobení M. Zorkóczyho v *Schematismus ecclesiarum et scholarum evangelicorum...*, 1822

vlastníctva. Vyhotovený súpis má 16 strán, pri každej položke je vyvolávacia cena, kúpna cena a zisk, ako aj meno kupujúceho.

Knižnica

Medzi jednotlivými položkami, určenými na licitáciu, je aj súpis označený ako „*Kaszna na knihy – Bibliotheca*.“¹² Tento zoznam eviduje 182 položiek už so spomenutými kolónkami. Odzrkadľuje stav zbierky v čase úmrtia majiteľa a bol zostavený výlučne za účelom speňazenia v rámci majetkového konania. Tomu zodpovedajú aj záznamy, ktoré sú veľmi jednoduché, tvorí ich jedno alebo dve slová z názvu či mena autora, čo často znemožňuje identifikáciu diela a konkrétneho vydania (ak ich bolo viac). Momentálne súpis predstavuje jediný doklad o existencii tejto knižnice. Nevieme, či si knižnicu Zorkóczy začal budovať sám, alebo nadviazal na starší základ. Niektoré knihy mohol zdediť, prípadne mu boli darované, alebo si nejaké priniesol zo štúdií v Nemecku. Jediným dokladom cieleného nákupu sú položky uvedené v korešpondencii s kníhkupcami, pričom sa viaceré z nich podarilo v súpise identifikovať.

Napriek stručnosti zápisu si možno urobiť predstavu o obsahu knižnice. Vychádzame z predpokladu, že každá položka bola zapísaná v jazyku konkrétneho diela. Z toho vyplýva, že väčšina tlačí bola v nemeckom a latinskom jazyku,¹³ ďalej nasledovali diela v bibličtine a len niekoľko titulov v inom jazyku. Ako prvé boli zapísané diela náboženského obsahu, slúžiace na výkon povolania evanjelického farára, ktoré tvorili takmer polovicu súpisu. M. Zorkóczy vlastnil niekoľko biblií (v latinskom a nemeckom jazyku, zvlášť Starý zákon, Nový zákon po grécky a jedno bližšie neurčené bratislavské vydanie).¹⁴ Okrem toho išlo o postily, medzi nimi dielo O. Plachého *Domownj Postila* (1805), rôzne kázňové diela, zbierky piesní, modlitieb, príručky k spovedi, ako aj prípravy na smrť, Lutherov *Katechismus* v spracovaní J. G. Herdera. V zozname nechýbala odborná náboženská literatúra, rôzne dekréty, uznesenia Tridentského koncilu, teologické a cirkevnoprávne tituly. Zastúpené sú diela nemeckých evanjelických teológov a profesorov 18. storočia, napr. G. J. Zollikofer, J. Ch. Döderlein, J. G. Rosemüller, J. D. Michaelis, F. V. Reinhard. Nachádzajú sa tu aj tituly, ktoré vyšli v 16. a 17. storočí,¹⁵ čo by naznačovalo dedenie, dar alebo cielený nákup aj diel starších autorov. Tento jav je príznačný aj pre ďalšie skupiny tlačí a týka sa to aj titulov, ktoré mohli pochádzať z dielni na území Slovenska.¹⁶ Z periodík sú v súpise

¹² Odk. 1, inv. č. 1840. Divisionales intuitu portionis post defunctum Michaelem condam Zorkoczy...anno 1830 die 13. Febr.

¹³ Niektoré tituly vyšli opakovane v oboch jazykoch a bez vydavateľských údajov nie je možné ich presne identifikovať.

¹⁴ Vyšlo medzi 1775 – 1792.

¹⁵ Výberovo napr. CHEMNITZ, M. Examen concilii Tridentini...(1573 a ď.); CARION, J. Chronica...vleissig zusammen gezogen... 1533 a ď.).

¹⁶ DIETRICH, K. Institutiones catecheticae. (Lipsko, 1613 a ď. 32 vydaní v troch jazykoch. V roku 1648 vyšlo aj v Bardejove); BAYLY, L. Praxis pietatis... (Bardejov, 1640; Levoča 1638, 1641 a 1678). Okrem toho vyšlo aj vo Varadíne a Kluži, a v Nemecku vychádzalo v rokoch 1647 – 1737.

zaznamenané dva tituly, a to *Neues Magazin für Prediger* (1792 – 1801), ktorý zostavoval nemecký teológ W. A. Teller, ale v zázname nebol uvedený ročník ani rok, ktorý vlastnil. Čiastočne sa jeho možné zastúpenie v knižnici podarilo rekonštruovať na základe jeho knižných objednávok, ktoré analyzujeme nižšie. V prípade periodika *Magyar Curir*, vychádzajúceho vo Viedni od roku 1786, nepoznáme tiež rozsah čísiel v zbierke a v zachovanej korešpondencii sa doplnkové informácie o jeho nákupoch nevyskytovali. Zoznam obsahuje ďalej niekoľko diel z filozofie, zvlášť treba spomenúť titul *Kritik der reinen Vernunft* významného predstaviteľa osvietenstva I. Kanta a 13 zväzkov z tvorby nemeckého básnika a filozofa Ch. M. Wielanda. Diela získal, ako uvedieme neskôr, prostredníctvom nákupov v rámci uhorského knižného trhu. Značnú časť Zorkóczyho knižnice tvorili učebnice (pre grécky, maďarský, český a latinský jazyk, dejepis), slovníky, rôzne lexikóny a príručky poetiky a štylistiky. Nachádza sa tu i *Ianua linguarum* J. A. Komenského, bližšie neurčený atlas, ako aj niekoľko diel z oblasti práva a populárna príručka pre zdravie od nemeckého lekára Ch. W. Hufelanda.¹⁷ Súčasťou knižnice boli i diela gréckych a rímskych autorov z rôznych období (G. I. Caesar, P. Ovidius Naso, P. Vergilius Maro, M. T. Cicero, T. Livius, M. F. Quintilianus, D. Laertios, L. A. Seneca), zapísané len stručne menom autora, takže ani v jenom prípade nemožno určiť konkrétne dielo, rok či jazyk vydania. K zaujímavým položkám patrí zápis „Le tres Persanes“, čo by mohlo byť dielo francúzskeho filozofa Ch. de Montesquieu *Lettres Persanes* (1721). Či ho kúpil priamo, alebo mu jeho nákup niekto sprostredkoval, nevieme. Súpis obsahuje aj záznamy titulov vydaných na Slovensku a viac ako tri desiatky titulov v bibličtine. Do prvej skupiny patria napr. dielo o dejinách evanjelickej cirkvi v Uhorsku J. Ribiniho *Memorabilia augustanae confessionis...* (Bratislava, 1787 a 1789), práca *Geographie des Königreichs Ungarn* (Bratislava, 1780)¹⁸ publicistu a historika Karola Gottlieba Windischa a filozofická rozprava *Philosophia rationalis, seu logica* (Banská Štiavnica, 1789)¹⁹ polyhistora Jána Severiniho a i.²⁰ V bibličtine sú zaznamenané najmä náboženské diela, a to rozličné modlitebné knižky, príručky, zbierky kázní a piesní. Hoci ich identifikáciu sťažuje spôsob zápisu, vieme, že Zorkóczy vlastnil napr. práce náboženských spisovateľov J. Forneta *Summa křesťanského učení...* (Levoča, 1809), M. Blaha *Nábožné kázánj...* (Levoča, 1816 a ď.) a J. Blasiusa *Milownjku Pjsnj Duchownjch Rozkosse* (Bratislava, 1743).²¹ Z ďalších spomenieme titul z odboru práva *Kratičká Summa Práv Uherských...* (Vacov, 1801) od A. Kövyho, čítanku, zrejme dielo J. Kollára *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro*

¹⁷ V súpise bol len zápis Hufeland, z ktorého nemožno zistiť, či išlo o originál v nemeckom jazyku (1798) alebo o preklad J. Palkoviča do bibličtiny z roku 1800.

¹⁸ Zapísané v podobe Windisch Geogr. Ung.

¹⁹ Zapísané v podobe Joannis Severini Logica.

²⁰ Zo zápisov možno usudzovať, že M. Zorkóczy vlastnil dielo PRAY, J. *Historia Regum Hungariae* (Budín, 1801), ako aj spis KOLLÁR, F. A. *De originibus et usu perpetuo potestatis...* (Viedeň, 1764).

²¹ Zapísané v podobe Rozkossy nowe od Jana Blaziuse.

mládež... (Budín, 1825) alebo populárnu príručku *Zelinkár...* (Trnava, 1793), ktorú pripravil J. Fándly. Súčasťou knižnice boli aj významné dobové literárne diela, a to *Poezye* (Vác, 1809 – 1812) B. Tablica, *Pamětná celému světu tragoedia...* (Skalica, 1791) A. Doležala či *Slávy dcera* (Budín, 1824) J. Kollára.

Knižnica M. Zorkóczyho patrila k stredne veľkým knižniciam a na jej akvizíciách sa majiteľ aktívne podieľal. Okrem nevyhnutnej náboženskej literatúry obsahovala aj diela osvietenského charakteru, poéziu, vybrané periodiká. Podľa rokov tlačé identifikovaných vydaní je evidentné, že bola dopĺňaná do konca života svojho majiteľa. Stav, ktorý súpis uvádza, nemusel byť konečný, niektoré knihy mohli byť požičané, alebo ešte za života majiteľa predané. Osobitný katalóg knižnice sa nezachoval.

Ako sme spomenuli, súpis majetku určeného na predaj obsahuje aj mená kupujúcich, týka sa to aj súpisu kníh. Táto informácia umožňuje sledovať, komu boli knihy odpredané a za akú cenu. Podľa záznamov sa predali všetky položky, čo svedčí o cielenom záujme ďalších odberateľov o konkrétne diela, resp. autorov, či druh literatúry. Veľa kníh odkúpili Zorkóczyho vlastní príbuzní, a to Peter Zorkóczy (zrejme brat), Ján st. Zorkóczy, Ludovít Rakssányi (príbuzný po matke), príslušníci turčianskych zemianskych rodov, napr. Jozef Záthurecký, Karol Ruttkay, Štefan Prónay, David Keviczky.²² Niekoľko kníh vydražili vykonávateľ závetu L. Ujhely a lekárnik L. Toperczer. Nakupovali aj rektori škôl, napr. A. Burjan (Burian), ktorý učil v Mošovciach a bližšie nemenovaní rektori škôl v Necpaloch a Príbovcich, ako aj evanjelickí duchovní Szoltiss a Misskovics (Necpaly). V zozname sa objavili aj dve ženské mená, a to zemianka Anna Benyovszká a bližšie neurčená členka rodu Polerecký (označená ako Polereczkiana). K zaujímavým menám patrí Ján Hodzsa (Hodža), pravdepodobne otec M. M. Hodžu, ktorý si tiež zakúpil niekoľko titulov.²³ Ako je vidieť, odberatelia sa kreovali najmä z príslušníkov spríbuznených a spriatelených zemianskych rodov, lokálnych predstaviteľov evanjelickej duchovnej a školskej sféry z Turčianskej stolice.

Budovanie knižnice

Vyššie spomenutý súpis vznikol po Zorkóczyho smrti a odrážal aktuálny stav zbierky v reálnom čase. Archívne pramene nám v tomto prípade výnimočne umožňujú čiastočne rekonštruovať aj aktívne budovanie knižnice jej majiteľom. Vďaka štyrom desiatkam listov z bratislavského prostredia, poznáme niektoré zo Zorkóczyho priamych objednávok u bratislavského kníhkupca Filipa Ulricha Mahlera a tamojšieho knihárskeho majstra z bratislavského podhradia – Samuela Gottlieba Rosenkrantz. Filip Ulrich Mahler (1746 – 1806) bol v čase vzniku listov už etablova-

²² Odk. 1.

²³ Rodina žila v obci Rakša v Turci.

The image shows two pages of a handwritten book inventory. The left page is headed 'Kniha' and the right page is headed 'Kniha'. Both pages list various titles, authors, and prices. The entries are written in a cursive script typical of the 18th century. The prices are listed in columns, often with multiple units or currencies. The handwriting is dense and fills most of the page area.

Obr. 2 Ukážka zoznamu kníh

ným vydavateľom a kníhkupcom. V meste pôsobil prinajmenšom od roku 1772, najprv v kníhkupectve Antona Löweho, ale v roku 1784 sám začal podnikat'. Oženil sa tu a založil si rodinu.²⁴

Prešporskí kníhkupci s priamymi obchodnými väzbami na veľké nemecké či švajčiarske vydavateľské domy a produktívne kníhtlačiarne boli aktívnymi účastníkmi transferov tlačenej produkcie zo zahraničného knižného trhu k uhorským odberateľom. Patrili k nim solventnejší predstavitelia šľachtických rodov, ale aj množstvo reprezentantov drobnej inteligencie – učitelia, duchovní, úradníci a i. V našich podmienkach sa nezachovali ucelené archívy kníhkupeckých a vydavateľských firiem, ani osobné fondy knihárov, ktoré by umožnili rekonštruovať ich obchodné aktivity a klientelu. O objednávkach, nákupoch a o ich transferoch sa dozvedáme zväčša iba z jednostrannej zachovanej osobnej korešpondencie kníhkupca svojmu zákazníkovi, čo je aj prípad Michala Zorkóczyho.²⁵

²⁴ BULKOVÁ, P. a M. PORIEZOVÁ. Vzťahy bratislavských kníhkupcov, knihárov a typografov v evanjelickej komunite v 2. polovici 18. storočia, s. 316 – 232.

²⁵ Všetky citované a použité listy pochádzajú, ako bolo v úvode uvedené, z fondu ŠAB, odk. 1.

Výnimku v zachovanej korešpondencii predstavuje jediný koncept listu, v ktorom si Zorkóczy pripravoval objednávku u Rosenkrantz. Ide o nedatovaný dokument, ktorý však priamo odkazuje na knihárov skorší list z 8. marca 1793. Koncept pochádza pravdepodobne z januára, prípadne zo začiatku februára 1794.²⁶ Nevieme kedy Zorkóczy objednávku odoslal, žiadané tituly sa však v korešpondencii objavujú už v máji 1794.

Ako napovedá trinásť Mahlerových listov adresovaných duchovnému do Paludze, Zorkóczy v kníhkupectve nakupoval preukázateľne v období od 10. augusta 1800 do 15. marca 1805. Kontakt s Mahlerom nadviazal pravdepodobne už skôr. Kníhkupca totiž spomína Rosenkrantz aj v liste z 24. marca 1800 a Zorkóczy s ním mohol komunikovať ešte dlhšie. Mahler bol známy a zabehnutý kníhkupec. Ak Zorkóczyho nákupy u neho pokračovali aj po roku 1805 v období, ktoré už nepokrýva zachovaná korešpondencia, mohlo sa tak diať nanajvýš do apríla 1806, keď Mahler zomrel a jeho vdova už v obchode nepokračovala. V korešpondencii sa ojedinele spomína aj bratislavský kníhkupec Schwaiger, ale iba v súvislosti s nákupom nešpecifikovaného kalendára, čo dokazuje Rosenkrantzov list zo 14. februára 1800. Z priamej komunikácie Zorkóczyho s Rosenkrantzom máme k dispozícii 28 knihárových listov. Zaznamenávajú charakter objednávok, okolnosti transportu i niektoré kontaktné osoby, ktoré sa na nákupoch kníh podieľali počas trinástich rokov spolupráce (od 22. februára 1793 do 29. októbra 1806). Odzrkadľujú aktívnu výmenu informácií medzi zainteresovanými a umožňujú odkryť niektoré detaily ich komunikačnej siete. Korešpondencia s Rosenkrantzom je o to zaujímavejšia, že o jeho pôsobení pri sprostredkovaní a predaji kníh stále veľa nevieme. Mahler i Rosenkrantz pôsobili na uhorskom knižnom trhu v prostredí mesta, ktoré malo už od 70. rokov, a najmä od jozefínskej dekády, vybudované stabilné kníhkupecké zázemie a čulé kontakty s nemeckým knižným trhom, čo reflektujú i skúmané listy. Charakter ponuky uhorských kníhkupectiev v poslednej tretine 18. storočia prezentujú stránky tlačených kníhkupeckých katalógov, knihári však tento prostriedok pri predaji priamo nevyužívali.²⁷ Ich príprava a vydávanie boli doménou kníhkupcov, hoci si knihári po pri svojej profesii privyrábali aj predajom kníh, ich podiel na knižnom obchode sa však rekonštruje ťažšie. Revízor Karol Hadaly charakterizuje bratislavské prostredie nasledovne: *„okrem riadnych kníhkupcov, ktorí zásobujú knihami ‚polovicu Uhorska‘, je tu množstvo kníhviazačov a iných obchodníkov zaoberajúcich sa dovozom kníh. Aj tie musia*

²⁶ Odk. 1, nedatovaný koncept listu – január/február 1794.

²⁷ Katalógy sú dnes iba torzovito zachovanými prameňmi, zamerané ťažiskovo na propagáciu importovanej literatúry, najmä z nemeckých kníhtlačiarских centier. Nehovoria ani zďaleka všetko o reálnej ponuke a už vôbec nevyopovedajú o skutočnom odbyte, ako to dokazuje aj obsah súkromnej korešpondencie uhorských duchovných. Poskytujú síce nekompletný, ale určite reálnejší pohľad na cirkuláciu tlačenej produkcie v uhorskom priestore.

*prejsť cez (bratislavskú) tridsiatkovú stanicu a musia byť revidované.*²⁸ Také boli aj povinnosti knihárov, prax však bola neraz odlišná.

Kľúčovým faktorom pre úspešnú distribúciu bola široká sieť kontaktov a väzieb kníhkupcov s obchodníkmi s rôznym tovarom naprieč európskym priestorom, ktorý presahoval uhorské územie. Aj kontakty s mešťanmi a mobilita uhorských študentov ovplyvňovali doručenie objednávky z ďalekého zahraničia do rúk uhorských klientov. Úlohu tu zohrali aj kontakty s uhorskými centrami v rámci štruktúr evanjelického duchovenstva. Zorkóczy bol ich súčasťou.²⁹

Nachádzame súvislosti a priesečníky medzi pozostalostným súpisom a kníhkupeckou korešpondenciou? V tomto prípade je to do istej miery možné. Hoci je, okrem jediného Zorkóczyho listu, korešpondencia jednostranná a o povahe objednávok sa dozvedáme sprostredkovane, pričom pozostalostný súpis približuje charakter knihnice iba veľmi stručne, oba pramene po ich spoločnej komparácii umožňujú vytvoriť si lepšiu predstavu o budovaní knihnice. Ba čo viac, mená kupujúcich knihy z pozostalosti napovedajú, že príslušníci tamojších zemianskych rodov Zorkóczyho knihnicu pravdepodobne poznali a pokladali za pomerne kvalitný zdroj na doplnenie vlastných zbierok.

Charakter a okolnosti akvizícií

Knihár Rosenkrantz pre Zorkóczyho zabezpečoval väzbu a aktívne mu knihy vyhľadával a sprostredkoval – napríklad aj vďaka kníhkupeckým katalógom F. U. Mahlera.³⁰ Zorkóczy žiadal knihára o „*katalógy všetkých kníh u kníhkupca Mahlera*“, aby si mohol „*vypísať nielen knihy teologické, ale aj knihy z iných odborov.*“³¹ Rosenkrantz svojmu klientovi deklaroval, že pri nákupe cez neho: „*nezaplatí ani o grajciar viac, ako u pána kníhkupca.*“³²

Zorkóczy utrácal na nákup kníh značné sumy, rádovo niekoľko desiatok zlatých v rámci jednotlivých objednávok – napríklad v apríli 1796 vyčísluje Rosenkrantz hodnotu zásielky objednaných a zviazaných kníh na viac ako 36 zlatých, v marci 1797 potvrdzuje príjem viac ako 51 zlatých za inú zásielku. Z korešpondencie vyplýva, že platil pravidelne a nejavilo sa, že by mal problém s hotovosťou. Jedi-

²⁸ KOLLÁROVÁ, I. Tajný knižný obchod po vypuknutí Veľkej francúzskej revolúcie, s. 455.

²⁹ V tejto sieti existovali spôsoby ako prekonať, príp. obísť kontroly na tridsiatkových staniach a starostlivo ukryť importovanú literatúru pred očami cenzora, resp. revízora. Mahler nepochybne patril ku kníhkupcom, ktorí dokázali zabezpečiť dovoz tejto literatúry do Uhorska. Podieľal sa na jej predaji, distribúcii i vydávaní. Pozri aj KOLLÁROVÁ, I. Tajne nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789 – 1799), s. 89 a KRIŽANOVÁ, P. Príbeh zabudnutého kníhkupectva.

³⁰ Odk. 1, nedatovaný koncept listu M. Zorkóczyho pravdepodobne z januára/februára 1794.

³¹ Odk. 1, nedatovaný koncept listu M. Zorkóczyho pravdepodobne z januára/februára 1794.

³² Odk. 1, list. S. G. Rosenkrantza z 14. 4. 1805.

nú zaznamenanú oneskorenú platbu urgoval Mahler v období od septembra 1801 (dostal ju až 30. januára 1802). Dôvody jej meškania však zostávajú neznáme a pripisovali by sme ich skôr nespoľahlivosti pošty, prípadne iným okolnostiam pri prevoze furmanmi, mohlo však ísť aj o problémy so samotnou zásielkou kníh a jej finálne doručenie.

Zorkóczy mal záujem aj o drámy Schillera (trilógia o Albrechtovi z Valdštejna – *Wallenstein*) či dramatické dielo Lessinga (*Emilia Galotti*)³³, objavujú sa sporadicky aj francúzske tituly špecifikované iba ako *Nouveau dictionnaire*³⁴, resp. *Dictionnaire de poétié*.³⁵ Zaujímali ho cestopisné diela i práce so zameraním na liečiteľstvo a zdravotvedu. Prostredníctvom Mahlera získaval aj liečivá – napríklad nemenovaný „Lebens Balsam“.³⁶ Mahler bol súčasťou distribučnej siete liečiva proti kurím okám, podagrickým bolestiam alebo bolestiam zubov – tzv. „Nicolai Pflaster“, ktoré dodával niekoľko rokov aj Zorkóczymu.³⁷

Aj pri obstarávaní žiadaných kníh sa objavovali problémy. O nedostupnosti Kövyho diela *Elementa Juris Hungarici* v Bratislave informuje v decembri 1802 Zorkóczyho kníhkupec Mahler slovami: „dielo je ťažké nájsť, autor je tu úplne vypredaný.“³⁸

Z pozostalostného súpisu však vieme, že sa do knižnice nakoniec dostalo. V úvode listu z augusta 1799 sa Rosenkrantz ospravedľňuje svojmu klientovi za nedodanie č. 1, 2 a 7 známeho periodika *Neues Magazin für Prediger* teológa Wilhelma Abrahama Tellera (1792 – 1802?). Údajne práve jeho druhý zväzok mu zadržali na hranici a štvrt' roka sa k nemu nevedel dostať.³⁹ Išlo o problematický titul, vyzerá však, že v Uhorsku mal stabilných predplatiteľov. Tretí zväzok periodika (Stück 1) sa ocitol na indexe zakázaných kníh v auguste 1794.⁴⁰ Distribuovali ho aj bratislavskí kníhkupci Löwe a Mahler, ktorí sa kvôli obštrukciám a zadržiavaniu dovezených exemplárov na hraniciach v polovici 90. rokov obrátili na Kráľovskú miestodržiteľskú radu. Napísali žiadosť o riešenie záležitosti, aby sa mohli objednávky doručiť klientom, ktorí sa k ich pokračovaniu údajne inak nedokážu dostať.⁴¹

Išlo o stratégiu kníhkupcov, ktorí boli dobre informovaní o problematických tituloch, nechceli stratiť odberateľov a zároveň sa chceli vyhnúť represívnym opatreniam proti svojej činnosti. Situáciu na trhu dokonale zneprehľadňoval fakt, že

³³ Odk. 1. Dodanie Schillerovej drámy účtuje Rosenkrantz v liste zo 14. 12. 1800, v liste spomína aj to, že Lessingovo dielo tak skoro nebude k dispozícii, ale hneď ako príde, klientovi ho dodá.

³⁴ Odk. 1, list S. G. Rosenkrantza z 10. 10. 1800.

³⁵ Odk. 1, list F. U. Mahlera z 9. 7. 1801.

³⁶ Odk. 1, list F. U. Mahlera z 10. 12. 1802.

³⁷ Aus dem Reiche der Todten 93. Beylage zum Nro. 93.

³⁸ Odk. 1, list F. U. Mahlera z 10. 12. 1802.

³⁹ Odk. 1, list K. G. Rosenkrantza z 12. 8. 1799, inv. č. 1843.

⁴⁰ Zensur [online].

⁴¹ Viac v KRIŽANOVÁ, odk. 29, s. 89 – 90.

v čase dovozu titulu nemusel byť na indexe a až pri niektorom z jeho ďalších čísiel bol vydaný zákaz, čo ovplyvnilo celkový dovoz i predaj. Takéto zásielky mali kníhkupci na vlastné náklady vrátiť späť vydavateľovi, resp. dodávateľovi mimo hranice Uhorska. Objednávky však boli v pohybe, už rezervované v zahraničí, príp. na ceste či na skladoch, čím kníhkupcom podobné situácie spôsobovali nemalé problémy. Titul do Zorkóczyho knihnice nakoniec úspešne doputoval, pozostalostný súpis však už nevytvorí o tom, do akej miery bol kompletný. Vieme, že v marci 1798 Rosenkrantz účtoval Zorkóczymu 17 zlatých za dodanie a väzbu šiestich jeho zväzkov, z ktorých ale jeden bol defektný.

V apríli 1796 viac ako 36 zlatých zaplatil Zorkóczy aj za nákup súborného vydania básní Friedricha Gottlieba Klopstocka a rozličných spisov Christopa Martina Wielanda, ktorý bol „nielen predstaviteľom nemeckej osvietenskej literatúry, ale bol aj obdivovateľom revolúcie.“⁴² Jeho diela boli v 60. a 70. rokoch 18. storočia na indexe (napr. *Agathon* alebo *Der Neue Amadis* či *Idris*). Zorkóczy si ich objednal v apríli 1796. Hoci v období jozefínskej dekády hovoríme o uvoľnení cenzúry, najmä v druhej polovici 90. rokov nastáva zásadná zmena klímy v súvislosti s revolučnými udalosťami vo Francúzsku. Wieland sa opäť dostáva medzi problematických autorov najmä vo vzťahu k vydávaným periodikám *Attisches Museum* (prohibitum od 1796) a *Der neue teutsche Merkur* (zákaz od 1794).⁴³ Z korešpondencie vyplýva, že v Zorkóczyho pozornosti sa Wieland ocitá aj na začiatku roka 1794 a v apríli 1796 mu Rosenkrantz pridáva do zásielky získané výtlačky – medzi nimi aj Wielandove dielo *Geheime Geschichte des Philosophen Peregrinus Proteus*.⁴⁴ Titul v čase nákupu nebol prohibívny, na index sa ale dostal o pár rokov neskôr (1804). Okrem uvedených diel mal Zorkóczy záujem aj o Wielandove zbrané spisy či *Neueste Gedichte*. Bol pravdepodobne dobre informovaný o dobovej vydavateľskej produkcii a zaujímal sa aj o diela nemeckej filozofie. Tie sa v uhorskom prostredí dostávali do pozornosti aj prostredníctvom študentov, ktorí si ich prinášali z univerzitných štúdií, o čom svedčia aj dobové pamätníky (*Stambuch*). „Frekvencia kantovských sentencií kulminovala v druhej polovici 90. rokov a potom sa postupne vytrácajú.“⁴⁵

Na úvod roku 1794 si Zorkóczy objednal prostredníctvom Rosenkrantza aj Kantovo dielo *Kritik der reinen Vernunft*, ktoré sa v máji 1794 už objavuje v Rosenkrantzovom vyúčtovaní.⁴⁶ Pripomeňme iba, že v roku 1798 bol vydaný „všeobecný zákaz rozširovania jeho diel. Stránky štambuchov z 90. rokov 18. storočia a začiatku 19. storočia

⁴² KOLLÁROVÁ, odk. 29, s. 184.

⁴³ Odk. 40.

⁴⁴ Dielo vyšlo v Lipsku v roku 1791, nevieme však, či šlo o vydanie, ktoré Rosenkrantz dodal.

⁴⁵ KOLLÁROVÁ, odk. 29, s. 187.

⁴⁶ Odk. 1, nedatovaný koncept listu M. Zorkóczyho, január/február 1794 a list S. G. Rosenkrantza z 30. 5. 1794.

v tom istom roku sa dostalo do zoznamu zakázaných kníh.⁴⁹ Zorkóczyho záujem o filozofické, resp. problematické diela, ktoré boli už v tereziánskom období v hľadáčku cenzorov, môže súvisieť aj s okruhom známych a priateľov, v ktorých spoločnosti sa pohyboval. Nemáme bližšie informácie o tom, že by sa radikálne angažoval na verejnosti, jeho záujem o takúto spisbu je však v korešpondencii evidentný. S Jozefom Hajnóczym sa poznal ešte zo štúdií a v Mahlerovom liste z 2. marca 1802 sa spomína aj istý Thomazy, ktorý doručil od Zorkóczyho kníhkupcovi list. Môže ísť aj o Jozefa Thomazyho, niekdajšieho wittenberského študenta, ktorého štambuch tiež potvrdzuje záujem napríklad aj o Tellera.⁵⁰

Okrem opakovaných zmienok o presune zásielok prostredníctvom nemenovaných študentov či pošty, boli v hre najmä obchodníci a furmani, ktorí v pravidelných intervaloch cestovali po krajine. V októbri 1803 sa Mahler zmieňuje o možnosti poslať zásielku vrbickému farárovi Blahovi, s ktorým má spojenie vďaka furmanom, ktorí podnikajú do Bratislavy cestu každé dva týždne.⁵¹ S menom farára Blahu sa stretávame v korešpondencii s Mahlerom minimálne v rokoch 1802 – 1804. Tento neoficiálny spôsob odovzdávania hotovosti a knižných zásielok pomocou overených ľudí bol frekventovane využívaným spôsobom transferu peňazí i tovaru.

Kníhkupec zabezpečoval pre klienta aj nákupy z lipských knižných veľtrhov, kam pravidelne chodieval a zaistoval aj účasť v rámci predplatiteľských projektov. V akom stave objednávky boli, ho neraz informoval aj Rosenkrantz. Mahler dlhodobo zaistoval dodávky diel Sturma, Döderleina či Reinhardových kázní (*Predigten*)⁵² a v liste z 10. októbra 1800 nezabudol svojmu klientovi zdôrazniť, že s nákupmi v Lipsku má nemalé náklady.⁵³

Záver

Archívne pramene z pozostalosti Michala Zorkóczyho nám umožnili nazrieť do zákulisia budovania i osudov jednej z mnohých osobných knižničných zbierok príslušníka drobnej inteligencie v sledovanom období. Knižnicu budoval cielene a aktívne. Nezachoval sa nijaký katalóg a nebyť kombinácie rôznorodých zachovaných dokumentov, o jej existencii by sme sa vôbec nedozvedeli. Vypovedá o preferenciách bývalého wittenberského študenta, ktorý sa aj po návrate zo štúdií neprestal zaujímať o novinky na knižnom trhu, aktívne ich vyhľadával a bol ochotný ich nákup financovať. Umožnil mu to pravdepodobne aj jeho zemiansky pôvod, no možno práve aj spôsob nakladania s hotovosťou, ktorá bola neustále v pohybe. Po jeho

---

⁴⁹ Odk. 40.

⁵⁰ Inscriptiones Alborum Amicorum [online]; pozri aj KOLLÁROVÁ, odk. 28, s. 187.

⁵¹ Odk. 1, list F. U. Mahlera z 10. 10. 1803.

⁵² Odk. 1, list S. G. Rosenkrantza z 22. 2. 1794 a 30. 3. 1795.

⁵³ Odk. 1, list F. U. Mahlera z 10. 10. 1800.

smrti vyšlo najavo, že peniaze si nielen sám požičiaval, ale ich aj často požičiaval iným, čo mu mohlo uľahčiť hromadenie kapitálu. V každom prípade je zachovaný materiál ďalším dielikom do skladačky nášho poznania kníhkupeckých aktivít, odberateľských sietí, obehu tovarov na uhorskom knižnom trhu a čiastočne i jeho odberateľského zázemia na prelome 18. a 19. storočia.

P r a m e n e

Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči. Fond Turčianska župa I., kartón 723, inv. č. 1840 a 1843.

ČAPLOVIČ, J. *Schematismus ecclesiarum et scholarum evangelicorum aug. conf. in districtu Cis-Danubiano addictorum. Adjectis techno-et topographicis Notitiis. Pro Anno 1822.* Editus a Joanne Csaplovics. Pesthini: Typis Nobilis Joannis Thomae Trattner de Petróza, 1822.

Evangélikus Országos Levéltár. Archivum Generalis Ecclesiae, Evangélikus digitális gyűjtemények. Memoriae amplissimorum litterarum fautorum aliorumque aestumatissimorum amicorum album hoc dicavit Iosephus Haynotzi, 1784. Dostupné na: https://library.hungaricana.hu/en/view/EOL_AGE_06_044/?pg=0&layout=s

Z o z n a m   b i b l i o g r a f i c k ý c h   o d k a z o v

ASZTALOS, M. *A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora, 1601 – 1812.* [online]. Budapest, 1931. Dostupné na: [https://library.hungaricana.hu/hu/view/MagyarProtestansEgyhaztortenetAdattar_014_1930/?query=SZO%3D\(magyarorsz%C3%A1gi%20mikl%C3%B3s\)&pg=110&layout=s](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MagyarProtestansEgyhaztortenetAdattar_014_1930/?query=SZO%3D(magyarorsz%C3%A1gi%20mikl%C3%B3s)&pg=110&layout=s)

BULKOVÁ, P. a M. PORIEZOVÁ. Vzťahy bratislavských kníhkupcov, knihárov a typografov v evanjelickej komunite v 2. polovici 18. storočia. In: *KNIHA 2014*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2014, s. 316 – 232.

Inscriptiones Alborum Amicorum [online]. © Latzkovits Miklós, 2003 – 2021 [cit. 4. 7. 2021]. Dostupné na: http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=9945

KOLLÁROVÁ, I. *Tajne nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789 – 1799)*. Bratislava: Veda, 2020. ISBN 978-80-244-1822-5.

KOLLÁROVÁ, I. Tajný knižný obchod po vypuknutí Veľkej francúzskej revolúcie.
In: *Historický časopis*. 2017, roč. 65, č. 3, s. 455 – 470.

KRIŽANOVÁ, P. *Príbeh zabudnutého kníhkupectva. Anton Löwe (1770 – 1799?)*.
Bratislava: Detail, 2017. ISBN 978-80-972519-2-5.

SZLUHA, M. *Sáros, Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest: Heraldika Kiadó, 2008.
ISBN 963-9204-44-7-Ö.

Zensur [online]. Wien: Universität, [bez dátumu] [cit. 2021-03-06].
Dostupné na: <https://www.univie.ac.at/zensur/>

Michal Zorkóczy Library – Building and Fate of the Book Collection at the Turn of the 18th and 19th Centuries

Miriám Ambrúžová Poriežová – Petronela Križanová

Based on analyses of archival sources, the authors describe the formation and fate of the book collection of the Protestant pastor Michal Zorkóczy (1764 – 1830). In a broader context, they characterise the nature of the distribution networks of the Hungarian book trade and the laws of formation of private libraries of the Protestant clergy in Hungary. In this case, archival sources exceptionally allow us to partially reconstruct the active building of a library by its owner. Thanks to forty letters from the Bratislava background, we know some of Zorkóczy's direct orders from the Bratislava bookseller Filip Ulrich Mahler and the local bookbinder master from the Bratislava Castle hill suburbs – Samuel Gottlieb Rosenkrantz. The inventory of estate after Zorkóczy's death also included books and reflected the current state of the collection in real time. The comparison of the correspondence and the inventory of the library made it possible in this case to partially reconstruct the active building of the library by its owner. It testifies to the fact Zorkóczy, after returning from his studies, never ceased to be interested in new titles offered on the book market, he continued to actively seek them out and was willing to finance their purchase. The preserved material is yet another piece in the puzzle of knowledge gained on book selling activities, buyer networks, the circulation of merchandise on the Hungarian book market and partly on the readers' preferences at the turn of the 18th and 19th centuries.

Key words: Michal Zorkóczy, personal libraries, correspondence, Enlightenment, book trade,
18th – 19th century

Zapomenutá brněnská tiskárna a kamenotiskárna Prokopa Fritsche*

Lucie Heilandová

Klíčová slova: Prokop Fritsch, Brno, tiskárna, kamenotiskárna, tisk, litografie

Dějiny brněnského knihtisku sahají až do prvotiskových dob, od konce 18. století v Brně fungovaly tři tiskárny a tento počet zůstal dlouho neměnný, ačkoliv o udělení povolení provozovat v Brně tiskárnu usilovala řada tiskařů či knihkupců. Brněnské knihtiskárny většinou navazovaly na dlouholetou rodinnou tradici, byly často spojeny s vlastním knihkupectvím a napojeny na rozsáhlou síť českých i rakouských knihkupců. Od roku 1786 v Brně působil Josef Georg Trassler, který položil základ jedné z později nejvýznamnějších brněnských tiskáren patřících rodině Rohrerů. Druhou významnou tiskařskou firmou, která svou nakladatelskou činností rozšířila nabídku publikací a podporovala čtenářství brněnských měšťanů, bylo v dubnu 1785 založené knihkupectví a nakladatelství Johanna Georga Gastla. Když se Johann Georg Gastl v roce 1805 rozhodl koupit od Františka Karla Siedlera jeho tehdy upadající tiskárnu a v roce 1815 zakoupil jeho syn Jan Nepomuk Gastl část německo-latinské tiskárny Josefa Františka Neumanna, stal se Gastlův podnik jedním z nejvýraznějších polygrafických závodů působících v Brně. Mezi Trasslerovsko-Rohrerovskou a Gastlovu tiskárnu byla sice v polovině 19. století rozdělena většina brněnských zakázek, ale v průběhu 19. století došlo v reakci na vzrůstající čtenářskou obec, stoupající poptávku a rozšiřující se nabídku produkce tiskáren nabízejících vydání nejen populárních a odborných děl, ale také příležitostných, administrativních či akcidenčních tisků, které se těšily velké oblibě, k vzestupu moravského knihtisku a v Brně postupně ke dvěma výše zmíněným tiskárnám a působícím knihkupectvím přibýly další polygrafické závody. Jedním z nich byla i tiskárna Prokopa Fritsche.

---

* Tento příspěvek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje Národní knihovny ČR jako výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury ČR (DKRVO 2019–2023).

Ačkoliv adresář města Brna z roku 1818 uvádí, že se v Brně nachází pouze dvě tiskárny, Trasslerova a Gastlova,¹ bylo již od 10. října 1817 dvorským dekretem číslo 23905/29889 povoleno zřídit v Brně tiskárnu také Prokopu Fritschovi. Prokop Fritsch, který se tiskařskému umění vyučil ve Vídni, byl od konce 18. století brněnským měšťanem, a v roce 1817 zakoupil původně Neumannovskou německo-latinskou tiskárnu.² Sám Prokop Fritsch později uvádí, že koupil vybavenou tiskárnu s domem za 14 000 zlatých a toto vlastnictví nechal řádně zapsat.³ Stal se z něj tedy řádný a ušlechtilý brněnský měšťan, čímž splňoval veškeré požadavky nutné k provozu tiskárny.

O počátcích tiskárny Prokopa Fritsche nacházející se v čísle 531 bohužel nemáme mnoho informací a chybí nám i jasně identifikovatelné doklady její produkce. Protože Prokop Fritsch zakoupil tiskárnu nejen s vybavením, ale i s některými privilegii, pravděpodobně navázal na produkci původní, v té době již upadající Neumannovské tiskárny. Již v roce 1818 se mu podařilo získat privilegium na tisk drobných tiskovin a akcidenčních tisků určených pro státní správu, což ekonomicky zajistilo provoz tiskárny.⁴ Mezi tisky vydávanými na zakázku místodržitelství patřily nejrůznější oběžníky, výnosy, cirkuláře, formuláře či hlavičkové papíry. Byly tištěny podle potřeby příslušných úřadů, vydávány byly operativně, většinou v malém nákladu, proto také typografické řešení těchto tisků bylo velmi jednoduché a nekladlo důraz na vnější vzhled, který byl značně unifikovaný. Převážně se jednalo o jednolisty tištěné frakturou či švabachem používané pro německý i český text. Administrativní dokumenty byly tištěny per extensum, u německo-českých jazykových mutací byl text sázen dvousloupcově, bez jakékoliv další dekorativní složky. Text byl nejčastěji uveden plnou pletencovou iniciálou či verzálkou, doplněn linkou oddělující hlavičku či název tištěný větším písmem a zakončen dekorativně pojatým potvrzením v podobě *Loca sigilli*. Díky tomu, že administrativní dokumenty nekladly důraz na typografickou stránku, mohl Prokop Fritsch beze zbytku využívat původní vybavení Neumannovské tiskárny. Na většině v té době vydaných administrativních tisků bohužel není uvedeno impresum, což značně stěžuje identifikaci konkrétního tiskaře.⁵

¹ V adresáři je uvedeno vedle tiskárny a knihkupectví Johanna Nepomuka Gastla a jeho bratra Franze Gastla a tiskárny dědiců Josefa Georga Trasslera ještě knihkupectví Leopolda Hallera. Verzeichniss aller in der königl. Hauptstadt Brünn, innerhalb der Stadtmauern liegenden Häuser und derselben Eigenthümer. Brünn: Gedruckt mit Gastlichen Lettern, 1818.

² „Dikasterial- und Landschafts-Buchdruckers Joseph Franz Neumann, welche letztere (seit 1791 – 1808 unter dem Faktor Jakob Joseph Schönnett) durch die Ehe seiner Witwe an Vincenz Joseph Hablin (1806) und später durch Kauf an Prokop Fritsch (1817) übergang.“ ELVERT, Ch. Geschichte der Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur..., s. 101.

³ Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA). Fond B 14 Moravské místodržitelství starší, kart. 335, sign. 15/2, č. 31343/2972.

⁴ MZA, odk. 3.

⁵ Vedle Prokopa Fritsche administrativní tisky vydávala také tiskárna dědiců Johanna Georga Gastla, která postupně získala monopol na většinu zakázek státní správy.

Kromě realizací pro potřeby státní správy byly v tiskárně Prokopa Fritsche vydávány drobnější zejména akcidenční a příležitostné tisky vytvořené na zakázku brněnských měšťanů, obchodníků či institucí. Tiskárna byla využívána i pro tisk plakátů a jednolistů s inzercí. Také tyto tisky měly díky svému charakteru poměrně krátkou životnost a nekladly příliš velký důraz na typografickou stránku. Tiskoviny pro státní správu a drobnější zejména akcidenční tisky tak tvořily většinu produkce tiskárny Prokopa Fritsche. Až do 30. let 19. století nemáme v jeho knihtiskárně zatím doloženou žádnou odbornou nebo populární publikaci, se kterými se můžeme běžně setkat v edičním plánu tiskárny dědiců Josefa Geoga Trasslera či tiskárny dědiců Johanna Geoga Gastla. Prokop Fritsch, který se zaměřil na běžné, menší zakázky, tak svojí produkcí zaujímal spíše okrajové místo.

V roce 1828 tedy v Brně fungovaly tři tiskárny, mezi které byly rozděleny veškeré zakázky.⁶ Prokop Fritsch ovšem nemohl Gastlovi ani Trasslerovi konkurovat, a to byl pravděpodobně také důvod, proč se jeho tiskárna v průběhu 20. let 19. století neprosadila, on se nesnažil vydávat rozsáhlejší díla a se zbylými brněnskými tiskárnami i litografickými dílnami spíše spolupracoval.⁷ Protože Prokop Fritsch usiloval o vzestup své tiskárny, plánoval rozšíření svého provozu o litografii a papírografii. Jak sám ve své žádosti z 31. května 1829 uvádí, právě rozšíření tiskárny o litografii by umožnilo zpestřit, zvětšit a zlepšit nabídku jeho tiskárny, neboť i nyní realizuje řadu zakázek, na něž by se litografie hodila daleko lépe, ať již se jedná o provedení akcidenčních tisků či tiskopisů určených pro státní správu a potřeby moravského místodržitelství nebo pro soukromé objednavatele.⁸ Díky pořízení litografického lisu, který jak podotýká, jako jediný brněnský tiskař nemá, by byl schopen alespoň částečně konkurovat zbylým dvěma v Brně působícím tiskárnám a nepřicházel by tak o řadu zakázek. Ve své žádosti poukazuje nejen na to, že splňuje všechny podmínky pro zřízení kamenotiskárny stanovené dekretem z 19. května 1818,⁹ ale uvádí i další důvody, proč by mu měla být kamenotiskařská koncese udělena. Vyzdvihuje svoji čestnost a bezúhonnost, kdy již 31 let žije v Brně jako spořádaný, usedlý měšťan, ale poukazuje i na to, že již dvanáct let provozuje tiskárnu a zakázky pro místodržitelství, zhotovené dosud k největší spokojenosti zadavatele, představují většinu jeho pro-

⁶ Gewerbsstand in Brünn im J. 1828. ELVERT, Ch. Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde, s. 67.

⁷ O tom, že Prokop Fritsch využíval služeb konkurenčních tiskáren svědčí např. jeho novoročenka na rok 1828 vytvořená Thomasem Nürnbergerem a vytištěná v kamenotiskárně Johanna Nepomuka Gastla. NÜRNBERGER, Thomas. Zum neuen Jahr 1828... P. Fritsch. Lith. bey J. G. Gastl Lith. v. Nurnberger. Gedr. v. J. Reising. Moravská zemská knihovna (dále MZK), sign. Skř.1R-1248.851,36,A.

⁸ MZA. Fond B 14 Moravské místodržitelství starší, kart. 335, sign. 15/2.

⁹ MZA. Fond B 17 Moravské místodržitelství – patenty, kart. 6, sign. B 11, fol. 80. Cirkular. Nro. 13490. Bestimmungen hinsichtlich der Ausübung der Steindruckerey.

dukce a zavedení litografie by rozšířilo možnosti jeho tiskárny.¹⁰ Fritschova spolupráce s moravským místodržitelstvím prakticky fungovala od dob, kdy Prokop Fritsch zprovoznil na přelomu let 1817/1818 svoji tiskárnu, a protože představovala jistý výdělek, chtěl v ní pokračovat i v budoucnu, takže by i pro samotné místodržitelství bylo rozšíření tiskárny o litografickou dílnu přínosné.

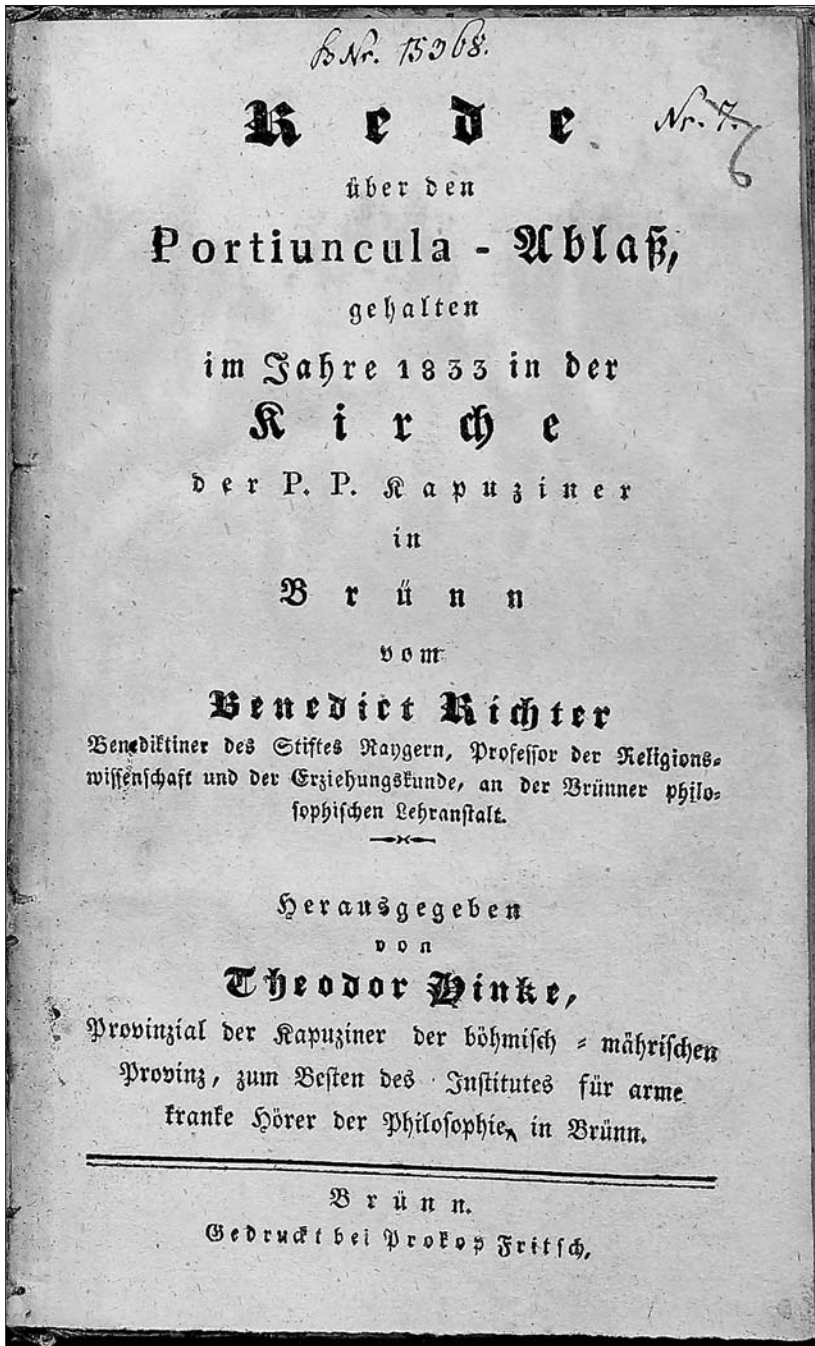
Protože byla žádost Prokopa Fritsche schválena nejen krajským hejtmánem, ale i policejním ředitelstvím, bylo Fritschovi povoleno zřídit litografii a papírografii uděleno dne 21. srpna 1829 na základě dekretu Z. 33240.¹¹ Žádost podpořila nejen dlouholetá spolupráce s krajskými úřady, ale také práce, které Prokop Fritsch k žádosti připojil a jež vypovídaly o jeho zručnosti a byly tak uspokojivým dokladem toho, že kamenotiskárna bude v dobrých rukou. Prokop Fritsch plánoval litografií rozšířit a zpestřit svoji tiskařskou výrobu, chtěl ji využívat nejen ke komerčním účelům, ale i k tisku nejrůznějších úředních materiálů, tiskopisů, formulářů apod. Kamenotiskárna zřízená v rámci Fritschovy tiskárny se tak zaměřovala na litografický tisk určený pro běžnou, každodenní potřebu, její produkce odpovídala momentální poptávce a plnila objednávky přicházející ze státního i soukromého sektoru. Také samotná tiskárna Prokopa Fritsche rozšířila svoji produkci a začala realizovat i větší, rozsáhlejší zakázky. Kromě tisků vycházejících na objednávku moravského místodržitelství a krajského úřadu, které stejně jak tomu bylo i v minulosti, tvořily většinu produkce, začal Prokop Fritsch na objednávku brněnských spolků či v Brně sídlících církevních institucí tisknout zejména v první polovině 30. let 19. století drobné příležitostné tisky, kázání, výroční zprávy či nejrůznější soupisy. Tiskárna se měla také podílet na tisku novin *Brünner Tageblatt* a *Neuigkeiten*. Mezi díly vytištěnými Prokopem Fritschem nalezneme několik kázání a drobných spisů, jedním z nich je např. řeč, kterou proslovil rajhradský benediktin Benedikt Richter v kapucínském kostele v Brně *Rede über den Portiuncula-Abläss, gehalten im Jahre 1833 in der Kirche der P. P. Kapuziner in Brünn...* vydaná provinciálem kapucínského řádu v Čechách Theodorem Hinke.

Od samotného Theodora Hinkeho se v produkci Fritschovi tiskárny nachází ještě kázání *Anrede bei Gelegenheit als ein nuegeweihter Priester des Kapuziner-Ordens seine Primiz hielt* vytištěné ve stejném roce. Další zakázkou realizovanou pro kapucíny se stal soupis členů řádu *Catalogus Patrum et Fratrum... Provincia Bohemia et Moravia Ordinis Minorum P. P. Francisci Capucinatorum pro Anno...* vydávaný již od roku 1828, ve 30. letech 19. století pak v tiskárně Prokopa Fritsche.¹² Na počátku 30. let 19. století

¹⁰ MZA, odk. 3.

¹¹ MZA, odk. 3. Více o samotné litografické dílně Prokopa Fritsche viz HEILANDOVÁ, L. Kresleno na kameni. Počátky brněnské a pražské litografie.

¹² RICHTER, B. *Rede über den Portiuncula-Abläss, gehalten im Jahre 1833 in der Kirche der P. P. Kapuziner in Brünn...* Brünn: Prokop Fritsch, [1833]; HINKE, T. *Anrede bei Gelegenheit als ein nuegeweihter Priester des Kapuziner-Ordens seine Primiz hielt*. Brünn: Prokop Fritsch, 1833; *Catalogus Patrum et Fratrum... Provincia Bohemia et Moravia Ordinis Minorum P. P. Francisci Capucinatorum pro Anno ... Brunae: Characteribus Procopii Fritsch.*

Obr. 1 RICHTER, B. *Rede über den Portiuncula-Ablass, gehalten im Jahre 1833 in der Kirche der P. P. Kapuziner in Brünn...* Brünn: Prokop Fritsch, [1833]. (Knihovna benediktinského opatství Rajhrad, sign. R – R. e. 7, přív. 5.)

Prokop Fritsch vytiskl např. ještě oratorium Johanna Augusta Apela a Friedricha Schneidera *Das Welt-Gericht...* nebo drobný spis *Beym letzten Zusammenseyn in den Hallen der Philosophie*.¹³ Všechna tato díla mají jednoduchou typografickou úpravu prostou dekorativních prvků, jediným použitým dekorem jsou verzálky a jednoduché či ozdobné linky v podobě stáčených stužek. Vedle fraktury a švabachu používaných pro německé tisky, se u latinských textů setkáváme s antikvou, která patrně také pocházela z původního vybavení Neumannovské tiskárny.

Jak již bylo dříve řečeno, důležitou součástí produkce tiskárny a následně i kamenotiskárny se staly realizace pro moravské místodržitelství. Pravidelně se s nimi setkáváme od roku 1829, kdy Prokop Fritsch uzavřel 28. listopadu 1829 šestiletý kontrakt, který byl následně až do roku 1844 prodlužován. Spolupráce Prokopa Fritsche s moravským místodržitelstvím byla ukončena v roce 1844 a tiskárnu Prokopa Fritsche nahradil podnik Franze Gastla, který si monopol na administrativní tisky podržel až do 50. let 19. století.¹⁴ Mezi zakázkami pro moravské místodržitelství nadále figurovaly nejrůznější oběžníky, výnosy, cirkuláře, tiskopisy, tabulky, vysvědčení, výroční zprávy, hlavičkové papíry a jiné administrativní či akcidenční tisky. Na objednávku moravských správních úřadů byly vydávány také materiály pro normální školy. Bohužel ve vyúčtování prací pro gubernium jsou tyto tiskařské a litografické práce zařazeny pod jednu položku „*Drucksorten*“, a tak si nemůžeme vytvořit přesnou představu o tom, jaké tisky tiskárna a litografická dílna Prokopa Fritsche vydávala a jak byla produkce mezi tyto dva provozy rozdělena. Jednou z mála konkrétně zdůrazněných litografických zakázek bylo vyhotovení 200 kusů statistických tabulek pro potřeby moravského gubernia i krajských úřadů tištěných na velinovém papíře.¹⁵ Jednalo se ale o jednu z mála větších zakázek, mezi objednávkami většinou převažoval tisk výnosů a oběžníků vydávaných ve velice malém počtu, často jen

¹³ *Beym letzten Zusammenseyn in den Hallen der Philosophie*. Brünn: gedruckt in der Buchdruckerey des Prokop Fritsch, 1831.

¹⁴ Prokop Fritsch získal šestiletou smlouvu na vyhotovení tiskařských a litografických prací od 28. listopadu 1829 do 27. listopadu 1835. MZA. Fond B 14 Moravské místodržitelství st., kart. 322, sign. 15, fol. 939–948. Následně mu byla smlouva prodloužena a tiskařské i litografické práce měl Prokop Fritsch moravskému guberniu i dalším krajským institucím dodávat i nadále, smlouva byla uzavřena na dobu od 28. listopadu 1835 do 27. listopadu 1838. MZA. Fond B 14 Moravské místodržitelství st., kart. 322, fol. 368–398. Kontrakt mu byl ještě jednou prodloužen, a to o dalších šest let, od 28. listopadu 1838 do konce října 1844. MZA. Fond B 14 Moravské místodržitelství st., kart. 323, sign. 15, fol. 892. K dalšímu obnovení smlouvy již nedošlo a moravské místodržitelství od této doby spolupracovalo s tiskárnou Franze Gastla, který Prokopa Fritsche nahradil jako dodavatel i v dalších institucích.

¹⁵ „im 3ten Mil. Quartale 840, und zwar: bei dem mit 200 Sk. lithographirten statistischen Tabeaux aus Eleganten-Velinpapier in Abzug gebrachten Betrags von 36 fr. 36 xr. C.M. dieß dieser Betrag aus dem Grunde, weil Fritsch wegen der Größe und Schwere der zur Auflage des allergrößten Velinpapier-Formats erforderlichen Steinplatte seine Steindruckpresse abändern und die Zahl die Arbeiter hierbei vermehren mußte...“ MZA. Fond B 14 Moravské místodržitelství st., kart. 323, sign. 15, fol. 654.

v několika kusech, většinou v 15 – 30, nejvíce ve 40 exemplářích, dále distribuovaných guberniálním expedičním ředitelstvím.¹⁶ Tiskárna Prokopa Fritsche byla na zakázkách pro moravské místodržitelství existenčně závislá, což se ve 30. letech projevilo i v jejich úzké spolupráci a poměrně nadstandardních podmínkách.¹⁷

Většinu realizací pro moravské místodržitelství a krajské úřady sice představovaly drobnější administrativní tisky, formuláře, výnosy, cirkuláře nebo jednolisty, ale již od roku 1829 se mezi zakázkami začínají také objevovat pravidelně vydávané rozsáhlejší spisy. V podobě sešitů a knih vycházely výroční zprávy,¹⁸ každoročně byly tištěny např. zákoníky *Sammlung der politischen Geseße und Verordnungen für Mähren und Schlesien* nebo schematismy *Schematismus des Markgrafthums Mähren und Herzogthums Schlesien*. Prokop Fritsch získal privilegium na tisk zákoníků i schematismů současně v roce 1829. V případě schematismů převzal jejich tisk po Johannu Georgu Gastlovi a bez sebemenších typografických změn na něj plynule navázal. Je třeba ale říct, že typografická úprava schematismů byla po celou dobu jejich vydávání velice strohá, text tištěný per extensum byl doplněn pouze tabulkami a jediným dekorativním prvkem, který se v celém tisku nacházel, byl císařský orel umístěný nad impresem na titulní straně. V tiskárně Prokopa Fritsche bylo vytištěno celkem devět ročníků schematismů, poslední na rok 1838.¹⁹ Od následujícího ročníku se jejich vydávání ujímá Franz Gastl. V případě sbírek zákonů, na něž získal Prokop Fritsch privilegium rovněž v roce 1829, bylo vytištěno celkem 25 dílů zahrnujících zákony z let 1819 – 1843.²⁰ Poslední číslo vyšlo v tiskárně Prokopa Fritsche

¹⁶ MZA. Fond B 14 Moravské místodržitelství st., kart. 333, sign. 15, fol. 137.

¹⁷ Jeden z tiskařů či litografů působících ve Fritschově tiskařském závodě musel být moravskému místodržitelství k dispozici sedm hodin denně, od 7 do 14 hodin. Poté, co mu byl předán koncept příslušné listiny, měl vytvořit litografii či knihtiskem potřebný počet exemplářů. Tato služba byla ze strany místodržitelství oceněna na 24 zlatých měsíčně, do této částky ovšem nebyly zahrnuty náklady na tiskařskou barvu či papír. V případě, že bylo třeba vyhotovit nějaký dokument po stanovené pracovní době, měla být tiskaři vyplacena zvláštní mzda a to šest grošů za každou hodinu navíc. Zcela pominuty však byly nutné provozní náklady tiskárny, která zejména v zimních měsících musela počítat s dalšími výdaji za otop či světlo. MZA, odk. 16, fol. 151 – 152.

¹⁸ Vierteljähriger chronologischer Auszug der von der k. k. mähr. schles. Kameralgefallen-Verwaltung im ... Quartal des Jahres ... bekannt gemachten Verordnungen. Brünn: Gedruckt bei Prokop Fritsch, 1830 – 1835. Od roku 1835 převzala vydávání výročních zpráv pražská tiskárna Gottlieba Haase.

¹⁹ Schematismus des Markgrafthums Mähren und Herzogthums Schlesien. Für das Jahr 1830 – 1838. Brünn: Gedruckt in der Buchdruckerei des Prokop Fritsch.

²⁰ Sammlung der politischen Geseße und Verordnungen für Mähren und Schlesien. Herausgegeben auf allerhöchsten Befehl, unter der Aufsicht des k. k. mähr. schles. Guberniums. Erster Band. Enthält die Verordnungen vom 1. Jänner bis 31. December 1819. Brünn: Gedruckt in der Buchdruckerei des Prokop Fritsch, 1829 a Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für Mähren und Schlesien. Herausgegeben auf allerhöchsten Befehl, unter der Aufsicht des k. k. mähr. schles. Guberniums. Fünf und Zwanzigster Band. Enthält die Verordnungen vom 1. Jänner bis 31. December 1843. Brünn: Gedruckt in der Buchdruckerei des Prokop Fritsch, 1844.

v roce 1845 a v následujícím roce již tisk zákoníků, stejně jako dalších tisků a tiskopisů pro moravské místodržitelství, přechází do rukou Franze Gastla. Rovněž typografická úprava sbírek zákonů je jednoduchá, spíše strohá, do tisků byly ale příležitostně zařazeny typografické či litografické přílohy, např. v *Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für Mähren und Schlesien* z roku 1837 se nachází litografická příloha s obrazem rakouského císařského znaku *Eintheilung des kaiserlich oesterreichischen grossen Wappens*.²¹

Ačkoliv zakázky pro státní správu tvořily většinu produkce tiskárny a kamenotiskárny Prokopa Fritsche, pokusil se proniknout i do komerční sféry a začal vydávat rozmanité akcidenční tisky, mezi kterými můžeme jmenovat např. pozvánky, navštívenky, vstupenky, taneční pořádky a nejrůznější reklamní tisky. Jedním z akcidenčních tisků vytištěných v kamenotiskárně Prokopa Fritsche vynikajících svým provedením, je pozvánka na každoroční pernštejnskou svatoanenskou slavnost.²² Obrazově atraktivní pozvánka zhotovená technikou pérové litografie zaujme důmyslnou kombinací textu a obrazu. Kaligraficky řešený nápis *EINLADUNG zum ANNA FESTE* vytvořený literami složenými z akantu a květů je dekorován vlnovkami a spirálami proplétajícími se mezi slovy a třemi medailony, které jsou umístěny po stranách nápisu. Lehká, jemná, detailní kresba i promyšlená kompozice svědčí o kreslířském umění autora, kterým byl kreslíř a mědirytec Johann Lichtenberg, jehož litografie realizované jak v kamenotiskárně Prokopa Fritsche, tak i v kamenotiskárně Johanna Nepomuka Gastla a Franze Gastla, svým provedením kvalitativně převyšují běžnou tvorbu brněnských kamenotiskáren.

Vedle akcidenčních tisků se v produkci Prokopa Fritsche setkáme rovněž s příležitostnou grafikou. Jednou z litografií vytvořenou v jeho kamenotiskárně byl pohled na katafalk Františka I. vystavený v brněnském minoritském kostele *KATAFALK bei den EXEQUIEN für S. MAJESTÄT FRANZ I. in der Kirche der P. P. MINORITEN in Brünn*.²³ Jednoduchá křídová litografie je dílem Mathiase Stiasneho, který se svému kreslířskému umění naučil na pražské Akademii, kde patřil k žákům Josefa Berglera. Po absolvování studií a několika studijních cest se rozhodl koncem 20. let přesídlit do Brna, kde v roce 1841 spolu se svojí dcerou Johannou založil kreslířskou školu, mezi jejíž žáky patřil např. brněnský malíř Josef Zelený, grafik a mědirytec Fritz Bruckner nebo litograf Heinrich Fischer. Křídová litografie katafalku Františka I., kterou Mathias Stiasny v kamenotiskárně Prokopa Fritsche vytvořil, se plně soustředí na zachycení této efemérní architektury tvořené jednoduchým baldachýnem,

²¹ *Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für Mähren und Schlesien. Achtzehnter Band.* Brünn: Gedruckt in der Buchdruckerey des Prokop Fritsch, 1837.

²² LICHTENBERG, J. *EINLADUNG zum ANNA FESTE in Pernstein.* J. Lichtenberg lith. Steind. v. P. Fritsch in Brünn, [1829 – 1840]. MZK, sign. Skř.1R-1248.851,10.

²³ STIASNY, M. *KATAFALK bei den EXEQUIEN für S. MAJESTÄT FRANZ I. in der Kirche der P. P. MINORITEN in Brünn.* Math. Stiasny Lith. Brünn: ged. bei P. Fritsch in Brun, [1835?]. Vědecká knihovna v Olomouci (dále VKOL), sign. II 52.047.

Obr. 2 LICHTENBERG, J. *EINLADUNG zum ANNA FESTE in Pernstein*. J. Lichtenberg lith. Steind. v. P. Fritsch in Brünn, [1829 – 1840]. (MZK, sign. Skř.1R-1248.851,10)

pod kterým je umístěno pódium, na němž je položena rakev obklopená svícemi. Kresba katafalku působí poměrně neuměle a disproporčně a na obraze jsou jasně patrné chyby v jeho celkovém rozvržení i perspektivním zobrazení. Neobratnost a disproporčnost kresby je ještě zvýrazněna tím, že je katafalk postaven na podlahu tvořenou šachovnicovými poli. Také další litografický obraz, který Mathias Stiasny ve spolupráci s Fritschovou kamenotiskárnou vytvořil, je obrazově spíše podprůměrný. Jedná se o portrét francouzského zápasníka, atleta a artisty Jeana Dupuise, jenž se proslavil svou silou i zápasnickým uměním.²⁴ Na svých cestách s cirkusem po Evropě předváděl nejen svou sílu, ale také zápasil s dobrovolníky, kteří si svojí výhrou mohli přijít na zajímavý finanční obnos. V roce 1835 a 1847 navštívil mimo jiné Prahu i Brno a jeho představení vzbudila velký ohlas. Portrét Mathiase Stiasneho vznikl patrně jako reakce na první návštěvu tohoto zápasníka v Brně. Jean Dupuis je na křídové litografii zachycen, jak drží čtyři stokilová závaží a upřeně se dívá dopředu. Mathias Stiasny chtěl prostřednictvím kresby demonstrovat jeho sílu, proto ho nejen nechal držet čtyři stokilová závaží, ale také se soustředil na prokreslení je-

²⁴ STIASNY, M. JEAN DUPUIS, erster Ringer und Athlete, unter dem Namen des Unvergleichlichen bekannt. gez. u. Lithog. von Math. Stiasny. Brünn: gedr. bei P. Fritsch, [1835?]. VKOL, sign. II 52.044/4.

Obr. 3 STIASNY, M. JEAN DUPUIS, erster Ringen und Athlete, unter dem Namen des Unvergleichlichen bekannt. gez. u. Lithog. von Math. Stiasny. Brünn: gedr. bei P. Fritsch, [1835?]. (VKOL, sign. II 52.044/4)

ho svalů. Také v tomto případě kresba Mathiase Stiasneho nepůsobí jistě a je spíše neumělá.

Jak je z předchozího jistě patrné, tiskárna a kamenotiskárna Prokopa Fritsche nevynikala typografickým ani grafickým uměním, snad i proto se specializovala spíše na běžné tiskárenské zakázky, příležitostně jednolistové a drobné tisky nebo akci-

denční tiskoviny, které nekladly velký důraz na své provedení, neměly dlouhou životnost, a i z toho důvodu se jich většina do dnešní doby nedochovala. Tiskařský závod Prokopa Fritsche sídlící na Pekařské ulici nebyl zpočátku nějak rozsáhlý, vedle Prokopa Fritsche byl v jeho tiskárně od poloviny 20. let zaměstnán jako tiskař Johann Reisinger, který zde působil šestnáct let, z toho poslední dva roky i jako litograf. V roce 1841 tehdy již 67letý Johann Reisinger tiskárnu Prokopa Fritsche opustil a několik měsíců pracoval v kamenotiskárně Johanna Baptisty Trasslera. Zde pravděpodobně nebyl spokojený, neboť se po několika měsících vrátil zpět do tiskárny Prokopa Fritsche, kde se s ním setkáme od 1. prosince 1841 do 20. října 1842. Koncem října 1842 tehdy již upadající Fritschovu tiskárnu opustil a je evidován mezi zaměstnanci kamenotiskárny Franze Gastla.²⁵ Christian d'Elvert uvádí, že v roce 1840 bylo v tiskárně Prokopa Fritsche zaměstnáno 12 osob (jedním ze zaměstnanců byl i syn Prokopa Fritsche, Andreas Fritsch) a tiskárna byla vybavena celkem sedmi tiskařskými lisami. V letech 1853 – 1854 mělo podle Christiana d'Elverta v tiskárně pracovat 14 osob, ale vybavena byla pouze čtyřmi lisami.²⁶ Litografická dílna, o jejíž zřízení Prokop Fritsch značně usiloval, se za celou dobu svého působení výrazně neprosadila, ačkoliv s ní spolupracoval např. Mathias Stiastry nebo Johann Lichtenberg, s nímž se setkáme i v kamenotiskárně Johanna Nepomuka Gastla a Johanna Baptisty Trasslera.

Stejně jako počátky zůstávají i poslední léta provozu tiskárny Prokopa Fritsche poněkud mlhavé. Karel Chyba uvádí, že tiskař a litograf Prokop Fritsch působil v Brně v letech 1817 – 1853²⁷ a také u Christiana d'Elverta se dočteme, že tiskárna Prokopa Fritsche v Brně fungovala do roku 1854, kdy se jejím novým majitelem stal Johann Gastl.²⁸ Tato informace tedy přibližně odpovídá dataci uvedené Karlem Chybou. Vlastní kamenotiskárna, kterou Prokop Fritsch založil jako součást tiskárny, se výrazněji neprosadila a její provoz měl být ukončen již v roce 1838,²⁹ což potvrdila později i komise moravského místodržitelství, která se již v roce 1841 ve své zprávě zmiňuje, že kamenotiskárna Prokopa Fritsche již několik let plně nefunguje.³⁰

²⁵ MZA. Fond B 26 Policejní ředitelství Brno, kniha 843.

²⁶ „Sie hatte: 6 gewöhnliche und 1 Regal-Prese, von denen 4 im Gange waren und beschäftigte 12 Personen. Gegenwärtig hat dieselbe 1 Maschine und 3 Buchdruck-Handpressen, und beschäftigt 14 Personen.“ ELVERT, odk. 2, s. 113.

²⁷ CHYBA, K. Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860, s. 93 – 94.

²⁸ „Die Brünnner Buchdruckerei, welche dem Neumann, später dem Prokop Fritsch, eigentlich dem Johann Gastl gehörte und noch in des letzteren Besitz ist.“ ELVERT, odk. 2, s. 113. Díky tomu, že tiskárnu Prokopa Fritsche získal Johann Gastl, došlo k definitivnímu spojení celé tiskárny Josefa Františka Neumanna, jejíž část Gastlovi zakoupili již v roce 1815.

²⁹ „Prokop Fritsch Buchdrucker befeugt Präs. Dekr. 21. Aug 829 Z. 33240/4717. hat im Jahre 1838 den Betrieb aufgegeben“ Evidenz-Protocoll der Steindruckereien in Brünn und der dabei verwendeten Individuen. Aufgenommen im Jahre 1840. MZA, odk. 25.

³⁰ MZA, odk. 16, fol. 72v.

Od 40. let se tak setkáme spíše s ojedinělými litografickými zakázkami, např. v roce 1844 se moravské gubernium zmiňuje, že pro jeho potřeby vyhotovil Prokop Fritsch litografické a tiskařské práce v hodnotě 846 zlatých.³¹ Provoz samotné tiskárny byl ukončen někdy po roce 1845, kdy vydávání publikací pro státní správu plně převzala tiskárna Franze Gastla. O ukončení provozu tiskárny Prokopa Fritsche v polovině 40. let svědčí také to, že Prokop Fritsch je naposledy uveden v soupise tiskařů roku 1842³² a poslední práce pro moravské místodržitelství realizoval v roce 1844, kdy byl rovněž ukončen mnoholetý kontrakt, který s místodržitelstvím uzavřel.³³ Prokop Fritsch tím přišel o svou existenční jistotu a od poloviny 40. let začala jeho tiskárna, nacházející se na Pekařské ulici 59, stále více upadat. K zániku tiskárny přispělo jistě také to, že dne 21. dubna 1843 zemřel Fritschův syn Andreas, který byl tiskařem stejně jako jeho otec a měl se stát jeho nástupcem.³⁴ Prokop Fritsch nakonec na počátku 50. let (zřejmě roku 1853) přenechal svoji tiskárnu Johannu Gastlovi a ačkoliv zůstal v Brně, již se tiskařskému řemeslu nevěnoval, stáhl se do ústraní a další jeho osudy jsou pro nás zatím neznámé. Ačkoliv se předpokládá, že Fritsch žil v Brně až do konce svého života, nemáme pro toto tvrzení prozatím žádné doklady. V 50. letech se s ním nesetkáme v žádných tištěných ani písemných (archivních) pramenech. Nejenže není zmíněn v brněnských adresářích, ale nefiguruje dokonce ani v dokumentech sčítání lidu. Také jeho domovský list není dnes ve fondu Archivu města Brna uložený. Je tedy možné, že mohl z Brna po prodeji tiskárny také odejít neznámo kam.

Tiskárna Prokopa Fritsche, která v Brně působila přes dvacet let, se ve stávající brněnské konkurenci nedokázala prosadit, a to i přesto, že poptávka po akcidenčních tiscích, na něž se specializovala, začala v průběhu 19. století diametrálně

³¹ V září 1844 byly tiskárnou Prokopa Fritsche pro potřeby moravského gubernia vyhotoveny nejen tiskařské, ale také litografické práce. „für Lithographien von 846 fr. 1 xr. auf 791 fr. 37 xr. C.M. adjustirt worden.“ MZA. Fond B 14 Moravské místodržitelství st., kart. 323, sign. 15, č. 35896/4821.

³² Archiv města Brna. Fond A Stará spisovna: In publicis SS 1784–1789(1851), kart. 214, inv. č. 1946, fasc. 164/15.

³³ Např. dne 29. ledna 1844 byla Prokopu Fritschovi za nejrůznější tiskařské práce a papír vykonané ve čtvrtém čtvrtletí poukázána částka 675 zlatých a 53 krejcarů. „Das k. k. Kaulzahlamt hat dem hiesigen Buchdrucker Prokop Fritsch für die von ihm zum Gebrauche dieses k. k. Guberniums, nach dem anruhenden Buchhalterischen Ausweise, den Verdienstbetrag von Sechshundert Siebenzig Fünf Gulden 53 xr. Conv. Mzn...“ MZA. Fond B 14 Moravské místodržitelství st., kart. 323, sign. 15, fol. 273. Dne 7. března 1845 pak byla Prokopovi Fritschovi za nejrůznější tiskařské práce pro moravské gubernium i brněnský magistrát vyplacena částka 230 zlatých a 10 krejcarů. „Buchdruckers Prokop Fritsch über die von ihm an das K. K. Kreisamt in 4ten Militär Quartale 844 gelieferten Druckarbeiten sind auf 191 fr. 49 2/4 xr. C.M. adjustirt worden. ... Die Dominien und Magistrate haben aber die Kosten für die übrigen Drucksorten mit 172 fr. 35 2/4 xr. und für die Pagine mit 57 fr. 35 xr. Zusammen mit 230 fr. 10 2/4 xr. C.M. zu vergüten.“ MZA. Fond B 14 Moravské místodržitelství st., kart. 323, sign. 15, fol. 258 – 261.

³⁴ Andreas Fritsch zemřel ve svých 21 letech na plicní pneumonii. In: Brünner Zeitung der k. k. priv. mähr. Lehenbank. 26. April 1843, s. 224.

narůstat a tiskařům a litografům se otevíraly stále nové možnosti. Tiskárna a kame-notiskárna Prokopa Fritsche, která byla spojena především s vydáváním akcidenč-ních tisků, tiskopisů a drobných zakázek pro brněnské měšťany, měla pro dějiny brněnského knihtisku spíše okrajový význam, většina její produkce zůstala i díky je-jímu charakteru anonymní a pravděpodobně i z toho důvodu časem upadla v za-pomnění.

P r a m e n y

Archiv města Brna. Fond A Stará spisovna.

Moravský zemský archiv v Brně. Fond B 14 Moravské místodržitelství starší.

Moravský zemský archiv v Brně. Fond B 17 Moravské místodržitelství – patenty.

Moravský zemský archiv v Brně. Fond B 26 Policejní ředitelství Brno.

S e z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z ů

ELVERT, Ch. Geschichte der Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur...
In: *Beiträge zur Geschichte und Statistik Mährens und Oesterreich-Schlesiens*.
Heft 6, Band I. Brünn: R. Rohrer's Erben, 1854.

ELVERT, Ch., red. *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde*. Brünn, 1889.

HEILANDOVÁ, L. *Kresleno na kameni. Počátky brněnské a pražské litografie*
[disertační práce]. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta, 2019.

CHYBA, K. *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*.
Praha, 1966–1984.

Verzeichniss aller in der königl. Hauptstadt Brünn, innerhalb der Stadtmauern liegenden Häuser und derselben Eigenthümer. Brünn: Gedruckt mit Gastlichen Lettern, 1818.

The Forgotten Brno Publishing House and Lithography Workshop of Prokop Fritsch

Lucie Heilandová

Prokop Fritsch's Printing House has been operating in Brno since 1817, when Prokop Fritsch bought a part of the originally German-Latin Neumann Printing House. In 1829, the Printing House expanded its activities to include lithography and paperography. Prokop Fritsch's Printing House and Lithography Workshop were inextricably linked with the Moravian governor's office, whose orders secured its viability. The production of Prokop Fritsch's Printing House and Lithography Workshop thus predominantly covered administrative and official publications like memos, decrees, edicts, paper forms or single sheets of an official nature. In the period between 1829 and 1844, Prokop Fritsch also printed collections of laws or schematisms for the Moravian governor's office. In addition to prints intended for state use, Prokop Fritsch focused on publishing minor occasional works and occasional prints. In the production of his Printing House, there can be also found sermons, annual reports and various inventories. The Lithography Workshop operating within the Printing House later focused on issuing invitations, business cards, tickets and various occasional and advertising prints of no great artistic value or longevity. The Prokop Fritsch Printing House and Lithography Workshop did not make a significant impact in Brno book printing; from the 1840s onwards, its operation declined and in the 1850s Prokop Fritsch left the operation to Johann Gastl.

Key words: Prokop Fritsch, Brno, printing house, lithography workshop, printing, lithography

Štefan Leonard Kostelníček vydavateľom

Martina Feniková Čarnogurská

Kľúčové slová: Štefan Leonard Kostelníček, ornamentalistika, ľudové umenie, vydavateľská činnosť, pohľadnice, obrazy, výstavy

V Spišskej Starej Vsi v uhorsko-poľskom pohraničí sa 14. februára 1900 narodil významný slovenský ornamentalista a národovec Štefan Kostelníček.¹ Vyrastal v roľníckej rodine so šiestimi súrodencami. Od detstva inklinoval ku kresleniu a zbieral slovenské ľudové ornamenty. Už počas stredoškolských štúdií jeho práce vystavovali na výstavkách na konci školského roka a posielali do Budapešti. V rokoch 1911 – 1916 bol žiakom 1. – 4. triedy piaristického rímskokatolíckeho gymnázia v Podolínci.² V štúdiu pokračoval v rokoch 1916 – 1918 v 5. a 6. triede na rímskokatolíckom gymnáziu v Levoči,³ z ktorého bol odvedený do vojny. Podľa údajov v mestskej kronike v Spišskej Starej Vsi na základe rozprávania pamätníkov to bol práve on, kto v rodnom meste informoval o konci vojny i o zániku Rakúsko-Uhorska. Do mesta sa vrátil v uhorskej uniforme, ale na čiapke s československou trikolórou.⁴ Do posledného ročníka po skončení vojny nastúpil v školskom roku 1919 – 1920 na Československom štátnom reálnom gymnáziu v Košiciach, ktorý však tiež nedokončil. V tom čase už používal priezvisko Kostelníček.⁵ Zmena priezviska dosiaľ nie je objasnená.

¹ O umelcovi vyšla v roku 2008 kniha Anny Kostelníčakovej *Čaro ornamentu*, 2. vydanie je z roku 2013. Pozri KOSTELNÍČÁKOVÁ, A. *Čaro ornamentu*. Moje podakovanie za archívne materiály, pripomienky a cenné rady patrí PhDr. Gabriele Čiasnohovej z Košíc.

² A Kegyes-Tanitőrendiek Vezetése Alatt Álló Podolini Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője 1911 – 1912. évről, s. 60; A Kegyes-Tanitőrendiek Vezetése Alatt Álló Podolini Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője 1912 – 1913. évről, s. 25; A Kegyes-Tanitőrendiek Vezetése Alatt Álló Podolini Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője 1913 – 1914. évről, s. 68; A Kegyes-Tanitőrendiek Vezetése Alatt Álló Podolini Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője 1914 – 15. isk. év, s. 37; A Kegyes-Tanitőrendiek Vezetése Alatt Álló Podolini Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője 1915 – 16. isk. év, s. 36. 4. triedu opakoval, dôvod v školských ročenkách nie je uvedený.

³ A Lőcsei Kir. Kat. Főgimnázium 1916 – 1917. Évi Értesítője, s. 25; A Lőcsei Kir. Kat. Főgimnázium Értesítője Az 1917 – 1918.-i Évről, s. 23 s poznámkou, že z dôvodu odvedenia na vojnu mu bolo vysvedčenie odovzdané 11. marca 1918.

⁴ Archív Mestského úradu v Spišskej Starej Vsi (ďalej AMÚ SSV). Kronika mesta Spišská Stará Ves do roku 1945, s. 76, 83.

⁵ Prvá výročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia v Košiciach o školskom roku 1919 – 20 = A košicei csehszlovák állami reálgymnázium Első Jelentése az 1919 – 20. iskolai tanévről, s. 7.

Dôvody vylúčení z oboch škôl boli národného charakteru – v roku 1915 publikoval články v bratislavských Tománkových *Slovenských ľudových novinách* a z košického gymnázia bol vylúčený za organizovanie katolíckych študentských spolkov Orol v Košiciach a v Prešove.⁶ Nakoniec zmaturoval až v roku 1925 na Šafárikovom československom štátnom reálnom gymnáziu v Prešove.⁷ Stopy svojho talentu zanechal i tu – abiturientské tablo vyzdobil ornamentmi.

V roku 1920 vstúpil do františkánskej rehole v Trnave, prijal rehoľné meno Leonard, ktoré i napriek tomu, že rehoľu za krátky čas opustil, ako veriaci rímskokatolík používal do konca života. Od roku 1921 sa v rodisku venoval kultúrnej a osvetovej práci. Prispieval do prvých slovenských novín na Spiši *Tatry* (1919 – 1922) vychádzajúcich v Spišskej Novej Vsi článkami pre slovenských študentov a burcoval ich k slovenskému povedomiu.⁸ V rodnom Zamagurí bol spoluzakladateľom *Slovenského spolku – Ústredia magurských Slovákov*, v ktorom sa aktívne angažoval.⁹ Po ukončení činnosti spolku a maturite v roku 1925 nastúpil do kresliarskej a grafickej školy Eugena Króna v Košiciach a zotrval v nej do jej zániku v roku 1927.¹⁰ Popri štúdiu si v roku 1926 v Košiciach založil *Maliareň slovenskej ornamentiky Štefana Leonarda Kostelníčka v Košiciach* na Kováčskej 73, ktorá fungovala do jesene 1938. V roku 1929 je v adresári mesta Košice vedený ako redaktor a maliar na Mäsiarskej ulici 26.¹¹ Podľa ohlasovacích lístkov pobytu podnájomníkov od októbra 1931 žil v Brne,¹² neskôr sa

⁶ Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (ďalej LA SNK). Archív, prír. číslo 229/2020, Kostelníček, Štefan Leonard – Černák, Matúš, list, 1938, 5 s.

⁷ Šiesta výročná zpráva Šafárikovho československého štátneho reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1924 – 25, s. 26.

⁸ ZMÁTLO, P. Slovenská regionálna tlač na Spiši v období prvej Československej republiky z pohľadu historika, s. 124.

⁹ Slovenský spolok – Ústredie magurských Slovákov bol založený v roku 1921 a podľa stanov jeho poslaním bolo združovať magurských Slovákov kvôli samovzdelávaniu, vypestovaniu vôle k obetavosti a láske za národ a slobodu, kvôli šíreniu a utužovaniu národného povedomia, podpore slovenských záujmov, kvôli pomoci členom v chorobe a nešťastí a pre zvýšenie lásky a bratstva medzi členmi rôznych tried. Spolok mal rôzne odbory – literárny, divadelný, spevácky, telocvičný, krojový, priemyselný a tzv. ľudový umelecký. V rámci jeho štruktúry bol Kostelníček jednatelom a podstarostom. Spolok svoju činnosť ukončil v roku 1924 kvôli finančným nezrovnalostiam, keď bola vykonaná revízia, ktorá nelichotivo hodnotila jeho finančné spravovanie spolku. Viac pozri AMÚ SSV, odk. 4, s. 106 – 108, 115, 117 – 119.

¹⁰ KOSTELNÍČÁKOVÁ, A. Čaro ornamentu, s. 18 uvádza, že v roku 1927 Kostelníček odišiel do Prahy, kde študoval u maliara Uvarova. Táto informácia je pravdepodobne mylná. Stepan Nikitovič Uvarov-Skitalec bol rozporuplnou osobnosťou a maliarom bez akademického vzdelania. V Prahe žil do roku 1924, potom pôsobil na Morave a na Slovensku. Viac pozri Uvarov (Uvarov-Skitalec) Stepan Nikitovič (Stefan, Stepan Nikolajevič, Sergej Nikolajevič).

¹¹ Nový adresár mesta Košíc a okolia 1929 = Košice város és vidékei új címtára, s. 126, 308.

¹² Archiv města Brna. Fond Z 1, Pobytová evidence občanů, Brno (1909) 1918 – 1953, Lístek ohlašovací Štefan L. Kostelníček, 30. 10. 1931.

prestáhoval do Prostějova. V Brne si v roku 1933 zriadil *Nakladateľstvo a vydavateľstvo jubilejných obrazov Štefana L. Kostelníčka*. Následne z Brna jeho kroky viedli do Popradu, kde si v roku 1936 otvoril *Maliareň slovenskej ornamentiky*.¹³ V roku 1939 bol v Bratislave zriadený *Ateliér slovenskej ornamentiky Štefana L. Kostelníčka* na Námestí Andreja Hlinku 21. Dielne pre zamestnancov sa nachádzali na poschodí a na prízemí bola *Stála výstava ateliéru majstra Š. L. Kostelníčka*. Bratislavský ateliér viedol dôveryhodný spolupracovník Jozef Pavlík, keďže v 40. rokoch majster veľa pracovne cestoval a s menšími skupinami spolupracovníkov žil a tvoril na Štrbskom Plese.¹⁴ Po roku 1945 prestal byť ako národovec žiadaný. Pracoval striedavo v Starom Smokovci, Korytnici, Ružomberku, Lúčkach a v Demänovskej doline. Opätovne sa mu začalo dať v roku 1948, čo však netrvalo dlho, pretože v septembri 1949 náhle zomrel.¹⁵

Diapazón jeho aktivít bol rôznorodý. Venoval sa kultúrnej a pronárodnej činnosti i politickým aktivitám krátko po vzniku Československa v súvislosti so slovensko-poľskými územnými spormi, keďže jeho rodisko ležalo na hranici. O pár rokov neskôr bol činný v propagácii Agrárnej strany.¹⁶ Jeho hlavnou činnosťou však bola ornamentálna tvorba na úžitkových a ozdobných predmetoch z porcelánu, skla i dreva. Venoval sa aj výšivkárstvu. Okrem toho aktívne a vo veľkom množstve vydával tlačou pohľadnice (v čase ich vzniku nazývané dopisnice) i ďalšie tlače so svojimi výtvarnými dielami, ktorým sa venujeme v nasledujúcich riadkoch. Diela tvoril v ateliéroch so spolupracovníkmi a následne ich signoval, preto možno vidieť rozdiely v spôsobe a kvalite ich vyhotovenia. Vzhľadom na to, že Kostelníček svoje diela nedatoval, je náročné určiť obdobie ich vzniku. Hodnotenie umeleckej kvality, miery ľudovej originality či gýča ponechám na odborníkov v tejto oblasti.

Vydavateľské aktivity

Periodiká

Prvé vydavateľské aktivity Kostelníčka sú spojené s periodikom *Naša Magura*, vydávaným v rokoch 1923 – 1924 v Spišskej Starej Vsi v slovenčine a v goralskom nárečí. Pôsoobil ako ich hlavný i zodpovedný redaktor a prispieval do nich mnohými článkami. Vydavateľom a nakladateľom bol Literárny odbor Organizácie magurských Slovákov v Spišskej Starej Vsi. Tlač zabezpečoval Vilém Grünbaum v Kežmarku a od čísla 9/1923 Kníhtlačiareň M. Blayer v Bardejove. Vyšli dva ročníky – v roku 1923 desať čísel po štyri strany a v roku 1924 dve čísla (11 – 12) po štyri strany vo

¹³ K výstave slovenskej ornamentiky, s. 4.

¹⁴ ČIASNOHOVÁ, G. Takmer zabudnutá ornamentika, s. 36.

¹⁵ KOSTELNÍČÁKOVÁ, odk. 10, s. 18 – 24, 49 – 57.

¹⁶ K tomu pozri LA SNK, odk. 6; S. L. K. Z Magury – z plebiscitného územia, s. 3 – 4; Š. L. K. V Magure slovenský ľud plače!, s. 1; Slovák s Magury. Odhalenie argalášskych úradných švidlov v Spišskej Magure, s. 2; Shromaždenie v Starej Vsi, s. 2.

formáte 32 × 24 cm.¹⁷ Po zániku Slovenského spolku – Ústredia magurských Slovákov – sa Kostelníček presťahoval do Košíc a od roku 1925 časopis pokračoval so zmeneným názvom *Národná obrana*,¹⁸ z ktorého vyšlo v III. ročníku 11 čísel po šesť až osem strán. V roku 1927 IV. ročník vychádzajúci v Košiciach obsahoval šesť čísel po štyri strany vo formáte 41 × 29 cm. Hlavnými redaktormi boli postupne Alojz Miškovič, Valerián Klocháň, A. D. Saturnin a zodpovedným redaktorom Štefan Leonard Kostelníček. Vydávala ho Literárna družina O. H. L. a tlačila Tlačiareň A. Kóscha v Prešove, od čísla 8/1925 Š. L. K. a Lid. družina „N. O.“, tlačila Slovakia, Černý a spol. v Košiciach.¹⁹ *Naša Magura* i *Národná obrana* boli slovenskými regionálnymi periodikami zameranými najmä na oblasť Zamaguria. Venovali sa aktuálnym témam tohto regiónu v novovzniknutom štáte a otázkam postavenia obyvateľstva v slovenských obciach pričlenených k Poľsku. Okrem toho Kostelníček v čase vydávania *Národnej obrany* v Košiciach mal aj ďalšie aktivity – umelecké štúdium a vlastný ateliér. Takéto menšie súkromné alebo spolkové noviny jednostranne tematicky zamerané a vydávané zanietenými amatérmi, ktorí sa tejto aktivite venovali popri inej činnosti, sa zväčša borili s finančnými problémami. Noviny vychádzali nepravidelne a ich existencia bola krátka. V prípade oboch periodík tomu nebolo inak. Napriek tomu sú cenným zdrojom informácií regionálnych dejín.

O vydávanie periodika sa pokúsil ešte v roku 1932, tentokrát obsahovo diaľtrálné odlišne zameraného. Dňa 28. mája 1932 vyšlo v Brne pod jeho taktovkou jediné číslo časopisu *Kamarád* s podtitulom *časopis venovaný zájmú pŕátelstvá uznáým vědou a kulturními státy*, ktorého cieľom bola dekriminalizácia homosexuality. Vydal aj sériu desiatich ornamentálnych pohľadníc v cene 6 Kč s citátmi mysliteľov a priaznivcov komunity, ktoré v časopise propagoval.²⁰

Slovenská ornamentika

Keď si v Košiciach Kostelníček v roku 1926 otvoril ateliér a popritom študoval u Króna, mal už zhromaždenú rozsiahlu zbierku ornamentov z rôznych krajov Slovenska. Plánoval vydávať časopis *Slovenská ornamentika* štyrikrát ročne so šesťnástimi

¹⁷ KIPSOVÁ, M. Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938, s. 276, z. č. 346.

¹⁸ S meniacimi sa podnázvami: národný, ľudovýchovný, vzdelávací a obrázkový časopis horského (horalského) ľudu; národný, ľudovýchovný, vzdelávací a obrázkový časopis karpatského a goralského ľudu; národný, ľudovýchovný, vzdelávací a obrázkový časopis goralského a rusínskeho ľudu; národný, ľudovýchovný a vzdelávajúci týždenník venovaný severným krajom Slovenska, záujmom slovenského goralského a rusínskeho ľudu.

¹⁹ KIPSOVÁ, odk. 17, s. 263 – 264, z. č. 321.

²⁰ Inzerát na rube titulného listu periodika *Kamarád*. Pohľadnice sa dali kúpiť v redakcii časopisu na Kobližnej 10 v Brne, čo bolo v tom čase Kostelníčkovu bydlisko. Pozri Archiv mesta Brna. Fond Z 1, Pobytová evidencia občanů, Brno (1909) 1918 – 1953, Lístek ohlašovací Štefan L. Kostelníček, 17. 5. 1932.

farebnými prílohami v ôsmich jazykoch.²¹ V roku 1927 mu vyšla I. časť *Slovenskej ornamentiky* vo Vydavateľstve a nakladateľstve Slovenskej ornamentiky v Košiciach a tlačila ju Štátna kníhtlačiareň v Košiciach. V úvodnej osemjazyčnej²² časti autor objasňuje dôvody vydania knihy. Jeho zámerom bolo oboznámiť široký okruh záujemcov s krásou slovenského ornamentu a vlastnou pedagogickou teóriou ho priviesť k samostatnému kresleniu a štylizácii ornamentov. Poeticky dodáva: „*Diela autora ornamentov musia byť ozvenou jeho duše a jeho srdca. Pri tvorbe ornamentov nerozhoduje teda vzdelanosť rozumu, ale srdce, ktoré dáva podnet a tvorí dielo.*“²³ Úvod dopĺňajú stručné dejiny slovenskej ornamentiky. Hlavnú časť tvorí šesťnásť farebných obrazových príloh signovaných „Lito. Lám Užhorod“, na ktorých sú rôzne jeho vlastné farebné ornamentálne prvky a motívy, vychádzajúce však z ľudového umenia. Sú na nich lístočky, kvety, srdiečka, vtáčiky, motýle a geometrické kombinácie. Na dvoch posledných prílohách sú ukážky ľudovej ornamentiky z rôznych krajov východného Slovenska.

Prvá časť *Slovenskej ornamentiky* opätovne vyšla v Prešove vo Vydavateľstve Slovenskej ornamentiky, hlavnej komisii v Kníhkupectve A. Székelya v Prešove v roku 1927. Rovnako ako košické vydanie na šesťnástich farebných listoch prináša motívy slovenských ornamentov, vychádzajúc od jednoduchých k zložitejším i bohato kombinovaným a predchádza im viacjazyčný úvod.

Druhá časť *Slovenskej ornamentiky* vyšla až v roku 1934 vo Vydavateľstve a nakladateľstve Slovenskej ornamentiky v Košiciach a tlačila ju košická Kníhtlačiareň Karpatia könyvnyomda. Podľa jeho vlastných slov v úvode, bol posmelený uznaním, ktoré dostal za I. časť, preto sa niekoľko rokov venoval štúdiu a príprave ďalšej časti. Dosiaľ sa nepodarilo objasniť otázku, či bola táto II. časť vydaná len v Košiciach, tak ako je to uvedené na obálke, alebo vyšla i v Prešove ako I. časť. Teóriu o oboch častiach vydaných v Prešove podporuje písomná komunikácia tajomníka Matice slovenskej v Martine Jozefa Cígera Hronského, ktorý v listoch z februára a marca 1938 adresovaných A. Székelymu v Prešove žiada o Kostelníčkovu adresu a zoznam jeho diel. A. Székely odpovedá, že súčasná Kostelníčkova adresa mu nie je známa a že uňho boli vydané nasledujúce diela: Ornamentika I. a II. diel a malý formát slovenskej a českej deklarácie.²⁴ Štruktúra II. časti je podobná prvej. Šesťjazyčný²⁵ úvod sa zaoberá motívmi a technikou výšiviek. Na šesťnástich farebných obrazových prílohách sú vyobrazené najčastejšie motívy výšiviek z rôznych krajov Slovenska, Moravy a Podkarpatskej Rusi na košeliach, šatkách, čepcoch, kožúškoch, zásterách a na

²¹ Archív Matice slovenskej (ďalej AMS). Zbierka korešpondencie osobností a inštitúcií vyčlenená z archívneho fondu Matice slovenskej, sign. AMS II 18, 19 AR 9.

²² Písanej po slovensky, česky, francúzsky, rusky, nemecky, maďarsky, poľsky a anglicky.

²³ KOSTELNÍČEK, Š. L. Slovenská ornamentika, I. časť, s. [3].

²⁴ AMS. Fond Matica slovenská II, sign. 317/1938/89.

²⁵ Slovenský, český, nemecký, maďarský, ruský a poľský.

kostolných textíliách. Okrem prvej, ktorá je označená Hermes Lit. Košice, ostatné prílohy nie sú signované.

Kostelníček svoj pôvodný zámer vydávať časopis *Slovenská ornamentika* štyrikrát ročne prehodnotil a rozhodol sa vydať desať dielov *Slovenskej ornamentiky*. V roku 1943 vyšla opäť jej I. časť s podnázvom *služba slovenskej národnej ornamentálnej výzdoby* u Jozefa Pavlíka, Vydavateľstvo slovenskej ornamentiky Št. L. Kostelníčka v Bratislave²⁶ a vytlačila ju Kníhtlačiareň Sigma M. Lesay a spol. v Bratislave v čier- nobielej úprave (perovky) v cene 55,- Ks. Úvod je takmer identický s vydaním I. časti z roku 1927. Kostelníček sa venoval rôznym druhom ornamentov – prírodným, poloprírodným (abstraktným), vybájeným (fantastickým) a geometrickým (merbo- vým). Ponúkal metodiku a praktický návod ako zvládnuť kreslenie ornamentov od jednoduchých k zložitým v slovenskom a v nemeckom jazyku. Šestnásť obrazových príloh obsahuje lístočky a vetvičky, jabĺčka a kvety, holuby, kohúty a motýle, abstraktné námety, štylizácie kytíc a pásov, ornamenty v košíčkoch, ornamenty na ná- bytku, na záclonách, obrusoch, ručníkoch, posteľnej bielizni, keramike a ornamenty vonkajších stien domu. Za úvodom na štyroch stranách propaguje svoj bratislavský ateliér na Hlinkovom námestí fotografiami výrobkov z keramiky, porcelánu, skla a dreva. Pri príležitosti 4. výročia vzniku Slovenskej republiky propaguje predaj poh- ladníc s citátni J. Tisu, A. Hlinku, M. R. Štefánika a hymnu prvej Slovenskej republi- ky Hej, Slováci! Inzerciu dopĺňa ponuka básne Rudolfa Dilonga *Oslava rodu* s Kos- telníčkovou výzdobou slovenskej ornamentiky.

Druhá časť (v poradí štvrtá autorova *Slovenská ornamentika*) vyšla asi v roku 1946/1947 s názvom *Slovenská ornamentika: služba slovenskej národnej ornamentálnej vý- zdoby* a vydal ju Štefan Michalík, Vydavateľstvo slovenskej ornamentiky Š. L. Kostel- níčka v Bratislave.²⁷ Bola vytlačená v Kníhtlačiarňi bratia Kališ v Nových Zámkoch v cene 90 Kčs. Kostelníček v úvode charakterizuje jednotlivé druhy kreslenia – ilustračné (vecné), ozdobné (dekoratívne/ornamentálne) a konštruktívne (rysovanie), prostriedky využívané pri kreslení, t. j. štúdium/pozorovanie, línie/tvary, farby a vy- užitie svetla a tieňovania. Ďalej podrobne opisuje základné prvky ľudových orna- mentov a opätovne prízvukuje postup práce od základných k zložitejším tvarom. Prvé štyri prílohy sú farebné a obsahujú lístočky, vlnovky, rastlinné ornamenty a bordúry, listy 5 – 16 sú čier- nobiele (perovky) s kvetmi, bordúrami, dvadsiatimi písmenami abecedy ozdobenými ornamentmi, ornamentmi na nábytku (čelo posteľe, skrinky, skrížené nohy pod stôl, doska stola, kolíska...), ornamentmi medzi oknami na stene, zvieracími ornamentmi (jelene, srnky, holuby, straky) a geometrickými ornamentmi.

V žiadnom z vydaných exemplárov *Slovenskej ornamentiky* sa ilustrácie ne- opakujú. Ďalšie časti desaťdielného diela nestihol vydať, pretože v roku 1949 náhle skončil.

²⁶ Bratislava, Hlinkovo nám. 21/III.

²⁷ Bratislava, Jurigova č. 4.

Pohľadnice a obrazy

V roku 1925 na pamiatku siedmeho výročia vzniku Československa zhotovil ornamentálnu výzdobu dvoch významných dokumentov. Prvým z nich bola *Deklarácia slovenského národa/Martinská deklarácia*. Vytlačila ju firma Lito. E. Lám. Ú. S. Užhorod a ďalšie vydanie firma Hermes Lit. Košice. Druhý dokument *Lide československý/Provolání Národního výboru o samostatnosti československého státu* vytlačili, rovnako ako predchádzajúci, firmy Lito. E. Lám. Ú. S. Užhorod a Hermes Lit. Košice. Oba dokumenty boli veľkorozmerné (65 × 98 cm)²⁸, vyhotovené na zlatom a striebornom podklade s viacfarebným ornamentálnym rámovaním a odporúčané úradom, školám a spolkom na výzdobu miestností. V roku 1926 boli v predaji s paspartou za 50 Kčs a bez pasparty za 40 Kčs. Boli zhotovené na náklady Národnej obrany s príspevním dobrodincov autora a distribuované prostredníctvom Národnej obrany, zastupiteľstva v Košiciach na Františkánskej ul. č. 5.²⁹ Obe diela vyšli opakovane, aj v malom formáte (30 × 40 cm) u A. Székelyho v Prešove.³⁰

Na desiate výročie podpísania dohody vytvoril ornamentálny obraz *Česko-Slovenská Dohoda, uzatvorená v Pittsburghu, Pa. dňa 30. mája 1918/Pittsburskej dohody* vydaný vlastným nákladom v Košiciach u tlačiara E. Láma v Užhorode. V dobovej tlačí sa dielo propagovalo ako národný dokument zhotovený na kvalitnom papieri s rozmermi 31 × 52 cm, vrámovaný do slovenskej národnej jedenásťfarebnej ornamentálnej dekorácie na zlatom poklade a so slovenským erbom. Cena obrazu bola 10 Kčs. Jeho majiteľom mohol byť každý, inteligent, roľník alebo remeselník, aby si ním ozdobil svoj príbytok. Objednávky prijímalo Vydavateľstvo jubilárnych obrazov v Košiciach na Kováčskej ul. 31.³¹ Druhé vydanie vyšlo vlastným nákladom v roku 1938 pri príležitosti 20. výročia podpísania Pittsburskej dohody. Bolo vytlačené v Brne v tlačiarňi Jarkovský a Svoboda Brno XV. vo veľkosti 25 × 52 cm. Predávalo sa za 10 Kčs vrátane balného i poštovného. Objednávky prijímala a rozposielala Hlinkova slovenská ľudová strana, generálny sekretariát v Bratislave, Radlinského 51. Obraz bolo možné kúpiť aj osobne v obvodných sekretariátoch.³²

V roku 1928 vytvoril Kostelníček na desiate výročie uctenia si pamiatky 44 popravených Slovákov, účastníkov vzbury v Kragujevci, ktorí boli vojakmi 71. trenčianskeho pešieho pluku, obraz *Kragujevskych mučeníkov*. Pamätný list (37 × 48 cm) s menami vydalo nakladateľstvo Slovenského východu v Košiciach a jeho cena bola 5 Kčs.³³

²⁸ Uvádzané rozmery sa môžu líšiť, na porovnanie pozri obr. č. 6.

²⁹ Deklarácia od Kostelníčka, s. 95.

³⁰ AMS, odk. 24.

³¹ Z príležitosti desiateho výročia..., s. 3; Pittsburská dohoda, s. 5.

³² Objednajte si Pittsburskú dohodu v obraze, s. 5.

³³ Na uctenie nehynúcej pamiatky..., s. 281.

Pri príležitosti milénia sv. Václava v roku 1929 vyšla séria 10 kusov *Svätováclavských jubilejných pohľadníc 929 – 1929* nákladom Slovenskej ornamentiky (J. Železník) v Košiciach, tlačila firma Hermes lit. Košice. Celá séria 10 kusov sa predávala za 4 Kčs.³⁴ *Obraz Sv. Václave, vévoda české země* bol namaľovaný v roku 1926 a rozširovaný najmä pri oslavách o tri roky neskôr. Išlo o trojfarebnú tlač Slovenskej kníhtlačiarne v Košiciach.

So športovou tematikou vydal sériu pohľadníc k orolským telovýchovným slávnostiam konaným na sv. Cyrila a Metoda 5. júla 1931 v tlačiarňi Grafolux Užhorod. V roku 1948 vyšla séria desiatich pohľadníc k XI. všesokolskému sletu v Praze, ktoré vytlačil Zd. Bílík v Brne.

Pri príležitosti Pribinových slávností, konaných v Nitre 12. – 15. augusta 1933, Kostelníček vydal so súhlasom prípravného výboru slávností a s cirkevným schválením sériu desiatich pohľadníc v náklade 100 000 kusov. Podľa jeho vlastných slov „... takýmto spôsobom podporil národnú a náboženskú manifestáciu nášho života pred celým vzdelaným svetom: že žije Slováč, že sme to práve my, Slováci, ktorí sa môžeme pochlúbiť, že nie sme včerajšími a že svojou kultúrou a minulosťou aj my si zasluhujeme cti a uznania ostatných vzdelaných národov.“³⁵ Vydalo ich Nakladateľstvo a vydavateľstvo jubilejných obrazov Š. L. Kostelníčka Brno so slovenským i francúzskym informačným textom „833 – 1933 K 1.100 ročnému výročiu slovenskej hist. minulosti, pamiatke postavenia prvého kresť. kostola kniežatom Privinom, v starodávnej Nitre a sídle slávnej Velkomoravskej ríše r. 1933.“ Cena celej série bola 7 Kčs. Ich tlač bola jedenásfarebná litografická na hladkom papieri a dali sa kúpiť v každom kníhkupectve. Jednotlivé a hromadné objednávky vybavovalo Vydavateľstvo jubilejných obrazov Štefana L. Kostelníčka, Brno.³⁶ Tlačou Hermes Lit. Košice a vydané Nákl. maliarne slov. ornam. Štefana L. Kostelníčka v Košiciach vyšiel alegorický obraz *Nitra milá, Nitra 830 – 1930*.

Propagácia slovenských osobností mu bola blízka. Namaľoval obraz s citátom M. R. Štefánika „*Veriť, milovať, pracovať*“, ktorý vyšiel aj ako pohľadnica. Čiernobiele smútočné pohľadnice k výročiu Štefánikovej tragickej smrti v roku 1934 vydalo Nakladateľstvo a vydavateľstvo jubilejných obrazov Š. L. Kostelníčka v Brne. V roku 1928 vytlačil Hermes Košice a Vydalo nakladateľstvo Slovenského východu v Košiciach pohľadnice s jeho citátmi „*Pre ľudí pevného predsavzatia a vytrvalosti niet nemožnosti*“ (2 verzie) a „*Milovať vlasť, milovať materinskú reč ...*“ K úmrtiu Andreja Hlinku v roku 1938 vyšla Nákladom Št. L. Kostelníčka v Poprade séria čiernobielych smútočných pohľadníc. O rok neskôr v Bratislave v jeho nakladateľstve vyšiel farebný obraz *Andrej Hlinka sa zaslúžil o slovenský národ*. Hlinkovo heslo *Za boha život, za národ slobodu* vydal za prvej Slovenskej republiky v roku 1943 vo svojom bratislavskom nakladateľstve.

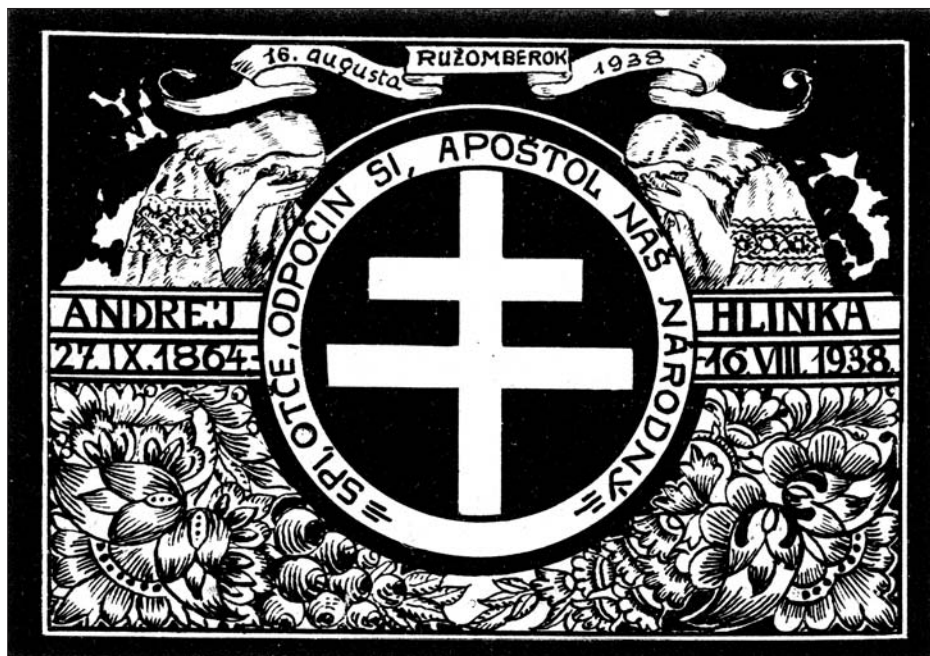
³⁴ [Inzerát], s. [180].

³⁵ AMS. Fond Matica slovenská II, sign. 267/1933/48.

³⁶ Svojrázne slovensko-národné-kresťanské jubilejných pribinovské pohľadnice, s. 4. Pozri tiež Jubilejných pribinovské pohľadnice, s. 7.

Obr. 1, 2 Jubilejné pohľadnice vydané pri príležitosti Pribinových slávností v Nitre v roku 1933
(Zo zbierok SNM – Historického múzea, sign. H 42547, H 42550)

Obr. 3, 4 Smútočné pohľadnice vydané k úmrtiu Andreja Hlinku v roku 1938 (www.slovakiana.sk – zo zbierok Liptovského múzea v Ružomberku, 75003, PO 87508)

Hlasy tlače, podakovania, uznania a doporučenia na diela Štefana L. Kostelníčka.

Na československé deklarácie.

Slovenský Denník.
Bratislava, 16. XII. 1925.

Maляр ornamentov Štefan L. Kostelníček, spišský roddák, usadil sa teraz v Košiciach a pustil sa do práce, ktorá mu získava pozornosť. Kostelníček je uvedomený Slovák, bol za maďarskej vlády vyhodený z gymnázia, neskoršie bol v Prahe účastníkom sa činne prevratu a robil svoje vlastnécké povinnosti vzorne. Hoci mladý, očakával na žiadnu pomoc a začal robiť. Jeho vlastným odborom je ornamentika. Vyhotovil krásnu adresu pána prezidentovi. Vydal v bohatej ornamentálnej výzdobe martinskú deklaráciu a vyhlásenie národ. výboru československého. Niekoľko tisíc exemplárov pamätnej ozdoby všetkých škôl, úradných a verejných miestností bolo rozobraných v nemalých dňoch. Kostelníček pripravil druhé vydanie a súčasne zbierku 4000 národných ornamentov, ktoré boli usporiadané s ohľadom na pedagogické zreteľ. Prírodné vlnky tieto práce sú barokové a prevedenie je vzorné. Štýl Kostelníčekov je osobitý, nikde nevybočuje z ľudového ornamentu do umelých a málo prírodných foriem. Jeho ornamentálne práce celou kompozíciou a prevedením sú výrazom čistej slovenskosti. Kostelníček je veľmi usilovný, pracovitý, mladý muž, vydáva svoje práce vlastným nákladom. Študuje teraz u akád. maliara Króna v Košiciach a chystá sa na ďalšie štúdie do Prahy. Mieni usporiadať výstavu, na ktorej by bola aj nim malovaná keramika.

Stefan Leonard Kostelníček.

Od župana župy Košickej.
Č. 13.476-925 prez. 11. XI. 1925.

Štefan L. Kostelníček, vynikajúci maляр slovenských národných ornamentov, zhotovil na pamiatku desiatého výročia československej slobody dôležité a významné dokumenty dejín československého oslobodenia; Deklaráciu Slovenského Národa a Provolání Národného Výboru o samostatnosti československého štátu...

Spomenuté obrazy sú cennými ozdobami škôl, úradov, miestností spolkov a pod... Obrazy tieto odporúčam úradom, školám a rôznym korporáciám ako zvlášť vhodnú ozdobu miestnosti.

Dr. Slávik v. r.,
župan.

Rediteľstvi štát. učiteľského ústavu ve Slezské Ostravě.

Ve Sl. Ostravě 29. XI. 1925.

P. Štefan L. Kostelníček.

Se zvláštním potešením ponachávám záujem Vaši pro ústav, lituji jen, že nedošlo před 28. říjnem, byla by se výborně hodila k oslavě dne... Jinak provedení je jedinečné, že těžko najíti vhodný sloh pro ocenění obou obrazů, které budou pravou výzdobou školy.

v dokonale účité ředitel (podpis).

Na jub. obrazy „Svatý Václava... a staroslov. Otče náš“.

Ve Rožnově u Rožmitálu 14. VII. 1926.

Pan Štefan L. Kostelníček.

Váš obraz k oslavě jubilea sv. Václava 1929 bude slavnému lidu milou památkou ve formě peřících, lidem oblíbených barev, ale i v Čechách a na Moravě naše obliby. Nutno se postarati o reklamu v novinách a zaslati obraz všude na stáček.

Nejd. pp. biskupům pošlete otisk s prosbou o doporučení, jako jste tak učinil mně.

Neopomenu obraz příležitostně doporučiti. Vracím Vám i tento originál a zasílám malý příspěvek na jeho rozšíření.

J. Fr. Kordáš,
arcibiskup pražský.

Biskupský Ordinariát v Brně. Č. 1538.

Jubileum sv. Václava, obraz. Ze dne 25. X. 1926.

Velečtný Pán

Štefan L. Kostelníček

v Košicích.

Na Váš ctěný list ze dne 25. X. 26 sděluji, že souhlasím, aby zaslaný mi obraz k oslavě jubilea sv. Václava v r. 1929 byl farním úřadům diecese brněnské poslán na ukázkú a zle rozšiřován.

Příležitostně na něj upozorním.

Dr. Josef Kupka,
biskup apošt. adm.

Vážený Pane! V Praze dne 22. XII. 1925

Předložil jsem dnes panu prezidentu republiky dva obrazy, které jste laskavě poslal na jeho adresu. Pan prezident je přijal se zájmem a ošel mně, abych Vám poděkoval za Vaši milou pozornost.

S projevem dokonale účty:
(podpis).

Prezidium min. pro správu Slov. Bratislava, 16. XII. 1925

Pánu Štefanovi L. Kostelníčkovi, malířovi.

Z příkazu pána ministra pro správu Slovenska dovoťujem si Vám za zaslanie umelcecky prevedených oboch deklarácií vyslovit srdcebný vďaku pána ministra.

Za ministra
(podpis).

Prezidium referátů min. školstva a nář. osvety. Bratislava, 19. XI. 25.

Pán Štefan L. Kostelníček.

Za venovanie zaslaných sem dvoch reprodukcii Vašich obrazov: Deklarácia Slovenského Národa a Provolání Národného výboru o samostatnosti československého štátu vďakom Vám úprimný vďaku.

Oboch obrazov bude použité na výzdobu miestnosti tuňajšieho úradu.

Za ministra
(podpis).

Zemský školský insp. Bratislava, 4. dec. 1925

Vážený Pane!

Za poslané 2 obrazy Slovenská a Česká deklarácia vyslovujem Vám č. najsrdečnejšiu vďaku. Za takého dielo musí Vám byť povďačný celý národ a blahobřeť tak Vám, ako i sebe samotnú, že sa našiel v radosi jeho syn, ktorý týmto svojim dielom zvečnil pamiatku dňov v národe a v štáte nehybných.

S úprimnou vďakou a účtou
(podpis).

Obr. 5 Propagačný materiál vydaný v roku 1933, strana 2 (Zo zbierok Archívu Maticy slovenskej, Matica slovenská II, 267/1933/48)

Kostelníčkova tvorba je rozsiahla. Okrem vyššie spomenutých diel vytvoril i ďalšie pri rôznych jubilejných a historických slávnostiach. Vyzdobil modlitbu *Modlitba rannia*, *Modlitba večernia*, modlitby *Otče náš* a *Zdravas' Mária* (vyšli v slovenskom i českom jazyku), modlitbu *Hrad přepevný jest Pán Bůh náš*, text piesne *Hej, Slováci!*, slovenskú hymnu *Nad Tatrou sa blýska*, českú hymnu *Kde domov můj*, obraz prezidentovi T. G. Masaryk *zasloužil se o stát, zákon ze dne 26. února 1930*, pohľadnice s cyrilo-me-

«Národná škola slovenská» zo dňa 1. IV. 1928.

Štefan L. Kostelníček, autor obrazov «Deklarácia Slovenského Národa» a «Provolání Národ, Výboru o samostatnosti československého státu», ktoré zdobia chodby a miestnosti tak mnohých našich škôl, vydal prvú časť «Slovenskej ornamentiky», v ktorej na 16 osembarevných prílohách podáva ornamentálné prvky slovenské v takom rozdelení a pedagogickom postupe, ktorý zaručuje dosiahnutie čím lepšej čuti k ďalšej tvorivej práci. Barevné prílohy na dobrom papieri sa prevádzajú osobnou oštrnou teóriou v ôsmich rečiach. Cena knižky: prvá časť 40 Kč.

«Prager Presse» zo dňa 29. II. 1928.

— Jedes Ornament wird aus den primären Elementen entwickelt und seine stufenweise Stillisierung anschaulich vorgeführt. Erstaunlich ist der Kombinationsreichtum der Ornamente, noch erstaunlicher aber die Ausdrucksfähigkeit, die mit den ursprünglich primitiven Mitteln erreicht wird. Das äussert sich hauptsächlich in den geschlossenen Dekorationen, aber auch die Laufornamente und die Bandornamente sprechen eine äusserst charakteristische und volksindividuelle Sprache.

P. T.

Krásne Vaše dílo způsobilo mi radostnou chvíľku života. — Co pile Vaši a jaké bohatství duše lidu slovenského je v něm utajeno.

Beroun v Č. 26. I. 1928.

V plné účte
Julie Maršáľková, rediteľka.

P. T. Vydavateľstvo Slov. Ornamentiky
v Košiciach.

Ornamentika Vami vydaná je skutočne tak nádherná a originálna, že jí nemožno vrátiť. Veľce doporučuji všem pp. kolegům a kolegyním!

V účte
V. Vlast. Mašek,
rediteľ české menšinové školy (měšťanské v Horním Litvínově, okres Most, Čechy).

Na obrazy »Očte náš a Zdravas Mária«:
Archibiskupská konsistoř v Olomouci.
Čís. 4168. V Olomouci dne 13. III. 1933.
P. T. Štefan L. Kostelníček v Brně.

Archibiskupská konsistoř s Vami sděluje, že na návrh Diecézního památkového úřadu ze dne 13. března t. r. obrazy «Očtenáš» a «Zdravas Mária», za jejich schválení a doporučení jste dne 3. III. žádali, schvaluje a jejich rozšíření mezi věřícími doporučuje.

Prases: (podpis nečitelný).

Biskupská konsistoř v Českých Budějovicích.
Čís. 2557. V Českých Budějovicích dne 9. III. 1933.
Váženému panu Štefanu L. Kostelníčkovi v Brně.

Odpoovídáme k příspěvu ze dne 3. III. t. r., že sem předložené obrázky církevně schvalujeme a dáváme povolení, aby p. autor mohl po farních úřadech naší diecéze získati odběratele pro zaslané obrázky «Očtenáš» a «Zdravas Mária».

Kancléř: (podpis nečitelný).

Biskupská konsistoř brněnská.
Čís. j. 3592. V Brně dne 27. IV. 1933.
P. T. Vydavatelství jubilejních obrazů Štefana L. Kostelníčka v Brně.

Jeho Excelence nejbláhovnější biskup brněnský děkuje za dar vzácných obrazů: «Očte náš» a «Zdravas Mária». Z církevního stanoviska proti obrazům se nicého nemámítá.

Kancléř: Dr. Josef Kratochvíl.
Oficiál: Fab. Matoušek.

Cirkevné schválenie jubil. pribinovských pohľadnic 833-1933.
Biskupský úrad v Nitre.
Č. j. 9/1933. V Nitre 6. júna 1933.
Blah. p. St. L. Kostelníček, akad. maliar, Brno.

Uctive Vám oznamujem, že najdost. pán biskup Dr. Karol Kmeťko súhlasí s vydaním Vami projektovaných podiarenych jubilejnych pohľadnic k 1100-ročnej pamiatke postavenia prvého kostola kniežatom Pribinom v Nitre...
Za poslane Vaše reprodukované diela «Očtenáš» a «Zdravas» vyslovuje Vám pán biskup srdečnú vďaka.

Dr. E. Vécsey v. r. kanonik,
biskupský sekretár.

Soznam a ceník reprodukcí vydavatel'stva a nakladatel'stva jubilejních obrazov S. L. Kostelníčka, Brno:

1. Provolání Nár. Výboru «Lide Česko-slovenský!»	73 × 53 cm	Kč 40—
2. Deklarácia Slovenského národa ..	73 × 53 ..	— 40—
3. Provolání Nár. Výboru a Dekl. Slov. nár. v menšom rozmeru	50 × 40 ..	á — 10—
4. Pittsburgská dohoda	52 × 52 ..	— 10—
5. Staroslovenský »Očte náš«	23 × 47 ..	— 12—
6. »Svatý Václav« K 1000roč. jubileu 929—1929	28 × 59 ..	— 10—
7. Obraz slov. 44 mučenikov tréni. 71. p. popravených v Kragujevac 56 × 49 ..	56 × 49 ..	— 5—
8. Jubilejné pohľadnice 1918—1928 (seria 10 kusov)	..	— 7—
9. I. II. diel »Slovenská ornamentika«, 16 fareb. príloh, rozmer 12 × 50 cm, v pekné obálke s teóriou v ôsmich rečiach a brož. Kč 40—, viazané	..	— 60—
10. Jub. pohľadnice Svätováclavské 929—1929 (seria 10 kusov)	..	— 7—
11. Jubil. obraz K 1100roč. výročí veľkmoar. ríbe, založenia prvého kresť. chrámu v Nitre 833—1933, 40 × 60 cm, »Nitra, milá Nitra« a ..	..	— 22—
12. Jubil. pohľadnice K 1100roč. Pribinovým onlavam v Nitre, 833—1933 (seria 10 kusov)	..	— 7—
13. Veľkonočné pohľadnice (seria 8 kusov)	..	— 55—
14. »I. G. Masaryk zaslaný se o stát«, 73 × 98 cm ..	..	— 5—
15. Slovenská ornamentika (24 fareb. príl. s teóriou v reči slovenskej a českej), rozmer 9 × 12 cm ..	..	— 10—
16. Obrazy »Očte náš« a »Zdravas Mária«, oba .. jeden kus Kč 15— v rozmere 36 × 56 cm, český lebo slovenský ..	..	— 20—
17. Pohľadnice: »Krásy českoslov. republiky« — významné hrady (seria 10 kusov)	..	— 7—

Predajné podmienky:
Ceny rozumej sa v Kč za 1 kus. — Účty sú splatné a zálohovateľné v Brne. Zasielame doberkou, za predom zaslaný dňovej dohody, i na splátky. — Po splatnosti účtujeme 5% úrokov z opozdenia. — Franko, obal a 3% daň z obratu účtujeme zvlášť. Na oprávnené námietky bereme zreteľ do 8 dní po obdržaní zásielky. — Novým ceníkom pozbyvajú platnosti terajšie ceny.

Upozornenie:
Všetky dosiaľ vydané práce Štefana L. Kostelníčka, ktoré od r. 1925 boli vydané a rozširované rôznymi podnikami, sú sústredené a od teraz rozposielané a k dostaniu u vydavateľstva a naklad. jubilejních obrazov Štefana L. Kostelníčka v Brne.
V Amerike objednávky prijíma, rozosiela a vo všetkom zastupuje: Ján Kostelníček, 4821 W. Ainslee Str. Chicago.

Obr. 6 Propagačný materiál vydaný v roku 1933, strana 4 (Zo zbierok Archívu Maticy slovenskej, Matica slovenská II, 267/1933/48)

todskou tematikou z rokov 1928 a 1945, pohľadnice pri zvolení Dr. Jozefa Tisa za prezidenta *Verní sebe svorne napred*, pohľadnice pri príležitosti otvorenia železnice Prešov – Strážske 5. septembra 1943, pohľadnice na pamiatku Všeslovanského dňa na Devíne 5. júla 1945, rôzne pozdravy z miest (Turčiansky Sv. Martin, Bratislava, Banská Bystrica, Košice), príležitostné veľkonočné a vianočné pohľadnice, pohľadnice s citátni osobností (J. Kollár, S. H. Vajanský...), pohľadnice k 10. výročiu vzniku Česko-

slovenskej republiky, k výročiu Slovenského národného povstania, a mnoho ďalších.³⁷ Ich vymenovanie presahuje rozsah článku.

Financovanie, propagácia, výstavy

Kostelníček financoval vydávanie diel z vlastných zdrojov predajom svojich ornamentálnych výrobkov, pohľadníc a obrazov, ako aj aktívnym vyhľadávaním podporovateľov. Ornamentálnu tvorbu neúnavne propagoval, snažil sa rozšíriť ju medzi široké vrstvy obyvateľstva. Na predaj využíval národné, kultúrne i športové podujatia, cirkevné sviatky, náboženské púte, hody.³⁸ Svoju umeleckú činnosť prezentoval aj na desiatkach výstav spojených s predajom úžitkových a umeleckých predmetov zo skla, z porcelánu a dreva (taniere, krčiazky, obrazy, popolníčky, misy i hračky). Na niektorých vernisážach výstav sa zúčastnil aj osobne s prednáškami o dejinách ornamentiky, o svojej umeleckej dráhe a o cieľoch tvorby, prípadne spolu so spolupracovníkmi pracovali na výstave, aby ľudia mohli vidieť umelcov priamo pri práci a kúpiť si ich výrobky. Výstavy usporadúval pod záštitou Živeny, miestnych odborov Matice slovenskej a okresných veliteľstiev Hlinkovej mládeže. Išlo o výstavy v Poprade, Spišskej Novej Vsi, Levoči, Rimavskej Sobote, Piešťanoch, Ružomberku, Dolnom Kubíne, Žiline, Trenčíne, Bratislave, vo Zvolene, v Banskej Bystrici, Prešove a inde.³⁹ Na Slovensku a na Morave zakladal sieť predajní suvenírov ozdobených ornamentom. Prednášky o slovenskej ornamentalistike realizoval aj na školách.⁴⁰ Svoje práce zasielal (napr. Martinskú deklaráciu, Provolání Národního výboru, Otče náš v staroslovienčine) do štátnych a cirkevných inštitúcií, z ktorých mu prichádzali poďakovania. Obchodne to využil a v roku 1927 vydal v tlačiarni Lám A. S. v Užhorode jednolistovú propagačnú tlač, kde na jednej strane sú Hlasy tlače – Poďakovania, na druhej strane sú Doporučenia a schválenia Najdôstojnejších Pánov biskupov.⁴¹ Podobnú reklamu vytlačil aj v roku 1933 ako dvojstranu, na ktorej je reklamný text k vydaniu série pohľadníc Pribinových slávností, hlasy tlače, poďakovania, uznania a odporúčania na diela. V závere je zoznam a cenník reprodukcí jeho diel, ktoré predával vo Vydavateľstve a nakladateľstve jubilejných obrazov Štefana L. Kostelníčka v Brne.

³⁷ Pozri tiež ČIASNOHOVÁ, G. Každý problém bol pre neho novou výzvou, 1. časť; ČIASNOHOVÁ, G. Každý problém bol pre neho novou výzvou, 2. časť.

³⁸ ČIASNOHOVÁ, odk. 14, s. 35.

³⁹ Články informujúce o usporiadaní výstav boli uverejňované v periodikách Slovenský východ; Podtatranský Kraj; týždenník slov. roľníkeho ľudu pre Spiš, Liptov, Gemer a Oravu; Slovenský deník; Gemer-Malohont: časopis južného Slovenska a slov. menšín; Slovák; Trenčan; Gardista; Hospodársky denník; Národná obroda a ďalších.

⁴⁰ ČIASNOHOVÁ, odk. 37, 2. časť, s. 10.

⁴¹ AMS, odk. 21.

Ďalšia tvorba

Okrem vyššie spomenutých prác sa s jeho dielom stretne i pri knihách, ktoré vyzdobil. Vytvoril aj množstvo diplomov, ktoré si uňho objednávali ľudia pri rôznorodých príležitostiach. Na prvomájovej demonštrácii v roku 1918 odznali naliehavé požiadavky na ustanovenie samostatnej Československej republiky. V novembri 1918 sa Kostelníček zdržiaval v Liptovskom Svätom Mikuláši. Štyri mikulášske dievčatá spolu so svojou učiteľkou sa rozhodli vyšíť slovenskú zástavu na pravom čínskom hodvábe s nápisom *Čo veky hodlaly, zortla doba!* s dátumom 30. október 1918, ktorej návrh pripravil Kostelníček.⁴² V Košiciach vytvoril aj knižné ilustrácie. Slovenský denník v novembri 1926 informoval, že Národná obrana v Košiciach dala do tlače básne mladého slovenského básnika A. D. Saturnina, s ktorým bol pracovne v kontakte pri vydávaní rovnomenného periodika. Kniha mala vyjsť na 48 stranách s rozmermi 12 x 18 cm v tom istom mesiaci vo farebnej ornamentálnej výzdobe v duchu slovenskej národnej ornamentiky Š. L. Kostelníčka v cene 10 Kčs.⁴³ O štyri roky neskôr, v roku 1930, urobil obálku knihy žartovných piesní Milana Licharda s názvom *Slovenské kuplety*, ktoré vydal košický kníhkupec Július Kustra.⁴⁴ Okrem toho Kostelníček na základe objednávok vytváral vo svojich ateliéroch diplomy/obrazy na rôzne príležitosti. Spomenieme niektoré: pre miestny odbor Matice slovenskej v Prešove v roku 1927 vyhotovil diplom určený Michalovi Bosákovi do USA,⁴⁵ miestny odbor Matice slovenskej v Košiciach udelil v Slovenskom národnom klube 5. októbra 1929 svojmu čestnému predsedovi dr. Jánovi Petrikovichovi čestný diplom, ktorého autorom bol Štefan Leonard Kostelníček.⁴⁶ Mestá Ružomberok a Malacky si uňho objednali diplomy čestného občianstva pre prezidenta Beneša.⁴⁷ V júli 1940 Slovenský futbalový zväz udelil diplom od Kostelníčka pri 35-ročnom jubileu najstaršiemu slovenskému futbalovému klubu TTS Trenčín.⁴⁸ V roku 1943 ornamentmi ilustroval báseň Rudolfa Dilonga *Oslava rodu*. V júli 1946 vytvoril ručne maľované diplomy pre vystavovateľské firmy na I. celoslovenskej textilnej výstave v Ružomberku.⁴⁹ Z takej rozsiahlej tvorby nemožno predstaviť všetky diela, pokúsili sme sa vymenovať aspoň niektoré.

⁴² TROMBAUEROVÁ, J. Naša zástava, s. 87; VÍTEK, P. a L. MICHALKO. Vznik I. ČSR a jej mŕňiky v Liptove v archívnych dokumentoch Archívu v Liptovskom Mikuláši, s. 137 – 138.

⁴³ Nové slovenské básne, s. 1. Doposiaľ sa mi danú knihu v dostupných katalógoch nepodarilo identifikovať.

⁴⁴ Slovenské kuplety, s. 4.

⁴⁵ AMS, odk. 21.

⁴⁶ Z miestneho odboru Matice Slovenskej, s. 3.

⁴⁷ -dak. Diplom čestného občianstva mesta Ružomberka, s. 4; -dak. Kostelníčkova výstava v Ružomberku, s. 2; Prezident dr. Beneš čestným občanom Malaciek, s. 3.

⁴⁸ TTS Trenčín bol tiež odmenený, s. 12.

⁴⁹ Národohospodárske prednášky v Rybárpoli, s. 5.

Kostelníčkovi nemožno uprieť húževnatosť a zápal. Celý jeho život bol poznačený častým sťahovaním, novými začiatkami, finančnými problémami, snahou uplatniť sa, úspechmi i pádmi a napokon aj bohémym spôsobom života umelca. Toto všetko sa pravdepodobne prejavilo na jeho zdraví a dňa 19. septembra 1949, keď navštívil brata Františka v Košiciach, v spánku skončil. Umelcovi bol 15. júna 2002 v centre rodného mesta odhalený pamätník s bustou; na jeho realizácii na návrh sochára S. Mikuša participovali akademický sochár Jozef Hobor, akademický sochár Andrej Rudavský st. a Lukáš Haruštiak. Štefan Leonard Kostelníček je pochovaný spolu s rodičmi na cintoríne v Spišskej Starej Vsi.

P r a m e n e

Archív mesta Brna. Fond Z 1, Pobytová evidencia občanů, Brno (1909) 1918 – 1953, Lístek ohlašovací Štefan L. Kostelníček, 30. 10. 1931.

Archív mesta Brna. Fond Z 1, Pobytová evidencia občanů, Brno (1909) 1918 – 1953, Lístek ohlašovací Štefan L. Kostelníček, 17. 5. 1932.

Archív Matice slovenskej. Fond Matica slovenská II, sign. 267/1933/48.

Archív Matice slovenskej. Fond Matica slovenská II, sign. 317/1938/89.

Archív Matice slovenskej. Zbierka korešpondencie osobností a inštitúcií vyčlenená z archívneho fondu Matice slovenskej, sign. AMS II 18, 19 AR 9.

Archív Mestského úradu v Spišskej Starej Vsi. Kronika mesta Spišská Stará Ves do roku 1945.

Liptovské múzeum v Ružomberku.

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice. Archív, príj. číslo 229/2020 Kostelníček, Štefan Leonard – Černák, Matúš, list, 1938, 5 s.

Slovenské národné múzeum v Bratislave – Historické múzeum (SNM – Historické múzeum).

Zoznam bibliografických odkazov

- ČIASNOHOVÁ, G. Každý problém bol pre neho novou výzvou: Štefan Leonard Kostelníček a jeho dielo zostáva dodnes spoločensky nedocenené (1. časť). In: *Slovenské národné noviny*. 11. 7. 2020, roč. 35, č. 27 – 29, s. 16.
- ČIASNOHOVÁ, G. Každý problém bol pre neho novou výzvou: Štefan Leonard Kostelníček a jeho dielo zostáva dodnes spoločensky nedocenené (2. časť). In: *Slovenské národné noviny*. 25. 7. 2020, roč. 35, č. 30, s. 10.
- ČIASNOHOVÁ, G. Takmer zabudnutá ornamentika. In: *Remeslo, umenie, dizajn*. 2019, roč. 20, č. 3, s. 35.
- dak. Diplom čestného občianstva mesta Ružomberka. In: *Slovenský denník*. 3. 10. 1936, roč. 19, č. 227, s. 4.
- dak. Kostelníčkova výstava v Ružomberku. In: *Slovenský denník*. 14. 10. 1936, roč. 19, č. 236, s. 2.
- Deklarácia od Kostelníčka. In: *Úradné noviny župy Podtatranskej*. 20. 5. 1926, roč. 4, č. 18, s. 95.
- [Inzerát]. In: *Vesna*. September 1929, roč. 3, č. 9, s. [180].
- Jubilejnú pribinovskú pohľadnicu. In: *Slovák*. 5. 8. 1933, roč. 15, č. 174, s. 7.
- A Kegyes-Tanitőrendiek Vezetése Alatt Álló Podolini Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője 1911 – 1912. évről.* Ólubló: Nyomatott „Rákóczi“-Nomdában, 1912.
- A Kegyes-Tanitőrendiek Vezetése Alatt Álló Podolini Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője 1912 – 1913. évről.* Ólubló: Nyomatott „Rákóczi“-Nomdában, 1913.
- A Kegyes-Tanitőrendiek Vezetése Alatt Álló Podolini Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője 1913 – 1914. évről.* Ólubló: Nyomatott „Rákóczi“-Nomdában, 1914.
- A Kegyes-Tanitőrendiek Vezetése Alatt Álló Podolini Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője 1914 – 15. isk. év.* Podolin; Késmásk: Sauter Pál könyvsajtója, 1915.
- A Kegyes-Tanitőrendiek Vezetése Alatt Álló Podolini Róm. Kath. Főgimnázium Értesítője 1915 – 16. isk. év.* Igló: Szepesi Lapok Nyomdávalallata, 1916.

- KIPSOVÁ, M., zost. *Bibliografia slovenských a inorečových novín a časopisov z rokov 1919 – 1938*. Martin: Matica slovenská, 1968.
- KOSTELNÍČEK, Š. L. *Slovenská ornamentika, I. časť*. Košice: Vydavateľstvo a nakladateľstvo Slovenskej ornamentiky, [1927].
- KOSTELNÍČÁKOVÁ, A. *Čaro ornamentu*. Martin: Matica slovenská, 2008. ISBN 978-80-7090-878-5.
- K výstave slovenskej ornamentiky. In: *Spišské hlasy*. 2. 5. 1936, roč. 3, č. 18, s. 4.
- A Lőcsei Kir. Kat. Főgimnázium 1916 – 1917. Évi Értesítője*. Lőcsén: Reiss Józ. T. Könyvnyomdája, 1917.
- A Lőcsei Kir. Kat. Főgimnázium Értesítője Az 1917 – 1918.-i Évről*. Lőcse: Singer Elek Könyvnyomdája, 1918.
- Národohospodárske prednášky v Rybárpoli. In: *Národná obroda*. 10. 7. 1946, roč. 2, č. 154, s. 5.
- Na uctenie nehynúcej pamiatky... In: *Slovenský Lud*. 13. 06. 1928, roč. 8, č. 24, s. 281.
- Nové slovenské básne. In: *Slovenský denník*. 19. 11. 1926, roč. 9, č. 264, s. 1.
- Nový adresár mesta Košíc a okolia 1929 = Košice város és vidékei új címtára*. Košice: Kníhkupectvo Gejza Jáschkó Géza könyvkeskedése, [s. a.].
- Objednajte si Pittsburghskú dohodu v obraze. In: *Slovák*. 6. 5. 1938, roč. 20, č. 104, s. 5.
- Pittsburgská dohoda. In: *Slovenská Pravda*. 4. 5. 1928, roč. 10, č. 18, s. 5.
- Prezident dr. Beneš čestným občanom Malaciek. In: *Ludová politika*. 3. 2. 1938, roč. 14, č. 27, s. 3.
- Prvá výročná zpráva československého štátneho reálneho gymnázia v Košiciach o školskom roku 1919 – 20 = A košicei csehszlovák állami reálgymnázium Első Jelentése az 1919 – 20. iskolai tanévről*. Košice: Globus, [s. a.].
- Shromaždenie v Starej Vsi. In: *Slovák*. 5. 9. 1923, roč. 5, č. 190, s. 2.

- S. L. K. Z Magury – z plebiscitného územia. In: *Slovenský východ: nestranný orgán Slovenska a Karpatskej Rusi*. 17. 6. 1920, roč. 2, č. 136, s. 3 – 4.
- Š. L. K. V Magure slovenský ľud plače! ... In: *Slovenský východ: nestranný orgán Slovenska a Karpatskej Rusi*. 14. 8. 1920, roč. 2, č. 185, s. 1.
- Slovák s Magury. Odhalenie argalášskych úradných švidlov v Spišskej Magure. In: *Slovák*. 25. 7. 1923, roč. 5, č. 165, s. 2.
- Slovenské kuplety. In: *Roľnícke noviny: denník československej sociálne-demokratickej strany robotníckej na Slovensku*. 5. 12. 1930, roč. 27, č. 279, s. 4.
- Svojrázne slovensko-národne-kresťanské jubilejné pribinovské pohľadnice. In: *Slovenský denník*. 8. 8. 1933, roč. 16, č. 178, s. 4.
- Šiesta výročná zpráva Šafárikovho československého štátneho reálneho gymnázia v Prešove za školský rok 1924 – 25. Prešov: Tlačou Kníhtlačiarne „Pallas“, 1925.
- TROMBAUEROVÁ, J. Naša zástava. In: PAŠKA, L., zost. *Almanach Liptovský Mikuláš 1969*. Liptovský Mikuláš: Mestský národný výbor, 1969, s. 86 – 88.
- TTS Trenčín bol tiež odmenený. In: *Slovák*. 18. 7. 1940, roč. 22, č. 167, s. 12.
- Uvarov (Uvarov-Skitalec) Stepan Nikitovič (Stefan, Stepan Nikolajevič, Sergej Nikolajevič) [online]. [cit. 2021-06-30]. Dostupné na: <https://arttr.z.ru/menu/1804645939/1804786906.html>
- VÍTEK, P. a L. MICHALKO. Vznik I. ČSR a jej mílniky v Liptove v archívnych dokumentoch Archívu v Liptovskom Mikuláši. In: TOKÁROVÁ, L. a R. PAVLOVIČ, eds. *Na ceste k slovenskej štátnosti*. Bratislava: Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, 2018, s. 132 – 168. ISBN 978-80-969971-6-9.
- ZMÁTLO, P. Slovenská regionálna tlač na Spiši v období prvej Československej republiky z pohľadu historika. In: CHALUPECKÝ, I., ed. *Z minulosti Spiša: ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči*, 2007, roč. 15, s. 121 – 162. ISBN 978-80-969456-2-7.
- Z miestneho odboru Matice Slovenskej. In: *Slovenský východ*. 9. 10. 1929, roč. 11, č. 231, s. 3.
- Z príležitosti desiateho výročia... In: *Slovenská Pravda: politický, spoločenský a hospodársky týždenník pre východné Slovensko*. 8. 6. 1928, roč. 9, č. 23, s. 3.

Štefan Leonard Kostelníček as Publisher

Martina Feniková Čarnogurská

Štefan Kostelníček/Štefan Leonard Kostelníček (1900 – 1949) was an important Slovak ornamentalist and nationalist. He worked in Košice, Brno, Bratislava, Poprad and other Slovak towns. He promoted and presented his ornamental work at exhibitions connected with the sale of utility and art objects made of glass, porcelain and wood (plates, jugs, paintings, ashtrays, bowls and toys). On the occasions of various historical and jubilee occasion, he had his paintings and postcards published as prints. His work *Slovak Ornaments* was published in a series, which was to become a body of Slovak folk ornamental work. He was the creator of ornaments on diplomas and author of ornaments decorating a number of books.

Key words: Štefan Leonard Kostelníček, ornamental studies, folk art, publishing, postcards, paintings, exhibitions

Tlačiar Jiří Melantrich z Aventina a jeho diela zachované vo fonde Slovenskej národnej knižnice

Mária Pitáková

Kľúčové slová: biblia, Jiří Melantrich, tlačiar, Slovenská národná knižnica, 16. storočie

Jiří Melantrich z Aventina starší (1511 – 1580) bol českým tlačiariom, nakladateľom, prekladateľom a editorom. Aj keď patril k výrazným postavám českého kníhtlačiarstva svojej doby, nepodarilo sa mu dosiahnuť štandard zahraničných kolegov druhej polovice 16. storočia. O jeho živote a tlačiarskej činnosti sa môžeme dočítať v diele od Petra Voita *Encyklopedie knihy*.¹

Jiří Melantrich Rožďalovský z Aventýnu sa narodil pravdepodobne v roku 1511. Pôvodne sa volal Jiří Černý alebo aj Georgius Niger. Prívlastok „Rožďalovský“ poukazuje na dedinu pri Jičine, ale z akého prostredia Melantrich pochádzal, nie je doteraz známe. O jeho rodinných príslušníkoch vieme málo, zachovali sa len údaje o bratovi Tomášovi. Nie je známe ani to, kedy sa narodili jeho štyri deti. Melantrichovou najstaršou dcérou bola Anna, ktorá sa v roku 1576 vydala za Daniela Adama Pražského z Veleslavína. Melantrichov zať pôsobil na Karlovej univerzite ako historik a učiteľ. Ďalšie dcéry sa volali Alžbeta a Dorota a okrem nich mal aj syna Jiřího, ktorý po jeho smrti zdedil domy a vinice. Jeho vyznanie viery bolo podľa všetkého utrakvistické.

Nevieme, kde a za akých okolností sa kníhtlačiarstvu vyučil. Prvé kontakty s remeslom mohol získať buď v Čechách, alebo počas prípadných štúdií na niektorej z nemeckých univerzít. Hoci Melantrichova tlačiareň nedosahovala kvantitatívnu ani kvalitatívnu úroveň obdobných humanisticky založených firiem v zahraničí², v skromných pomeroch českej a moravskej kníhtlače však patrila k najväčším a najlepšie vybaveným podnikom 16. storočia. Priaznivá ekonomická situácia mu umožnila produkovať až 14 titulov ročne. Melantrich vytlačil doteraz známych 230 rozsiahlejších aj menších diel, vrátane reedícií (asi 50 % česky, 32 % latinsky, 14 % viac-

¹ VOIT, P. Encyklopedie knihy. Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, s. 578 – 584.

² Hieronymus Froben st., Hans Lufft, Christian Egenolff, Henri Estienne ml., Johann Feyerabend, Aldo Manuzio ml., Christophe Plantin, Stanislaw Scharffenberg.

jazyčne a 1 % nemecky).³ V mnohých tlačiach sa nachádza jeho vlastný predslov, ako napr. v prípade *Biblie* z roku 1549.⁴

Náboženská literatúra tvorila len približne tretinu produkcie.⁵ Knihy vydané Melantrichom nedosahujú rovnakú typografickú úroveň. Ludové tlače, modlitebné a školské diela sú vybavené jednoduchšie a nemajú ani reprezentatívny titulný list. Stabilné objednávky dopĺňal premysleným edičným plánom, ktorý realizoval pomocou niekoľkých spolupracovníkov. Môžeme spomenúť napríklad Tadeáša Hájku z Hájku, Jana Hodějovského z Hodejova st., Tomáša Mítisa z Limuz, Sixta z Ottersdorfu, Jana Straněnského. Títo spolupracovníci sa zaoberali písaním predslovov, zostavovaním registrov a iných dopĺňujúcich textov. Melantrich využíval početné kontakty na šľachticov a katolícky klérus, ktorí od neho knihy často kupovali. Tlačil aj slovníky a učebnice pre meštianske školy. Rozsiahlu kníhtlačiarenskú činnosť podporoval širokými hospodárskymi, obchodnými i spoločenskými aktivitami. Postupne si zaobstaral päť signetov.⁶ Neobracal sa len na zahraničných spolupracovníkov, ale ťažil aj z domáceho skromného potenciálu. Melantrich však nadviazal aj nové kontakty, dôležitým spojením bol jeho kontakt s dvorom českého miestodržiteľa Ferdinanda II. Tirolského.

Mnohé tlače z jeho vydavateľskej tvorby sa nachádzajú aj vo fonde Slovenskej národnej knižnice (SNK), kde sa dostali kúpou, osobnými darmi alebo ako súčasť kláštorných knižníc.

Biblia

V popredí Melantrichovho nakladateľského úsilia stála *Biblie česká*, ktorú po ukončení spoločného podniku s B. Netolickým⁷ (1549) vydal ešte v ďalších štyroch

³ VOIT, odk. 1, s. 580.

⁴ BOHATCOVÁ, M. Obecné dobré podle Melantricha a Veleslavínů, s. 15.

⁵ *Biblie, Nový zákon, evanjelia a epištoly, kázne, postily, kancionály a modlitebné knihy.*

⁶ Ako píše VOIT, odk. 1, najstarší signet sa nachádza v tlači z roku 1549: z oblaku vyčnievajúca všemocná ruka drží meč obmotaný dvoma šrafovanými a korunovanými hadmi, medzi ktorých hlavami, dotýkajúcimi sa iniciálok GMR, sedí rozkrídlený vták. Merkúrova-Hermova palica sa v Melantrichovom signete objavuje až v rokoch 1556 – 1557. Ústredná téma, doplnená iniciálami GM, je zasadená do vavrínového medailónu, ktorý visí na podlhovastom štíte, po ktorého stranách sedia Dávid a Jozue. Tretí signet tvorí erb udelený roku 1557. Jeho charakteristickým prvkom sú dva rohy v klenote, medzi ktorými je zobrazená polovičná postava fúzatého muža v zbroji, s vencom na hlave a horiacou sviecou v pravicí. Štvrtý signet je variantom predošlého. Jeho centrálny vavrínový medailón nenesie Merkúrovu palicu, ale prsteň, ktorým spolu so zvlnenou nápisovou páskou krížom prechádzajú halapartňa a pochodeň. Na nápisovej páske je text „Nec Igni cedit nec ferro“ (fyzická či duchovná statočnosť neustúpi násiliu). Ikonografický motív prsteňa použil Melantrich ako piatu značku len trikrát (1562 a 1580).

⁷ Katolícky tlačiar v Prahe. Po potlačení odboja roku 1547 bol jediným povoleným tlačiarom, získal aj privilégium na tlač *Biblie*.

Obr. 1 Insignia Jiřího Melantricha

vydaniach (1556 – 1557, 1560 – 1561, 1570 a 1577).⁸ Biblia, najmä ako úplné vydanie v českom jazyku, bola v 16. storočí v Čechách lukratívnym tovarom. Jej vydanie výrazne zvýšilo prestíž tlačiara. Melantrich si to plne uvedomoval, preto je už v jej pr-

⁸ VOIT, odk. 1, s. 582.

vom vydání z roku 1549 uvedený ako spoločník B. Netolického.⁹ Aj keď Biblia sľubovala určité zisky, príprava a tlač takej veľkej knihy bola časovo mimoriadne náročná a trvala niekoľko rokov. Prekladateľ a kancelár pražského Starého Mesta Sixt z Ottersdorfu (1500 – 1583)¹⁰ vykonal revíziu a čiastočne urobil aj nový preklad Biblie podľa latinského a gréckeho textu. Prvé vydanie prinieslo Melantrichovi značný zisk a spolu s ďalšími biblickými vydaniaми sa stalo finančným základom jeho podnikania.¹¹

Prvé vydanie Melantrichovej Biblie bolo dokončené 11. apríla 1549.¹² Iniciátorom a organizátorom práce bol práve humanisticky zameraný Melantrich. Netolický poskytol finančné a právne zázemie, pretože Melantrich v tomto období ako utrakvista nemohol prevádzkovať tlačiareň. V čase prvého vydania Biblie tlačil skôr menšie tituly, napríklad pravidlá o počasí, modlitebnú knihu, preklad diela Urbanusa Rhegia,¹³ ako aj tlač s názvom *Studnice života*,¹⁴ kde je v dedikácii spomenutý Zikmund Helt z Kementu.¹⁵ Výtlačok uložený v SNK je poškodený, chýba titulný list, preto je rok vydania odvodený od roku uvedeného v predslove.

Na prelome rokov 1556 a 1557 vydal Melantrich druhýkrát titul *Biblie Česká*, ktorú venoval kráľovi a cisárovi Maxmiliánovi II.¹⁶ Vydanie malo nový titulný list, na ktorom prvý raz použil názov novej tlačiarne. Z titulného listu bolo odstránené Netolického meno a Melantrich si pre túto príležitosť nechal vytvoriť nový signet. Prekladateľom diela bol Ján Stránenský (1520 – 1585).¹⁷

⁹ Melantrich využil možnosť spojiť svoju pražskú dielňu s oficiálnou tlačiarňou Bartolomeja Netolického z Netolic (? – 1562). Spojená tlačiareň vydala do roku 1552 približne 20 titulov. Melantrichovo partnerstvo s Netolickým bolo však spomenuté len na titulnej strane Biblie. Zadlžený Netolický nakoniec tlačiareň predal svojmu spoločníkovi v roku 1552.

¹⁰ Český prekladateľ, politik, právnik, humanista a popredný pražský patricij 16. storočia. Okrem toho urobil revíziu a čiastočne aj nový preklad (3. kniha Makabejských) Biblie podľa latinského a gréckeho textu pre nové pripravované vydanie Biblie Jiřím z Melantrichu. Sixtova prekladateľská a literárna činnosť je však omnoho rozsiahlejšia a dokladá nielen výbornú znalosť jazykov, ale aj široký humanistický rozhľad.

¹¹ PEŠEK, J. Jiří Melantrich z Aventýna – Příběh pražského arcitiskaře, s. 9.

¹² *Biblij Česká. Wytissten gest w Menssým Městě Pražském: v Bartholoměge Netholického s znamenitým nákladem téhož Bartholoměge a Giřijka Melantricha Rožďalowského, 1549.* Sign. SNK IB 16186.

¹³ Nemecký humanistický teológ bol v priebehu 16. storočia v Čechách často prekladaným autorom. Melantrich nadviazal na Jána Günthera, ktorý Rhegia vytlačil v Norimbergu a v Prostějově.

¹⁴ RHEGIUS, U. [Studnice života]. Wytisštěno w Starem Městě Pražském: v Giřijka Melantricha Rožďalowského, 1554. Sign. SNK IE 28.

¹⁵ Miestokancelár Českého kráľovstva, ktorý patrila k vzdelaným mužom, bol dôverníkom kráľa a vychovávateľom jeho synov Maximiliána a Ferdinanda.

¹⁶ *Biblij Česká. wytisštěna a dokonána w Starém Městie Pražském: v Giřijka Melantricha Rožďalowského s welikau a bedliwau pilnostij y pracj též s welikým a znamenitým nákladem geho..., 1556, 1557.* Sign. SNK IB 10.

¹⁷ Vydavateľ českých spisov, minucí a pranosťík, prekladateľ z latinčiny a nemčiny.

Exempláre Biblie z rokov 1560 a 1561 sa od predchádzajúcich prakticky nelíšili.¹⁸ Vo výťažku z roku 1556 sa nachádza nasledovný posesorský záznam: „Domu v Tur. Sv. Martine pre vyloženie a upotrebenie v Muzeume slovenskej muzeálnej spoločnosti Ján Osvald, v. k. farár v Bohunicách pri Trnave v prešporskej župe. Odoslanie obstaral Franko Kabina, pravotár a statkár v Bukačove pri Budapešti 1900“. V diele je poškodený text dedikácie, ktorá je doplnená rukopisne.

V roku 1561 vyšla tlač *Jesus Syrach, jinak Ecclesiasticus*,¹⁹ ktorú napísal Lutherov priateľ Caspar Huberinus²⁰ (1500 – 1553) a do českého jazyka preložil Tomáš Rešl (1520 – 1562).²¹ Exemplár je chybný, chýba začiatok. O tri roky, teda v roku 1564, neskôr Melantrich zažiadal o nové privilégium – o výhradné právo na tlač Biblie. Pripravil nielen nové vydanie, ale snažil sa aj odvrátiť konkurenciu. Okrem toho sa nepriamo ohradil proti nelegálnemu dovozu kníh, ktorý do krajiny priniesol najmä takzvanú norimberskú Bibliu. Vydanie sa príliš nelíšilo od predchádzajúcich, mal však vytvorený nový index a register. Hlavnou zmenou bola kompletná výmena predtým použitých drevorezov novými, vytvorenými kolínskym maliarom Florianom Abelom (? – 1565)²² a talianskym majstrom Francescom Tertiom (1523 – 1591)²³ výlučne pre toto vydanie. Na práci oboch umelcov sú viditeľné talianske vplyvy.²⁴ Do predslovu bol použitý text sv. Hieronyma.²⁵ Melantrichova *Biblia* patrí k najvýznamnejším vydaniam Biblie v renesančných Čechách. Vyniká predovšetkým vysokou umeleckou a typografickou úrovňou, preto niet divu, že je jedným z najlepších českých výťažkov.²⁶

V Biblii z roku 1570 sa okrem drevorezov s biblickou tematikou nachádza aj biblický rodokmeň Jána z Litomyšle z roku 1587. Titulný list je v drevorezovom ráme s biblickými výjavmi s čierno-červenou tlačou. Iniciálky sú kolorované červenou farbou. Druhý exemplár Biblie z roku 1570, uložený v SNK, bol pôvodne súčasťou fondu františkánskej knižnice v Pruskom. Rok pred posledným vydaním Biblie, teda v roku 1576, vydal Melantrich samostatne Nový zákon, ktorý je doplnený o drevo-

¹⁸ PEŠEK, odk. 11, s.18.

¹⁹ [Kniha Gezusa Syracha ginak Ecclesiasticus]. Staré Město Pražské: od Giříjka Melantarycha z Awentýnu Imprymowaná, 1561. Sign. SNK IB 22112.

²⁰ Teológ, spisovateľ, básnik a reformátor.

²¹ Katolícky kňaz, náboženský spisovateľ, editor česko-latinských slovníkov, prekladateľ z latinčiny a nemčiny. Spoluautor českého prekladu Knihy Jezusa Siracha.

²² V roku 1556 vstúpil do staromestského maliarskeho cechu, a preto mohol mať aj svojich učňov. Na Biblii z roku 1570 sa podieľal so svojimi 17 návrhmi.

²³ Maliar, kresliar a medirytca. V Prahe sa venoval maliarskej výzdobe dnes nedochovaných svätovítskych organov.

²⁴ HORÁK. F. Česká kniha v minulosti a její výzdoba, s.117.

²⁵ Svätec, latinský cirkevný spisovateľ a jeden z najväčších učencov katolíckej cirkvi. Autor prekladu Biblie – Vulgáty, sa dodnes považuje za platný v rímskokatolíckej cirkvi. Jeden zo štyroch latinských cirkevných otcov.

²⁶ PEŠEK, odk. 11, s. 32.

rezy.²⁷ Aj tento exemplár je poškodený, chýba začiatok a koniec. Text je doplnený o drevorezy. Väzba je renesančná so slepotlačou, so stopami po sponách.

Nasledujúce vydanie *Bible* z roku 1577²⁸ Melantrich venoval Rudolfovi II. (1552 – 1612). Titulný list bol prepracovaný a nachádza sa na ňom aj jediný známy obraz Melantricha. Na spodnej časti titulného listu Jiří Melantrich klačí v kožušinovom plášti pred krížom v modlitbe, po stranách je vyobrazená dvojica postáv, pravdepodobne personifikujúcich nádej a vieru a v hornej časti Najsvätejšia Trojica a anjeli s nástrojmi Kristovho umučenia. Autorom titulného listu je pravdepodobne maliar Ambrož Ledecký (? – 1592). Vydanie z roku 1577 obsahuje aj erby Prahy a Melantricha a nachádzajú sa v ňom rukopisné poznámky a marginálie v češtine. Za titulným listom sa uvádza báseň Tomáša Mítisa z Limuz (1523 – 1591).²⁹ Melantrichovú Bibliu neskôr zatičila Biblia kralická, preto nie je dostatočne prebádaná.³⁰ Vo fonde SNK sú dva exempláre *Bible* z roku 1577. Prvý pochádza z knižnice rodu Zai (Zay) a tiež sa tu nachádza aj pečiatka *Dr. E. Kadarász*.³¹

Okrem toho obsahuje aj rukopisnú poznámku, ktorú pravdepodobne napísal barón Štefan Petrůci (? – 1713)³² v roku 1628 pri príležitosti svadby s Alžbetou Révaiovou. Druhý exemplár pochádza z františkánskej knižnice v Trnave. Titulný list je poškodený, a preto je napísaný rukopisne.

Medzi prvotiny vo vlastnej dielni patrí dielo nemeckého reformátora a básnika Urbana Rhegia (1489 – 1541) *Katechesis*,³³ ktoré z latinčiny do češtiny preložil a vytlačil Melantrich v Prahe v roku 1547 (dedikácia je datovaná sviatkom Jána Husa 6. júla). *Katechizmus* venoval Franzovi Ottovi, kniežaťu brunšvicko-lüneburskému. Druhým dedikantom bol Felix Křinecký z Ronova. Exemplár je defektný, chýba titulný list, začiatok a koniec knihy. Okrem už vyššie spomínaných diel sa vo fonde SNK zachovalo dielo *Emigrammata*, ktorého autorom bol Martin Kuthen ze Šprymberka (1510 – 1564).³⁴ V jeho diele má osobitné miesto skladanie epigramov, v kto-

²⁷ [Nowy Zákon]. A gest Wytissthen w Starém Městě Pražském: v Giřijho Melantrycha z Awentynu, 1576. Sign. SNK ID 76520.

²⁸ [Biblij Česká, to gest, wssecka Swatá Pijisma, obogijho, Starého y Nowého Zákona]. w Starém Městě Pražském: v Giřijho Melantrycha z Awentynu. 1577. Sign. SNK IA 1064.

²⁹ Český humanistický básnik, správca školy a vydavateľ. Písal latinské básne prevažne náboženského charakteru. Od roku 1563 bol kníhkupcom a vydavateľom s vlastnou tlačiarňou.

³⁰ VYKYPĚLOVÁ, T. O potřebě zkoumat Melantrichovu Bibli, s. 213 – 217.

³¹ Majetok rodu Zai prevzal štát a väčšina kníh bola opečiatkovaná notárom E. Kadarászom, ktorý bol verejným notárom v Bánovciach nad Bebravou, zároveň pôsobil ako právny zástupca chynoriánskej banky.

³² Majiteľ hradu Košeca, kurucký generál. Ochranca protestantov a spolupredseda Ružomerskej synody v roku 1707.

³³ RHEGIUS, U. Katechesis. Wytisstěny a dokonány sau Knihy tyto w Starém Miestě Pražském: skrze Giřjka Roždálowského, 1547. Sign. SNK IE 40.

³⁴ Živil sa ako ingrosátor [úradník vykonávajúci zápisy do pozemkových kníh – pozn. aut.] mestských kníh a na prílepšenie si otvoril aj obchod s plátnom.

Obr. 2 Biblia Melantrichova z roku 1577

rých často vystupuje proti svojim nepriateľom. Tento exemplár pochádza z knižnice rodu Zai³⁵ a obsahuje pečať Dr. E. Kadarász. Významným vydaním z roku 1564 bola tlač *Práva a zřízení zemského královstva Českého*, ktorej nakladateľom bol vysoký zemský úradník Wolf z Vřesovic. Opisuje právnu a politickú ústavu vtedajších Čiech.³⁶ Vydanie zahŕňa aj celostranovú ilustráciu zasadnutia súdu. Vo vnútri knihy sa nachádzajú rukopisné poznámky a na konci diela je register. V priebehu roka v Melantrichovej tlačiarňi vyšlo dielo významného stredovekého českého teológa a katolíckeho kňaza Jána Husa (1369 – 1415) *Postila aneb Vyloženie svatých čtení nedělních*.³⁷ Obsahuje súbor kázni a považuje sa za vrchol jeho kazateľskej a spisovateľskej činnosti. Podľa rukopisných poznámok exemplár vlastnil zemianský rod Palúdzskych. Duplikát sa do fondu SNK dostal od župného lekára v Košiciach Jána Slabeja (1866 – 1945), ktorý knihu získal ako honorár za liečbu v roku 1893.

V roku 1568 vydal Melantrich aj latinské komédie rímskeho dramatika Publia Terentia Afera (? – 159 pred Kristom) *Comoedia Sex*.³⁸ Exempláru zachovanom v SNK chýba titulný list. Väzba je z renesančnej bledej kože s ornamentálnou slepotlačou a má poškodené spony. Autormi úvodu boli Filip Melanchton (1497 – 1560) a Erasmus Desiderius Roterdamský (1466 – 1536). Okrem toho Melantrich vydal *Žaltář sv. Davida krále*.³⁹ Pôvodne hebrejské znenie žaltára sa od 9. storočia prekladalo do ďalších jazykov. Do češtiny ho preložil humanistický básnik a prekladateľ Ján Aquilinas (? – 1575). Exemplár vo fonde SNK je defektný, okrem titulného listu, ktorý je rukopisný, chýba aj posledných 17 listov. Dielo venoval do zbierky Matice slovenskej Matej Hrebenda v roku 1864.

³⁵ Vznik knižnice nie je doložený, ale jej základ položil František Zai (? – 1570), diplomat v službe Habsburgovcov. Zo sídla v Uhrovci sa knižnica po roku 1937 už ako majetok štátu dostala na Bojnický zámok a potom do Oponíc a Martina. Svoju knižnicu rodina Zai dopĺňala z darov alebo podľa svojich potrieb. Obsahovala mnoho protestantskej literatúry. Viac o knižnici pozri SABOV, P. Zayovská knižnica. Sprievodca po historických knižniciach na Slovensku, s. 18 – 24. SAKTOROVÁ, H. Najstarší katalóg knižnice rodu Zaiovcov, s. 335 – 342.

³⁶ Zaujímavosťou je v tomto prípade dochovaná zmluva, ktorá bola zhotovená v roku 1568.

³⁷ HUS, J. Postylla Swaté Peměti Mistra Jana Husy Mučedlnijka Božijho. V Praze: [typ. Melantrich, 1564. Sign. SNK IB 24/1-3.

³⁸ TERENTIUS, AFER, P. P. Terentii Comoediae Sex. Pragae: In Officina Georgij Melantrychi ab Auentino, 1568. Sign. SNK ID 83426.

³⁹ Zialtář Swatého Davida Krále a proroka Lidu Božijho. Wytisstsieno w Starém Miestě Pražském: v Giřijho Melantrycha z Awentýnu, 1572. Sign. SNK IB 37.

Pre rozvoj vedeckej ilustrácie má dôležitý význam Mattioliho (1501 – 1577)⁴⁰ *Herbár inak Bylinář*.⁴¹ Privilégium na túto tlač bolo vydané už v roku 1554. Náročný preklad, ktorého sa ujal lekár, botanik a astronóm Tadeáš Hájek z Hájku (1525 – 1600) a tvorba kresieb a štočkov, na ktoré vraj dohliadal sám autor, oddialili vlastnú tlač diela. Mattioliho *Herbár* je jednou z najvýznamnejších botanických kníh 16. storočia. Jiří Melantrich dielo venoval cisárovi Maximiliánovi II. (1527 – 1576).⁴² České aj nemecké vydania obsahujú viac ako 200 ilustrácií. Väčšina z nich vznikla priamo v Prahe v Melantrichovom dome, ich autormi boli maliar Hans Minich a drevorytec Daniel, ktorých na túto prácu Melantrich najal. Predpokladá sa, že skutočným iniciátorom vydania *Herbára* bol Ferdinand Tirolský (1529 – 1595), ktorý prípravu a tlač podporil. Finančné prostriedky však poskytol aj Melantrich, ktorý zrejme do prípravy vložil väčšinu svojho majetku a časť peňazí vložil sám Mattioli.⁴³ Tadeáš Hájek *Herbár* doplnil časťami z českého prostredia – cestoval po Čechách a získaval údaje, ktoré v latinskom origináli chýbali, a tak položil základy českého botanického názvoslovnia. *Herbár* má na konci tri indexy: prvý obsahuje latinské názvy, druhý české, posledný je vecný, usporiadaný podľa druhu chorôb. Druhé vydanie Mattioliho *Herbára* z roku 1596 preložil lekár Adam Huber z Riesenpachu (1545 – 1613).⁴⁴ Oproti prvému prekladu bol doplnený o ďalšie rastliny, napríklad o kaktusy a konope siate.

Melantrich vydal v roku 1578 zaujímavé dielo Thomasa Gunthera⁴⁵ *Knížka Potěšsytedlná wssechniem Tiehotnym a Rodijcým Manželkám*.⁴⁶ Ide o populárnonáučnú literatúru pre tehotné ženy a budúce matky. Je rozdelená do 29 kapitol, v ktorých rozoberá život ženy od očakávania dieťaťa až po pôrod a jeho výchovu. Dalo by sa povedať, že takmer v každej z týchto kapitol sa nachádzajú aj citáty zo Svätého písma. Text knihy preložil Jiří Rybák ze Strakoníc. Melantrich dielo venoval Alžbete Popelovej z Lobkovic (1519 – 1587) a Magdaléne z Valdštejna (? – 1592).⁴⁷ Majiteľom exem-

⁴⁰ Pietro Andrea Mattioli bol významným lekárom v službách arcivojvodu Ferdinanda Tirolského a botanikom talianskeho pôvodu. Od roku 1554 žil v Prahe, kam bol povolán ako osobný lekár arcikniežata Ferdinanda Tirolského, v rokoch 1547 – 66 českého miestodržiteľa. V Prahe publikoval u Jiřího Melantrichu z Aventina v roku 1561 svoje lekárske listy v knihe nazvanej *Epistolarum Medicinalium libri quinque* (Päť kníh lekárskeho listov).

⁴¹ MATTIOLI, P. *Herbarz: ginak Bylinář. Wytisstieno w Starém Miestie Pražském: v Girzjika Melantrycha z Awentyynu, 1562.* Sign. SNK IB 40.

⁴² BOHATCOVÁ, M. *České tištěné herbáře 16. století*, s. 45.

⁴³ PEŠEK, odk. 11, s. 19 – 20.

⁴⁴ Univerzitný profesor, prekladateľ a vydavateľ lekárskeho kníh, kalendárov a pranostiek. Vydával minucie – kalendáre s označením dní, kedy je vhodné púšťať žilou. Boli doplnené drevorytmi a radom praktických informácií.

⁴⁵ O autorovi sa nenašli bližšie informácie.

⁴⁶ GUNTHER, T. *Knížka Potěšsytedlná wssechniem Tiehotnym a Rodijcým Manželkám. w Starém Městě Pražském: Girjik Melantrych z Awentyynu, 1567.* Sign. SNK ID 47011.

⁴⁷ Ide o manželky významných českých šľachticov.

pláru vydania uloženého v SNK bol evanjelický kazateľ Ján Hrdlička (1741 – 1810), rodák z Modry.

Z Melantrichovej dielne sa vo fonde SNK uchovalo aj dielo nemeckého kazateľa Johanna Wilda (1497 – 1554).⁴⁸ Skladá sa z troch častí *Postilla Zymnij*⁴⁹, *Postilla Letnij*⁵⁰ a *Postilla aneb Kázanij Ewangelitské Prawdy*⁵¹. V prvej časti sa nachádza rukopisný exlibris Laurentius Ferenczffi A° 1607 Pragae.⁵² V druhej časti je pečiatka majiteľa knihy, známeho vydavateľa a redaktora Richarda Osvalda (1845 – 1926).⁵³ Kniha obsahuje drevorezy s biblickými postavami a výjavmi. Väzba je kožená s ornamentálnou a figurálnou slepotlačou. *Postilla* sa dostala do fondu SNK z fondu františkánskej knižnice v Bratislave. Autor Johann Wild dielo venoval Sebastianovi z Heusenstammu (1508 – 1555), ktorý bol v rokoch 1545 – 1555 arcibiskupom v Mohuči. Vo fonde SNK sa nachádza aj dielo *Opvscvla*⁵⁴, ktorého autorom bol jezuita Francisco de Borja (1510 – 1572). Obsahuje dedikáciu s menom Gaspar de Quiroga (1512 – 1594), ktorý pôsobil ako arcibiskup v Toledu a generálny inkvizítor. Na titulnom liste je signet jezuitov IHS. Toto dielo tiež pochádza z knižnice rodu Zai a obsahuje pečiatku Dr. E. Kadarász. Väzba je pôvodná baroková tmavohnedá koža s jednoduchou ornamentálnou a linajkovou slepotlačou.

Jedným z posledných titulov pripravených ešte za Melantrichovho života bola moralizujúca alegória Vavrinca Leandra Rvačovského z Rvačova (1525 – 1591)⁵⁵ *Masopust. Kniha o uvedení v pravú a Bohu milú pobožnosť*⁵⁶ z roku 1580. Podnet na napísanie získal v roku 1570 v Moravských Budějoviciach, kde pôsobil ako farár a bol

⁴⁸ Nemecký františkánsky komentátor a kazateľ. Takmer všetky jeho diela vyšli posmrtné.

⁴⁹ WILD, J. *Postilla Zymnij o Swatých Ewangelitské Prawdy*. Wytisštěna w Starém Městě Pražském: v Giřijho Melantarycha z Awentýnu, 1575. Sign. SNK IB 73761/prív.1.

⁵⁰ WILD, J. *Postilla Letnij o Swatých Ewangelitské Prawdy*. Wytisštěno w Starém Městě Pražském: v Gijřijho Melantrycha z Awentýnu, 1575. Sign. SNK IB 73761/2/prív.1.

⁵¹ WILD, J. *Postilla aneb Kázanij Ewangelitské Prawdy*. Wytisštěna w Starém Městě Pražském: v Giřijho Melantarycha z Awentýnu, 1575. Sign. SNK IB 73761.

⁵² Ferenczffy Lőrinc (1577 – 1640) tajomník uhorskej komory, básnik, vydavateľ.

⁵³ Vydavateľ, redaktor, publicista, cirkevný hodnostár. Autor náboženských učebníc, príručiek a mravoučných kníh. Pracoval ako vydavateľ a redaktor viacerých časopisov (napr. *Kazateľ*, *Kazateľňa*, *Literárne listy*). Ako filológ sa zaoberal historickou gramatikou, lexikológiou a slovenskými nárečiami. V roku 1910 bol Spolkom svätého Vojtecha poverený revíziou slovenského prekladu Biblie. Venoval sa aj cirkevnému školstvu. Prekladal náboženskú literatúru z maďarčiny a nemčiny.

⁵⁴ BORGIA, F. *Opvscvla*. Pragae: Typis Georgij Melantrichi ab Auentino, 1577. Sign. SNK IE 10118.

⁵⁵ Český kališnícky kňaz a spisovateľ. O jeho živote a diele pred rokom 1565 nie sú nijaké spoľahlivé doklady. Študoval pravdepodobne v Nemecku alebo na pražskej univerzite, nezískal žiadny akademický titul. V roku 1580 sa rodinou presťahoval do Čiech a stal sa dekanom v Slanom.

⁵⁶ RVAČOVSKÝ Z RVAČOVA, V. [Masopust]. Wytisštěno v Starém Městě Pražském: v Giřijho Melantrycha z Awentýnu, 1580. Sign. SNK ID 12.

požiadaný, aby spísal fašiangové zvyklosti mládeže. Kniha sa pokladá za jedno z najvýznamnejších diel českého humanizmu konca 16. storočia. Je ilustrovaná 14 drevorezmi.⁵⁷ Rvačovský v nej poukazoval na jednotlivé hriechy a zlé ľudské vlastnosti, ktoré sa počas fašiangov prejavujú.⁵⁸ Dielo je doplnené o citáty z Biblie, o príbehy z antickej mytológie a z bájak a kroník. Okrem toho obsahuje citáty z diel antických filozofov, spisovateľov a kresťanských teologických autorít. Exemplár je defektný. Jeho majiteľom bol národný buditeľ Matej Hrebenda. Daroval ho, ako sa dozvedáme z rukopisnej poznámky, Matici slovenskej v roku 1865 „*Na den zlateho počtu, totižž na sedemdesaty den narodenij ... Do zbírki Matici Slowenské tuto knžku obetuje Mateg Hrebenda L. Páne 1865.*“

Vydavateľská aktivita Melantrichovho zaťa Daniela Adama z Veleslavína

Ako sme už spomenuli, v Melantrichovej dielni pracoval aj jeho zať Daniel Adam z Veleslavína (1546 – 1599).⁵⁹ Jedným z jeho najvýznamnejších diel je *Kalendár historický*,⁶⁰ ktorý bol vydaný ešte za života Jiřího Melantricha. Obsahuje opis historických udalostí zoradených podľa jednotlivých dní v roku. Pôvodný *Kalendár*, ktorého výtlačok je aj súčasťou fondu SNK, vyšiel v roku 1578 a nadväzoval na podobné dielo básnika, humanistu a historika Prokopa Lupáče z Hlaváčova. Bol venovaný jednak pražským mešťanom, jednak mestu. Zahrňa prehľad dejín od stvorenia sveta do druhej polovice 16. storočia. V porovnaní s väčšinou dobovej historiografickej produkcie sa neobmedzuje len na dejiny Čiech, ale prináša aj dôležité informácie z histórie iných krajín (Nemecko, Poľsko, Uhorsko, balkánske krajiny), obsahuje udalosti opísané v Biblii a výňatky z antických dejín. Zaznamenáva nielen významné udalosti, napr. povýšenie na biskupa, spísanie významných zmlúv, ale aj správy napríklad o „zlom“ počasí. Aj v tomto exemplári sa nachádza rukopisný záznam a pečiatka majiteľa diela, ktorým bol spisovateľ, literárny kritik a kňaz Samuel Bodický (1850 – 1919). Exemplár je poškodený, chýba titulný list a koniec. Má koženú väzbu s ornamentálnou slepotlačou.

⁵⁷ ADÁMEK, P. Ilustrace knihy Massopust Vavřince Leandra Rvačovského ve vizuální kultuře, s. 8.

⁵⁸ ZÍBRT, Č. Vavřince Leandra Rvačovského Masopust, s. 161 – 185.

⁵⁹ Literárne činný tlačiar a nakladateľ. Ako správca dielne (1586 – 1589) a následne jej vlastník (1589 – 1599) vydal podľa dnešných poznatkov 139 publikácií (62 latinských, 60 českých, 2 nemecké a 15 viacjazyčných). Zaslúžil sa o vydanie Bible kralické, ktorá vyšla v šiestich zväzkoch (od r. 1579). Vydával populárnonáučné spisy z mnohých oblastí ľudského života, napr. histórie, zdravotvedy, práva, morálky.

⁶⁰ ADAM Z VELESLAVÍNA, D. Kalendář Hystorycký. Wytisštěny w Starém městě Pražském: u Giříjho Melantricha z Awentýnu: A. M. Daniele Adama Pražského, 1578. Sign. SNK ID 60.

Z roku 1579 sa z vydavateľstva Adama Daniela vo fonde SNK zachovali dva tituly. Prvým z nich je *Dictionarium Linguae Latinae*,⁶¹ ktorého autorom bol evanjelický pedagóg a teológ Basilius Faber (1520 – 1575). Jeho latinský slovník je radený do dvoch stĺpcov, titulný list je v červeno-čiernej tlači a nájdeme v ňom rukopisné marginálie v češtine a latinčine. Obsahuje aj básne univerzitného profesora a latinského básnika Jána Rosaciusa (? – 1584). Majiteľom knihy bol Michal Godra (1801 – 1874): Ex libris Michalij Godra. Druhým titulom bolo (rovnako ako Fabriho *Dictionarium* je z roku 1579) známe dielo českého právnika Pavla Kristiána z Koldína (1530 – 1589) *Práva mestská královstva českého*,⁶² teda súpis mestského práva. Zákoník obsahoval právne predpisy, ktoré upravovali život obyvateľov mesta i jeho správu a súdnictvo. Koldínovým dielom český právny život získal mimoriadne cenný príspevok. Svoju prácu obohatil prvkami z rímskeho práva upraveného na domáce účely. Použil aj krajinské právo a snemové uznesenia.⁶³ Na titulnom liste sa nachádza drevorez českého leva, na rube titulného listu cisársky znak a pri ňom latinské verše autora. Exemplár uložený v SNK vlastnil Ján Kuzmány.⁶⁴

Jiří Melantrich zomrel 19. novembra 1580, ale už od roku 1578 sa v impresách niektorých tlačí uvádzal Daniel Adam z Veleslavína. Hoci tu pôsobil ako literárny poradca, prekladateľ a editor, nepripadla tlačiareň jeho manželke Anne, ale Melantrichovmu synovi Jiřímu Melantrichu mladšiemu. Adam si ponechal značku Melantricha s pochodňou, kópiou a prsteňom. Umiestňoval ju v kolofóne svojich kníh.⁶⁵

Záver

Jiří Melantrich vydal viac ako 230 titulov. Počet bol asi vyšší, pretože malé príležitostné tlače a najmä zábavná literatúra sa často nezachovali a neexistujú o nich ani ďalšie svedectvá. Zo známych titulov bolo 111 českých, 75 latinských, 3 nemecké, jeden v taliančine a 33 viacjazyčných, prevažne učebnice a slovníky. Publikoval širokú škálu náboženských a osvetových diel pre katolícke a evanjelické publikum, ako aj humanistickú literatúru a latinskú poéziu. V jeho tlačiarni sa vydávali aj príručky a slovníky, právnické diela a zábavná literatúra. Základom jeho podnikania sa stala Biblia v českom jazyku. Medzinárodný význam dosiahla jeho spolupráca s talian-

⁶¹ FABER, B. *Dictionarium Linguae Latinae*. Praegae: Typis Georgii Melantrichi Ab Aventino, 1579. Sign. SNK ID 61373.

⁶² KRYSŤYÁN Z KOLDÍNA, P. *Práva Městská Královstwíj Czieského*. Wytisšteno w Starém Městě Pražském: v Girijho Melantricha z Awentýnu a M. Danyele Adama z Weleslawijna, 1579. Sign. SNK IB 39845.

⁶³ EXELOVÁ, Z. Několik poznámek ke Koldínovu zákoníku, s. 12.

⁶⁴ Pravdepodobne ide o národnokultúrneho pracovníka, ktorý rozširoval slovenskú literatúru, spolupracoval s P. Dobšínským, V. Paulinym-Tóthom a ďalšími národovcami. Člen Matice slovenskej a Nižšieho slovenského evanjelického patronátneho gymnázia v Martine.

⁶⁵ HORÁK, odk. 24, s. 138.

ským lekárom a botanikom Pietrom Andreom Mattiolim. Od roku 1576 pracoval so svojím zaťom Danielom Adamom z Veleslavína, ktorý prevzal vydavateľskú činnosť a pokračoval po smrti Melantricha v tlačiarenskej spoločnosti. Úspech Melantricha tkvie v tom, že si dokázal získať schopných priateľov, spolupracovníkov a mecenášov. Tlač si organizoval tak, aby sa práce na rozsiahlych reprezentatívnych projektoch striedali s tlačou menších kníh pre voľný čas alebo zábavu. Náklady jednotlivých titulov dosahovali niekoľko tisíc. Na to obdobie to bolo veľmi veľa výtlačkov, pričom niektoré diela Melantrich často dotlačal. Texty osobného charakteru, najmä Melantrichov testament alebo predhovor k Biblii, ho predstavujú ako zbožného a úprimne veriaceho človeka.

Zoznam bibliografických odkazov

- ADÁMEK, P. *Ilustrace knihy Massopust Vavřince Leandra Rvačovského ve vizuální kultuře* [online]. České Budějovice, 2013 [cit. 2021-07-21]. Dostupné na: <https://theses.cz/id/cxgaxk>
- BOHATCOVÁ, M. Čtení na pomezí botaniky, fauny a medicíny: (české tištěné herbáře 16. století). In: *Sborník Národního muzea v Praze. Řada C – Literární historie* 38. 1993 [vyd. 1996], č. 3 – 4, s. 1 – 65.
- BOHATCOVÁ, M. *Obecné dobré podle Melantricha a Veleslavínů*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0524-4.
- EXELOVÁ, Z. *Několik poznámek ke Koldínovu zákoníku* [online]. Brno, 2007 [cit. 2021-07-21]. Dostupné na: <https://theses.cz/id/rhu7gt>
- KABÁT, K. Jiří Melantrich z Aventýnu. In: *Typografia* 37. Praha: Karel Krunert, 1930, s. 205 – 210.
- PEŠEK, J. Jiří Melantrich z Aventýna – Příběh pražského arcitiskaře, In: *Časopis Slovo k historii* 32. Praha: Melantrich, 1991.
- SABOV, P. Zayovská knižnica. In: SABOV, P. et al. *Spríevodca po historických knižniciach na Slovensku*. Prvý zväzok. Martin: Slovenská národná knižnica, 2001, s. 18 – 24.
- SAKTOROVÁ, H. Najstarší katalóg knižnice rodu Zaiovcov. In: *Kniha 2016: Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2016, s. 335 – 342.

VOIT, P. *Encyklopedie knihy: Starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Nakladatelství Libri, 2006. ISBN 80-7277-312-7.

VYKYPĚLOVÁ, T. O potřebě zkoumat Melantrichovu biblii. In: *Přednášky a besedy ze XLVII. ročníku LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 213 – 217.

ZÍBRT, Č. Vavřince Leandra Rvačovského Masopust, kniha o uvedení v pravou a Bohu milou pobožnost, skrz kratochvilné o dvanácti synech Masopustových, patriarších pekelních rozjímání, roku 1580. In: *Český lid*. 1909, roč. 18, č. 4, s. 161 – 185.

The Printer Jiří Melantrich of Aventino and His Works Deposition in the Fund of the Slovak National Library

Mária Pitáková

Jiří Melantrich of Aventino was an important Czech Renaissance printer and publisher. He lived in the 16th century, in a period considered one of the best for literature written in Czech until the 18th century. This fact made Melantrich one of the most important symbols of this language during the Czech National Revival in the 19th century. The important Prague publishing company Melantrich, founded in 1897, is named after him. Melantrich himself established a small printing workshop in Prague, which gradually became a company of European significance. The Melantrich's Bible, probably his most important book, was published five times between 1549 and 1577. He also published books about religion and morality for both Roman Catholic and Protestant readers. He published books of various genres, including the writings of Desiderius Erasmus, Czech Renaissance Humanism literature, poems in Latin, Czech and German, translations of the herbarium by Pietro Andrea Mattioli, handbooks and dictionaries, legal literature, books for leisure and also children's literature. During his lifetime, Melantrich was known as a person educated in the spirit of Renaissance Humanism, a Lutheran, who tolerated Roman Catholicism.

Key words: The Bible, Jiří Melantrich, printer, Slovak National Library, 16th century

Hebrejskí kníhtlačiari 18. a 19. storočia vo fonde judaík knižnice Trenčianskeho múzea v Trenčíne

Alica Krištofová

Kľúčové slova: hebrejská kníhtlač, hebrejskí kníhtlačiari, judaiká, židovské modlitebné knižky, cenzúra

Úvod

Hebrejské knihy sa tlačili už v polovici 15. storočia a súpisy hebrejských prvotlačí sú impozantné. Do roku 1500 bolo v Európe vytlačených takmer 200 hebrejských kníh, pričom medzi tlačiarmi raných hebrejských textov boli aj kresťania. Prvé tlačené vydanie *Biblie* s rabínskymi komentármi a obidva *Talmudy* boli v 16. storočí vytlačené taktiež kresťanmi.¹ Prvým kresťanským tlačiárom zameraným na hebrejskú knižnú produkciu bol rodák z Antverp Daniel Bomberg (1483 – 1553, činný 1515 – 1549). Bombergova prvá hebrejská tlačiareň v Benátkach je známa vydaniami *Biblie* a mnohých židovských náboženských spisov.² Taliansko bolo prvým a zároveň najväčším centrom hebrejskej knižnej produkcie, ktoré zásobovalo knihami celú židovskú diaspóru.

V roku 1483 začala v talianskom meste Soncino (región Lombardia) svoju činnosť tlačiareň talianskej židovskej rodiny Soncino; tu bola vytlačená aj prvá kompletná židovská Biblia na svete.³

V roku 1504 bola v Istanbule založená prvá hebrejská tlačiareň v Oriente, v roku 1578 vznikla tlačiareň v Safede v Palestíne, v roku 1534 v Krakove a v roku 1623 v Amsterdame. V 17. storočí už vznikali kníhtlačiarske dielne po celej východnej Európe. Pápež Pius V. povolil v roku 1566 tlač hebrejských kníh pod podmienkou, že neobsahujú urážlivé zmienky o kresťanstve. Na základe tohto rozhodnutia zaviedla rímska inkvizícia cenzúru hebrejských kníh, ktorú vykonávali konvertovaní židia a kresťanskí hebraisti.⁴

¹ LANGE, N. de. Svět Židů, s. 121.

² FRANEK, J. Judaizmus, s. 30.

³ BARNAVI, Eli. Atlas univerzálních dějin židovského národa od časů biblických praotců do současnosti, s. 136.

⁴ BARNAVI, odk. 3, s. 137.

Jazyk judaïk

Prevládajúcim jazykom skupiny judaïk v knižnici Trenčianskeho múzea je hebrejčina, ktorej patrí čestné miesto medzi jazykmi, ktoré Židia používali najdlhšie obdobie svojich dejín. Hebrejčina sa zaraďuje do skupiny semitských jazykov, blízkych aramejčine. Je to jazyk mnohých rabínskych rukopisov, náboženskej a svetskej poézie, stredovekých zákonníkov i právnych komentárov a zároveň pôvodný jazyk veľkej časti *Biblie* a liturgie. Hebrejsko-aramejský jazyk sa stal v priebehu storočí „svätým jazykom“⁵ a zostal ním do dnešných dní.

Medzi všetkými hovorovými jazykmi Židov sa v diaspóre vytvorila veľmi bohatá literatúra aj v jazyku jidiš.⁶ Tento jazyk vznikol v južnom Nemecku pravdepodobne niekedy v 10. – 11. storočí a spolu so Židmi, ktorí ním hovorili, sa sťahoval z krajiny do krajiny. V 16. storočí Židia hovorili, písali a čítali v jidiš v takmer celej strednej Európe, na Blízkom Východe, v 17. storočí v Holandsku, v 19. storočí v Anglicku a v 20. storočí aj v krajinách Južnej Ameriky a Austrálie.⁷ Texty v jidiš sa tlačili v hebrejských tlačiarňach, pričom sa používali špeciálne litery, modelované podľa kurzívy. Na prelome 18. a 19. storočia, keď sa medzi židovským obyvateľstvom v integrovaných sociálnych vrstvách presadzoval jazyk „hostiteľskej krajiny“, ustupoval jidiš nežidovským jazykom v celej Európe. Od konca 18. storočia sa medzi Židmi, predovšetkým v Nemecku a v Rakúsko-Uhorsku, rozšírila nemčina. Odhaduje sa, že okolo roku 1900 ňou hovorilo viac ako milión Židov.⁸

Židovská kníhtlač v Prahe a vo Viedni

Zbierka judaïk v knižnici Trenčianskeho múzea v Trenčíne nie je výsledkom cielenej zberateľskej činnosti, napriek tomu predstavuje súbor zaujímavých titulov. V Trenčíne existovala veľká a dobre usporiadaná židovská náboženská obec, ktorá patrila medzi najstaršie a najvýznamnejšie komunity na Slovensku. Predpokladáme, že časť fondu judaïk pochádza práve od členov židovskej náboženskej obce. Väčšina titulov bola vytlačená u židovských kníhtlačiarov vo Viedni a v Prahe, keďže v týchto mestách malo židovské kníhtlačiarstvo dlhú tradíciu a veľká časť produkcie židovskej literatúry pochádzala práve odtiaľto.

V Prahe pôsobila prvá hebrejská kníhtlačiareň už v roku 1512 a kvalitou svojej produkcie si získala povesť, ktorá v židovskom svete nemala obdoby. Tlačiareň Geršoma ben Šelomo ha Kohena vydávala náboženskú literatúru bohato ilustrovanú drevorytni a stala sa vzorom pre hebrejské vydavateľstvá po celej strednej Európe.⁹

⁵ Lošn kojdeš.

⁶ Jazyk jidiš sa považuje za zvláštnu odrodu nemeckého jazyka obohateného o slovanské, hebrejské a iné vplyvy s rôznymi dialektmi.

⁷ SHMERUK, Ch. Dějiny literatury jidiš, s. 11.

⁸ LANGE, odk. 1, s. 120.

⁹ BERGEROVÁ, N. Na križovatke kultur. Historie československých Židů, s. 27.

Táto tlačiareň, prvá aškenázska v Európe, pôsobila v Prahe až do polovice 17. storočia. V roku 1526 tu vyšla *Pražská Haggada*, ktorá sa dodnes pokladá za jednu z najkrajších hebrejských tlačí vôbec a to isté platí aj o nádhernom pražskom vydaní *Pentateuchu* z roku 1518 a 1530.¹⁰ Na rozdiel od iných miest, v ktorých sa v ranom novoveku tlačili knihy (napríklad Benátky alebo Bazilej), mohli byť v Prahe vlastníkami a prevádzkovateľmi tlačiarňami sami Židia.¹¹

Väčšinu produkcie pražských židovských tlačiarňí tvorila náboženská literatúra, modlitebné knižky a biblia, nábožensko-právne texty a komentáre. Koncom 16. storočia sa v Prahe začala vydávať aj literatúra v jazyku jidiš, ktorým českí Židia v tých časoch hovorili, a v ňom mohli čítať aj menej vzdelané vrstvy obyvateľov. Židovská Praha 16. storočia bola napojená na poľské a talianske centrá, kde sa odohrávali najvýznamnejšie intelektuálne posuny a zároveň mala kontakty so židovskými centrami v Jeruzaleme a Safede.

V prvej polovici 17. storočia bola Praha európskym centrom jidiš kníhtlače. Na začiatku 19. storočia potreba tejto literatúry však zanikla a židovské kníhtlačiarne tlačili väčšinou po nemecky alebo po česky. V hebrejčine vychádzali iba modlitebné texty a biblie používané v náboženskej praxi.

S Viedňou sú späté začiatky kníhtlače v Rakúsku. Prvým po mene známym tlačiarom, ktorý si vo Viedni v roku 1492 otvoril kníhtlačiarstvu dielňu, bol Johannes Winterburger, ktorého činnosť je doložená v rokoch 1492 – 1519.¹² V 15. storočí bola Viedeň jedinou metropolou v Rakúsku, kde fungovali dve alebo tri kníhtlačiarne dielne. V 16. storočí nastalo oživenie, dielne vznikali postupne aj v ďalších mestách; vo Viedni ich pracovalo 30, medzi nimi aj jezuitská tlačiareň a tlačiareň protestantská. Ďalšie oživenie prišlo koncom 18. storočia s tereziánskymi a jozefínskymi reformami a intenzívnou vedeckou činnosťou. V tomto období vstupuje do popredia aj židovský dvorný tlačiar a kníhkupec Jozef Hraschanky (1752 – 1806), ktorý pracoval vo Viedni v rokoch 1786 – 1806.

Talmud a Jozef Hraschanky ako hebrejský dvorný kníhtlačiar

Najvzácnejšou tlačou fondu judaík v knižnici Trenčianskeho múzea je *Talmud*, ktorý predstavuje základné dielo „rabínskeho judaizmu“¹³ a pokladnicu židovského zákona, múdrosti a vedomostí. *Talmud* sa stal jedným zo synonymov židov-

¹⁰ Haggada (aj Agada, Agadda) – povest', legenda.

¹¹ SIXTOVÁ, O. Hebrejský knižníctvo v Čechách a na Moravě, s. 33.

¹² VOIT, P. Encyklopedie knihy: starší knižníctvo a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, s. 990, 1023.

¹³ Historická a vplyvná forma judaizmu, rozvíjaná v rabínskych školách vo významných židovských centrách v Babylonii. Jej dominantné postavenie v Európe ukončil nástup osvietenstva s dôrazom na židovskú emancipáciu a svetské vzdelanie. LANGE, odk. 1, s. 98.

stva a až dodnes ostáva pôdou, na ktorej spočívajú náboženské základy ortodoxného židovstva. Existujú dve verzie *Talmudu* – významnejší a obsiahlejší *Babylonský Talmud*,¹⁴ ktorý sa od počiatku tešil väčšej autorite, a menší *Jeruzalemský Talmud*.¹⁵ Súvisí to s existenciou dvoch veľkých náboženských centier v Babylone a v Izraeli. *Babylonský Talmud* je obsiahlejší a používa zložitejší spôsob výkladu, z neho asi dve tretiny sa venujú tzv. Agade. Obsahom Agady boli väčšinou príbehy zo života slávnych mužov z histórie národa, legendy, podobenstvá či alegórie. Príbeh a jednoduché podobenstvo z každodenného života pomáhali priblížiť náboženské a mravné pravdy účinnejšie ako učený výklad. A tak zatiaľ čo halacha (הלכה)¹⁶ vysvetľuje, čo má Žid robiť a ako to má robiť, usmerňuje ho vo všetkých životných situáciách, Agada mu hovorí, prečo to má robiť, aká je náboženská motivácia jednotlivých predpisov.

Talmud (תלמוד) v preklade znamená učenie, štúdium. Vo všeobecnosti rozoberá právo, plnenie náboženských povinností, etiku, prináša teologické úvahy a traktáty o astrológii, numerológii a iné.¹⁷ Pokladá sa za veľkolepé monumentálne dielo, ktoré zaznamenávalo diskusie rabínov v priebehu mnohých storočí. Práce na ňom trvali až do 6. storočia n. l., pričom neprestali vznikať komentáre a dodatky, ktoré sa píšú dodnes. Skladá sa z Mišny (המשנה),¹⁸ ktorá sa stala podstatou *Talmudu*, a Gemary (גמרא),¹⁹ ktorá mala za cieľ Mišnu rozšíriť a umožniť pochopenie jej ťažších pasáží.²⁰ Mišna aj Gemara sa spočiatku tradovali iba ústne, lebo vznikali obavy, že mnohé výrocky učencov upadnú do zabudnutia, preto sa rozhodlo, že ústne zachované tradície treba zapísať. A tak vzniklo dielo, ktoré vošlo do dejín ako *Talmud*.

Text *Talmudu* je písaný pôvodne po hebrejsky a aramejsky, ale vyskytujú sa v ňom aj slová gréckeho, latinského a perzského pôvodu.²¹ Čítať *Talmud* nie je jednoduché, je preložiteľný, ale každý preklad do istej miery deformuje pôvodný text. Štýl je veľmi rôznorodý, texty stojace niekedy vedľa seba boli napísané v rozpätí tisíc rokov.

Vo fonde knižnice sa *Babylonský Talmud* nachádza v dvoch exemplároch. Pri jednom z nich vieme určiť, že bol vydaný vo Viedni u Josepha Hraschanzkeho, nemeckého a hebrejského kníhtlačiara a kníhkupca. J. Hraschanzky (1752 – 1806) bol rodák z Fulneku na Morave, ktorý sa kníhtlačiarskemu remeslu vyučil v židovskej kníhtlačiarni Neumannovcov v Mikulove, kde získal cenné skúsenosti. Rodina Neu-

¹⁴ Talmud Babli. V akademickom a právnom prostredí vždy dominoval Babylonský Talmud. FISHBANE, M. A. *Judaismus: zjavení a tradice*, s. 55.

¹⁵ Talmud Jerušalmi.

¹⁶ Poučky, objasnenia, ako treba postupovať pri výklade Tóry v praktickom živote.

¹⁷ DROZDÍKOVÁ, J. *Základy judaizmu*, s. 26.

¹⁸ Opakovanie, štúdium, výučba. VRIES, S. Ph. de. *Židovské obřady a symboly*, s. 295. Pozri tiež BIČ, M. *Palestina od pravěku ke křesťanství*. 3. Praha: HČEFCB, 1950, s. 169.

¹⁹ Dokončenia, doplnenia, zdokonalenia v zmysle úplného osvojenia si učiva, druhá dodatková časť Talmudu.

²⁰ PETUCHOWSKI, J. *Knihla rabínske moudrosti: příběhy mistrů staré židovské tradice*, s. 11.

²¹ FRANEK, odk. 2, s. 32.

mannovcov založila v Brne prvú stálu hebrejskú tlačiareň, neskôr ju premiestnila do Mikulova, ktorý bol metropolou moravských židov a sídlom zemskeho rabína.²² Mikulov bol zároveň jedným z dôležitých židovských centier v strednej Európe, ktorý poskytoval zázemie jednej z najväčších židovských obcí v Habsburskej monarchii. Svoju kariéru Hraschanzky odštartoval v dvornej tlačiarni Johanna Thomasa Trattnera (1719 – 1798) a Jozefa Lorenza von Kurzböcka (1736 – 1792).²³ V oboch prípadoch to bola dobrá škola – Trattner bol nepopierateľne vedúcou osobnosťou kníhtlačiarskeho remesla, úspešný obchodník, ktorý sa vlastným úsilím vypracoval k výsadbému postaveniu. Kurzböck bol naproti tomu označovaný ako druhý, hneď za Trattnerom, ktorý si vytvoril úspešnú firmu v oblasti nelatinských tlačí a tituloval sa v impresách svojich kníh ako c. k. kníhtlačiar a kníhkupec. Najmenej po piatich rokoch sa Hraschanzky v lete 1784 rozhodol pôsobiť vo Viedni ako kníhtlačiar. Dňa 4. októbra 1784 získal oprávnenie na zriadenie kníhtlačiarnie s ročnou daňou 10 guldenov.²⁴ Ako samostatný tlačiar vo Viedni je potvrdený v rokoch 1786 – 1806, brnenskú pobočku svojej firmy uviedol do prevádzky v roku 1795. Po jeho smrti ju odkúpil tlačiar, nakladateľ a kníhkupec v Brne a v Olomouci – Jan Jiří Gatsl (1766 – 1814).²⁵ Zo začiatku sa Hraschanzky špecializoval na vydávanie odbornej právnickej literatúry, príležitostných a dedikačných básní, pričom beletria ako romány či novely v ponuke jeho vydavateľstva úplne absentovala. Po roku 1784 sa pokúsil získať privilégium na židovskú kníhtlač, čo sa mu však oficiálne podarilo až v roku 1790 na základe dvorného dekrétu z 5. novembra 1789, ktorým cisár Jozef II. zaistil „*allen jenen, welche kostbare hebräische Werke verlegen und jüdische Bücher verlegen drucken wollen, den Verschleiss durch Privilegien auf 10 und mehr Jahre sicherzustellen.*“²⁶ Ďalej sa v dekréte uvádzalo „*sobald von einem Buche ein hinlänglicher Vorrath zur Bedeckung des inländischen Bedarfes vorhanden sein werde, soll die Einfuhr vom Auslande sogleich untersagt.*“²⁷

Cisár Jozef II. Habsburský (1741 – 1790), ktorý nastúpil na trón v roku 1780, začal sériu reforiem. Nové reformy, ktoré mali viesť k väčšej kontrole štátu a centralizácii moci, mali však aj veľký dopad na život židov v celej habsburskej monarchii. Dňa 18. októbra 1781 vydal nariadenie komisionálne preskúmať stav, v akom sa nachádzajú existujúce pražské židovské tlačiarne a navrhnúť riešenia a prostriedky na

²² VOIT, odk. 12, s. 625.

²³ BUCHBERGER, R. Geschichte und Bibliographie einer Wiener Buchdruckerei (1785 – 1813), s. 10.

²⁴ BUCHBERGER, odk. 23, s. 11.

²⁵ VOIT, odk. 12, s. 377.

²⁶ ...zaistil všetkým, ktorí vydávajú hodnotné hebrejské diela a chcú tlačiť židovské knihy, že budú mať zaručený predaj prostredníctvom privilégia na 10 a viac rokov. BUCHBERGER, odk. 23, s. 30.

²⁷ ... len čo bude k dispozícii dostatočná zásoba kníh na pokrytie domácich potrieb, je potrebné okamžite zakázať dovoz židovských kníh zo zahraničia. BUCHBERGER, odk. 23, s. 30.

zlepšenie ich stavu.²⁸ Ako uvádza Josef Volf vo svojom príspevku, „nešlo ani tak o záujem o židovskú kníhtlač, ako predovšetkým o to, aby peniaze neodchádzali z krajiny a aby židia v Čechách nevydávali peniaze za knihy tlačené v zahraničí.“²⁹

Čo sa týka Hraschanzkeho, v lete 1791 sa usiloval o *Privilegium privatum*, teda exkluzívne právo na tlač *Talmudu* na 22 rokov, ako aj právo na tlač židovských kalendárov.³⁰ Na základe získaného oprávnenia sa od roku 1791 tituloval ako c. k. privilegovaný nemecko-židovský kníhtlačiar a od roku 1795 ako c. k. privilegovaný nemecko-židovský dvorný kníhtlačiar. Svoju viedenskú tlačiareň v roku 1798 presťahoval na pozemok, kde bola postavená prvá synagóga. Ešte v roku 1806 sa poslednýkrát uchádzal o výhradné právo na tlač *Talmudu* z dôvodu druhého vydania tohto diela. Jeho plány mu však prekazila náhla smrť (29. mája 1806) – zomrel vo veku nedožitých 54 rokov. Ďalšie vydanie *Talmudu* zostalo vyhradené jeho synovi Jurajovi.³¹ Vo všeobecnosti môžeme povedať, že Jozef Hraschanzky sa presadil vo viedenskom kníhtlačiarstve tlačou judaík a zároveň tlačou na objednávku dvora. Bol typickým predstaviteľom svojej doby, ktorý v čase panovania Márie Terézie prišiel do Viedne ako učeň, využil živnostenskú politiku Jozefa II. a cez slobodu tlače podmienenú vysokou konjunktúrou vybudoval vlastnú úspešnú firmu.

Hraschanzkeho vydanie *Babylonského Talmudu* je relatívne zachovalé, v hnedej koženej väzbe so slabou slepotlačou na chrbte knihy. Rozdelené je na tri traktáty – *Sebachim*, *Menachot* a *Bechoroth*, ktoré sú časťou piateho oddielu *Mišny Kodašim*³². Na titulných listoch traktátov sa nachádza tlačiarenský signet J. Hraschanzkeho – prepletené písmená JH. *Talmud* nie je stránkovaný, ale fóliovaný a príslušné strany sú označené číslom fólia. Na stranách sa nachádza vždy názov traktátu, číslo a názov kapitoly, vlastný text *Talmudu* a po stranách sú príslušné komentáre. Okrem komentárov sa na stranách vyskytujú aj rôzne značky, ktoré odkazujú čitateľa na iné miesta *Talmudu*, prípadne iné komentáre.

Vydávanie *Talmudu* v 18. storočí nebolo jednoduché a pre kníhtlačiaru predstavovalo určité riziko jednak pre zásahy zo strany cenzúry a jednak pre viaceré obmedzenia a zákazy. Z tohto dôvodu tlačiarci vydávali *Talmud* postupne po jednotlivých traktátoch a dopĺňali ho príslušnými komentármi.³³ Cenzúrou štát vždy sledoval a kontroloval šírenie informácií a cenzúra židovskej literárnej produkcie vychádzala z podozrení kresťanskej cirkvi o protikresťanskom zameraní židovských spisov.

²⁸ VOLF, J. Příspěvky k dějinám českého knihtisku, písmoliectví, knihkupectví a antikvariátu na počátku 19. století, s. 155.

²⁹ VOLF, odk. 28, s. 155.

³⁰ BUCHBERGER, odk. 23, s. 31.

³¹ BUCHBERGER, odk. 23, s. 55.

³² Sviatosti.

³³ Jeruzalemský Talmud sa zaoberá s 39 zo 63 traktátov *Mišny*, *Babylonsky* rozoberá 37. NEWMAN, J. a G. SIVAN. *Judaizmus od A do Z*, s. 222.

Obr. 1 Titulný list Babylonskeho Talmudu Jozefa Hraschanzkeho, koniec 18. storočia

Talmud je jednou z najprenasledovanejších kníh v dejinách. Už v roku 1239 z podnetu pápeža Gregora IX., prezývaného tiež „pápež inkvizície“, sa pátralo po exemplároch Talmudu, ktoré nechal pápež spáliť. V roku 1242 na rozkaz francúzskeho kráľa Ľudovíta IX. sa uskutočnilo verejné pálenie Talmudu v Paríži.³⁴ V roku 1322

³⁴ JOHNSON, P. Dějiny židovského národa, s. 211.

pápež Ján XXII. nechal spáliť *Talmud* dokonca verejne. V roku 1559 bolo v talianskej Cremona, kde sa nachádzala tlačiareň židovských kníh, spálených 12 000 tisíc kníh v hebrejčine, známe je aj verejné pálenie *Talmudu* v roku 1757 v Haliči.³⁵ Ešte na konci 19. storočia platil pre katolíkov zákaz čítania *Talmudu*, a to pod sankciou smrteľného hriechu.

Vydavatelja židovských modlitebných knižiek

Súčasťou zbierky judaík je viacero exemplárov židovských modlitebných knižiek, ktoré boli základnou literatúrou pre každého veriaceho. Modlitby sa vydávali jednotlivo, väčšinou k zvláštnym príležitostiam. Modlitba v hebrejčine má však význam ešte aj v inom zmysle. Hebrejčina a jej denné používanie pôsobilo a pôsobí ako veľmi silné puto najmä medzi Židmi v diaspóre, podporuje ich solidaritu a súdržnosť.

Modlitebné knižky majú v judaizme tradičnú pozíciu, pričom sa rozlišujú dva základné typy: Machzor a Sidur. Názov Machzor (מחזור) znamená cyklus a súvisí s každoročným opakovaním sa cyklu sviatkov. Väčšinou sa delí na dve časti, jedna časť obsahuje modlitby pre vysoké sviatky a druhá časť pre putovné sviatky. Naproti tomu Sidur (סידור) obsahuje poradie modlitieb určených pre šabat a všedné dni.³⁶ Tradične je písaná hebrejsky, existujú však aj vydania s prekladmi do najrôznejších jazykov, ktoré sa uvádzajú vedľa originálneho textu ako jeho doplnok. Najväčšia časť obsahu Siduru sa skladá zo žalmov, ktoré obsahujú aj historické pasáže, prastaré hymny a liturgické meditácie. V podstate sa rozoznávajú dve odlišné poradia modlitieb. Ide o aškenázsky rítus nemeckých a európskych Židov a o sefardský rítus španielskych a orientálnych židov.³⁷

Najstaršie vydanie modlitebnej knižky, ktoré sa v knižničnom fonde múzea nachádza, je z roku 1841 a vyšlo vo Viedni vo vydavateľstve Franz von Schmidt a J. I. Busch.³⁸ Franz von Schmidt (1811 – 1884) bol kníhtlačiar a vydavateľ, ktorý vlastnil renomované kníhtlačiarstvo špecializované najmä na židovskú tlač. Na základe partnerskej zmluvy z roku 1839 spolupracoval s pražským kníhtlačiarom Jacobom Isidorom Buschom a ich firma patrila medzi najvýznamnejšie židovské tlačiarne. Otec Franza von Schmidta – Anton (1765 – 1855), ktorý bol odchovancom viedenského tlačiar a nakladateľa Jozefa Lorenza von Kurzböcka, viedol vo Viedni dlhé roky orientálnu kníhtlačiareň.³⁹ V roku 1825 bol Anton Schmid povýšený za zásluhy do šľachtického stavu a v roku 1839 odovzdal svoju úspešnú kníhtlačiarstvu firmu synovi

³⁵ BÁEZ, F. Obecné dějiny ničení knih, s. 190.

³⁶ PAVLINCOVÁ, H. a B. HORYNA. Slovník judaismus, křesťanství, islám, s. 67, 94.

³⁷ SPIEGEL, P. Kdo jsou Židé?, s. 47.

³⁸ Machsor. Tom. II. Wien: Druck und Verlag des Franz Edlen von Schmid und J. J. Busch, 1841.

³⁹ VOIT, odk. 12, s. 236.

Franzovi, ktorý ju viedol do roku 1849. V tomto roku ju odkúpil viedenský kníhtlačiar Adalbert della Torre, ktorý začínal ako učeň u jeho otca Antona.⁴⁰

J. Isidor Busch (1822 – 1898) niekoľko rokov redigoval a vydával vo Viedni kalendár a ročenku pre izraelitov *Kalender und Jahrbuch für Israeliten*, kde predstavoval popredných židovských učencov rozdielných názorov.⁴¹ Od apríla 1848 do marca 1849 zároveň vydával revolučný časopis zameraný na kultúru, dejiny a literatúru Židov *Oesterreichisches Centralorgan für Glaubensfreiheit, Kultur und Literatur der Juden* v spolupráci s M. Letterisom v Lipsku.⁴² Letteris neskôr od spolupráce odstúpil, a to vzhľadom na niektoré kritické vydania časopisu, a Busch zostal jediným vydavateľom. V polovici 19. storočia bola tlačiareň Schmid a Busch vo Viedni druhou najvýznamnejšou tlačiarňou v Rakúsko-Uhorsku. Úspešnejšou bola len tlačiareň Mojžiša Izraela Landaua v Prahe, vnuka pražského vrchného rabína Ezechiela Landaua,⁴³ ktorý sa nezmazateľne zapísal do dejín pražskej židovskej obce ako jedna z najvýznamnejších postáv pražského židovského ghetta.

Po neúspechu revolúcie v roku 1848 odišiel J. I. Bush do New Yorku, kde si otvoril obchod na predaj novín a kancelárskych potrieb. Istý čas pôsobil ako prezident ľudovej sporiteľne, ale aj ako agent železničnej spoločnosti St. Louis, neskôr bol zvolený za člena imigračnej rady štátu Missouri. V posledných rokoch života sa začal venovať vinohradníctvu, vydal katalóg hrozna, ktorý vychádzal v početných vydaniach a bol preložený do viacerých jazykov.⁴⁴

K osobe Isidora Buscha sa viaže aj zaujímavá skutočnosť, že jeho pradedom z matkinej strany bol Israel Hönig (1724 – 1808), ktorý sa stal prvým židovským šľachticom podunajskej monarchie. Cisár Jozef II. ho 2. septembra 1789 povýšil za zásluhy do šľachtického stavu s predikátom Hönig z Hönigsbergu (Hönig Edler von Hönigsberg) a udelil mu erb.⁴⁵

Jakob B. Brandeis (1835 – 1912)

Druhý najstarší titul spomínaných modlitebných knížiek, *Selichot für das ganze Jahr*, vyšiel v roku 1882 u Jakoba B. Brandeisa v Prahe.⁴⁶ J. B. Brandeis (1835 – 1912) bol potomok starej a významnej židovskej rodiny, ktorá bola spriaznená s rabínom Jehudou Löw ben Becalelem (1520 – 1609), najvýraznejšou postavou židovského

⁴⁰ WURZBACH, C. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Bd. 30., Schindler-Schmuzer, s. 211.

⁴¹ MUNELLES, O. Bibliografický přehled židovské Prahy, č. 705.

⁴² MUNELLES, odk. 41, č. 723.

⁴³ KUDELA, J. Pražský židovský knihtisk, knihkupectví a antikvariáty 18. – 19. století, s. 412.

⁴⁴ The Jewish encyclopedia. Bush (Busch), Isidor, s. 442 – 443.

⁴⁵ Weimar historisch-genealogisches Taschenbuch des gesamten Adels jehudäischen Ursprunges. Erste Jahrgang 1912, s. 388 – 389.

⁴⁶ Selichot für das ganze Jahr. Prag: Jakob B. Brandeis, 1882.

kultúrneho života na konci 16. storočia a jedným z najoriginálnejších mysliteľov, ktorí kedy v Čechách žili. Brandeisov starý otec Baruch Brandeis pôsobil ako rabín a odhadca na rabínskom dvore pražskej židovskej komunity a jeho svokrom bol známy pražský nakladateľ Wolf Pascheles.⁴⁷

V čase aktívneho pôsobenia Brandeisovho nakladateľstva mala už Praha za sebou zlaté časy židovskej kníhtlače. Dve najväčšie hebrejské tlačiarne 18. storočia – Bakovská a Katzovská museli čeliť postupnému technickému úpadku, narastajúcim finančným problémom a potom nastalo dlhé obdobie, keď nevychádzali žiadne nové hebrejské ani jidiš knihy. Na začiatku 19. storočia v Prahe hebrejsky tlačila napríklad Diesbachovská kníhtlačiareň, Hrabovská, Straschiripikova alebo tlačiareň Franza Johanna Schola a Moseho Jisraela Landaua.⁴⁸ Práve vďaka M. I. Landauovi, úspešnému tlačiarovi a vydavateľovi, zažila hebrejská kníhtlač opäť krátke obdobie rozkvetu, ktoré sa skončilo jeho smrťou v roku 1852.

Brandeisovo nakladateľstvo a kníhkupectvo zásobovalo českú židovskú komunitu hebrejskými modlitebnými knižkami a titulmi so židovskou tematikou prevažne v nemeckom jazyku. Významnou časťou produkcie nakladateľstva boli aj židovské zborníky s prekladmi do nemčiny a češtiny. Okrem kníh z vlastného nakladateľstva Brandeisovo kníhkupectvo ponúkalo aj rôzne rituálne predmety ako tefilínové vrecká, modlitebné šály alebo svietniky. Popri kníhkupeckej a nakladateľskej činnosti Brandeis pôsobil aj ako redaktor a publicista, isté obdobie stál na čele časopisu židovského učiteľského spolku *Die Gegenwart*⁴⁹, ktorý obhajoval záujmy židovstva v Čechách. V roku 1868 v ňom uverejnil spracované štatúty Viedenskej a Pražskej židovskej náboženskej obce.⁵⁰ Prispieval do rôznych pražských i viedenských periodík, publicistickú činnosť zameriaval najmä na aktuálne židovské témy a vystupoval aj proti prejavom antisemitizmu. V roku 1896 založil sériu *Jüdische Universalbibliothek* s cieľom poskytnúť židovskej komunite diela židovských autorov. V roku 1880 redigoval a vydával *Illustrirtes israelitischer Volkskalender*.⁵¹

S Brandeisovým menom je spojené aj vydávanie obľúbenej ľudovej edície židovských povestí, mýtov a legiend *Sippurim Ghettosagen, jüdische Mythen und Legenden*⁵², v ktorej predstavoval významné židovské pamiatky a biografie slávnych Židov všetkých storočí. V roku 1911 prevzal vedenie vydavateľstva jeho syn Richard (1865 – 1944), ktorý bol v decembri 1942 aj s manželkou deportovaný do Terezína.⁵³

⁴⁷ Biografický slovník českých zemí. Sv. 7, s. 128.

⁴⁸ FREIMANN, A. Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828, s. 119.

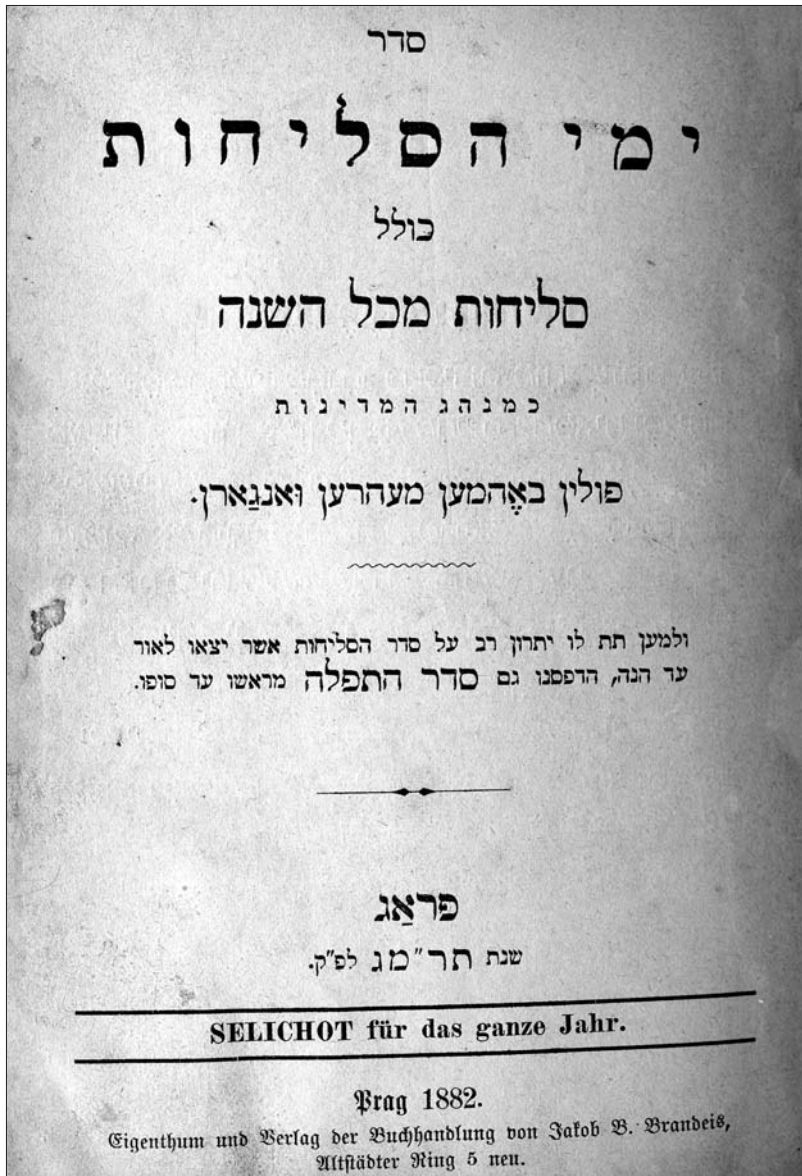
⁴⁹ Herausgegeben von J. B. Brandeis für den Israelitischen Lehrverein in Böhmen. Prag, 1868.

⁵⁰ BRANDEIS, J. Das Wiener und Prager israelitische Cultus-Gemeindestatut.

⁵¹ MUNELLES, odk. 41, č. 1013, 1026, 1071, 1407, 1427, 1428.

⁵² Volksausgabe. Herausgegeben, revidirt und geordnet von J. Brandeis. Prag, 1909. MUNELLES, odk. 41, č. 1571.

⁵³ Odk. 47, s. 128.

Obr. 2 Modlitebná knižka *Selichot*, nakladateľ Jakub Brandeis, 1882

Adalbert della Torre (1796 – 1871)

Ďalším titulom v súbore judaík je *Die fünf Bücher Moses: mit einer treuen deutschen Übersetzung* z roku 1861, ktorý vyšiel u viedenského kníhtlačiara Adalberta della Torre.⁵⁴ Jeho otcom bol známy viedenský kníhtlačiari Jozef della Torre, ktorý sy-

⁵⁴ *Die fünf Bücher Moses: mit einer treuen deutschen Übersetzung*. Wien: Druck und Verlag von Adalbert della Torre, 1861.

novi zabezpečil vynikajúce jazykové vzdelanie s dôrazom na orientálne jazyky, predovšetkým hebrejčinu a arabčinu. Začínal ako učeň v orientálnej kníhtlačiarňi Antona Edlena von Schmida vo Viedni, kde dlhé roky pracoval ako sadzač na arabských, perzských, gréckych a sýrskych dielach. Neskôr z dielne odišiel na trojročnú študijnú cestu do Turecka, Egypta, Grécka a Talianska. Po návrate v roku 1840 získal právo tlače po otcovi a založil si vlastnú firmu.⁵⁵

Vo svojej kníhtlačiarnej dielni sa Adalbert della Torre orientoval na vydávanie hebrejskej literatúry, ktorá sa stala hlavnou činnosťou jeho podnikania. Keď v roku 1849 bola v dôsledku revolučných udalostí zrušená kníhtlačiarňa viedenského tlačiar a vydavateľa Franza von Schmida (1811 – 1884), celé zariadenie firmy prevzal Adalbert della Torre, čo potvrdzuje aj informácia na titulnom liste modlitebnej knižky vydanéj vo Viedni v roku 1854.⁵⁶ Ako tlačiar a nakladateľ je uvedený Adalbert della Torre s dopĺňujúcim textom *vormals v. Schmidtsche Buchdruckerei*.

Pentateuch alebo Tóra (הרות),⁵⁷ ako sa nazýva *Päť kníh Mojžišových*, vydaných kníhtlačiarom Adalbertom della Torre, tvoria knihy Genezis, Exodus, Levitikus, Numeri a Deuteronomium⁵⁸. V hebrejčine majú jednotlivé knihy názvy Be-rešit (תשארב), Šemot (תומש), Va-jikra (ארקיו), Ba-midbar (רבדמב), Dvarim (מירבד).⁵⁹

Celou *Tórou* sa tiahne niť prikázania tolerance, ohľaduplnosti a miernosti, sú v nej zákony v prospech chudobných, vdov a sirôt, otrokov, zákony na ochranu zvierat.⁶⁰ *Tóra* je poučenie, ako sa má človek správať k Bohu a k blížnemu, svedectvo medzi Bohom a Izraelom.⁶¹ Mimoriadne postavenie *Tóry* jej určuje najčestnejšie miesto v synagogálnej liturgii.

Súčasťou uvedeného diela sú aj dejiny prekladov *Tóry* od najstarších čias po preklad nemeckého židovského spisovateľa, priekopníka osvietenstva Mosesa Mendelsohna (1729 – 1786) z roku 1779.⁶²

Cenzúra hebrejských kníh

Židovskú kníhtlač z veľkej časti jej existencie sprevádzala cenzúra štátnych a cirkevných úradov, ktorá bola dôsledkom nerovnoprávneho postavenia Židov v spoločnosti. V prípade židovskej kníhtlače existovala špecifická situácia, pretože ži-

⁵⁵ WURZBACH, C. Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Bd. 46., Toffoli-Traubenburg, s. 157 – 158.

⁵⁶ Slicht-Gebete für die Busstage mit einer deutschen Uebersetzung, titulný list.

⁵⁷ Hebr. návod, poučenie.

⁵⁸ Pôvod, Odchod, Kniha levitov, Čísla, Obnovený zákon. FRANEK, odk. 2, s. 9.

⁵⁹ Na počiatku, Mená, Volal, Na púšti, Slová. FRANEK, odk. 2, s. 9.

⁶⁰ FRANEK, odk. 2, s. 12.

⁶¹ DROZDÍKOVÁ, odk. 17, s. 56.

⁶² Zur Geschichte der Uebersetzungen der Thora seit den ältesten Zeiten.

Obr. 3 Pentateuch alebo Päť kníh Mojžišových, vydavateľ Adalbert della Torre, 1861

dovské knihy kontrolovali nielen židovské, ale predovšetkým kresťanské inštitúcie, ktoré v rámci cenzúry zasahovali do židovskej vierouky, práva a vzdelania. Cenzúra sa uskutočňovala nielen v tlačiarenských dielňach, ale aj v kníhkupectvách, na colniciach, v synagógach alebo v školách.⁶³ Ďalšie špecifikum sa týkalo znalosti hebrejčiny a aramejčiny, ktoré mimo židovského prostredia neboli rozšírené, preto úrady museli pristúpiť k vytvoreniu funkcie hebrejského cenzora.

V prvej polovici 19. storočia funkciu hebrejského cenzora v Čechách vykonával vynikajúci znalec biblického i rabínskeho jazyka a židovských reálií, profesor hebrejčiny na pražskej univerzite Leopold Tirsch (1733 – 1788).⁶⁴ Za nástupcu si vybral svojho žiaka hebrejčiny, ktorý takisto výborne ovládal hebrejčinu, aramejčinu a židovskú literatúru, klementínskeho knihovníka Karola Fischera (1789 – 1844). Jeho rukami prechádzala celá hebrejská knižná produkcia Čiech; napriek tomu, že nemal židovský pôvod, preslávil sa ako znalec židovskej problematiky a ako človek s otvoreným postojom voči Židom. Funkciu cenzora „in hebraicis“ vykonával až do smrti, potom už tento úrad nemal dlhé trvanie. Po roku 1848 sa cenzúra židovských kníh stala súčasťou štátneho cenzúrneho systému a funkcia samostatného zvláštneho cenzora židovských kníh bola zrušená a táto činnosť začlenená do príslušných cenzúrnych inštitúcií.

Záver

Najviac titulov judaík v knižnici Trenčianskeho múzea pochádza z 19. storočia, deväť je z 18. storočia a niekoľko málo titulov zo začiatku 20. storočia. Väčšinu starších diel vytlačili židovskí kníhtlačiari, čo potvrdzuje skutočnosť, že kníhtlačiarstvo patrilo medzi rozšírené židovské remeslá. Kníhtlač mala dominantnú úlohu pri šírení židovskej kultúry a zároveň pri vytváraní židovskej vzdelanosti. Súčasne bola aj jednou zo základných podmienok úspešného priebehu a dovŕšenia židovskej emancipácie. Židovskí učenci sa zapájali do produkcie kníh ako autori a editori, ale aj ako náboženské authority, ktoré prostredníctvom aprobácií zaisťovali vydania, alebo poskytovali vydavateľom dôležité rukopisy vhodné na tlač. Staré židovské texty, ktoré stelesňujú nielen prikázania židovskej viery, ale zahŕňajú aj tisícročia židovského štúdia a myslenia, prispievajú k poznaniu nášho historického a kultúrneho dedičstva minulosti.

⁶³ PUTÍK, A. Pražská cenzura hebrejských knih v letech 1512 – 1670, s. 187.

⁶⁴ CERMANOVÁ, I. Úpadek a vzestup hebrejského knihtisku v Čechách 1780 – 1850, s. 216.

P r a m e n e

Die fünf Bücher Moses mit einer treuen deutschen Übersetzung. Wien: Duck und Verlag von Adalbert della Torre, 1861.

Machsor. Tom. II. Wien: Druck und Verlag des Franz Edlen von Schmid und J. I. Busch, 1841.

Selichot für das ganze Jahr. Prag: Verlag der Buchhandlung von Jakob B. Brandeis, 1882.

Slichoth – Gebete für die Nutztage mit einer deutschen Uebersetzung. Wien: Druck und Verlag von Adalbert della Torre, 1854.

Talmud. Wien: gedruckt bei Joseph Hraschanszky K. k. Deutsch = und hebräischen Hofbuchdrucker und Buchhändler [koniec 18. stor.].

Z o z n a m b i b l i o g r a f i c k ý c h o d k a z o v

BÁEZ, F. *Obecné dějiny ničení knih.* Brno: Host, 2012. ISBN 978-80-7294-697-6.

BARNAVI, E. *Atlas univerzálních dějin židovského národa od časů biblických praotců do současnosti.* Praha: Victoria publishing, 1995. ISBN 80-7187-013-7.

BERGEROVÁ, N. *Na křižovatce kultur. Historie československých Židů.* Praha: Mladá fronta, 1992. ISBN 80-204-0305-1.

BUCHBERGER, R. *Geschichte und Bibliographie einer Wiener Buchdruckerei (1785 – 1813).* Wien, 2008.

Bush (Busch), Isidor. In: *The Jewish encyclopedia* (Isidor Singer, Cyrus Adler) [online]. New York: Funk And, 1901 – 1906, s. 442 – 443 [cit. 2021-04-19]. Dostupné na: <https://jewishencyclopedia.com/articles/3850-bush-busch-isidor>

CERMANOVÁ, I. Úpadek a vzestup hebrejského kníhtisku v Čechách 1780 – 1850. In: SIXTOVÁ, O. *Hebrejský kníhtisk v Čechách a na Moravě.* Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2197-7.

DROZDÍKOVÁ, J. *Základy judaizmu.* Bratislava: SNM-Múzeum židovskej kultúry, 2012. ISBN 80-85753-15-4.

- FISHBANE, M. A. *Judaismus zjevení a tradice*. Prostor, 1996. ISBN 80-85190-47-8.
- FREIMANN, A. Die hebräischen Druckereien in Prag von 1733 – 1828. In: *Soncino-Blätter Beiträge zur Kunde des jüdischen Buches*. 1930, zv. 3, č. 2 – 4, s. 119.
- FRANEK, J. *Judaismus*. Bratislava: Vydavateľstvo Marenčin PT, 2009. ISBN 978-80-8114-010-5.
- JOHNSON, P. *Dějiny židovského národa*. Praha: Rozmluvy, 1995. ISBN 80-85336-31-6.
- KUDELA, J. Pražský židovský knihtisk, knihkupectví a antikvariáty 18. a 19. století. In: *Documenta Pragensia X/2*. Praha: Archiv hl. města Prahy, 1990, s. 407 – 436.
- LANGE, N. de. *Svět Židů*. Praha: Knižní klub, k. s., 1996. ISBN 80-7176-325-X.
- MUNELES, O. *Bibliografický přehled židovské Prahy*. Praha: Státní židovské museum, 1952.
- NEWMAN, J. *Judaismus od A po Z*. Praha: Sefer, 2004. ISBN 80-900895-3-4.
- PAVLINCOVÁ, H. a B. HORYNA. *Slovník judaismus, křesťanství, islám*. Olomouc, 2003. ISBN 80-7-182-165-9, s. 67, 94.
- PETUCHOWSKI, J. *Kniha rabínske moudrosti: příběhy mistrů staré židovské tradice*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-691-8.
- PUTÍK, A. Pražská cenzura hebrejských knih v letech 1512 – 1670. In: SIXTOVÁ, O. *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2197-7.
- SHMERUK, Ch. *Dějiny literatury jidiš*. Olomouc: Votobia, 1996. ISBN 80-7198-142-7.
- SIXTOVÁ, O. *Hebrejský knihtisk v Čechách a na Moravě*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2197-7.
- VOIT, P. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné odbory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-7277-312-7.
- VOLF, J. Příspěvky k dějinám českého knihtisku, písmolijectví, knihkupectví a antikvariátu na počátku 19. století. In: *Časopis Národního muzea*. 1925, roč. 99, s. 154 – 160.

VOŠAHLÍKOVÁ, P. *Biografický slovník českých zemí*. Sv. 7., Bra-Bru. Praha: Libri, 2007. ISBN 80-7277-248-1.

VRIES, S. Ph. de. *Židovské obřady a symboly*. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-963-8.

Weimar historisch-genealogisches Taschenbuch des gesamten Adels jehudäischen Ursprunges. Erste Jahrgang 1912. Weimar: Redaktions-Komitee, 1912, s. 388 – 389.

WURZBACH, C. von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Bd. 30., Schindler – Shmuzer. Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1875.

WURZBACH, C. von. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Bd. 46, Toffoli-Traubenburg. Wien: Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1882.

Hebrew Book Printers in the Jewish Writings Fund of the Library of the Trenčín Museum in Trenčín

Alica Krištofová

The library fund of the Trenčín Museum contains an interesting collection of Jewish writings, originating from members of the Jewish community in Trenčín. Most of the older titles of the 18th and 19th centuries were printed by Jewish book printers, confirming the fact that book printing was one of the widespread Jewish crafts. Some of them had become prominent figures in the art of book printing, such as Jozef Hraschanky, born in Fulmek in Moravia, who was titled as an imperial-royal privileged German-Jewish court book printer; Jakob B. Brandeis, a successful Prague publisher and bookseller; or the Viennese book printer Adalbert della Torre.

Key words: Hebrew book printing, Hebrew book printers, Jewish writings, Jewish prayer books, censorship

The Introduction to *Stellarium*, by Johannes Tolhopff: text and translation*

Péter Ekler – Endre Zsoldos

Keywords: Johannes Tolhopff, manuscripts, medieval astronomy, King Matthias I., Hungary

Introduction of the work and the astronomical device

Years after the departure of Johannes Regiomontanus (1436 – 1476) from the Kingdom of Hungary, King Matthias had another German astronomer – and another one born in Franconia – in his court. He was Johannes Tolhopff, who, according to Johannes Trithemius, was a German born in Eastern Francia, called Franconia.¹ He is known under various versions of his name: Tolhopff, Tolophus, Dolhopff etc.

His date of birth is not known, it is supposed that he was born sometime between 1440 and 1450 in Kemnath, in the Upper Palatinate.² He matriculated at the University of Leipzig in 1465, where he received his baccalaureate in 1468 and master's degree in 1470 – 1471. He then taught in the University of Ingolstadt.³ In 1480 – 1481 he spent some time in Buda, in the court of Matthias. Here Tolhopff presented a codex (and possibly an instrument, see later) to Matthias, King of Hungary, Bohemia etc. The codex is kept in the Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel today.⁴

Tolhopff visited Rome a few times. In 1475 – 76 he presented a similar manuscript to Pope Sixtus IV, with the title *De motibus caelestium mobilium*. It differs from the later work, but there is an important similarity: the 4th chapter of the second book is named „de stellarii instrumenti nobilis declaratione”.⁵ He returned to Rome

---

* Livia Kovács, Áron Orbán and Dávid Molnár contributed considerably through personal communications. We are thankful for their assistance.

¹ TRITHEMIUS, J. Liber de Scriptoribus Ecclesiasticis, f. 139^r: „Johannes Tolophus natione teutonicus: ex Francia orientali: quae Franconia dicitur oriundus...”

² ARNOLD, K. Vates Herculeus. Beiträge zur Biographie des Humanisten Janus Tolophus, p. 134.

³ ZINNER, E. Die fränkische Sternkunde im 11. bis 16. Jahrhundert, p. 104 – 105.

⁴ ZSUPÁN, E. Beschreibung der Corvinen der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, p. 60 – 68.

⁵ Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 3103, ff. 26^v-27^v. It can be inspected in the webpage of the Bibliotheca: https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.3103.

around 1485, we know that this time he borrowed a book of Joachim of Fiore on Jeremiah and Ezekiel.⁶ In 1492 he became canon of Regensburg, and he died there on April 28 1503.⁷

The manuscript presented to King Matthias starts with a preface, which has partially been reprinted previously. First, György Károly Rumy published short excerpts in his description of the manuscripts of the Bibliotheca Corviniana.⁸ Almost a century later Jenő Ábel quoted mostly the same parts of the preface with few additions.⁹ They both left out the more astronomical parts of Tolhopff's text, so we deemed it useful to present it in its entirety. Tolhopff's Latin is difficult, as it has previously been already remarked upon.¹⁰

The preface is preceded by the dedication to the most serene and invincible Lord, the most Christian Highness, Matthias, King of Hungary, Bohemia etc. In the following Tolhopff presented the „Stellarium”, which had been compiled with great expertise through nightly vigils. He claimed that it allowed the user to clearly see the number and various positions of the celestial bodies.

More bold claims followed: with it one would be able to determine the true places (*vera loca*) of all the moving and fixed stars, their places in the Zodiacal signs of the Primum Mobile and the Zodiacal constellations of the eighth sphere (i.e. the firmamentum) for all times starting from the Creation. One could also know whether the planets were moving directly or retrogradely, or standing in a stationary point, whether they are in conjunction or in opposition or in some other aspect, whether they would be eclipsed etc. One use of knowing the movements of the celestial bodies is that they allow the keeping of time.

Tolhopff's claim, that his „Stellarium” allows its user to determine planetary and stellar positions for any given time poses some problems. We have only the manuscript, which contains several tables. The first three are auxiliary tables for the conversion from hours to signum and gradum (*Tabula decime spere*), for trepidation (*Tabula accessus et recessus*) and for precession (*Tabula augium et stellarum fixarum*).¹¹

⁶ MANFREDI, A. „Ob acceptos commodo libros e bibliotheca pontificis”, p. 55.

⁷ ARNOLD, ref. 2, p. 133.

⁸ RUMY, C. G. Auszüge aus den Handschriften der Corvinischen Ofner Bibliothek, p. 215 – 216.

⁹ ÁBEL, E. Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia, p. 452 – 454.

¹⁰ RUMY, ref. 8, p. 215: „Die ganze Dedikation ist im verdorbenen, lateinischen Höflichkeitsstyl geschrieben; der Styl ist schleppend, und sticht in Ansehung der guten Latinität von den vorher angeführten Briefen sehr ab.” See also ORBÁN, Á. Johannes Tolhopff mitológiai-asztrológiai önreprezentációja, p. 75: „Másfelől problematikus írói nyelve érthetővé teszi a kutatók ódzkodását tőle; különösen a levelei nehezen olvashatóak.”

¹¹ CHABÁS, J. and B. R. GOLDSTEIN. A Survey of European Astronomical Tables in the Late Middle Ages, p. 43 – 52.

The others give the mean motions (*medius motus*) of the planets.¹² The problem arises from the fact, that only the *mean* motions are given. One needs a correction, the *equatio*, to derive the true places of the celestial bodies.¹³ Since tables of the *equatio* are missing from the *Stellarium*, it is impossible to calculate the promised positions from the manuscript only.

We can resolve this problem by assuming that the word „stellarium” meant not only the codex, but an instrument, too. First, the preface tells us about an instrument, which could mean a device with the proper scaling to make it suitable for finding the true places of the planets and stars. Second, in the Vatican manuscript we read about the description of a „stellarium instrumentum” (see above). We assume therefore that there was such an instrument – made or planned to make, we have no way of knowing –, so the lack of *equatio* from the manuscript does not make it totally useless.

Another interesting point is the radix¹⁴ of the tables. The Vatican manuscript has Rome for meridian and 1475 for epoch, while the Corvinian codex has Buda and 1463 (it is 1463 completed years, so the epoch would be 1464.0 in our usage), respectively. The Vatican values are easily understandable, since Tolhopff was in Rome at that time. One wonders, however, that why did Tolhopff in 1480 choose 1463 (or 1464.0)? Especially when one considers that there is a numerical example in the text, where the date is May 11 1480.¹⁵ Tolhopff himself explained this discrepancy by claiming to choose 1463 complete years because of the great conjunction of Saturn and Jupiter that took place in that year.¹⁶ Indeed, in April 1464 there was a conjunction of the two planets in Pisces.¹⁷ Moreover, in 1465 there was a conjunction of Saturn and Mars, also in Pisces.¹⁸ There were various calamities connected to these events in the

¹² CHABÁS and GOLDSTEIN, ref. 11, p. 53 – 59. A more detailed description of Tolhopff's tables is given in ZSOLDOS, E. *The Stellarium of Johannes Tolhopff*, p. 216 – 218.

¹³ CHABÁS and GOLDSTEIN, ref. 11, p. 63 – 81.

¹⁴ CHABÁS and GOLDSTEIN, ref. 11, p. 59 – 61.

¹⁵ *Stellarium* (Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf 84.1 Aug. 2°), f. 15^v: „Verbi gratia Anno 1479 completo die xi mensis Maij hora 0 m 0 in meridie...”

¹⁶ *Stellarium*, ref. 15, f 7^v: „Hoc etiam tempore magna illa coniunctio Saturni et Jouis in effusione urne Aquarij octaue spere et quinto gradu Piscium primi mobilis extiterat mensis sequentis Aprilis octava eiusdem die magne ac diurne renouateque significationis.”

¹⁷ See TUCKERMAN, B. *Planetary, Lunar, and Solar Positions A.D. 2 to A.D. 1649*, p. 750.

¹⁸ TUCKERMAN, ref. 17, p. 750.

astrological literature.¹⁹ Quite possibly contemporaries of Matthias also connected the conjunctions and the excommunication of Jiří z Poděbrad (George of Podiebrad), so it may explain Tolhopff's choice. Further interesting points of this text will be discussed in a future paper.

The original Latin text

We publish the text based on the manuscript kept in Wolfenbüttel (Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf 84.1 Aug. 2°, fol. 1^r-2^r).²⁰

The main points of Tolhopff's dedication are the following:

- Section 1-2: Presents the *Stellarium* to King Matthias
- Sections 3-6: The use of the „*Stellarium instrumentum*”.
Positions of the planets and stars, their aspects etc.
- Section 7: On the Platonic, or great year
- Section 8: Italy and astronomical poetry
- Section 9: The *Stellarium* was made with a lot of hard work
- Section 10: Praises King Matthias' patronage of sciences and the prosperity of Hungary
- Section 11: The end of the dedication

The text:

[1] Ad Serenissimum ac Inuictissimum Dominum, principem Christianissimum, Dominum Mathiam Hungarie Bohemieque etc. Regem etc. Johannis Tolhopff In *Stellarium* praefatio

[2] Rem nouam, Serenissime princeps ac Regum maxime, denuo euo Maiestatis uestre iuxta demonstrationes antiquorum et modernorum obseruationes compertam, *Stellarium* dico instrumentum, nobilissimum, perutile et iocundissimum,

¹⁹ See e.g. LEOVITIUS, C. De coniunctionibus magnis, Eii^o: „Secunda Coniunctio magna superiorum planetarum sub, Friderico Tertio Imperatore, contigit anno Domini 1464. mense Aprili, quo Saturnus et Iuppiter grad: 6. Piscium occuparunt. Atque sequente anno Domini 1465. Mars coiuit cum Saturno in grad: 15. Piscium. Mox post hanc Coniunctionem magnam, bellum inter Duces Brunswicensis et Saxonicas ciuitates exarsit. Seditiones ac bella ciuilia Angliam turbarunt: nec non et Florentiam urbem Italiae. Papa Georgium Podiebradium Regem Bohemiae hereseos condemnauit, ac regno exuere conatus est, substituto in eius locum Matthia Hunniade: qui antea a Friderico Imperatore confirmatus fuit.”

²⁰ Online copy: <https://diglib.hab.de/?db=mss&list=ms&id=84-1-aug-2f>

elucubrationibus tandem solertissime ordinatum eidem clementie uestre dedicatum cum humillima subiectioe offero donoque, per quod celestium mobilium numerus tandem nostra ingeniatioe inuentus, quam celestis corporis sit dispositio uaria, clarissime conspicitur.

[3] Quo etiam a mundi origine usque in finem seculi per totum orbem terrarum uera loca omnium stellarum tam erraticarum, quam fixarum, quibus in primi mobilis signorum partibus et octaue spere imaginibus comperiantur, passionesque earum, an directi an retrogradi, Stationarij an in augibus uel oppositis augium locis aut longitudinibus medijs,²¹ An ascendentes descendentesque in suis ecentricis et epiciclis, An orientales occidentalesque, An coniuncti aut oppositi uel quouis alio aspectu confederati fuerint, an eclipsim paciantur. [4] Vel ne luminaria praxi quam leuissima atque iocundissima speculatione et ad sensum celestis corporis occulatissime Astronomica contemplatio habebitur? [5] Multitudo etiam celestium mobilium et ipsorum motuum tam stellarum erraticarum, quam octaue, nonae et decime sperarum ipsorumque motuum mensurationes temporales perspiciuntur clarissime. Reuolutiones insuper suas quanto tempore adimpleant, Distantie etiam ac magnitudines tam inter se, quam ad terre centrum et eiusdem terre molem relate quante sint. Iuxta ptholomei Alphonsique Regis et aliorum huius excellentis scientie peritissimorum demonstrationes [fol. 1^v] sensibiliter reperiuntur. [6] Clarent insuper perpulcre iuxta diuinorum poetarum Astrologice uaticinantium figurationes xlvij octaue spere imagines stellis consignate secundum ptholomei traditionem, Que illarum septentrionales Meridionalesue et que Zodiacum amplectuntur, aperte conspicitur, Signorumque decime spere diuisiones uniformes in signa et gradus etc. constabunt.

[7] Patebit insuper magni illius Anni Platonis,²² quem 36000 annorum circuitu contineri uolebant mundi eternitatem supponentes, dilucida falsitas, maximam confert utilitatem in perquirendo regnorum et regionum permutationes, atque imperiorum translationes, antiquas historias reuoluentes, Ex quibus celestibus causis facte fuerint, si inde dependebant leuissimo calculo. Coniunctiones magnas, quibus in signis primi mobilis et octaue spere imaginibus facte fuerint, aut erint aliquando res maxime comoditatis et utilitatis ad intelligendas fabulas diuinas poetarum heroicorum, quanta pondera altissime philosophie sub uerborum cortice recondita sint, constabit, Hinc celestis militie contio, omnium heroum egregia facta perspicere possunt. [8] Clarebit tandem hactenus totam Italiam poesi plus ceteris regionibus deditam ac regiones ceteras superuacue eidem insistere, nec conspiciere posse caligine mentis obcecati, quid diuini illi poete maximi et doctissimi philosophi sub fabularum

²¹ GRANT, E. *Planets, Stars, and Orbs*, p. 282: „The deferent orb is divided into four equidistant points: the aux, which is most distant from the center of the world; the opposite of the aux, which is the point on the deferent nearest to the center of the world; and the two opposite points, located between the aux and opposite of the aux, are called the mean distances (longitudines mediae).”

²² Cf. PLATO. *Timaeus* 39d. It should not be confused with the Ptolemaic period of precession, also 36000 years.

tegmine absconderint. Nudam gramaticalem uerborum significationem et ornatum degustantes ad philosophie ac astrologie medullam non ualentes pertingere astro-
rum ignorantia. Hinc renouationes mundanorum operum, hoc nouo instrumento,
nouo Regi ac uictoriosissimo vate nouo dedicatum comperientur.

[9] Quo ut fundamento iactato, que hac nostra mundi renouatione fatali or-
dine causantur, quoad ingenioli mei facultas suppetit, dilucidabuntur, quibus per de-
cennium maximis laboribus dies noctesque plurimas insomnes pertranseundo insu-
dabam posthabitis honoribus diuitijsque spretis et emolimentis uarijs postergatis,
Papale palatium, Imperialem et principum curias, ad que uocatus relinquens, mine-
rales musas mihi desponsatas, beneficiorum prouentus litibus expositas negligens
[fol. 2^r] Stipendiorum comoda paruipendens, ut Regi meo rem gratam et perutilem
in perhennem laudem ac gloriam indelibilem et famam perpetuam facerem, Cui to-
tum meme iam diu (quo fatali numine, ignoro) uendicaui, nec liuore inuidorum et
obtrequantium nec fauore persuadentium distrahebar, quin impensis non mediocri-
bus etiam fortissimo conatu insisterem, Mihi persuadens dignam rem singularem-
que, Regi utilem honorabilemque cum effecerim. [10] Quis ne consideret in tanti re-
gis alta sapientia, lata prudentia, profunda magnificentia, Prefata omnia cum usura
habiturus, Splendent hic palatia gloriosissima toto orbe terrarum haut similia, hono-
ribus, muneribus et diuicijs, quem ne unquam his dignum tanti Regis Maiestas cle-
mentissima si meritis est, non prefecerit atque irremuneratum abscedere dimiserit,
Musas ferreas aut etiam argenteas reliquisse quanti est, si nedum et illas, uerum
etiam aureas et cum Bacho dulcissimo in uineis salientes conspicimus. Nedum etiam
terre uerum et flumina prebent massam preciosam mineralem. Vbi alijs in regionibus
uario labore sal excoquitur, hoc aureo in Regno, quod Iupiter ipse per inpluuium au-
reum gubernat, Montes tote salescunt, Irretitus celesti radio, que inessent, conspice-
rem, his longe maiora, quam putabam, comperio, Non fefellit ergo opinio.

[11] Dignetur itaque, Rex gloriosissime, hoc opus nouum Maiestas uestra
Serenissima cum humillima subiectione oblatum gratiose suscipere. Quod si me per-
gratum opus fecisse persenserit, fauente diuina clementia temporis successu non
inutilia diuersa opera, nec uulgaria, sed rege digna offeram per ordinem. Et in hoc
Maiestati uestre clementissime habere me uelim commendatum.

Translation

[1] To the most serene and invincible Lord, the most Christian Highness,
Matthias, King of Hungary, Bohemia etc. preface by John Tolhopff to *Stellarium*.

[2] Most serene Prince, greatest of Kings, I offer to the era of Your Majesty
a new thing based on the demonstrations by scholars of the Antiquity and the mo-
dern observations, I call it *Stellarium*, a most noble, useful and pleasant instrument,
compiled with the greatest expertise during night vigils. I also dedicate, offer and
present to Your Majesty with my humblest submission this instrument, by which the
number of moving celestial objects – finally found by our prowess – together with
the various positions of the same celestial bodies can be seen most clearly.

[3] With the help of this [instrument] one can find the true place of every star, both wandering and fixed, from the beginning to the end of the world, and it will be clear that in which sign of the Primum Mobile and in which figure [constellation] of the eighth sphere they can be found. Also, their phenomena will be known: whether they are direct or retrograde, if they are stationary, whether they are in the *aux* or the opposite of *aux* or in the mean longitude, whether they are ascending or descending in their excentric or epicycle, whether they are rising or setting, whether they are in conjunction or in opposition or in some other aspect, and, whether they are eclipsed. [4] Will not astronomical contemplation be useful for the practical investigation of stars as the easiest and most pleasant inspection for observing the celestial bodies in a most obvious way? [5] Furthermore, the multitude of the movements of the celestial mobiles, as well as the movements of the planets and the movements of the eighth, ninth and tenth spheres, will be perceived, and it will be clearly possible to measure the time [periods] of these movements, moreover, it will be evidently known how long it will take to finish a revolution, and how big the distances and magnitudes are compared to each other and to the centre of, and to the mass of the Earth, respectively, based on the demonstrations of Ptolemy, King Alfonso and others who worked in this most excellent science. [6] It is easily understandable that the divine poets who prophesied astrologically assigned stars to the 48 constellations according to the Ptolemaic tradition, it is also clear which of these [constellations] are northern, southern or Zodiac-embracing, while the tenth sphere is divided into equal signs, degrees etc.

[7] The falsity of the great Platonic year will be exposed beyond doubt, instead of the eternity of the world the revolution of 36000 years was intended to suppose, which [idea] is useful if we are searching for changes in kingdoms and regions, and the transfer of sovereignty perusing old histories: with simple calculations [we will know] what their celestial cause is – if they indeed depend on these. Similarly, knowing in which sign of the Primum Mobile and which constellation of the eighth sphere the great conjunctions take place will be greatly helpful and useful in understanding the divine stories of the epic poets, it will be clear what grave thoughts of the deepest philosophy are hidden in their words. The gathering of the heavenly hosts, the deeds of all heroes will be comprehensible by these. [8] It will be finally clear that poetry permeated Italy more than any other region, and these regions laboured for this same poetry in vain, and that because of the dullness of their blind minds they were unable to see what was hidden in the tales of the greatest divine poets and most educated philosophers; tasting the empty grammatical meaning and the decoration of words they were unable to comprehend the quintessence of astrology because they were unversed in the science of stars. Therefore, the renovation of the world's works with this new instrument, dedicated to the new and most invincible king by this new vates, will be understandable.

[9] With this foundation done, which caused the predestined renovation of our world,²³ they will come to light as much as my insignificant skill makes it possible; how I have sweated working hard many days and nights for ten years staying vigil without sleep, ignoring honourable titles, despising riches, neglecting various profits, leaving the papal palace, the courts of emperors and princes I have been invited to, leaving the betrothed mineral Muses, oblivious to their support because of the promised squabbles, thinking light of subsidy, doing all these in order to provide a pleasing and very useful thing which will bring eternal fame and immortal glory for my king, for whom I offered myself leading by what fate I know not, and I was not distracted from persevering with the bravest endeavour in spite of the considerable expenses, nor by the jealousy of the envious and the detractors, or the favour of the persuaders, encouraging myself that I have made a worthy, unique and creditable thing, useful for the king. [10] Who would not consider – thanks to the profound wisdom, foresight, prominent excellence of such a great king – that he would enjoy the thing mentioned above with great profit? Here glitter the most glorious palaces, with no comparable ones in the whole world, is there any man at all, worthy of honours, gifts and riches, who, if they deserve, would not be rewarded, or sent away without remuneration by the honourable dignity of the great king? It is of great worth that I left the iron Muses, even the silver Muses, since here we glimpsed not only those but gold Muses, too, who dance with the sweetest of Bacchus in the vineyard. Here precious minerals are given not only by the earth, but by the rivers, too. Whereas in other regions salt is produced by various processes, here in this country rich in gold, managed by Jupiter through a golden impluvium, mountains change entirely into salt. I was enmeshed in celestial radiance when I glanced inside to see what there was, but I saw greater things than I had thought of before. Therefore, I was not deceived in my opinion.

[11] Please kindly accept this new work offer, most glorious king, with the greatest humbleness. If I feel that I made an especially pleasant work, then with God's grace I will later offer various works one after the other, which are not useless or ordinary, but worthy of a king. I would, therefore, like your Majesty to kindly accept my recommendation.

---

²³ The meaning of the original („que hac nostra mundi renouatione fatali ordine causantur“) is rather obscure.

Concluding remarks

Tolhopff considered his work as something, which is new and important. He stressed its novelty, the words 'nouus' or 'renouatio' are found at several places.²⁴

The dedication is connected to Tolhopff's self representation. As Áron Orbán pointed out recently, poetry and its theory, the humanist vates-ideology played an important role in Tolhopff's work.²⁵ Though known mostly as an astronomer-astrologer, he, being aware of his own exceptional skills, portrayed himself as a vates of many talents (as astrologer-prophet and as a learned poet). He used the symbolic language of mythology and astrology together.

We plan to publish the dedication found the Vatican manuscript in a future paper. The two introductions will be compared and the texts will be discussed in more detail.

Bibliography

- ÁBEL, E. *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. HEGEDŰS I., ed. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1903.
- ARNOLD, K. Vates Herculeus. Beiträge zur Biographie des Humanisten Janus Tolophus. In: FÜSSEL, S. und KNAPE, J., eds. *Poesis et Pictura: Studien zum Verhältnis von Text und Bild in Handschriften und alten Drucken. Festschrift für Dieter Wuttke zum 60. Geburtstag*. Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner, 1989, p. 131 – 155. ISBN 3873204991.
- CHABÁS, J. and B. R. GOLDSTEIN. *A Survey of European Astronomical Tables in the Late Middle Ages*. Leiden-Boston: Brill, 2012. ISBN 978-90-04-23058-3.
- GRANT, E. *Planets, Stars, and Orbs: The Medieval Cosmos, 1200 – 1687*. Cambridge: University Press, 1996. ISBN 0-521-56509-X.
- LEOVITIUS, C. *De coniunctionibus magnis insignioribus superiorum planetarum, Solis defectionibus et Cometis, in quarta Monarchia, cum eorundem effectuum historica expositione*. Laugingae ad Danubium: Emanuel Salczer, 1564.

²⁴ Examples: „[2] Rem nouam ... offero donoque ...; [8] Hinc renouationes mundanorum operum, hoc nouo instrumento, nouo Regi ac uictoriosissimo vate nouo dedicatum comperientur.; [9] Quo ut fundamento iactato, que hac nostra mundi renouatione fatali ordine causantur ...; [11] Dignetur itaque ... hoc opus nouum Maiestas uestra ... gratiose suscipere.” Numbers in brackets refer to the sections of the Latin text.

²⁵ ORBÁN, ref. 10, p. 77.

- MANFREDI, A. „Ob acceptos commodo libros e bibliotheca pontificis”: prestiti e utenza in Vaticana dal XV al XIX secolo”. In: ARDOLINO, E. P., PETRUCCIANI, A. and PONZANI, V., eds. *What happened in the library? – Cosa é successo in biblioteca?* Roma: Associazione italiana biblioteche, 2020, p. 45 – 61. ISBN 978-8878123137
- ORBÁN, Á. Johannes Tolhopf mitológiai-asztrológiai önreprezentációja. In: KASZA, P., KISS, F. G. and MOLNÁR, D., eds. *Scientiarum miscellanea: Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15 – 18. században.* Szeged: Lazi Könyvkiadó, 2017, p. 75 – 84. ISBN 978-963-267-324-0.
- RUMY, C. G. Auszüge aus den Handschriften der Corvinischen Ofner Bibliothek. In: *Zeitschrift von und für Ungarn.* 1804, vol. 5, p. 207 – 216.
- TRITHEMIUS, J. *Liber de Scriptoribus Ecclesiasticis.* Basel: Johannes Amerbach, 1494. Online copy: https://www.e-rara.ch/bau_1/content/titleinfo/3202049
- TUCKERMAN, B. *Planetary, Lunar, and Solar Positions A.D. 2 to A.D. 1649.* Philadelphia: The American Philosophical Society, 1964. *Memoirs of the American Philosophical Society*, vol. 59.
- ZINNER, E. Die fränkische Sternkunde im 11. bis 16. Jahrhundert. *Bericht der naturforschenden Gesellschaft Bamberg.* 1934, vol. 27, p. 1 – 118.
- ZSOLDOS, E. The Stellarium of Johannes Tolhopff. In: ZSUPÁN, E. and HEITZMANN, CH., eds. *Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.* Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2014, p. 213 – 221. ISBN 978-963-200-625-3.
- ZSUPÁN, E. Beschreibung der Corvinen der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. In: ZSUPÁN, E. und HEITZMANN, CH., eds. *Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel.* Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2014, p. 27 – 122. ISBN 978-963-200-625-3.

Úvod k dielu *Stellarium* od Johanna Tolhopffa: text a preklad

Péter Ekler and Endre Zsoldos

Nemecký astronóm Johann Tolhopff (približne 1445 – 1503) študoval na Lipskej univerzite, na ktorej získal v roku 1468 bakalársky a v roku 1470 – 1471 magisterský titul. Po ukončení štúdia vyučoval na univerzite v Ingolstadte. Roky 1480 – 1481 strávil v Uhorsku ako kráľovský astronóm na dvore panovníka Mateja Korvína. Niekedy v tomto období prezentoval kráľovi nádherne iluminovaný astronomický rukopis s názvom *Stellarium*, ktorý sa stal súčasťou známej Korvínovej knižnice (Corviniana). Dnes je uložený v Herzog August Bibliothek v nemeckom Wolfenbütteli. Ako Tolhopff uviedol v úvode diela, rukopis bol vlastne návodom k astronomickému nástroju nazývanému „stellarium“, pravdepodobne pomôckou pri astronomických výpočtoch polôh planét. Okrem toho v krátkosti objasnil jeho používanie a význam. Dnes však nemáme nijaké dôkazy o existencii tohto nástroja, či bol alebo nebol zostavený. Podobný rukopis prezentoval Tolhopff v roku 1476 vo Vatikáne pápežovi Sixtovi IV. Tento rukopis je uložený vo vatikánskej knižnici (Vatican Latin Ms. 3103). Hoci predmet oboch rukopisov je ten istý, jednoznačne sa od seba odlišujú. Kým vatikánsky rukopis obsahuje viac textu, kódex uložený vo Wolfenbütteli má viac ilustrácií.

Príspevok sa skladá z dvoch častí. V prvej časti autori prinášajú biografické informácie o Tolhopffovi, stručne charakterizujú obsah rukopisu, upozorňujú na niektoré rozdiely medzi rukopismi. Ťažiskom príspevku je prepis a preklad úvodu exempláru z Wolfenbüttelu, pre ktoré neexistuje žiadne kompletne moderné vydanie. Text, ktorý pripravil Jenő Ábel, vyšiel ešte v roku 1903 a nebol úplný. Prepis a preklad úvodu vatikánskeho exempláru bude predmetom ďalšieho výskumu. Následne sa pristúpi ku komparácii oboch úvodov a zhodnoteniu výsledkov.

Kľúčové slová: Johannes Tolhopff, rukopisy, stredoveká astronómia, panovník Matej I., Uhorsko

Cosmographiae Sebastiana Münsterera (1488 – 1552) ako veľký projekt bazilejskej tlačiarenskej rodiny Petri (Henricpetri)

Katarína Bokrosová

Kľúčové slová: kozmografia, Sebastian Münster (1488 – 1552), bazilejská tlačiareň
Petri (Henricpetri), 16. storočie

V Slovenskej pedagogickej knižnici v Bratislave sa nachádza historická tlač od nemeckého učenca Sebastiana Münsterera (1488 – 1552) s názvom *Cosmographiae Universalis liber VI.* z roku 1572. Exempláru so signatúrou M 964 chýba titulný list a niekoľko strán na konci knihy. Pred reštaurovaním v roku 2015 bola kniha v zlom fyzickom stave a mala poškodenú väzbu. Dielo *Cosmographiae* bolo v 16. storočí veľmi populárne a vyšlo v rôznych jazykoch. Najviac vydaní bolo v nemeckom, francúzskom a v latinskom jazyku, dve vydania v talianskom a v roku 1554 aj v prepracovanom českom vydaní. Niektoré vydania *Cosmographiae* sa nachádzajú aj na území Slovenska v rôznych historických knižniciach a fondoch. Slúžili ako zdroj informácií najmä študujúcej mládeži a vzdelanejšej vrstve obyvateľstva.¹

Predmetom štúdie je rozbor latinského vydania diela z roku 1572 z obsahovej stránky, jeho porovnanie s latinským vydaním z roku 1550 a s nemeckým vydaním z roku 1572 a 1628. Z pohľadu stredoeurópskeho priestoru je zaujímavé aj porovnanie latinského vydania z roku 1550 s českým vydaním, ktoré vyšlo v pražskej oficiáne v roku 1554.

¹ Podľa prístupných údajov v Univerzitnej knižnici v Bratislave sa nachádza napr. nemecké vydanie z roku 1550 a 1598, české z roku 1554. Lyceálna knižnica SAV v Bratislave vlastní nemecké vydanie z roku 1550 (2×), 1588 a 1628, latinské z roku 1542, české z roku 1554. Slovenská národná knižnica v Martine eviduje vo svojich historických fondoch latinské vydanie z roku 1546, 1559, nemecké z roku 1614, české z roku 1554. Knižnica rodu Zaiovcov (Zay z Uhrovca) má v evidencii latinské vydanie z rokov 1550 a 1572, nemecké z roku 1545. Čaplovičova knižnica v Dolnom Kubíne vlastní latinské vydanie z roku 1559. Podľa niektorých zistených posesorských údajov niekoľko exemplárov pôvodne vlastnili jezuiti, niektoré vydania patrili rodine Zaiovcov.

Sebastian Münster ako humanista, hebrejista a kozmografista

Sebastian Münster (1488 – 1552), rodák z Ingelheimu, vstúpil ako 17-ročný do rehole františkánov, kde nadanému mládencovi umožnili študovať gréčtinu, hebrejčinu, matematiku, astronómiu a geografiu. V roku 1511 nasledoval svojho učiteľa Konrada Pelikana (1478 – 1556) do Pforzheimu. Münster pôsobil niekoľko rokov ako profesor na univerzite v Heidelbergu, kde vyučoval hebrejčinu, matematiku a geografiu. V oblasti semitských jazykov sa zaoberal v tom čase ešte málo prebádanou vetvou aramejčiny, napísal aj aramejský lexikón a gramatiku. V roku 1529 vystúpil z františkánskej rehole a presídlil sa do Bazileja. Dostal sa do náboženských konfliktov medzi katolíkmi a protestantmi a nakoniec konvertoval na protestantskú vieru. V roku 1530 sa oženil s Annou Selberovou (1485 – 1575), vdovou po bazilejskom tlačiarovi Adamovi Petrim (1454 – 1527).² Manželský zväzok bol pre Münsteru okrem iných hľadísk aj finančne výhodný, umožnil mu viac sa venovať písaniu a vydávaniu svojich diel.

Tlačiarenská rodina Petri (Henricpetri) v Bazileji

Adam Petri prevzal po smrti strýka Johannes Petriho (1441 – 1511) tlačiareň v Bazileji, ktorú zveľaďoval a vydal približne 300 titulov predovšetkým reformačného charakteru.³ S jeho tlačiarňou spolupracoval aj mladý Sebastian Münster ako korektor a prekladateľ. Po smrti Adama Petriho riadenie tlačiarne prevzal jeho najmladší syn Heinrich Petri (1508 – 1579), ktorý prerušil štúdium medicíny vo Wittenbergu, a začal sa venovať tlačeni a vydávaniu kníh.⁴ Spolupráca medzi Petrim a Münsterom bola veľmi plodná a trvala až do Münsterovej smrti. Heinrich Petri vydával aj Münsterove diela s hebrejskou tematikou a diela významných antických a renesančných autorov. Medzi dielami antických autorov bolo aj geografické dielo s názvom *Geographia* od Claudia Ptolemaia (asi 85 – asi 165), ktoré vyšlo v rokoch 1540, 1542, 1545 a 1552. Známe dielo do latinčiny preložil Willibald Pirckheimer (1470 – 1530) a Münster ho redigoval, doplnil drevorezmi a indexom. Münster pracoval aj na vlastných dielach, vrátane *Cosmographiae*.

Heinrich Petri využil jedinečné postavenie Bazileja ako univerzitného mesta, kde sa tlačili a predávali aj pápežom zakázané knihy. Ťažil aj z veľkého úspechu diela *Cosmographiae*, ktoré sa počas niekoľkých desaťročí tlačilo, doplnilo a vydávalo v závislosti od dopytu na knižnom trhu. Petri za svoj úspech vďačil aj známemu flámskemu lekárovi a anatómovi Andreasovi Vesaliusovi (1514 – 1564), ktorý ho pro-

² WILSDORF, H. Präludien zu Agricola, s. 69 – 75.

³ Vydával aj spisy M. Luthera (1483 – 1546), Ph. Melanchthona (1497 – 1560) a E. Rotterdamského (1466 – 1536).

⁴ HIERONYMUS, F. 1488 Petri – Schwabe 1988, s. 318 – 320.

težoval u španielskeho kráľa a rímsko-nemeckého cisára Karola V. (1500 – 1558). Petri bol vďaka úspechu a dobrej reputácii v roku 1556 Karolom V. povýšený do šľachtického stavu. Odvtedy používal latinskú formu mena Henric Petri a od roku 1565 uvádzal na tlačiarňach názov tlačiarne Officina Henricpetrina. Jeho potomkovia neskôr začali používať priezvisko Henricpetri. V tlačiarňi počas vedenia Heinricha Petriho vyšlo okolo 500 titulov. Po jeho smrti v roku 1579 prevzal vedenie tlačiarne jeho syn Sebastian Henricpetri (1546 – 1627). Veľký a dlhotrvajúci náboženský a mocenský konflikt počas tridsaťročnej vojny (1618 – 1648), žiaľ, negatívne ovplyvnil aj vydávanie a predaj kníh v Európe. Bazilejská tlačiareň postupne upadala a dostala sa do konkurzu.⁵

Münster ako autor, zostavovateľ a prekladateľ *Cosmographiae*

Sebastian Münster sa stretol s nemeckým humanistom, náboženským reformátorom a filológom Beatusom Rhenanusom (1485 – 1547) v Bazileji, kde spoločne načrtli kontúry geografického projektu, ktorého jadrom mal byť Rýn. Projekt dostal ohľadne obsahu, rozsahu a celkovej realizácie v roku 1526 konkrétnejšiu podobu.⁶ Münster počas svojich výskumných ciest postupne zhromažďoval informácie o jednotlivých miestach. Viedol aj bohatú korešpondenciu s inými učencami a predstaviteľmi cirkvi. Okrem toho rozposlal výzvy ďalším osobám, ktoré mohli byť užitočné pri získavaní informácií vzhľadom na projekt. Dostal asi 120 odpovedí a nadobudnuté údaje postupne zhromažďoval. Podarilo sa mu získať podporu aj mnohých miest a kniežat.⁷ Dielo vzniklo pôvodne v nemeckom jazyku, ostatné jazykové mutácie sú preklady z nemčiny. Münster ešte v roku svojej smrti (1552) dokončoval preklad *Cosmographiae* do francúzštiny.⁸

Na začiatku *Cosmographiae* Münster v zozname s názvom *Catalogus doctorum uirorum quorum scriptis & opesumus usi & adiuti in hoc opere* uvádza mená 69 osôb, ktoré rôznymi formami prispeli k vzniku rozsiahleho diela. V zozname nájdeme mená starovekých gréckych a rímskych historikov, ranokresťanských učencov, historikov a uznávaných vedcov z 15. a 16. storočia. Medzi spomínanými autormi je aj taliansky humanista, diplomat a historiograf pápež Pius II. (1405 – 1464)⁹ alebo švajčiarsky historik a politik Aegidius Tchudi (Glid) (1505 – 1572); uvedený je tam aj taliansky učenec, politik a historiograf Antonio Bonfini (1427 – 1502/1503), ktorý z poverenia Mateja Korvína (1443 – 1490) napísal dejiny Uhorska s názvom *Rerum*

⁵ Die Druckerherren Petri und Henricpetri. Dostupné na: https://altbasel.ch/dossier/henric_petri.html

⁶ MCLEAN, M. *The Cosmographia of Sebastian Münster*, s. 146.

⁷ MCLEAN, odk. 6, s. 161.

⁸ WILSDORE, odk. 2, s. 75.

⁹ Vlastným menom Enea Silvio Piccolomini, v roku 1458 sa stal pápežom.

Ungaricarum decades. V zozname sa spomína aj poľský lekár, historik a geograf Maciej Miechowita (1457 – 1523), ktorý napísal aj dejiny Poľska s názvom *Chronica Polonorum*. Münster uvádza aj Johanna Böhma (1485 – 1534), jedného z prvých humanistických etnografov, ktorý vo svojom trojdielnom diele *Ommium gentium mores, leges et ritus* opisuje národy Afriky, Ázie a Európy. Münster v *Cosmographiae* použil z jeho diela pasáže o Nemecku. Medzi menami nechýba ani rakúsky historik, kartograf a lekár Wolfgang Lazius (1514 – 1565), ktorý napísal prvé dejiny Viedne a vyhotovil aj niekoľko máp Rakúska a Uhorska. Nemecký teológ a reformátor Peter Becker (1491 – 1563) zbieral materiály o Pomoransku,¹⁰ vytvoril aj mapu územia a je autorom textu o minulosti tohto kraja zahrnutého do *Cosmographiae*. Taliansky humanista, historik a diplomat Polydore Vergil (1470 – 1555) žil 50 rokov v Anglicku, po návrate do Talianska napísal dejiny Anglicka pod názvom *Anglica historica*.

Výber niekoľkých významných osobností naznačuje, že Münster spolupracoval s uznávanými osobnosťami a učencami svojej doby a čerpal z diel známych autorov starších období. Zoznam prispievateľov je v skutočnosti oveľa väčší, ako sa uvádza v zozname, lebo Münster na základe nových údajov svoje dielo stále vylepšoval, aktualizoval a doplňoval.

Dielo *Cosmographiae* vďačí za svoj veľký úspech predovšetkým vecnému a vedeckému prístupu autora k obsahu textu, ale aj veľkému množstvu kvalitných drevorezov vsunutých do textových častí a impozantných dvojstranových vedút niektorých európskych miest, ktoré sú vložené medzi stranami s textom. Veduty a menšie drevorezy vyhotovili známi rytci, niektorí z nich sa dajú podľa monogramov uvedených na obrazoch aj identifikovať. Christoph Stimmer (CS) vyhotovil napríklad aj vedutu týchto miest: Benátky, Kolín nad Rýnom, Trevír, Lüneburg, Solothurn. Pôsobivý je aj jeho dvojstranový drevorez divadla vo Verone. David Kandel (1538? – 1587) (DK) je autorom veduty mesta Baden, vyhotovil aj drevorez nosorožca podľa známej kresby Albrechta Dürera (1471 – 1528). Hans Rudolf Manuel Deutsch (1525 – 1571) (RMD; HRMD; RM) je autorom okrem iných aj drevorezu miest Bazilej, Bern, Fribourg, Sélestat a Koblenz. Vedutu Viedne vyhotovil zlatník a rezbár Heinrich Holzmüller (okolo 1550) (HH).

Cosmographiae v latinskom a nemeckom jazyku z roku 1550 a 1572 a posledné nemecké vydanie z roku 1628

Nemecké a latinské vydanie *Cosmographiae* z roku 1550 bolo oproti predchádzajúcim vydaniám výrazne doplnené a prepracované; išlo o posledné vydanie počas Münsterovho života.¹¹ Autor sa snažil zhrnúť do diela všetky dobové historické,

¹⁰ Vlastným menom Petrus Artopoeus Pomerans. Pomoransko, zastaraný názov Pomorany, je historické územie pri pobreží Baltského mora, od r. 1945 rozdelené medzi Poľskom a Nemeckom.

¹¹ *Cosmographiae* vyšla pred rokom 1550 v nemeckom jazyku v roku 1544, 1545, 1546 a 1548.

Catalogus doctorum uirorum, quo-
rum scriptis & ope sumus usi & adiuti
in hoc opere.

Adrianus Barlanus de Brabantia	Iohannes Sinapius medicus
Achilles Gassarus medicinae doctor	Iohannes Bocardus
Aeneas Syluius qui & Pius papa fecundus	Iohannes Lodouicus Decius de Polonia
Aegidius Schudus	Iosephus Munsterus
Albertus Krantzius Hamburgensis	Iustinus
Aloysius Cadamustus	Laurentius Frifex de Francia orientali
Abbas Sponheimen. Ioan. Tritemius.	Leander Albertus Bononiensis
Americus Vesputius	Marius Aretius de Sicilia
Beatus Rhenanus Selestadensis	Matthias Mechouienfis de Sarmatia
Berosus Chaldaeus	Michaël Ritus
Beda Anglus	Nauclerus Tubingensis
Bonfinius de Vngaria	Otto Frisingensis
Bonifacius Amerbachius iuris peritus	Olaus Magnus
Conradus Vuolphardus artium magister	Paulus Iouius
Cornelius Tacitus	Paulus Venetus
Cornelius Hortensius de Holandia	Paulus Aemilius
Christophorus Columbus	Petrus Artopceus Pomeranus
Caspar Contarenus de Venetis	Plinius
Caspar Bruschius	Polydorus de Anglia
Cuspinianus	Pomponius Mela
Damianus à Goës	Ptolemaeus
Diodorus Siculus	Procopius
Eusebius Caesariensis	Quintus Curtius
Georgius Merula	Raphaël Voloteranus
Georgius Agricola	Saluanus episcopus
Georgius Vicellius	Simon Richuuius
Haitonus Armenus	Solinus
Hermannus Contractus	Strabo
Jacobus Meierus de rebus Flandriae	Silius poëta
Jacobus Zieglerus	Torellus Sarayna
Ioachimus Vadianus	Vartomannus Ludouicus
Iohannes Bohemus	Vuilhelmus Vuernherus comes
Iohannes Kalbermatterus de Valesia	Vuolfgangus Lazius
Iohannes Maior de Scotia.	Vuolfgangus Vogelmannus
Iohannes Auentinus de Bauaria	Sunt alij multi quorū nomina passim in libro adducuntur.
Iohannes Dryander de Hefsia	

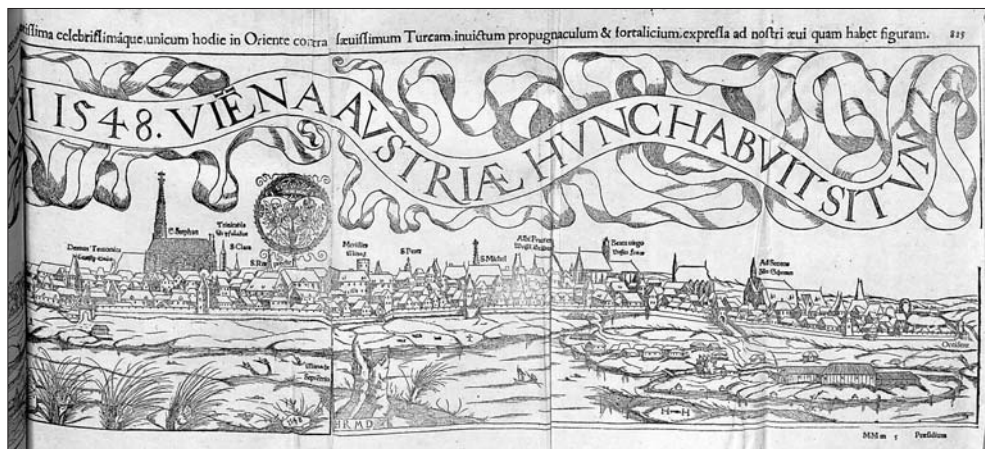
AD LIGATOREM SEV COMPACTOREM LIBRORVM.

Chartae illae quarum utramque paginam una occupat figura, sunt papyraceo adminiculo in plica suffultendae, haud secus quam tabulae regionum: ideoque illae semper medium tenent locum quaternionis, ternionis, aut duernionis, aut solitariae ponuntur, id quod etiam signatura & numerus capitalis edocet. Haec uero ciuitates Vuormaciae, Heidelbergae & Viennae Austriae geminis constant chartis, ideo altera alteri in unam tabulam est coaptanda.

INDEX

Obr. 1 Zoznam autorov a prispievateľov na začiatku *Cosmographiae*

geografické a prírodovedné poznatky o svete podľa jednotlivých svetadielov a regiónov. Obsahová štruktúra, veduté a ostatné drevorezy sú vo vydaní z roku 1550 a 1572 totožné. Väčší počet strán vo vydaní z roku 1572 potvrdzuje to, že obsah bol po smrti Münstera ešte doplnený najmä novými dejepisnými údajmi a ďalšími informáciami o zemepisných objavoch.

Obr. 2 Veduta Viedne od H. Holzmüllera

Pri podrobnejšom skúmaní obsahu berieme posledné latinské vydanie z roku 1572 ako východiskové.¹² Na začiatku diela nájdeme dvojstranové mapy sveta (atlas sveta zo 16. storočia a Ptolemaiov atlas sveta), mapy jednotlivých krajín Európy: Britské ostrovy, Španielsko, Francúzsko, Nemecko s Rakúskom a Českom, Švajčiarsko, Poľsko, Sedmohradsko (Transylvaniae), Grécko, Svätá zem, India, Afrika a Amerika (Novarum insuarum). Po dvojstranových mapách nasleduje úvodná časť, ktorá obsahuje zhrnuté poznatky z oblasti astronómie, matematiky, fyziky, geografie a z kartografie. Münster pri zostavovaní štruktúry obsahu postupoval podľa geografickej polohy jednotlivých európskych štátov od západu po východ. Rozsah jednotlivých kapitol určovalo množstvo materiálu, ktoré sa podarilo pozbierať a dôležitosť obsahu z hľadiska používateľov, adresátov.

Najrozsiahlejšie sú kapitoly o nemecky hovoriacich územiach vrátane väčších nemeckých miest. O tomto regióne mal Münster pravdepodobne najviac poznatkov a materiálov a aj pri distribúcii tlače sa rátalo predovšetkým so záujemcami z tohto územia. Münster pomerne obsérne popisuje francúzsky hovoriace územia (92 strán) a ešte podrobnejšie dejiny a mestá talianskych kniežatstiev (174 strán). Menej podrobne sú rozpísané Britské ostrovy (18 strán), Španielsko (28 strán) a krajiny severnej Európy (20 strán). Pri historických údajoch a opisoch počínov vládarov rôznych krajín uvádza aj genealógiu jednotlivých kráľovských rodín. Dvojstranové veduty miest sú vkladané hlavne pri popise talianskych a nemeckých miest, v ostatných častiach sú menšie mapy krajín alebo miest vložené do textovej časti knihy.

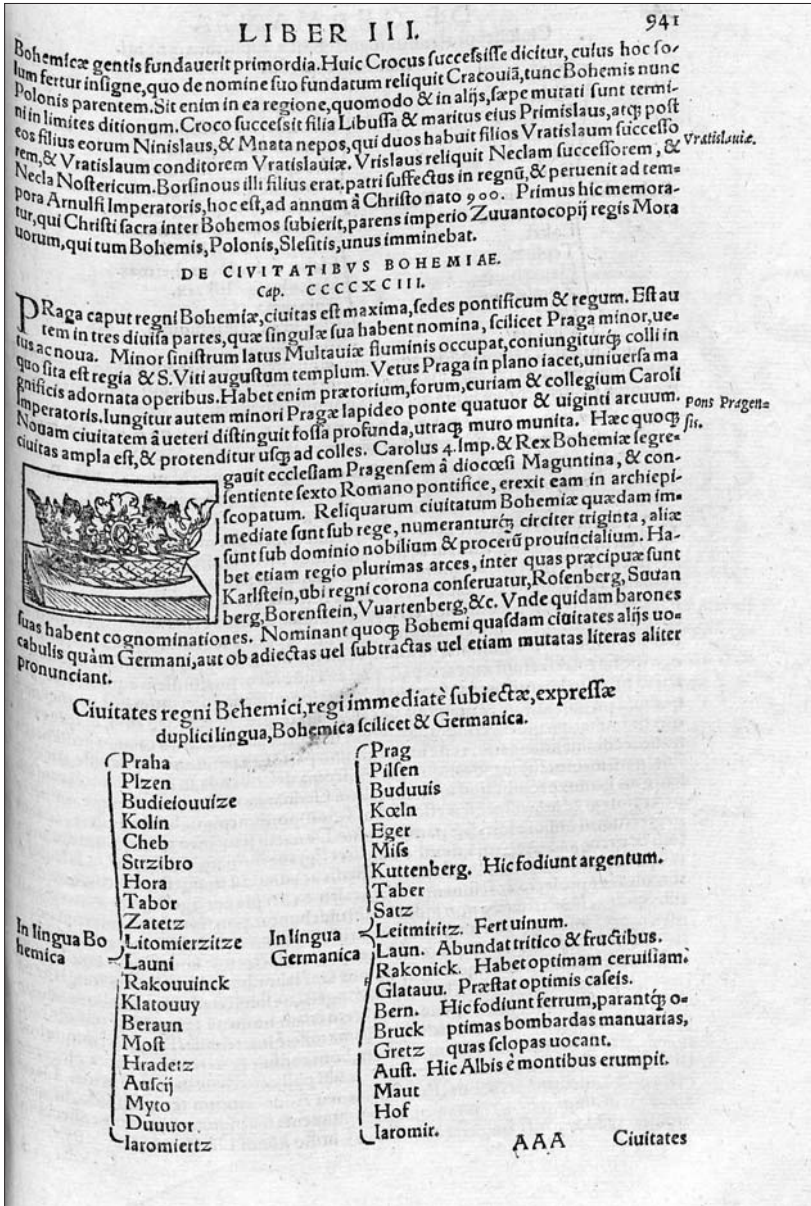
¹² Latinské vydania *Cosmographiae* boli určené predovšetkým pre vzdelanejšie vrstvy obyvateľstva v rôznych krajinách Európy a exempláre nachádzajúce sa v historických knižniciach na území Slovenska to aj potvrdzujú.

Územia Česka, Uhorska a Poľska sú menej podrobne rozpísané, údaje sa týkajú najmä historického vývoja krajiny. Autor týchto pasáží čerpal pravdepodobne z diel autorov, ktorí poznali pomery uvedených krajín a písali o nich. České mestá a stručný historický prehľad kraja sú opísané na 20 stranách. Okrem iných údajov sa autor zmieňuje o vláde Václava II. (1271 – 1305) a o husitizme. Nájdeme aj zoznam významnejších českých miest v českom a v nemeckom jazyku, uvádza aj genealógiu českých kráľov. Veduta mesta Cheb pochádza od rezbára Jakuba Clausera (Klauser) (1520 – 1578) (IK). Územiu Uhorska sa autor venuje na 30 stranách, údaje čerpal zo známych dobových diel. V stručnom historickom prehľade sa zmieňuje o Attilovi, ktorý viedol Hunov na výboje do západnej Európy, o Karolovi I. (Veľký) (742/748 – 814), o prijatí kresťanstva, o nájazdoch Tatarov do Európy (1241 – 1242). Dočítame sa aj o meste Alba Regia (Stoličný Belehrad), o prvom sídle uhorských kráľov. Uvádza genealógiu kráľov, opisuje vládnutie uhorského a poľského kráľa Ľudovíta I. (Veľký) (1326 – 1382) a jeho vojenské výpravy, turecké boje a vládnutie Mateja Korvína (1443 – 1490). Poľsko je rozpísané na 37 stranách, aj tu sa autor sústreďuje predovšetkým na väčšie mílniky histórie krajiny.

V ďalšej kapitole sa autor venuje Grékom (36 strán), hlavne antickým dejinám a mestám, v časti o Turkoch (25 strán) opisuje najmä históriu počas panovania veľkých tureckých vodcov.

V piatej časti (Liber V.) sa zaoberá Áziou, rozdeľuje kontinent na malú Áziu (Asia Minor) a veľkú Áziu (Asia Maioris) a medzi dve kapitoly vsunul údaje o Svätej zemi (Terra Sancta) a biblické príbehy. Údaje o Amerike (Novarum insularum) (19 strán) zodpovedajú poznatkom, ktoré boli známe o novom kontinente v čase vzniku diela. Afrika je zaradená na konci knihy, severná časť (Egypt, Alexandria a Etiópia) je podrobnejšie opísaná ako ostatné časti kontinentu.

Posledné vydanie *Cosmographiae* vyšlo v roku 1628 v nemeckom jazyku. Nové zemepisné objavy a stále viac poznatkov získaných o mimoeurópskych kontinentoch si vyžiadali aj určité zmeny, doplnenie textovej časti a prehodnotenie štruktúry publikácie. Drevorezy sú totožné s drevorezmi z predchádzajúcich vydaní, obsah je podobný, ale štruktúra posledných kapitol je zmenená a doplnená novšími geografickými údajmi. Vydanie z roku 1628 má deväť častí, kým nemecké vydanie z roku 1550 a latinské vydanie z roku 1572 majú iba šesť kapitol a údaje o Novom svete sú v týchto vydaniach zaradené do piatej časti. Vo vydaní z roku 1628 je kapitola o Amerike posunutá na koniec knihy a doplnená aktuálnejšími poznatkami. Na konci knihy sa nachádza aj známy drevorezový portrét S. Münsteri.

Obr. 3 Zoznam českých miest v českom a nemeckom jazyku

Kozmografie Česká v preklade Žigmunda z Púchova

Münsterova *Cosmographiae* bola vo všetkých vydaniach a jazykových mutáciách vytlačená v bazilejskej tlačiarni. Výnimku tvorí iba český preklad z roku 1554, ktorý vznikol v Prahe v tlačiarskej dielni Jana Kosořského z Kosoře pod názvom *Kozmografie Česká: To gest wypsánij o položenij Kragin neb Zemij y Obyčegijch Národuow wsseho Swieta a hystorygij podlé Počtu Leth naněm zběhlých, prwé nikdá tak pospolku w žádném jazyku newidaná*. Prekladateľom a pravdepodobne čiastočne aj autorom bol Žigmund z Púchova.¹³ Z Púchova pochádzal aj Žigmundov strýko Ján z Púchova,¹⁴ ktorý bol administrátorom pražského arcibiskupstva (1544 – 1554) a podporoval synovca v projekte *Kozmografie Česká*.

O českej verzii *Cosmographiae* v posledných rokoch vznikli vedecké práce, ktoré skúmajú a porovnávajú Münsterovo dielo s českým prekladom. Autori prác po podrobnom preskúmaní diela uvádzajú, že *Kozmografie Česká* je oproti pôvodnej *Cosmographiae* značne prepracovaná a doplnená. Popularita pôvodného diela bola čiastočne zneužitá na politické a náboženské ciele a na propagovanie a velebenie panovníka Ferdinanda I. Habsburského (1503 – 1564).¹⁵ Pôvodné vydanie *Cosmographiae* dostal Ferdinand I. priamo od Münsteri aj s venovaním. Iniciátorom českého prekladu mohol byť sám panovník, ktorý chcel využiť popularitu pôvodného diela na propagovanie vlastných vládárskych záujmov a na upevnenie moci katolíckej cirkvi na českom území.¹⁶

Český preklad vznikol v dobe, keď zo západu Európy do stredoeurópskeho priestoru prenikal stále rýchlejšim tempom duch protestantizmu a z juhovýchodu ohrozovali európske štáty turecké vojnové nájazdy. Pri zohľadnení geopolitických pomerov, politickej a náboženskej situácie územia možno ľahšie pochopiť aj úsilie prekladateľa a vydavateľa tlače *Kozmografie Česká* o silný moralizujúci a náboženský podtón. Český preklad pôvodnej *Cosmographiae* je vlastne iba čiastočný. Úvodná časť a väčšina druhej časti knihy má biblický charakter. Český preklad obsahuje aj minimálny počet ilustrácií, text akoby bol iba výňatok z pôvodného diela vymenúvaním najdôležitejších udalostí a pamätihodností jednotlivých krajov sveta. Druhá časť diela *Kozmografie Česká* je opis starovekých dejín biblického charakteru.

Napriek týmto odlišnostiam od pôvodného diela je český preklad významný najmä z hľadiska bohemistiky, lebo zachytáva stav českého jazyka zo 16. storočia. Z historického aj geografického hľadiska odzrkadľuje spoločenskú i politickú situáciu predovšetkým stredoeurópskeho regiónu, jeho náboženský a politický charakter

¹³ Zygmund mladši z Puchowa, zomrel v roku 1584.

¹⁴ Johannes de Puchov, narodený v roku 1490.

¹⁵ KREJČOVÁ, M. Katolícká reformácia v Kosmografii české Žigmunda z Púchova, s. 14 – 15.

¹⁶ STODŮLKA, M. Obraz středoevropského prostoru v Kosmografii české, s. 36 – 37.

v čase vzniku prekladu. Z pohľadu dejín kníhtlačiarstva je rozmerovo i obsahovo významná aj vzácna tlač pražskej oficíny zo 16. storočia.

Záver

Sebastianovi Münsterovi sa ako významnej osobnosti vedeckého života a náboženskými roztržkami poznačeného územia Európy podarilo pomocou veľkého počtu vzdelancov a systematického zbierania údajov vytvoriť dielo, ktoré počas ôsmich desaťročí (1544 až 1628) vychádzalo v mnohých vydaniach v piatich rôznych jazykoch. Dôkazom veľkého úspechu geografickej tlače je aj to, že sa predávala po celej Európe bez ohľadu na náboženské vierovyznanie. *Cosmographiae* je zhrnutie najdôležitejších vedomostí, ktorými disponovala európska vedecká obec v 16. storočí. Svojím vecným obsahom a impozantným grafickým prevedením s mnohými kvalitnými ilustráciami ohromuje aj dnešného čitateľa.

P r a m e n e

MÜNSTER, S. *Cosmographiae universalis Lib. VI*. Basileae: Henricpetri, 1550.

Dostupné na: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/143293/edition/74504>

MÜNSTER, S. *Kozmograffie Česká: To gest wypsánij o položenij Kragin neb Zemij*.

Praha: 1554. Dostupné na: <https://books.google.cz/books?id=8mtYAAAACAAJ>

MÜNSTER, S. *Cosmographie oder Beschreibung aller Länder, Herrschafften,*

fürnemsten Stetten, Geschichten. Basel: Henricpetri, 1572. Dostupné na: <http://dl.ub.uni-freiburg.de/diglit/muenster1572>

MÜNSTER, S. *Cosmographiae Vniversalis Lib. VI*. Basileae:

Ex Officina Henricpetrina, 1572.

MÜNSTER, S. *Cosmographia, Das ist: Beschreibung der gantzen Welt* [online].

Basel: Henricpetri, 1628. Dostupné na: <http://bnm.bnm.ma:86/pdf.aspx?IDc=4566>

Zoznam bibliografických odkazov

Die Druckerherren Petri und Henricpetri [online]. © altbasel.ch, [bez dátumu] [cit. 2021-08-08]. Dostupné na: https://altbasel.ch/dossier/henric_petri.html

HIERONYMUS, F. 1488 *Petri-Schwabe 1988: Eine Traditionsreiche Basler Offizin im Spiegel ihrer frühen Drucke*. Basel: Schwabe, 1997. ISBN 3-7965-1000-0.

KREJČOVÁ, M. *Katolícká reformace v Kozmografii české Zikmunda z Púchova*. Praha: Univerzita Karlova, 2010.

MCLEAN, M. *Cosmographia of Sebastian Munster. Describing the World in the Reformation*. London: Routledge, 2007. ISBN 978-0-7546-5843-6.

STODŮLKA, M. *Obraz stredoevropského prostoru v Kozmografii české*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2017.

WILSDORE, H. *Präludien zu Agricola*. Berlin: Akademie Verlag, 1954.

Cosmography from Sebastian Münster as a large project of the Basel printing family Petri (Henricpetri)

Katarína Bokrosová

Münster's *Cosmographiae universalis* was used in Slovakia in the more educated classes of the population and in educational facilities. *Cosmographiae* by Sebastian Münster was a major project not only of the author and compiler, but also of the Basel printer family Petri (Henricpetri).

This important book in terms of content and design was printed and published several times in various language versions over several decades. *Cosmographiae* owes its great success primarily to the author's factual and scientific approach to the text, but also to the large number of quality woodcuts that visually complemented the text. The Czech version of this book *Kozmografie Česká* was also created, which was modified in terms of content and supplemented with a text from biblical history.

Key words: Cosmography, Sebastian Münster (1488 – 1552), Basel printer Petri (Henricpetri), 16th century

Snaha o združovanie slovenskej mládeže prostredníctvom literárneho časopisu *Junoš*

Luboš Kačírek

Kľúčové slová: časopis, mládež, emancipácia, ženská otázka, Budapešť, spolková činnosť

Priznivá politická klíma na začiatku 60. rokov 19. storočia, spojená okrem iného so zakladaním slovenských patronátnych gymnázií, Matice slovenskej a ďalších spolkov či periodík, inšpirovala aj slovenskú mládež, aby sa výraznejšie zapájala do národného hnutia a verejne prezentovala svoje názory a predstavy. Príchod novej generácie súvisí s medzigeneračným konfliktom ako prirodzeným spoločenským javom spojeným s odmietaním autority „starých“ a hľadaním vlastných politických stratégií či umeleckých vízií. S podobnými trendmi sa stretávame aj v iných historických obdobiach – či už v predchádzajúcom štúrovskom období na prelome 30. a 40. rokov 19. storočia alebo na prelome 19. a 20. storočia v súvislosti s nástupom hlasistov. Zmeny sú späté aj s modernizačnými trendmi, ktorými prechádzala spoločnosť v jednotlivých historických obdobiach. Táto problematika je odborne spracovaná v historických či literárnohistorických publikáciách.¹ V polovici 60. rokov 19. storočia bolo výsledkom snáh nastupujúcej generácie aj založenie mládežníckeho literárno-spoločenského časopisu *Junoš*, ktorý vychádzal v rokoch 1865/1866. Vyšiel len jeden ročník a spolu deväť čísel.

Príprava vydávania časopisu

Vydávanie časopisu je spojené s pešťbudínskymi študentmi a liptovskými rodákmi Jozefom Pálkom a Jánom Nepomukom Bobulom. J. Pálka (1843 – 1867)² pochádzal zo známej podnikateľskej rodiny z Liptovského Mikuláša a študoval právo. Zomrel predčasne v mladom veku a svoj talent nestihol rozvinúť. Z tejto dvojice bol

¹ Bližšie napr. v syntézach KOVÁČ, D. Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí; KOVÁČ, D. Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí.

² Bližšie ĎURIŠKA, Z. Rod Pálkovcov v premenách doby, s. 91.

známejší J. N. Bobula (1844 – 1903),³ ktorý v tomto období vystupoval v slovenskej spoločnosti ako vydavateľ almanachu *Jánošík*.⁴ K nim sa postupne pridali ďalší študenti, prevažne študujúci v tom čase v Pešti. Z nich spomeňme aspoň právnikov Františka Kabinu (1844 – 1931), Samuela Medveckého (1845 – 1896) a Štefana Vojtecha Matúšku (1845 – po 1901). Ako si zapísal do svojho denníka F. Kabina, na jar 1865 sa zoznámil s J. Pálkom, ktorý býval s J. N. Bobulom. Tí ho začiatkom marca informovali o snahe vydávať takýto časopis: „...Konečne pridúc do *Mehlfärberov*⁵ najšol som tam Pálku aj Bobulu, ktorí mi s tým návrhom prišli, že by dobre bolo vydávať časopis pre študujúcu mládež slovenskú pre oživenie vzájomnosti a bránenie síl mladistvých. Myšlienka táto, sama osebe krásna, zostala ešte na teraz našou [t. j. zatiaľ ju nezverejnili – pozn. aut.], ale sme sa uzniesli, aby každý z nás vypracoval vzor celého počínania, ktoré zrovnajúc, najlepšie primeme, pod kritiku dáme nekomu zbehlému, a jestli pristupia aj iní, vtedy začiatkom budúceho roku začne vychodiť v mesačných zväzkoch bez politiky, spolupracovník môže byť každý mladík, ktorému sa bude chcieť robiť.“⁶ Následne Kabina oboznámil o tomto zámere svojho priateľa S. Medveckého.⁷

Od myšlienky k realizácii bola ešte dlhá cesta, na ktorej stálo viacero prekážok: zostaviť silný tím, získať podporu vo verejnosti i u potenciálnych podporovateľov, k tomu potrebný finančný kapitál i dostatok prác vhodných na publikovanie. Nemôžeme sa teda čudovať, ak u nich na jednej strane prevládalo mladícke nadšenie niečo urobiť, ale na druhej strane aj obava nad vlastnými schopnosťami – ako si aj do denníka zapísal už spomínaný F. Kabina: „...rozmyšľal som o veci, lež na resultát som neprišol žiaden. Vola k podujatiu mi pravda neschádzala, ale jaká si bojzlivost sa ma zmocnila, keď som si pomyslel: jako sa dielo to podariť môže, keď sa ani ošetci neznáme a spoločne pracovať máme. Bojzlivost táto riasťla tým viac, keď som na možnost udržania časopisu tohto pomyslel, kdežto, reku – P.V. [Pešťbudínske vedomosti – pozn. aut.], Sokol a Černokňazník len tak živoria a ledvi jestvují.“⁸

³ Bližšie napr. DEMMEL, J. Ján Nepomuk Bobula: „dobrá duša hnaná egoizmom a náruživosťami“, s. 51 – 69; FRANKOVÁ, L. Ján Nepomuk Bobula (k občiansko-národným postojom na pôde Novej školy), s. 58 – 69; KAČÍREK, L. Ján Nepomuk Bobula (1844 – 1903), s. 34 – 53; MARTINKOVIČ, M. Politické myslenie Novej školy: občiansko-národný program Slovenských novín.

⁴ O vydaní *Jánošíka* bližšie BOKES, F. Pokus V. Paulinyho-Tótha o vydávanie politického časopisu „*Jánošík*“ v r. 1863, s. 321 – 329. Či za názvom „*Junos*“ je aj snaha o kontinuitu s časopisom „*Jánošík*“ je nateraz len na úrovni hypotézy.

⁵ Bratia Martin a Samuel Melferberovci prevádzkovali v Pešti kaviareň neďaleko Kerepešskej cesty (dnes Rákóczi út), kde sa rada stretávala slovenská študujúca mládež. Kerepešská cesta bola centrom slovenskej komunity. Nachádzal sa tu slovenský ev. kostol, fara a škola. Bližšie o Slovákoch v Budapešti v 19. storočí pozri KAČÍREK, L. Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875; KOVÁČOVÁ, A. Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867 – 1918); KOVÁČOVÁ, A. Po stopách slovenskej minulosti Budapešti: výber zo štúdií a prednášok.

⁶ Literárny archív Slovenskej národnej knižnice (ďalej LA SNK). KABINA, F. Denník, sign. M 43 A 7. Zápis z 5. marca 1865.

⁷ LA SNK. KABINA, F. Zápisník od 7. 8. 1865 do 7. 3. 1868, sign. C 103.

⁸ Odk. 7.

Počas veľkonočných sviatkov v roku 1865 získavali Bobula a Pálka na Liptove podporovateľov a potenciálnych predplatiteľov.⁹ Zároveň oslovili študentov stredných a vysokých škôl – „na semeníštá a gymnasia, lyceumi a akademie ino aj do Viedni na študujúcu mládež“¹⁰ –, aby ich podporili v tomto podujatí. Aj keď to boli oficiálne „tajné“ informácie, každý zo zasvätených aktérov cítil potrebu zdôveriť sa o tom ďalším osobám. J. N. Bobula takto informuje v marci Marínu Hodžovú (1842 – 1921), dcéru Michala M. Hodžu a významnú organizátorku národného života v Liptovskom Svätom Mikuláši, o zakladaní časopisu, hoci prvé informácie jej mal osobne povedať Jozef Pálka: „*Chceme založiť – a či už zakladáme (?) mládeži slovenskej venovať belletristický mesačný časopis. Doň má pracovať výlučne mládež. Stĺpce sú: Básne (pôvodné aj preklady); novelly, atď. (výlučne pôvodné); činy, konania našich výtečníkov; literatúra (nie kritiky!); umelectvo; dopisy od mládeži o mládeži (i tie najmenšie činy jej) a osobnosti.*“ A ešte dodáva: „*Ponevác ale jak hmotnia tak i duševnia podpora žiada sa tiež len výlučne od mládeži (hmotnú príjme i od starších): vo vyjednávaní sme s viedenskými, ostrihomskými, bystrickými i jinými študujúcimi.*“¹¹

Začiatkom mája 1865 sa utvoril výbor *Junoša*, teda jeho redakcia, ktorého úlohou bolo zostaviť definitívny návrh programu, posudzovanie príspevkov, zostavovanie a vydávanie jednotlivých čísel časopisu a určiť redaktora. Výbor tvorili predovšetkým študenti z Pešti, ale aj z iných škôl. Oslovili študentov v Bratislave, Prešove, Levoči, Banskej Bystrici, Ostrihome a najmä vo Viedni a prosili ich o podporu pre časopis. Najväčšie diskusie o zameraní časopisu a jeho podpore prebiehali práve medzi peštianskymi a viedenskými študentmi. Viedenská mládež sa napokon k *Junošovi* nepripojila ako celok, iba niektorí jednotlivci. Najväčšími kritikmi boli viedenský právnik Daniel Šimon Beniač (1843 – 1915) a Gustáv Lojko (1843 – 1871), ktorí sa nezhodli na koncepčných otázkach, ako boli (ne)zapojenie staršej generácie, publikovanie prekladov či u plánovaných redaktorov ich „*nezbehlosť v slovenčine*“.¹² Prvotné nadšenie tak opäť postupne chladlo: „*Výbor sa vyvolil, listy sa popísali a program sa ustálil, slovom všetko bolo v poriadku, lež zmlatnenosť sa čosi kamsi na javo dala, jak náhle viedenski šuhajci z jakejsi pýchy, ku podujatiu pristúpiť nechceli a odopreli, nie sice jednotlivci lež čo spoločnosť.*“¹³ To viedlo medzi členmi výboru k vzájomným obviňovaniam. Pôvodný výbor sa pod vplyvom týchto udalostí rozpadol, a preto ho doplnili

⁹ Odk. 7.

¹⁰ Odk. 7.

¹¹ Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB). Fond Marína Hodžová, sg. 945/54. List – J. N. Bobula M. Hodžovej. Pešť 19. 3. 1865.

¹² Slovenský národný archív (ďalej SNA). Fond František Kabina. BOBULA, J. N. Mienka o liste Dv. p. H. a vied. mládeže v IV. výborovom zasadnutí dňa 25. mája 65.

¹³ Odk. 7.

noví členovia.¹⁴ Z členov výboru najaktívnejšie v prospech časopisu vystupovali len Pálka s Bobulom.¹⁵

Táto bezradnosť vyplývala aj z toho, že ich snahy výraznejšie nepodporili vtedajšie národné authority okolo *Pešťbudínskych vedomostí*, keď koncom mája Pálka a Bobula oficiálne zverejnili program časopisu.¹⁶ Nato aj neskôr upozorňujú v 1. čísle: „*Jedni nás obviňovali z nespravodlivého šafárenia a krutohlavosti, iní porúčali, že redaktor „Junoša“ má byť samostatným človekom a znalcom všetkých jestvujúcich rečí slovanských; tretí nám doprosta prorokovali, že ani predplatiteľov ani prác do nášho časopisu neobdržíme.*“¹⁷ Oveľa tvrdšie sa však Bobula a Pálka vyjadrovali v súkromí, ako je zachytené v ich liste Jozefovi Karellovi (1842 – 1902), kde s neskrývanou iróniou bilancujú – ich pohľadom – aký postoj k nim mala redakcia *Pešťbudínskych vedomostí*: „*Každého slovenského mladíka je svätou povinnosťou zaujať sa za vec túto; bo nepodporujú sa záujmy a hmotné okolnosti – jako – ostatných redakciách – jednotlivcov, ponevác z nášho podujatia nik osoch alebo výlučne jednotlivcom pripadajúcu slávu žať nebude, lež jak hanu, tak i chválu vospolne niesť prinútení sme. Keby toto boly povážily „Pb. ... sti“, zajiste by neboly taký dôraz svojej redaktorskej netaktičnosti ukázaly [...] nech že sa jim robí po vôli! veď to je jich kšeft, do ktorého sa najlepšie rozumejú: spor započiať. Dostaly dopisy nám prajné o Junoši: držaly za potrebné – podľa svojej múdrej „vedomostí“ – ukuvať si na základe samého cigánstva dopis. Nepustili sme ho bez odveti; lež náš článok, len ako zaslané p. redaktor uverejnili; prečo? to len jich „vedomost“ vie.*“¹⁸

Prajnejšie sa k počinu mladých postavil literárny časopis *Sokol*, ktorý vydával Viliam Pauliny-Tóth, keď podporil aktivity slovenskej mládeže nasledovnými slovami: „*My podujatie toto so srdečnou radosťou pozdravujeme, a prajeme mu hojného zdaru, bo presvedčení sme, že trebars len i samé mladé sily sosústredňovať sa budú v ňom, účinkovanie jeho na poli budenia národného povedomia, a veľadenia chuti k čítaniu medzi ľudom našim, preda veľmi výdatné byť môže, a blahonosné i neomylné bude.*“¹⁹ Jemne tak naznačil, že v literárnej oblasti časopis nebude výraznou konkurenciou *Sokolovi*. Jeho prínos videl najmä v združovaní sa slovenskej mládeže a jej zapojení sa do národného života, čo sa aj stalo.

¹⁴ Dopisy. Pešť, 1. julia. In: *Pešťbudínske vedomosti* (ďalej PbV). 4. 7. 1865, roč. 5, č. 53, s. 3; Jozef Pálka – Ján N. Bobula: Na dorozumenie. In: PbV. 11. 7. 1865, roč. 5, č. 55, s. 3 – 4.

¹⁵ Ako si zapísal Kabina: „Bobula techniker a Pálka Josef právnik bezvýnimečne za, Kabina neutrálne, Matuška Vojtech tiež, S. Medvecký proti, Čebecauer proti, Jamnický proti, Holéczy proti; Sándory a Stovik odhodlane odstúpili.“ Poznámky o vzniku časopisu Junoš z 18. 12. 1865. Odk. 7.

¹⁶ PbV. 26. 5. 1865, roč. 5, č. 42, s. 3.

¹⁷ K nášmu ct. čitateľstvu. In: Junoš. 1865, roč. 1, č. 1, s. 15.

¹⁸ Archív Spolku sv. Vojtecha (ďalej ASSV). Fasc. 99, č. 14. List – J. Pálka a J. Bobula Jozefovi Karellovi. Pešť 12. 7. 1865.

¹⁹ Junoš. In: *Sokol*. 1865, roč. 4, č. 13, s. 255 – 256.

Vystúpenie na verejné pole

Nový školský rok 1865/1866 napokon priniesol vydanie očakávaného časopisu, ale aj zmeny v zložení peštianskych študentov. Niektorí ukončili štúdium a odišli z mesta, podobne ako aj študenti, ktorí sa rozhodli študovať inde. Takto z pôvodného tandemu Bobula – Pálka zostal v hlavnom meste len Bobula, keďže J. Pálka sa rozhodol pokračovať v štúdiu na Právnickej akadémii v Bratislave a „z málo slovenskej Pešti do slovenskejšieho Požúňa sa odobrať“.²⁰ Z tohto dôvodu sa aj samotné vydanie časopisu trochu oneskorilo, ale, na rozdiel od predchádzajúceho obdobia, peštianski členovia výboru stáli do jedného za časopisom.²¹ Takisto „S. M. [S. Medvecký] najväčší odporník stal sa najusilovnejším pracovníkom,“ ako si poznačil Kabina.²²

Ako sme už uviedli, vydavatelia časopisu oslovili jednotlivé centrá, kde študovala slovenská vysokoškolská a stredoškolská mládež a požiadali ich o podporu. Z bratislavských študentov *Junoša* najvýraznejšie podporovali Jozef Pálka a Ján Capko Znievsky, z vienských zasa Ludovít Žambokréty (1844 – 1911; písal pod pseudonymom Ž. zo Ž.).

Môžeme predpokladať, že zásluhou J. N. Bobulu sa do časopisu zapojili študenti na katolíckych seminároch v Pešti a v Ostrihome, s ktorými Bobula spolupracoval už pri zostavovaní 2. ročníka *Jánošíka*. „Bohoslovci na ústrednom semeništi peštianskom zo svojho literárneho spolku zaväzujú sa i peňažitú podporu vykázat k udržaniu nášho časopisu,“²³ informujú Bobula s Pálkom vienských kolegov. Peštianski teológovia si ešte v roku 1850 založili vzdelávací spolok – *Slovenskú cirkevno-literárnu školu*, v rámci ktorej budovali knižnicu, prekladali náboženskú literatúru a vydávali ju v slovenčine. Podobný spolok si v roku 1861 založili aj klerici v Ostrihome.²⁴ S nimi spolupracoval J. N. Bobula najneskôr od roku 1863 prostredníctvom Andreja Kmeťa (1841 – 1908), ktorý tu v rokoch 1861 – 1865 študoval teológiu, a pomáhali mu pri vydávaní druhého zväzku *Jánošíka*. Po Kmeťovom odchode bol hlavnou spojkou a členom výboru *Junoša* majcichovský rodák Jozef Karell.

Zo staršej generácie vydávanie časopisu podporili viaceré výrazné osobnosti, ako banskobystrický biskup Š. Moyzes, A. Sládkovič, M. Chrástek, Š. Závodník, J. Slota, J. Plošic, F. V. Sasinek, L. Hroboň, L. Kubáni, J. D. Makovický, J. Kadavý, M. Učnay, Š. Hyroš, K. Zlatháry či „jedon NEMENOVANY česky spisovatel“, ako aj

²⁰ PÁLKA, J. Dopisy. Požuň. In: *Junoš*. 1865, roč. 1, č. 2, s. 29.

²¹ Kabina si zapísal: „1865/6 ale sme stáli K.[Kabina] za vyrovnanie, S. M. [Samuel Medvecký] sa klonil. M. V. [Štefan Vojtech Matuška] za, Petko [Peter Matuška?], Gryllus [asi Robert Gryllus, právnik v Pešti], Seberényi, Szmrecsányi, Mác, Kovalík, Zajmus [asi Cyril Gabriel Zajmus], Krieglér a Bob. [Ján N. Bobula] za.“ Odk. 7.

²² Poznámky o vzniku časopisu *Junoš* z 18. 12. 1865. Odk. 7.

²³ BOBULA, odk. 12.

²⁴ LACHMANN, B. Cirkevno-literárna škola na semeništi ostrihomskom. In: Cyrill a Method. 1865, roč. 15, č. 9.

„mnohí iní buďto menovať sa nechcejúci, buďto zo staršej mládeže pochodiaci, ktorí svoju pomoc ‚Junošovi‘ prisľúbiať ráčili“.²⁵

Vydávanie časopisu podporoval aj Ján Mallý (Dusarov), ktorý sa v roku 1864 rozišiel s redakciou *Pešťbudínskych vedomostí* a začal sa viac sústreďovať na vydávanie popularizačných a náboženských knížiek. Podchytil príslušníkov katolíckej mládeže pôsobiacich v Pešti a v Ostrihome, ktorí prekladali práce zahraničných, predovšetkým nemeckých autorov. V tomto čase s Mallým úzko spolupracoval aj J. N. Bobula.²⁶ Časopis *Junoš* na oplátku pravidelne propagoval Mallého vydania či jeho *Mravňozábavnú knihovňu*. Prostredníctvom člena výboru časopisu J. Karella oslovili aj Jána Palárika, v tom čase už farára v Majcichove, „by náš časopis svojimi prácami obdaroval; velice by nám vítané byly od neho literárne alebo mládež k činnosti povzbudzující články“.²⁷ Nemáme však spätnú väzbu, či Palárik odmietol, alebo sa nezapojil len z dôvodu iných pracovných povinností. Vieme však, že junosi nemohli počítat s podporou Jozefa K. Viktorina pôsobiaceho v Pešťbudíne. Ten mal ťažké srdce na Bobulu, „ktorý bez všetkých zásluh bol vriadený do počtu slovenských výborníkov v Sokole uverejnených, s čím je vskutku zdehonestovaný nejedon národovec“.²⁸ Narážal na Bobulov portrét, ktorý Sokol aj s krátkym životopisom uverejnil v roku 1864.²⁹ Podobné ocenenie Viktorinovi nebolo dopriate.

Veľkú zásluhu na získavaní predplatiteľov a rozširovaní časopisu mali regionálni podporovatelia. Najvýraznejšie sa zapojili J. D. Makovický a J. Droppa v Liptovskom Sv. Mikuláši, ev. kňaz D. Bachát v Pribyline, krajčír P. Baďura v Pešti, J. Gočár a študent Š. Truchlý v Banskej Bystrici, J. Capko a F. Veselovský v Bratislave, J. Karell v Ostrihome, J. A. Fábry v Revúcej.³⁰ Viacerí z nich boli aj pravidelnými dopisovateľmi *Junoša*.

Prvé číslo časopisu *Junoš*, s podnázvom „*mravňozábavný mládeži venovaný časopis*“ a heslom „*viribus unitis!*“ (spoločnými silami!), vyšlo 12. októbra 1865. Ako redaktor a vydavateľ bol počas celého obdobia vychádzania oficiálne uvedený Ján Nepomuk Bobula, aj keď, ako uvedieme nižšie, medzi redaktorom a členmi výboru vznikali napätia. Časopis vychádzal raz mesačne („každý 4 – 5. týdeň“) na 16 stranách. Posledné dve čísla mali širší rozsah – č. 8 vyšlo na 20 a č. 9 až na 22 stranách. Tlač zabezpečovala peštianska tlačiareň Hornanský a Hummel, kde vyšlo viacero slovenských tlačí.³¹

²⁵ K nášmu ct. čitateľstvu. In: *Junoš*. 1865, roč. 1, č. 1, s. 15.

²⁶ Bližšie ČULEN, K. Novinár a pedagóg. Životopisné črty zo života Dr. Jána Mallého a Martina Čulena. Napríklad v č. 9, s. 143 – 144.

²⁷ ASSV. Fasc. 99, č. 14. List – J. Pálka a J. Bobula Jozefovi Karellovi. Pešť 12. 7. 1865.

²⁸ Odk. 6.

²⁹ Sokol. 1864, roč. 3, č. 5, s. 97.

³⁰ K nášmu ct. čitateľstvu. In: *Junoš*. 1866, roč. 1, č. 9, s. 151.

³¹ Bližšie napríklad KURUCOVÁ, L. Budapeštianske tlače a ich rozširovanie medzi slovenským etnikom, s. 61 – 69.

Obr. 1 Titulný list časopisu Junoš. 1865, č. 2.

Základnú štruktúru časopisu tvoria striedavo uverejňované básne a prozaické práce rozdielnej literárnej a umeleckej kvality. Väčšina textov je podpísaná pseudonymom, alebo uverejnená anonymne, preto len časť príspevkov vieme na základe dnešných znalostí identifikovať. Nachádzame tu vysokoškolských študentov, príslušníkov mladej nastupujúcej i mladšej strednej generácie. Dlhšie prózy vychádzali na pokračovanie, ako napríklad novela *Študentská láska* od autora ukrytého pod pseudonymom Ivan Zlatič, *Miluša* od M. Valáchyho³² či *Junoš. Obrázok zo a do života mládeže* od Tatranského. Na začiatku každého čísla je vždy báseň, vo viacerých prípadoch venovaná významnej osobnosti národného hnutia – v 1. čísle Š. Moyzešovi,³³ v 3. a 4. čísle zosnulým národovcom Jurajovi Tvrdému a Ctibohovi Zochovi.

³² ASSV. Fasc. 99, č. 16. List – J. Bobula Jozefovi Karellovi. Nedat. [1. polovica 1866]. J. Bobula uvádza, že autorom novely je (M.?) Učňay.

³³ V časopise je poznámka, že autorom básne je Daniel Bachát.

K literárne najznámejším a aj v neskoršom období popredným podporovateľom národného hnutia patril Daniel Bachát (1840 – 1906),³⁴ v tom čase farár v Pribyline, ktorý v časopise publikoval pod pseudonymami Mirko Živič, Miloslav Dumný a Mirko Bogovič (napríklad básne *Junošovi a junošom*, *Pieseň, Že nešťastní....*, *Lalija*, *K lipke* a iné, ako aj historická povesť *Černoorská pomsta*). Ďalšou výraznou básnickou osobnosťou je študent práv Ján Capko (1846 – 1867), píšuci pod pseudonymom Miloslav Zniovsky (napr. báseň *Bratom – sestrám, Lúbým sestrám slovenským, Zradný syn*). Z dnešného pohľadu je jeho poézia vnímaná ako epigónska, podobne ako Bachátova. V tom čase poéziu tohto predčasne zosnulého básnika pozitívne ohodnotila aj vtedajšia kritika a zásluhou Andreja Trúchleho-Sytnianskeho vyšla aj posmrtno vydaná zbierka *Sirôtky* (1868).

Andrej Trúchly-Sytniansky (1841 – 1916; tu ako Andrej Truchlý, Andrej Sitnianský) je z literárneho pohľadu známy ako literárny kritik a prekladateľ, v čase vydávania *Junoša* bol študentom teológie v Banskej Bystrici a predsedom tamojšieho študentského spolku. Pokúšal sa aj o písanie poézie, *Junoš* uverejnil jeho dve básne *Potecha*, *Čo ja lúbim*. Podobne sa o „veršotepectvo“ pokúšali aj ďalší študenti, ako napríklad revúcky študent Ján Alexander Fábry (1848 – 1908), píšuci pod pseudonymom J. A. F. (napr. básne *Kytka*, *Uväznený vtáčik*, *Slovenský spev*); výraznejšiu hodnotu však majú jeho listy informujúce o národnom živote v Revúcej, kde študoval. Medzi autormi básní nachádzame aj jedno ženské meno – *Milina Lohinský* (báseň *Žiaľ a Moje kvety*). Pseudonym Lohinský nebol v literárnych kruhoch úplne neznámy, stretávame sa s ním aj v časopise *Černokňažník* a *Sokol* (Lohinských Milina) v roku 1862, pseudonym Lohinský používal Ján Čajak (1830 – 1867), švagor Samuela Medveckého, spoluzakladateľa *Junoša*, a Terézie Vansovej.

Okrem umelecko-literárnych prác nechýbajú v časopise ani príspevky historického (anonymný článok *Či Slovensko bolo Bielochovatsko?*, biografický článok o zástavníkovi Ladislavovi Škultétym-Gábrišovi), jazykovedného (*Nečo o reči vôbec a zvlášť*) a národohospodárskeho zamerania (*Štepenie ruží*). Z historického pohľadu majú výraznú hodnotu záverečné rubriky, ako *Literárne a umelecké zprávy*, *Dopisy* a *Drobnosti*. Oddychovú funkciu prináša rubrika *Hádky*, t. j. hádanky a rébusy, kde za správne vylúštenie mohli čitatelia získať odmenu. Medzi autormi nachádzame aj Marínu Pozdechovú, dcéru peštianskeho výrobcu zvonov a budúcu Bobulovu manželku. Anekdoty časopis neuverejšoval.

Časopis monitoroval a recenzoval aktuálne vydané slovenské publikácie, ako napríklad Lichardov *Slovenský kalendár*, zbierku básní V. Paulinyho-Tótha (V. Podolský), ako aj ďalšie slovanské publikácie z celej habsburskej monarchie. Dnešnými slovami časopis venoval veľkú mediálnu prezentáciu chorvátskemu katolíckemu biskupovi v Djakove Josipovi Jurajovi Strossmayerovi, ktorý výrazne finančne podporoval národné aktivity Slovanov v habsburskej monarchii. Redakcii sa podarilo pod-

³⁴ Podobne sa osobnosti D. Bacháta venoval HALÁSZ, I. Cirkev, národ, štát. Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873 – 1906).

chytiť spolupracovníkov v jednotlivých stredoškolských i vysokoškolských študentských centrách a približovať ich tamojšie národné aktivity, ako boli Pešťbudín (Ilský), Viedeň (Žambokrétý), Bratislava (Capko, Pálka). Inšpirovala tak aj ďalších, aby posielali správy o združovaní sa slovenskej mládeže i na stredných školách, napríklad v Levoči (J. L.), v Banskej Bystrici (J. G./Janko G...r.), v Banskej Štiavnici (M. K.), v Prešove (– Y.), v Revúcej (J. A. Fábry) či v Ostrihome (J. K.).

Od 2. čísla pribudla časť *Listáreň*, ktorá sa postupne vyprofilovala ako platforma na recenzovanie a hodnotenie zaslaných umeleckých textov, nadobudla charakter odporúčaní pre autorov zaslaných príspevkov, prinášala analýzu literárneho textu a jeho zhodnotenie či rady, ako majú autori postupovať, aby ich príspevky boli vhodné na publikovanie. Redakcia v 1. čísle uviedla, že „kritický stĺpec prisľúbil zaplňovať vysokoučený p. Slota,³⁵ odborná fundovanosť recenzií však naznačuje zdatnejšieho odborníka z oblasti literatúry (P. Dobšinský?).

S vydávaním kníh a časopisov úzko súvisela podpora zakladania knižníc – či už cirkevných alebo obecných. O tejto problematike nachádzame po páde neoabsolutizmu a obnove verejného života množstvo podporných článkov zameraných na rozvíjanie lokálnej spolkovéj činnosti. Veď čím viac knižníc, tým viac príležitostí na odoberanie slovenskej tlače a možností šírenia predstáv o rozvoji slovenskej spoločnosti. Hneď v 1. čísle môžeme nájsť túto výzvu na zakladanie knižníc: „...Bratia! Študenti! urobme svätý sľub, že dostanúc sa na samostatné nohy, jedon každý pracovať budeme na založení cirkevnej knižnice v svojom rodisku!“³⁶ Ako môžeme sledovať v neskoršom období, viacerí študenti na toto vyzvanie nezabudli, a ak aj neboli spoluzakladateľmi, tak boli podporovateľmi už existujúcich knižníc v mieste ich pôsobiska.

Časopis sa usiloval byť na pulze dňa a reflektovať aktuálne problémy, ktoré riešila nielen slovenská, ale celá uhorská spoločnosť, okrem iného aj emancipáciu žien a ich výraznejšie zapájanie sa do slovenskej spoločnosti. Už v 1. čísle publikovala redakcia list, v ktorom sa píše: „Dobre vediač, že „Junoša“ podporovať možno nie len dopisami a literárnymi plodami: posielam pripojené dva dukáty, tým cieľom, by v prvom čísle vypísané boli ako odmena za jednu báseň, ktorej predmet má byť: povzbudenie Sloveniek k láske svôjho rodu... Úfam sa, že drahí Bratia v národe neopovrhnu malichernú obeť moju, zvlášť keď to pomyslia, že dľa možnosti s ochotou položená je. Prosím sl. redakciu, by moje meno u seba podržala. Keď by na meno potrebu mala, nech ráči udať: Marina Milica.“ Nevieme, kto sa skrýva pod týmto pseudonymom, môžeme len hádať, že by touto osobou mohla byť už spomínaná Marina Miloslava Hodžová. Redakcia následne vypísala súbeh na ocenenie – najprv do 15. januára 1866, neskôr termín predĺžila, nijaká zo zaslaných básní však nesplnila požadované umelecké kritériá.³⁷ Aj keď sa zámer nepodarilo naplniť, predsa však táto výzva rozprúdila vyšší záujem mladej generácie

³⁵ K nášmu ct. čitateľstvu. In: Junoš. 1865, roč. 1, č. 1, s. 15.

³⁶ Junoš. 1865, roč. 1, č. 2, s. 28.

³⁷ Niektoré z básní boli postupne publikované v ďalších číslach.

o úlohu ženy, aj keď musíme dodať, že celkovo postoj slovenskej spoločnosti k emancipácii žien môžeme označiť v porovnaní napríklad so západnou Európou ako konzervatívny. Úlohou slovenskej ženy bolo najmä vychovávať novú národnú generáciu, a tak aj ich vzdelávanie a ďalšie spoločenské aktivity boli podriadené týmto zámerom.³⁸

Kontinuálne sa zvyšoval aj počet záujemcov o odoberanie časopisu. Kým ku koncu mája 1865 „jesto vyše 150 predplatiteľov zaslúbených“,³⁹ v čase vydania prvého čísla mali 263 predplatiteľov a vyše 40 dopisovateľov.⁴⁰ Záverečný zoznam odoberateľov, aj keď nie všetci odobraté čísla aj zaplatili, už dosahoval počet vyše 400 výtlačkov, vrátane „nádavečné, čestné a zámenéčné“ kusy, určených pre spolupracovníkov, autorov príspevkov alebo ako výmena s inými redakciami a spolkami. Banskobystrický biskup Štefan Moyzes odoberal 50 výtlačkov, inými slovami, venoval redakcii 100 zlatých, čo redakcia aj náležite prezentovala.⁴¹

Zánik časopisu

V predposlednom 8. čísle z júna 1866 redakcia informovala, že vydávanie časopisu prevezme od 2. ročníka Anton Kriegler,⁴² študent filozofickej fakulty na peštianskej univerzite, keď „poskytovanie duševnej pomoci a protectorstvo vzal na seba vyso-koučený muž a literát náš p. DUSAROV“.⁴³ Po letných prázdninách roku 1866 však už nové číslo nevyšlo a časopis nevstúpil do svojho 2. ročníka. Príčin bolo viacero. Nemôžeme zabúdať ani na aktuálnu politickú situáciu súvisiacu s prusko-rakúskou vojnou či šírenie cholery.

Jednou z oficiálnych príčin zániku časopisu bol nízky počet predplatiteľov. Na prihlásenie sa nových predplatiteľov redakcia vyzývala v posledných dvoch čís-

³⁸ Problematika postavenia žien v slovenskej spoločnosti sa v ostatných rokoch podrobne spracovala. Uvedieme aspoň tieto príspevky: HOLLÝ, K. V súradniciach nacionalizmu a „konzervatívneho feminizmu“ 1869 – 1914, s. 61 – 98; HOLLÝ, K. Ženská emancipácia: diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia; HUČKOVÁ, D. Ženská emancipácia ako literárna téma začiatku 20. storočia, s. 18 – 58; HUČKOVÁ, D. Ženy – spisovateľky v slovenskej literatúre na prelome 19. – 20. storočia, s. 34 – 49; HUČKOVÁ, D. K problematike ženských pseudonymov v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia, s. 93 – 103; KODAJOVÁ, D. Vyššie vzdelávanie dievčat na Slovensku v 19. storočí; KODAJOVÁ, D. „Učenia v škole bolo mi skôr primálo“. Vzdelávanie dievčat v rodinách slovenských národovcov, s. 211 – 224; KODAJOVÁ, D. Vzdelávanie dievčat na Slovensku a prvé učiteľky, s. 170 – 182; KODAJOVÁ, D. Učiteľky – prvé akademické povolanie žien, s. 198 – 220.

³⁹ BOBULA, J. N., odk. 12. Tento počet udávajú aj v: ASSV. Fasc. 99, č. 14. List – J. Pálka a J. Bobula Jozefovi Karellovi. Pešť 12. 7. 1865.

⁴⁰ K nášmu ct. čitateľstvu. In: Junoš. 1865, roč. 1, č. 1, s. 15.

⁴¹ Novinky. In: PbV. 7. 7. 1865, roč. 5, č. 54, s. 3.

⁴² Bližšie biografické údaje nepoznáme.

⁴³ KRIEGLER, A. Oznámenie. In: Junoš. 1866, roč. 1, č. 8, s. 130.

lach. V 8. čísle upozorňovala, že vydávanie časopisu bude pokračovať od budúceho školského roku „keď sa prihlási dostatočný počet predplatiteľov“, v poslednom 9. čísle uvádzala: „sa doposiaľ ešte neprihlasil taký počet predplatiteľstva, ktorý by bol zabezpečil vydávanie“.⁴⁴ Informácia, že koľko je „dostatočný počet“, však chýba. Predložené účtovníctvo v záverečnom čísle dokladá, že napriek všetkým počiatočným ťažkostiam skončil časopis v miernom pluse,⁴⁵ čo bolo na slovenské pomery nevídané.

Hlavný dôvod zániku časopisu môžeme vidieť v narušených osobných vzájomných vzťahoch medzi jednotlivými členmi výboru, resp. J. N. Bobulom na jednej strane a ostatnými členmi výboru (hlavne F. Kabinom, S. Medveckým a V. Matúškom) na strane druhej. Bobula by mal rád v rámci redakcie dominantné postavenie, ťažko znášal, keď ho ostatní prehlasovali, príp. mu dávali úlohy. „Všetci ... výborníci neboli praktičný, a chceli si vy dobyť nado mňou také práva, že čo oni utvoria, aby ja na to pristal.“⁴⁶ Ako píše, v zime 1865/1866 prestal chodiť na výborové zasadnutia. Tento kritický postoj k ostatným členom vyjadroval aj v súkromných listoch. Ako hlavnú príčinu odstúpenia z redaktorstva udával zdravotné dôvody a blížiac sa ukončenie štúdia a hľadanie si miesta.

Bobula si však odstúpenie nakoniec rozmyslel a, naopak, rozhodol sa prítvrdiť a získať nad jeho vydávaním úplnú kontrolu. „Ja, ako som už vyslovil, od podujatia neodstúpim, vzdor tomu že Vy 4 – 5 alebo snáď 50. neuznávate ma za súčasného úradu mne daný a Vami tiež natískať zastávať – bo za mňou stojí čelo slovenského národa, za mňou stojí na stá sa počítajúca statná junač slovenská. Nuž a Vy miestni nepriatelia moji keď nechcete uznať redaktora za redaktora, keď nechcete do redakcie na shromaždenia chodiť, keď nechcete stylistiku prác redaktorovi doručiť, keď nechcete na to pristáť čo som ja pred Vaším prístupom učinil alebo započal konať, ba keď sa aj takí najdú ktorí mňa z klamárstva obviňovať sa nestýchajú a moju češť podkopávať sa nestydia: hovorím keď toto prednesené vyplneným byť má: odstúpte od podujatia!“⁴⁷

Bobula kritizoval výraznejšie zásahy do pôvodiny, ako píše J. Karellovi: „Kdybych bol ja sám pri časopise býval, bol bych uverejňoval dľa mňeho úsudku najzdarnejšie práce v jich úplnej osnove, vynímajúc stylistiku a jiné drobnejšie veci a to síce preto, lebo redaktor sa len na tolko posudzuje nakoľko oni dobrú alebo zlú prácu uverejnil; za samú prácu ale posudzujú pôvodcu. No najmieň bych sa bol pustil do prepracovania básní.“⁴⁸ V tejto súvislosti kritizoval najmä Samuela Medveckého, ktorý, podľa Bobulovej interpretácie, výrazne zasahoval do publikovaných pôvodín.⁴⁹

⁴⁴ Oznámenie. Pešť 14. júla 1866. Red. „Junoša“. In: Junoš. 1866, roč. 1, č. 9, s. 151.

⁴⁵ K nášmu ct. čitateľstvu. In: Junoš. 1866, roč. 1, č. 9, s. 150.

⁴⁶ ASSV. Fasc. 99, č. 16. List – J. Bobula Jozefovi Karellovi. Nedat. [1. polovica 1866].

⁴⁷ SNA. Fond František Kabina. List – J. N. Bobula F. Kabinovi. Pešť 18. 2. 1866.

⁴⁸ Odk. 46.

⁴⁹ Odk. 46.

Nakoniec teda Bobula v redakcii časopisu zostal a dokončil vydávanie prvého ročníka. Anton Kriegler oslovoval jednotlivých spolupracovníkov⁵⁰ a odporúčanie na jeho osobu posielal aj Bobula.⁵¹ Počas leta 1866 sa tak Kriegler pravdepodobne pripravoval na budúcu rolu redaktora, napokon však nenašiel podporu u ostatných členov výboru, ako nám dokladá komunikácia medzi Medveckým a Kabinom z konca septembra, keď už malo vyjsť prvé číslo nového ročníka: „Čo sa Junoša dotýča, sme usrozmene. – Nech prestane! My sme povinnosť svoju vykonali – čo to v svete tu i tu i zaznajú a zaznali.“⁵² Zvyšnú sumu navrhovali využiť na štipendiá pre chudobných vysokoškolských študentov, alebo venovať študentskému spolku či na vydanie popularizačných spisov. A čo nádeje plní mladí spisovatelia? Tým otvoril po zániku *Junoša* svoje stránky časopis *Sokol*.⁵³ Takže neprišli o možnosť, kde publikovať, aj keď sa im tieto možnosti výrazne obmedzili a zanikla jedinečná príležitosť združovať sa okolo vlastného generačného média.

Hoci je vydávanie časopisu *Junoš* len krátka epizóda v histórii slovenských periodík 19. storočia, zanechal stopu u generácie dorastajúcej v 60. rokoch. Bol médium, ktoré dokázalo združiť slovenskú vysokoškolskú a stredoškolskú mládež, motivovať ju v prospech zapájania sa do národného hnutia. Hoci mal v programe uvedené, že sa zameriava na oblasť literatúry a nie na politické témy, svojou orientáciou na mapovanie literárnych prác Slovanov v habsburskej monarchii prispieval k šíreniu slovenského a slovanského povedomia. Pre skorý zánik časopisu sa pôvodný zámer nepodarilo naplno rozvinúť. Na druhej strane viacero z identifikovaných študentov sa aj v neskoršom období zapájalo do národného hnutia a zapálenú pochodň zo študentských čias hrdo niesli počas svojho aktívneho pôsobenia.

⁵⁰ ASSV. Fasc. 99, č. 39. List – A. Kriegler J. Karellovi (ostrihomskej mládeži). Pešť 13. 6. 1866.

⁵¹ ASSV. Fasc. 99, č. 15. List – J. N. Bobula J. Karellovi (ostrihomskej mládeži). Pešť 1. polovica júna 1865; ASSV. Fasc. 99, č. 16. List – J. N. Bobula J. Karellovi (ostrihomskej mládeži). Nedat. [Pešť 2. polovica 1866].

⁵² ASSV. Fasc. 186 fol. A 20. List – S. Medvecký F. Kabinovi. Velká Slatina 21. 9. 1866.

⁵³ Sokol. 1866, roč. 5, č. 10, s. 396.

Pramene

Archív mesta Bratislavy. Fond Marína Hodžová, sign. 945/54.

Archív spolku sv. Vojtecha v Trnave. Fond Jozef Karell, fasc. 99 a 186.

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice. KABINA, F. Denník, sign. M 43 A 7.

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice. KABINA, F. Zápisník od 7. 8. 1865 do 7. 3. 1868, sign. C 103.

Slovenský národný archív v Bratislave. Fond František Kabina, škatuľa č. 1.

Dobová tlač

Junoš. 1865/1866, roč. 1.

Pešťbudínske vedomosti. 1865 – 1866, roč. 5 a 6.

Sokol: Obrázkový časopis pre zábavu a poučenie. 1865 – 1866, roč. 4 a 5.

Zoznam bibliografických odkazov

Biografický lexikón Slovenska. Zv. I – VII. Martin: Slovenská národná knižnica, 2002 – 2020.

BOKES, F. Pokus V. Paulinyho-Tótha o vydávanie politického časopisu „Jánošík“ v r. 1863. In: *Historica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského.* Roč. XV. Bratislava: SPN 1964, s. 321 – 329.

ČULEN, K. *Novinár a pedagóg: Životopisné črty zo života Dr. Jána Mallého a Martina Čulena.* Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1933.

ĎURIŠKA, Z. Rod Pálkocov v premenách doby. In: *Forum Historiae* [online]. 1/2012, s. 85 – 95 [cit. 2021-06.15]. Dostupné na: <http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/duriska1.pdf>

- DEMMEĽ, J. Ján Nepomuk Bobula: „dobrá duša hnaná egoizmom a náruživosťami“. In: *(Ne)obyčajné príbehy novinárov*. Ružomberok: Society for Human Studies, 2020, s. 51 – 69. ISBN 978-80-972913-7-2.
- FRANKOVÁ, L. Ján Nepomuk Bobula (k občiansko-národným postojom na pôde Novej školy). In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie FF PU v Prešove* [online]. 2018, č. 1, s. 58 – 69 [cit. 2021-06.15]. Dostupné na: http://dejiny.unipo.sk/PDF/2018/04_1_2018.pdf
- HALÁSZ, I. *Cirkev, národ, štát. Daniel Bachát a jeho budapeštianske roky (1873 – 1906)*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2003, 118 s. ISBN 963-9296-80-5.
- HOLLÝ, K. V súradniciach nacionalizmu a „konzervatívneho feminizmu“ 1869 – 1914. In: *Živena: 150 rokov Spolku slovenských žien*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovart, 2019, s. 61 – 98. ISBN 978-80-556-4149-2.
- HOLLÝ, K. *Ženská emancipácia: diskurz slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia*. Bratislava: Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, spol. s r. o., 2011. ISBN 978-80-89396-16-0.
- HUČKOVÁ, D. K problematike ženských pseudonymov v slovenskej literatúre na prelome 19. a 20. storočia. In: *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2013, s. 93 – 103. ISSN 1337-0723.
- HUČKOVÁ, D. *Ženská emancipácia ako literárna téma začiatku 20. storočia*. In: *Modernizmus v pohybe*. Bratislava: Veda, 2019, s. 18 – 58. ISBN 978-80-224-1797-6.
- HUČKOVÁ, D. *Ženy – spisovateľky v slovenskej literatúre na prelome 19. – 20. storočia*. In: *Na dlhej ceste k autorskej emancipácii žien. Acta Facultatis Philosophicae Universitas Šafarikinae 67/2014*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta, 2014, s. 34 – 49. ISBN 978-80-8152-183-6.
- KACÍREK, L. Ján Nepomuk Bobula (1844 – 1903). In: *Slováci v zahraničí 30*. Martin: Matica slovenská, 2013, s. 34 – 53. ISBN 978-80-8128-091-7.
- KACÍREK, L. *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875*. Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, 2016. ISBN 978-615-5330-06-3.

- KODAJOVÁ, D. „Učenia v škole bolo mi skôr primálo“. Vzdelávanie dievčat v rodinách slovenských národovcov. In: CVIKOVÁ, J., JURÁŇOVÁ, J. a L. KOBOVÁ, eds. *História žien: aspekty písania a čítania*. Bratislava: Aspekt, 2007, s. 211 – 224. ISBN 80-85549-65-4.
- KODAJOVÁ, D. Učiteľky – prvé akademické povolanie žien. In: *Sláva šľachetným VI: učiteľ je okno do sveta a života*. Liptovský Mikuláš: Spolok Martina Rázusa, 2020, s. 198 – 220. ISBN 978-80-972016-78.
- KODAJOVÁ, D. Vyššie vzdelávanie dievčat na Slovensku v 19. storočí. In: *Človek a spoločnosť: internetový časopis pre pôvodné, teoretické a výskumné štúdié z oblasti spoločenských vied* [online]. 2006, roč. 9, č. 4 [cit. 2021-06-20]. ISSN 1335-3608. Dostupné na: <http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=ASR2RI9IWCXP4RU3A6R6244C>
- KODAJOVÁ, D. Vzdelávanie dievčat na Slovensku a prvé učiteľky. In: MICHALIČKA, V. *Dejiny školstva a pedagogiky na Slovensku: zborník z konferencie konanej dňa 28. 11. 2007 v Bratislave*. [Bratislava]: Ústav informácií a prognóz školstva, 2008, s. 170 – 182. ISBN 978-80-7098-464-2.
- KOVÁČ, D. *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Typoset Print, Historický ústav SAV, 2013. ISBN 978-80-971540-1-1.
- KOVÁČ, D. *Spoločnosť na Slovensku v dlhom 19. storočí*. Bratislava: Veda, 2015. ISBN 978-80-224-1478-4.
- KOVÁČOVÁ, A. *Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867 – 1918)*. Pilíšska Čaba: Katolícka univerzita Petra Pázmány, 2006. ISBN 963-9206-23-7.
- KOVÁČOVÁ, A. *Po stopách slovenskej minulosti Budapešti: výber zo štúdií a prednášok*. [s.l.]: Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, 2014. ISBN 978-615-5330-03-2.
- KURUCOVÁ, L. Budapeštianske tlače a ich rozširovanie medzi slovenským etnikom. In: *Studia Bibliographica Posoniensia I*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2009, s. 61 – 69.
- MARTINKOVIČ, M. *Politické myslenie Novej školy: občiansko-národný program Slovenských novín*. [Bratislava]: Filozofický ústav SAV, 2013. ISBN 978-80-970494-7-8.

POTEMRA, M. *Bibliografia slovenských novín a časopisov do roku 1918*.
Martin: Matica slovenská, 1958.

RIZNER, L. V. *Bibliografia písomníctva slovenského na spôsob slovníka
od najstarších čias do konca r. 1900*. Zv. I – VI. Turčiansky Sv. Martin:
Matica slovenská, 1929 – 1934.

Slovenský biografický slovník. Zv. I – VI. Martin: Matica slovenská 1986 – 1994.

An Effort to Associate Slovak Youth Through the Literary Magazine *Junoš*

Luboš Kačírek

Political liberalisation in the early 1860s inspired Slovak university and middle-school youth to become more involved in national political activities. The outcome of their efforts was the establishment of a youth literary and social magazine *Junoš*, published in the academic year of 1865/1866 in Budapest. The editor was Ján N. Bobula, members of his board (editorial staff) included, among others, František Kabina, Samuel Medvecký and Štefan Vojtech Matúška. In addition to the literary works of the beginning generation (poetry and prose), the magazine supported the establishment of libraries and the participation of women in social life. The magazine published reports on the national activities of the Slavs in the Habsburg monarchy and the capital of Hungary. In the form of letters, it reported on national activities in individual Slovak student centres (Pest, Vienna, Bratislava, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Kežmarok, Levoča, Prešov and Revúca). The magazine ceased to exist after its first year of operation, mainly due to disagreements between *Junoš* editorial board members. The text is based on an analysis of the magazine's articles and archival documents, primarily the correspondence of its editor, Ján N. Bobula, and the personal fund of František Kabina.

Keywords: magazine, youth, emancipation, issue of women, Budapest, association activities

Informácie o vakcinácii v Schediusovom časopise *Zeitschrift von und für Ungern*

Beata Ricziová – Oľga Vaneková

Kľúčové slová: Ludwig von Schedius, *Zeitschrift von und für Ungern*, vakcinácia, prví očkujúci lekári v Uhorsku, propagácia vakcinácie

Uhorskí vzdelanci sa v období osvietenstva výrazne zapájali do európskeho vedeckého sveta, a to svojimi príspevkami v európskych odborných časopisoch, vydávaním odborných prác, štúdiom v zahraničí, cestovaním a priamymi kontaktmi s odborníkmi mimo Uhorska. Osvetové myšlienkové prúdy prinášali so sebou množstvo impulzov v kultúrnej, politickej, hospodárskej a vo vedeckej činnosti. Uhorskí vzdelanci si uvedomili, že treba obyvateľom sprostredkovať poznatky nielen o minulom, ale aj o aktuálnom Uhorsku a šíriť osvetu a znalosti o svojej krajine. Významným počinom na tomto poli je projekt vydávania uhorského vedeckého časopisu bratislavského vzdelanca Karla Gottlieba Windischa, ktorý v roku 1781 začal vydávať učené periodikum *Ungrisches Magazin* (1781 – 1787). Pokračovaním bolo periodikum *Neues Ungrisches Magazin* (1791 – 1798), ktoré po Windischovej smrti viedol jeho zaľ Ludwig Schedius. Ten neskôr v Pešti začal vydávať *Zeitschrift von und für Ungern* (1802 – 1804), ktorého príspevky o začiatkoch vakcinácie v Uhorsku sú predmetom nášho príspevku.

Ludwig von Schedius (20. 12. 1768 Győr – 12. 11. 1847 Pešť) bol uhorský vzdelanec nemeckého pôvodu.¹ Navštevoval školy v Bratislave a v Šoprone, na univerzite v Göttingene študoval filológiu, históriu a politické vedy. Po návrate do Uhorska pôsobil od roku 1792 ako profesor estetiky a filológie na univerzite v Pešti. Bol členom Uhorskej akadémie vied. Napísal práce z oblasti histórie, filozofie a geografie. Spolu s J. Lipszkym vytvoril v rokoch 1806 – 1808 mapu Uhorska. Dôležitou súčasťou jeho pôsobenia bola redakčná práca vo viacerých významných odborných časopisoch. V príspevku sa zameriavame na Schediusovu vydavateľskú činnosť v nemecky písanom periodiku *Zeitschrift von und für Ungern*, ktoré možno v určitom zmysle hodnotiť ako nástupcu časopisu *Ungrisches Magazin*, vydávaného K. G. Windischom,

¹ Základné bio- a bibliografické údaje o Ludwigovi von Schediusovi uvádzame podľa TIBENSKÝ, J., HROCHOVÁ, M. a M. MAUREROVÁ. Biobibliografia prírodných, lekárskech a technických vied na Slovensku do roku 1850, s. 589 – 590; WURZBACH, C. Österreichisches Biografisches Lexikon 1815 – 1950, Bd. 10, s. 57.

všestranne vzdelaným a činným osvietenským vzdelancom druhej polovice 18. storočia v Uhorsku.²

L. Schedius sa podieľal na vydávaní a redakčnej úprave časopisu *Zeitschrift von und für Ungern*, ktorý v rokoch 1802 – 1804 vyšiel v Pešti v šiestich zväzkoch rozdelených na zošity (1. a 2. diel majú po tri zošity, 3. – 6. diel po šesť zošitov).³ Podtitul časopisu: Na podporu vlasteneckej/domácej histórie, geografie a literatúry (v nem. origináli *Zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur*) explicitne vyjadruje zameranie časopisu na zvyšovanie úrovne poznania a na šírenie najnovších poznatkov v uvedených oblastiach v Uhorsku na konci 18. storočia.

V úvode k prvému zošitu prvého dielu⁴ L. Schedius uvádza, že svojím počínom vydávať vedecky zamerané periodikum venované dejinám, zemepisu a literatúre Uhorska sa usiluje nadviazať na činnosť slávnych mužov minulosti, ktorí položili základy vedomostí o dejinách, zemepise a literatúre Uhorska, a pokračovať v osvetľovaní tmavých miest najstaršej histórie Uhorska. L. Schedius pripomína, že v tejto súvislosti je nevyhnutný výskum prameňov a materiálov, ktoré doteraz neboli dostatočne analyzované, vysvetlené a prístupné.⁵ Podobne aj osud literatúry v Uhorsku, jej pôvod, vývin v najstarších obdobiach, jej vplyv na verejný aj osobný život, jej prejavy v umeniach a vedách, jej nevyvážené a často prerušované ďalšie rozvíjanie nie je doteraz dostatočne vysvetlené. Podľa L. Schediusa cesta k objasneniu vedie aj pri poznaní dejín literatúry v zbieraní a analyzovaní materiálov, pričom upozorňuje, že medzery a prázdne miesta v poznaní histórie častokrát zapĺňajú výmysly a hypotézy, ktoré si potom nárokuje uznanie ako historicky overené skutočnosti.⁶ Aj vedomosti z oblasti geografie Uhorska si vyžadujú doplnenia a opravy, napríklad chýbajú mapy založené na trigonometrických meraniach a astronomických údajoch, ako aj ďalšie geografické údaje o jednotlivých oblastiach Uhorska.⁷ Nedostatok domácich časopisov znemožňuje domácim aj zahraničným záujemcom získať plnohodnotné informácie o úrovni vedomostí o uhorskej histórii, zemepise aj literatúre, čo vedie k povrchným, skresleným a nepravdivým informáciám o Uhorsku. Pripravované periodikum má podľa L. Schediusa zámer postupne pomáhať pri rie-

² Edičným aktivitám K. G. Windischa a hodnoteniu prínosu tejto osobnosti pre rozvoj uhorskej publicistiky sa venuje vo svojej monografii Jozef Tancer. Por. TANCER, J. *Im Schatten Wiens. Zur deutschsprachiger Presse und Literatur im Pressburg des 18. Jahrhunderts*. Bremen: Edition lumière, 2008. ISBN 978-3-934686-54-0.

³ Titulný list časopisu znie: *Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur; herausgegeben von Ludwig v. Schedius, Doctor der Philosophie und Professor der Aesthetik an der königl. ungrischen Universität*. Erster Band. Pesth, Bey Franz Joseph Patzko 1802. I. – IV. diel časopisu vyšiel v tlačiarni F. J. Patzka, V. a VI. diel v tlačiarni K. A. Hartlebena v Pešti.

⁴ Einleitung. In: *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, I. diel, 1. zošit, s. 5 – 15.

⁵ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, I. diel, 1. zošit, s. 5.

⁶ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, I. diel, 1. zošit, s. 6.

⁷ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, I. diel, 1. zošit, s. 7.

šení naznačených problémov v oblasti poznania uhorskej histórie, zemepisu a literatúry. Je určené pre vzdelancov a pre tých, ktorí sú poverení vyučovaním na vyšších školách, aby získané vedomosti odovzdávali širšej verejnosti. Príkladom krajín, v ktorých sa prostredníctvom časopisov s rôznorodým zameraním podarilo zvýšiť úroveň vzdelanosti, je podľa L. Schediusa Francúzsko, Nemecko, Anglicko, Taliansko, Švédsko a Dánsko. V úvode okrem toho uvádza i predchodcov svojho úsilia, teda podobne orientované časopisy zamerané na šírenie poznatkov z rôznych oblastí poznania, ako *Ungrisches Magazin* (1781 – 1788) a *Neues ungrisches Magazin* (1791 – 1798), ktorých vydavateľom bol Karl Gottlieb von Windisch, *Merkur von Ungarn*, ktorý vydával Martin Georg Kovachich (1792 – 1800) a *Siebenbürgische Quartalschrift* (1792 – 1800).⁸

Na konci úvodu L. Schedius informuje o pravidelných rubrikách časopisu a ich zameraní: I. *Abhandlungen und kürzere Aufsätze zur Beleuchtung, Berichtigung und Ergänzung der Geschichte, Erdkunde und Literatur von Ungern* (Rozpravy a kratšie články na osvetlenie, opravy a doplnenie histórie, zemepisu a literatúry o Uhroch/Uhorsku), II. *Bücheranzeigen* (Správy o knihách, informácie o knihách týkajúcich sa oblastí dejín, zemepisu a literatúry Uhorska, vydaných od roku 1801 v Uhorsku aj v zahraničí), III. *Intelligenzblatt für Ungern* (Informácie a správy o minulom aj súčasnom stave literárnych ustanovizní v Uhorsku, ich zmenách, zriadení nových, o podpore pre autorov, ako aj o ich úmrtí, správy kníhkupcov o vydaní nových publikácií a informácie o literárnych podujatiach).⁹

L. Schedius v úvode odôvodňuje aj výber jazyka časopisu – nemčiny: v Uhorsku ju ovláda veľké množstvo vzdelancov a v danom období má pre uvedené oblasti poznania už vypracovanú terminológiu a vyjadrovacie možnosti vhodnejšie ako iné jazyky používané v Uhorsku.¹⁰ Celkom na konci úvodu sa nachádza aj heslo L. Schediusa, ktoré má sprevádzať všetky aktivity spojené s novým periodikom: *Pravda v harmonickom zväzku s múdrosťou a skromnosťou*.¹¹

Začiatky vakcinácie v Uhorsku

V čase vydania prvého čísla tohto periodika (v roku 1802) bola už v Uhorsku aktuálna otázka vakcinácie obyvateľstva proti pravým kiahňam podľa novej Jennerovej metódy. Hoci skúsenosti s kravskými kiahňami v boji proti nákaze pravými kiahňami boli u vidieckeho obyvateľstva známe a sporadicky sa vykonávalo očkova-

⁸ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, I. diel, 1. zošit, s. 11 – 12.

⁹ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, I. diel, 1. zošit, s. 13 – 14.

¹⁰ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, I. diel, 1. zošit, s. 14 – 15.

¹¹ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, I. diel, 1. zošit, s. 15.

nie s využitím tejto znalosti,¹² bol to praktický lekár z Berkeley, Eduard Jenner (1749 – 1823), ktorý viacerými pokusmi a svojím dielom z roku 1798 *An Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae, or Coe-Pox* (Pátranie po príčinách a účinkoch kravských kiahní) dostal vakcináciu do širšieho povedomia odbornej i laickej verejnosti. Prvú časť diela tvoria kazuistiky 23 prípadov očkovania proti pravým kiahňam a ako 17. pokus uvádza známy a často citovaný prvý prípad zaočkovania kravskými kiahňami, ktorý vykonal 14. mája 1796.¹³ Hodnotiace záverečné formulácie diela podávajú informácie o účinnosti kravských kiahní v boji proti pravým ľudským kiahňam. Nový postup mal ako zástancov, tak aj odporcov, hoci ich bolo menej, ale s porovnaním s predchádzajúcou formou – variolizáciou¹⁴ – bolo očkovanie kravskými kiahňami¹⁵ prijaté v lekárskech kruhoch veľmi priaznivo. Už v roku 1799 zriadili v Londýne Očkovací inštitút a v roku 1803 Kráľovský inštitút na vyhubenie kiahní, ktorý riadil sám E. Jenner. V tomto inštitúte sa očkovanie vykonávalo zdarma a odtiaľto sa i zasielal potrebný očkovací materiál do iných miest.¹⁶ Očkovanie kravskými kiahňami sa rozbehlo rýchlym tempom. Kladné ohlasy sa odrazili v prijímaní tejto metódy aj v kontinentálnej Európe, kde sa vakcinácia rýchlo udomáčňovala a propagovala už rok po zverejnení Jennerovho diela. Jennerovo dielo bolo v roku 1799

---

¹² Napr. v Nemecku informoval o chrániacej úlohe kravských kiahní Jobs Böse v roku 1769, v severonemeckom meste Starkendorf učiteľ Plett zaočkoval v roku 1791 kravskými kiahňami tri deti. V Anglicku už v roku 1765 informovali o ochrannej funkcii kravských kiahní lekári B. Fewster a Sutton, z roku 1774 je známy prípad, keď Benjamin Jesty zaočkoval kravskými kiahňami manželku a dvoch synov. Por. RICZIOVÁ, B. Boj proti pravým kiahňam v mestách v kontexte dobových lekárskeho spisov pre slovenské obyvateľstvo, s. 319 – 337.

¹³ CASE XVII. The more accurately to observe the progress of the infection I selected a healthy boy, about eight years old, for the purpose of inoculation for the cow-pox. The matter was taken from a sore on the hand of a dairymaid, who was infected by her master's cows, and it was inserted, on the 14th of May, 1796, into the arm of the boy by means of two superficial incisions, barely penetrating the cutis, each about half an inch long. JENNER, E. *An Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae, or Cow-Pox*, s. 42.

¹⁴ Variolizácia spočívala v princípe vpravenia materiálu získaného z pravých kiahní do tela zdravého človeka, čím sa mal vyvolať slabší priebeh kiahní a zabezpečiť imunitu voči pravým kiahňam. Vakcinácia sa robila v podaní iného agensa, očkovacej látky získanej z kravských kiahní humanizáciou (humanizovaná lymfa), ktorý mal pôvod v kravských kiahňach, tieto vyvolali ľahší priebeh pravých kiahní v mieste vpichu a takisto vytvorili očkovanému imunitu.

¹⁵ Pri očkovaní kravskými kiahňami sa používala humanizovaná lymfa, v texte však používame zjednodušenú podobu očkovanie kravskými kiahňami alebo vakcinácia. Pomenovanie vakcinácia uznal neskôr L. Pasteur na počesť E. Jennera a začalo sa používať na očkovania proti rôznym ďalším chorobám, napr. proti poliomyelitíde, záškrtu, čiernemu kašlu a i.

¹⁶ JOCHMANN, G. *Pocken und Vaccinationslehre*, s. 148.

preložené do nemčiny a postupne aj do ďalších jazykov.¹⁷ Prínosy vakcinácie boli široko publikované v odborných časopisoch a zároveň vznikali v celej Európe spisy o novej vakcinácii. Najbližšie k Uhorsku bola Viedeň, kde sa vakcinácia začala vykonávať už od roku 1799.¹⁸ Blízke kontakty lekárov a dobrý ohlas účinnosti očkovania kravskými kiahňami spôsobili, že sa aj uhorskí lekári začali zaujímať o tento profylaktický typ boja proti pravým kiahňam. Prvé známe zdokumentované očkovania tohto typu v Uhorsku sú známe z roku 1801. L. Schedius už v prvom diele časopisu *Zeitschrift für und von Ungern* propagoval ľudový spis komárňanského lekára Sámuela Nagya,¹⁹ ktorý zaviedol v Komárne vakcináciu v roku 1801. Jeho krátky propagačný spis pre obyvateľstvo vyšiel v maďarskom a nemeckom jazyku a v časopise sa uvádzajú aj ich názvy: *Az oltalmazó himlőről* (O ochranných kiahňach) a *Von den Schutzblättern* (O ochranných kiahňach).²⁰ V nasledujúcich riadkoch sa avizuje, že v ďalších zošitoch čitatelia dostanú všetky informácie o očkovaní kravskými kiahňami, ktoré sú v Uhorsku známe: „*In einem der nächsten Hefte werden wir bemüht sein, alle was uns über die Geschichte der Kuhpocken in Ungern bekannt geworden ist, genauer unsern Lesern darzulegen.*“²¹ Schediusovo periodikum sa stalo veľmi významným zdrojom informácií začiatkov vakcinácie v Uhorsku. Už v druhom zošite časopisu *Zeitschrift von und für Ungern* vydavateľ zaviedol sekciu *Beyträge zur Geschichte der Schutzpocken in Ungern* (Príspevky k dejinám ochranných kiahní v Uhorsku), kde je publikovaných sedem abecedne zoradených príspevkov²²:

- a) *In Pesth. Von Doktor Fr. Bene* (V Pešti. Od doktora Fr. Beneho),
- b) *In Pressburg (Nach einem authentischen Berichte an die k. Statthalterey)*
(V Bratislave, podľa autentickej správy Miestodržiteľstvu),
- c) *In Keszthely* (V Keszthelyi),
- d) *In Rosenau. Von Dr. G. von Marikovsky*
(V Rožňave. Od dr. Juraja Marikovského),

¹⁷ Vo Viedni pripravil praktický lekár Alois Careno (1766 – 1810) preklad Jennerovho diela do latinčiny pod názvom *Jenneri disquisitio de causis et effectibus variolarum vaccinarum. Ex anglico in latinum conversa ab Aloysio Careno.*

¹⁸ Vykonával ju Pascal Joseph de Ferro (1753 – 1809), viedenský lekár a od roku 1793 zdravotný referent dolnorakúskej vlády, 30. 4. 1799 materiálom z Anglicka od doktora Pearsona, blízkeho spolupracovníka E. Jennera.

¹⁹ Nagy Samuel (? Komárno – 1810 Komárno), praktický lekár v Komárne. V rokoch 1798 – 1799 zastával funkciu tajomníka mineralogickej spoločnosti v Jene a neskôr bol členom korešpondentom viacerých nemeckých vedeckých spoločností.

²⁰ Celý titul: *Az oltalmazó himlőről, írta a Komáromi Nép meg-világosítására különösen Nagy Sámuel. Komárom: K. Weinmüller, 1801. Nemecký variant: Von den Schutzblättern. Zur Aufklärung des meinen Volkes von Komorn besonders geschrieben von Samuel Nagy. Komorn: bey Weinmüllers Wittwe, 1801.*

²¹ *Zeitschrift von und für Ungern.* 1802, I. diel, 1. zošit, s. 21.

²² *Zeitschrift von und für Ungern.* 1802, I. diel, 2. zošit, s. 202 – 219.

- e) *An der siebenbürgisch-walachischen Gränze*
(Na sedmohradsko-valašských hraniciach),
- f) *In Komorn von Doktor Johann Seth* (V Komárne od doktora Johanna Setha),
- g) *Im Szatmárer Comitate* (V Satmárskej stolici).

V treťom zošite prvého zväzku sa z hľadiska rozširovania vakcinácie v Uhorsku nachádza významný informatívny príspevok od F. Beneho²³:

- h) *Geschichte der Vebreitung der Kuhpocke von Pesth nach verschiedenen Gegenden Ungerns. Von Doctor Fr. Bene* (Dejiny rozšírenia kravských kiahní z Pešti do rôznych oblastí Uhorska. Od doktora F. Beneho).

V prvom zošite druhého zväzku časopisu *Zeitschrift von und für Ungern* sú tri príspevky,²⁴ pričom prvý od S. Riglera je najobsiahlejší:

- i) *Geschichte der Verbreitung der Kuhpocken in Békeser Gespannschaft. Von Dr. Sigmund Rigler, in Gyula, Physicus derselben Gespannschaft* (Dejiny rozšírenia kravských kiahní v Békešskej stolici).
Od dr. Sigmunda Riglera, v Gyule. Úradný lekár v tejto stolici),
- k) *In Ofen. Von Dr. Johann Streit* (V Budíne. Od dr. Johanna Streita),
- l) *Zu Füred im Salader Comitate* (Vo Fürede v Zalianskej stolici).

Posledný príspevok z tejto série sa nachádza v druhom zväzku v druhom zošite:²⁵

- m) *Über die Verbreitung der Kuhpocken in Graner Comitate. Von Dr. Mich. Lenhossek, ordentl. Physikus der löbl. Graner Gespannschaft* (O rozšírení kravských kiahní v Ostrihomskej stolici. Od dr. Michala Lenhošeka, stoličného lekára Komárňanskej stolice).

Vydavateľ L. Schedius zveril úvodný príspevok významnej postave v propagácii vakcinácie v Uhorsku. Bol ňou lekár Ferencz Bene (1775 – 1858), profesor interného lekárstva na budapeštianskej univerzite.²⁶ Ešte ako zástanca a propagátor

²³ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, I. diel, 3. zošit, s. 370 – 372.

²⁴ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, 2. diel, 1. zošit, s. 76 – 90.

²⁵ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, 2. diel, 1. zošit, s. 203 – 207.

²⁶ Medicínu študoval v Pešti a vo Viedni a od roku 1798 sa usadil v Pešti ako praktický lekár, v roku 1802 získal katedru štátnej farmácie, v roku 1803 pracoval na súdnom lekárstve a v roku 1816 sa stal profesorom špeciálnej patológie a terapie na univerzite v Pešti. V roku 1831 sa stal členom Maďarskej akadémie vied a od roku 1841 bol riaditeľom lekárskej fakulty v Pešti.

predchádzajúcej variolizácie vydal v roku 1800 spis *A himlő veszedelme ellen való oktatás*²⁷ (Poučenie proti nebezpečenstvám kiahní). Jednotlivé stolice Uhorska sa usilovali chrániť svoje obyvateľstvo. Napríklad ešte v roku 1801, keď sa už v Uhorsku vedelo o vakcinácii podľa objavu E. Jennera, Oravská stolica si dala preložiť (vedenie stolice zadalo túto prácu 16. januára 1801) prvé dielo F. Beneho, ktoré propagovalo ešte variolizáciu: *Navčenj k proti osýpkovému aneb kňahnowému nesstěstj a nebezpečenstwj*.²⁸ Na prelome storočí sa však lekári popri prebiehajúcej variolizácii oboznamovali aj s Jennerovým postupom profylaxie. Prvé príklady vakcinácie do našich oblastí prišli z Viedne. Okrem toho lekári boli v osobnom i vo vedeckom kontakte publikovaním a vzájomným odovzdávaním informácií o novej metóde po celej Európe. F. Bene, ktorý sa sústavne zaoberal touto problematikou, veľmi rýchlo uznal výhody vakcinácie a začal v Pešti ako prvý touto metódou očkovať v auguste roku 1801. O rok na to už vydal nový spis *Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról*²⁹ (Krátke poučenie o pôvode ochranných kiahní, o ich vlastnostiach a ich štepení), ktorým propagoval vakcináciu. V tom istom roku, 6. júla 1802, vydáva Miestodržiteľská rada nariadenie č. 14216, ktorým sa odporúča toto dielo rozširovať v Uhorsku: *Opus Francisci Bene: de Vaccinatione omnimode commendantur*³⁰ (Dielo F. Beneho o vakcinácii sa všeobecne odporúča). V periodiku *Zeitschrift von und für Ungern* práve F. Benemu prináleží úloha uviesť čitateľov do problematiky boja proti pravým kiahňam pod názvom *Geschichte der Schutzpocken in Ungern* (Dejiny ochranných kiahní v Uhorsku).³¹ V 17 paragrafoch veľmi prehľadne a informatívne podáva dejiny varioly a vysvetľuje prienik tohto ochorenia do Európy v 12. storočí. Stredovek popisuje ako dobu temna a následne v 16. storočí sa kiahne rozšírili do celej Európy. Mortalita bola v tomto čase obrovská, a tí, ktorí prežili, trpeli mnohými následkami, napr. slepotou, nemotou, ochrnutím, epilepsiou, suchotinami a pod. Kritizuje poverčivosť ľudí, ktorí odmietali akékoľvek lieky a každú chorobu vnímali fatalisticky, ako zoslanú z nebies. Zhodnotil aj prvý typ očkovania – variolizáciu ako spôsob boja proti kiahňam, ktorý bol v 18. storočí známy. Na jednej strane išlo o jediný možný spôsob ochrany na úrovni vtedajšieho poznania, ale na druhej strane tento spôsob očkovania prinášal aj mnohé riziká: „zaočkované kiahne boli častokrát spojené s nebezpeč-

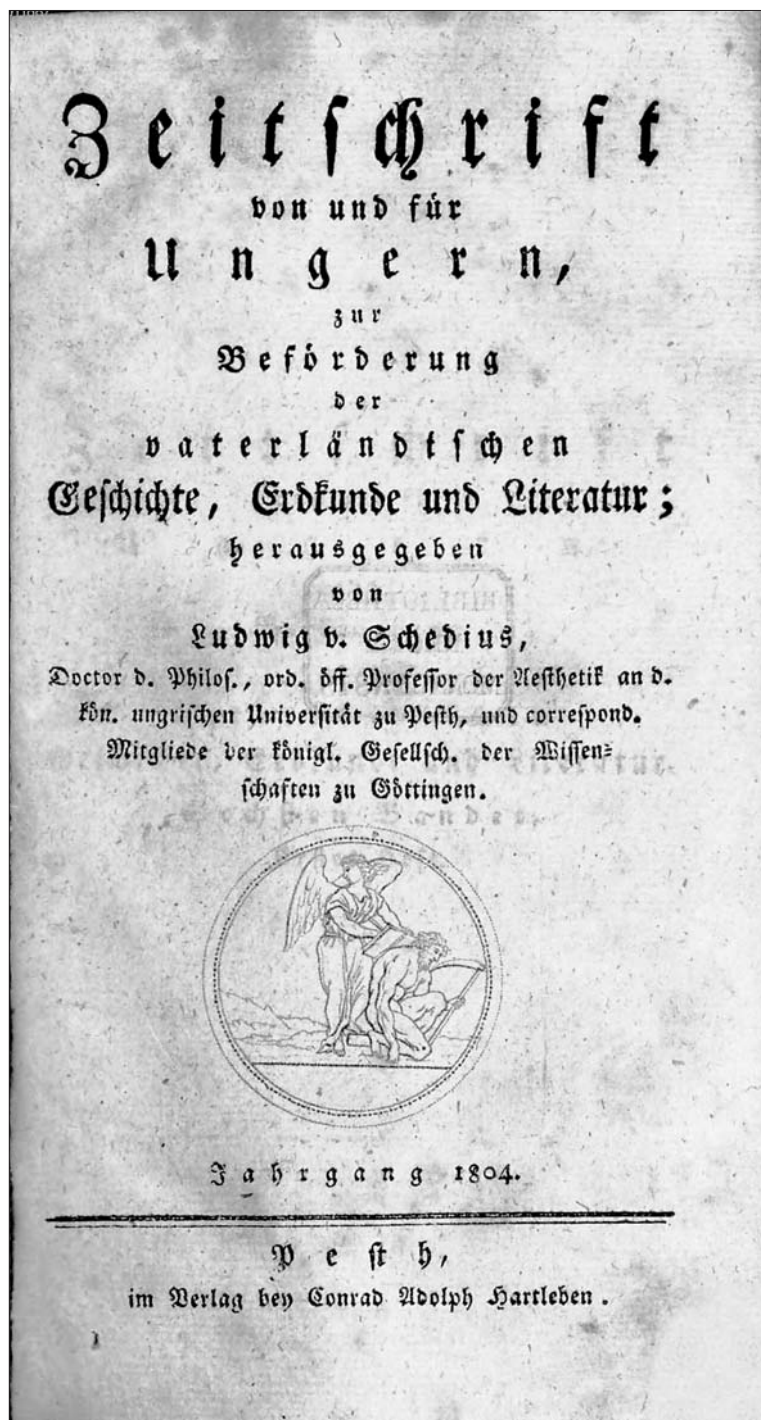
²⁷ *A himlő veszedelme ellen való oktatás*. Pest: Wigand, 1800. 2. vydanie v roku 1801.

²⁸ *Navčenj k proti osýpkovému aneb kňahnowému nesstěstj a nebezpečenstwj, které k obecnému swé vlasti dobrému w vherském gazyku sepsal Frantissek Bene, Lékařského Vměnj Doktor W slowenský gazyk, z vloženj a nákladem slavných stawu stolicy Orawské, vwedl A. J. M. [Andrej J. Meško ml.]. W B. Bistřicy: wytisštěná v Jana Ssstefáni, s. a. [podľa úvodu v r. 1801].*

²⁹ *Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról*. Pest: Trattner Mátyás, 1802. 2. vydanie v roku 1817.

³⁰ LINZBAUER, F. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*, Tomus III, sectio II, s. 24.

³¹ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, I. diel, 2. zošit, s. 202 – 209.

Obr. 1 Titulný list VI. zväzku časopisu Zeitschrift von und für Ungern z roku 1804

nými stavmi, a mali niekedy zlé následky, často sa týmto spôsobom kiahne viac rozširovali.“³² Väčšiu pozornosť venuje novému spôsobu očkovania a Jennerovo očkovanie kravskými kiahňami vyhlasuje za najväčší pokrok storočia, ktorým ľudstvo získa omnoho viac, ako stratilo v zničujúcich vojnách posledných desaťročí. V šiestich bodoch uvádza prednosti očkovania kravskými kiahňami: očkovanie nespôsobuje okrem malej nevoľnosti žiadne ťažké chorobné stavy, pustula sa objavuje len na mieste očkovania, zaočkovaný nie je nosičom choroby, očkovať možno v každom veku, očkovanie nezanecháva nijaké následné choroby, celkom ničí náchylnosť na kiahne.³³ Tento článok je stručným súhrnom poznatkov dejín vzniku očkovania, ktoré rozviedol už v spomínanom spise *Rövid oktatás a mentő himlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról* (1802).³⁴

Prví lekári – vakcinátori v Uhorsku

Z hľadiska dejín očkovania a medicíny sú významné mená lekárov,³⁵ ktorí boli na počiatku presadzovania očkovania Jennerovou metódou. Údaje o nich sú známe nielen z jednotlivých príspevkov, ktorých sú autormi, ale aj v samotných príspevkoch sa uvádzajú mená ďalších očkujúcich. Lekári v Uhorsku začali očkovať v roku 1801, z niektorých správ sa dozvedáme aj presný dátum očkovania i počty zaočkovaných a spôsob získavania očkovacieho materiálu. Vakcinovalo sa humanizovanou lymfou pôvodom z kravských kiahní (lat. *vacca* krava). Materiál si poskytovali lekári v rôznej podobe, napr. na napustenej niti, ktorá bola uložená v skle a zatavená voskom. Takto si prvý očkovací materiál, vakcíny, medzi sebou posielali lekári po celej Európe. Napríklad z Anglicka poslal lekár Pearson materiál na vakcináciu aj do Viedne. Veľmi často sa vakcinovalo z paže na pažu, keď sa podarilo lekárovi získať dieťa už vakcinované a z jeho paže sa priamo (spravidla na deviaty deň) preniesol materiál na pažu zdravého dieťaťa.

Ferencz Bene začal očkovať ako prvý lekár v Pešti 27. augusta 1801. Podľa vlastných údajov do konca februára 1802 zaočkoval 200 ľudí. Okrem aktívneho očkovania sa venoval aj zaučaniu ďalších lekárov a v čase uverejnenia príspevku (1802) uvádzal mená lekárov, ktorých v tom čase vyškolil a tí začali tiež očkovať: *prof. v. Stáhly, prof. Szening, Dr. Eckstein, Dr. Márton, Dr. Rumbach, Dr. Szombathy ml., Dr. Küttel, Dr. Kováts a ránhojči: p. Fasser, Fleischer, Hans, Ágoston a ďalší.*³⁶ F. Bene na základe svojich skúseností a po-

³² Zeitschrift von und für Ungern. 1802, I. diel, 2. zošit, s. 205.

³³ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, I. diel, 1. zošit, § 13, s. 206.

³⁴ Túto prácu nariadilo uhorské Kráľovské miestodržiteľstvo v rokoch 1817 – 1818 v Budíne preložiť do nemčiny, slovenčiny, rumunčiny a chorvátčiny a rozdávať v jednotlivých uhorských stolicách.

³⁵ Údaje o očkujúcich lekároch uvádzame podľa bibliografií: SZINNYEI, J. Magyar írók élete és munkái; WURZBACH, C. Das Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich; TIBENSKÝ, odk. 1.

³⁶ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, I. diel, 2. zošit, s. 209.

zorovaní v príspevku informoval aj o priebehu reakcií po zaočkovaní kravskými kiahňami. Z 200 prvých zaočkovaných osôb bolo šesť bez úspechu, 10 dostalo nepravé kiahne a 184 bolo úspešných očkovaní. Neobjavili sa žiadne mimoriadne reakcie, a tak nemusel po očkovaní podať nijaký liek. Podrobný opis priebehu po očkovaní podáva podľa jednotlivých fáz od tretieho až po tridsiaty deň po zaočkovaní a svedčí o detailnom sledovaní očkovaných lekárom. Deviaty deň považoval za vhodný na odobratie očkovacieho materiálu z pustuly.³⁷ V Bratislave očkoval **Zachariáš Teofil Huszty** (1754 – 1803), významný praktický a neskôr mestský lekár.³⁸ V čase začiatkov vakcinácie bol už mestským lekárom a prvú úspešnú vakcináciu vykonal 5. augusta 1801. Tejto vakcinácii predchádzalo v júli očkovanie materiálom od dr. Carrena z Viedne, očkovanie však nebolo úspešné asi kvôli staršiemu materiálu. Z. T. Huszty následne získal očkovací materiál od detí rektora evanjelického gymnázia Fabriho, ktoré zaočkoval *dr. Beke* v Raabe. Očkovanie viacerých detí, neuvádza sa presný počet, novým čerstvým materiálom prebehlo v prítomnosti lekára Štefana Lumnitzera³⁹ a ránhojičov Slabého a Sullowinyho. Vakcinácia prebehla úspešne, a to motivovalo aj lekárov Š. Lumnitzera, P. Kolbányho⁴⁰ a ránhojičov⁴¹ Slabého, Sullowinyho a Küffnera, aby realizovali ďalšie vakcinácie. Tu sa uvádza aj počet zaočkovaných detí, v auguste ich bolo 63, pričom sa vyskytla len jedna anomália a dve neúspešné vakcinácie. V Bratislave sa vakcinácii venoval aj *Ignác Endlicher*, neskôr hlavný mestský lekár.⁴²

Zo správy z mesta Keszthely (Zalianska stolica) sú údaje o tom, že v Ödenburgu (Šopron) úspešne očkovali lekári *J. Pelegrini* a *J. N. Hell* už 100 detí. U nich si nechal 4. augusta 1801 zaočkovať svoje dieťa J. Ásboth, profesor ekonómie a správca Festetičovho Georgikonu v Keszthelyi, a po návrate domov poskytol materiál z paže

³⁷ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, I. diel, 2. zošit, s. 207 – 208.

³⁸ Z. T. Huszty sa svojou vedeckou činnosťou významne zapísal do dejín osvietenského hnutia pri vytváraní medicínskej polície v Uhorsku, predchodkyne verejného zdravotníctva.

³⁹ Štefan Lumnitzer (1749 Banská Štiavnica – 1805 Bratislava), lekár a botanik. V rokoch 1785 – 1791 mestský lekár vo Sv. Jure pri Bratislave, neskôr praktický lekár v Bratislave. Vydal prvú dokončenú lokálnu flóru Uhorska, kvetenu okolia Bratislavy, za ktorú mu Leopold II. udelil zlatú medailu: *Flora Posoniensis exhibens plantas circa Posonium sponte crescentes secundum systema sexuale Linneanum digestas*. Lipsiae: S. Lebrecht Crusius, 1791.

⁴⁰ Pavol Kolbány (1758 Ozdín – 1816 Bratislava), lekár a botanik (venoval sa najmä jedovatým rastlinám), bol praktickým lekárom v Bratislave, propagátorom vodoliečby a očkovania proti kiahňam. Autor krátkeho, 16-stranového propagačného spisu o vakcinácii: *Einleitung zu einer vollständigen Abhandlung über die Kuhpocken, das wahre Schutzmittel gegen Blatteransteckung*. Pressburg: F. J. Patzko, 1802.

⁴¹ Pôvodne chirurgovia, ránhojiči a barbieri vykonávali rôzne zákroky ako naprávanie zlomenín, amputácie, trhanie zubov a pod. Nemohli liečiť vnútorné choroby, to vykonával len medicus – lekár. V texte sa používa termín lat. chirurgus (z gr. χειρουργός, χείρ – ruka a ἔργον – dielo, práca) pre školených zdravotníkov, ktorých angažovali aj stolice, a termín nem. Wundarzt (ránhojič).

⁴² Ignác Endlicher bol známy aj tým, že riešil choleroú náказu, ktorá sa dostala do Bratislavy v júni 1831.

svojho dieťaťa na očkovanie. V meste Keszthely začali 10. augusta očkovať tamojší lekárik **Gutten** a ráňhojič *Lissiak*. Dr. Gutten išiel príkladom a zaočkovaľ aj jedinú dčeru. V správe sa konštatuje, že títo zdravtníci stále pokračujú v očkovaní (1802).

V Rožňave očkovaľ rožňavský rodák **Juraj Marikovský** (1771 – 1832),⁴³ ktorý získal časť očkovačieho materiálu v auguste 1801 od *dr. Schretra*⁴⁴ z Levoče a ten ho dostal z Brna.⁴⁵ Nasleduje podrobný opis prvých troch vakcinácií aj s menami vakcinovaných. V septembri už očkovaľ materiálom, ktorý mu poslal Z. T. Huszty z Bratislavy a v októbri materiálom od priateľa *dr. Schmidta*, lekárika panstva Eckarthsau (dnešné Rakúsko). Aj táto správa je dôkazom úzkej spolupráce a vzájomnej pomoci očkujúcich lekárikov.

Z príspevku *An der siebenbürgisch-walachischen Gränze*⁴⁶ vyplýva, že Uhorsko pozorne sledovaľ epidemiologickú situáciu aj na hraniciach Uhorska. Vážnu situáciu hlásili hodnostári zo sedmohradsko-valašských hraníc. Za horským hrebeňom Türzburgského priesmyku (horský prechod pri dnešnom Brašove) žili valašské rodiny. Ich obyvateľov volali Kolibania (nem. *Kalibaschen*) a podľa autora správy ich veľká vzdialenosť od vzdelaného sveta a silný vplyv kultúrnych tradícií (predsudkov) ostatných valašských obyvateľov spôsobili, že sa nevedeli brániť epidémiam. V tejto marginalizovanej skupine obyvateľov Valaška vznikla veľká epidémia pravých kiahní a vyplienila mnohé rodiny. V niektorých chyžiach boli traja až štyria mŕtvi, rovnako deti, ako i dospelí. Úradník z tridsiatkového úradu v Türzburgu, ktorý chcel zabrániť šíreniu epidémie, navštívil rodiny a dával im vhodné rady a najmä odporučaľ ochranné očkovanie. Dlho však musel bojovať s predsudkami, ale napokon „Kolibania“ dali svoje zvyšné deti očkovať proti kiahňam. Očkovanie vykonal kronstadský (brašovský) lekárik **Tartler**⁴⁷, ktorý už úspešne zaočkovaľ v meste 74 osôb, zaviedol ochranné očkovanie aj u týchto „*polodivých (halbwilden) ľudí*“. Autor správy vyslovil nádej, že sa očkovanie rozšíri do celej provincie, čím sa zabezpečí ochrana sedmohradských hraníc pred rozšírením nákazlivej choroby do Uhorska.

⁴³ Juraj Marikovský bol praktickým lekárikom v Rožňave a od roku 1806 hlavným lekárikom Gemerskej a Malohontskej stolice. V roku 1804 napísal 15-stranový spis o vakcinácii po maďarsky *Gömör- és Kis-Hont törvényesen egyesült vármegyék, mély tisztelettel ajánlott a tehén – vagy mentőhimlőnek kiterjesztesét tárgyazó s szűléknek, nevelőknek, egyházi és világi elöljáróknak szivekre kötött buzgó kérése*. Löcsen: J. Magyar, 1804, ktorý vyšiel v Levoči po slovensky až v roku 1814 pod názvom: O rozssjrenj sštepenj krawských drobncj, aneb osýpek.

⁴⁴ David Schreter (Sréter) je autorom 8-stranového materiálu *Prohlášení obywatelům widjku spiského[...]*, 1804, ktorý propagoval vakcináciu, por. JUNAS, J. a M. BOKESOVÁ-UHEROVÁ. *Dejiny medicíny a zdravtníctva*, s. 442.

⁴⁵ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, I. diel, 2. zošit, s. 215.

⁴⁶ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, I. diel, 2. zošit, s. 216 – 217.

⁴⁷ Georg Tartler (? – 1806), príslušník významnej sedmohradskej rodiny, bol praktickým lekárikom a neskôr mestským lekárikom v meste Kronstadt (Brašov).

V Komárne bol prvý očkujúci praktický lekár **Sámuel Nagy** (? – 1810)⁴⁸, ktorého spis o kiahňach propagoval časopis už v prvom zošite. S. Nagy zaočkoval ako prvé vlastné dieťa. Od neho potom zaočkoval svoje dieťa aj **Johann Seth** (? – 1810)⁴⁹ a tým získali dôveru rodičov, ktorí potom nechali očkovať svoje deti. Počas štyroch mesiacov oni dvaja a stoličný chirurg Ferenzi zaočkovali vyše 300 detí. J. Seth už v roku 1801 napísal spis *Versuch über die Blattern-Impfung und deren wesentliche Vorzüge zur Beförderung dieser wohlthätigen Erfindung* (Úsilie o očkovanie proti kiahňam a jeho podstatné prednosti na rozšírenie tohto prospešného vynálezu).

Krátka správa zo Satmárskej stolice síce neuvádza mená lekárov, ale potvrdzuje záujem zaviesť očkovanie čo najskôr. Predstavitelia Satmárskej stolice sa 8. marca 1801 na generálnom zhromaždení uzniesli, že trom ránhojičom, ktorí sa podujmú na očkovanie proti kiahňam a na boj proti panujúcim predsudkom, vyplatia prémieu 12 dukátov. Musia však mať hodnoverné vysvedčenie o preskúšaní v očkovaní.⁵⁰

F. Bene svojím iným príspevkom⁵¹ kladne hodnotí správy o rozširovaní očkovania v Uhorsku a poskytuje ďalšie informácie o lekároch, ktorí sa do neho zapojili. V septembri 1801 *dr. Emerich Sándor z Veľkého Varadína* (dnes Oradea, Rumunsko) prišiel do Pešti, odniesol si odtiaľ materiál a potom úspešne očkoval s *dr. Lonovičom*. V tom istom mesiaci prišiel do Pešti *dr. J. Lenhossek*, lekár Ostrihomskej stolice, aby sledoval očkovanie a priviedol so sebou aj jedného chlapca kvôli získaniu očkovacieho materiálu a po návrate domov zaočkoval počas niekoľkých mesiacov viac stovák ľudí.

V októbri takto z Pešti poslali jedného zaočkovaného chlapca do Košíc, kde následne zaočkoval *dr. Wirkner* a ránhojič *Lehotzky* vyše 400 detí. Dr. Bene píše, že poslal očkovací materiál viacerým lekárom. Mimoriadne si cenil *dr. Sigmunda Riglera*, stoličného lekára Békešskej stolice. V tejto stolici zomreli stovky ľudí na pravé kiahne. Preto na verejné náklady (stoličné) vypravili *dr. Riglera* do Pešti, aby sa tu oboznámil s vakcináciou a získal aj vhodný materiál. V januári 1802 prišiel do Pešti a *dr. Bene* opisuje mladický zápal tohto už postaršieho muža, ktorý denne navštevoval v predmestiach deti, nedbajúc na zlé počasie, aby si poznačil každý prejav priebehu očkovania. Domov sa vrátil oboznámený s očkovaním a aj s materiálom.

V rozsiahlej správe z mesta Gyula (v Békešskej stolici, dnešné juhovýchodné Maďarsko), ktorú vypracoval a poslal redakcii F. Benem oceňovaný stoličný lekár

⁴⁸ S. Nagy študoval najprv v Bratislave, od roku 1788 v Debrecíne vyššie triedy evanjelického gymnázia a medicínu vo Viedni. V Jene bol v rokoch 1798 – 1799 sekretárom Jensej mineralogickej spoločnosti, po návrate do vlasti sa usadil v Komárne a pôsobil ako praktický lekár.

⁴⁹ Johann/Joseph Seth hlavný lekár Komárnanskej stolice.

⁵⁰ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, I. diel, 2. zošit, s. 219.

⁵¹ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, I. diel, 3. zošit, s. 370 – 372.

Sigmund Rigler,⁵² sa nachádza najviac informácií o epidemiologickej a sociálnej situácii v danej stolici a v príslušných oblastiach. S. Rigler, podobne ako F. Bene a Z. T. Huszty, bol prívržencom predchádzajúcej variolizácie, ktorú aj v roku 1795 vykonával. Z epidemiologického hľadiska sú zaujímavé aj jeho údaje o epidémiách kiahní z rokov 1781, 1789 a 1795. V tejto stolici, ktorá sa skladala z 20 obcí a mala 72 492 obyvateľov, zomrelo na pravé kiahne v roku 1795 až 2 840 detí. Keď sa v roku 1801 opäť objavila epidémia kiahní, pri ktorej zomrelo 274 detí, vtedy sa už S. Rigler oboznamoval s novou Jennerovou metódou, a to ako uvádza, z verejných časopisov a z ďalších prác, ktoré o vakcinácii začali rýchlo vychádzať.⁵³ Po príchode z Pešti začal očkovať 24. januára 1802 privezeným materiálom. Najprv zaočkoval tri deti reformovaného pastora Stephana Juhásza, ktorý ho o to požiadal. Od týchto troch detí potom získal čerstvý materiál a zaočkoval 12 detí. V rozoslaných obežníkoch do všetkých obcí stolice sa oznamovala neškodnosť a prospešnosť očkovania a obyvatelia boli vyzvaní, aby dali svoje deti očkovať. S. Rigler sa zaviazal, že bude bezplatne očkovať všetkých. Zabezpečoval aj vyučenie chirurgov a ránhojičov v očkovaní, k tomu boli privolaní dvaja stoliční chirurgovia, *Beyschlag* a *Lechner*, chirurg panstva *Putzer* a obvodný ránhojič *Pap*. S. Rigler, ako uvádza, zaočkoval od januára do júla 1802 už 1 204 detí a títo vyučení zdravotníci 1 037. Úspešne tak bolo spolu zaočkovaných 2 241 osôb. Na mnohých miestach boli kiahne eliminované celkom. Tam, kde sa očkovalo, zomrelo od 24. januára len 64 detí oproti deviatim mestečkám, ktoré odmietli očkovanie a tam zomrelo 579 detí. Pre odbornú verejnosť uvádza na troch stranách v 14 bodoch osobitné pozorovania, ktoré zistil pri očkovaní – anomálie po očkovaní, problémy pri očkovaní u niektorých dospelých (opuchy a bolesti pod pazuchou). Uvádza aj svoje pozorovania, keď očkovanie kladne pôsobilo na iné problémy: napr. pri prerezávaní zubov očkovanie výrazne pomáhalo. V porovnaní s ostatnými usernameami Uhorska sa očkovanie v tejto stolici mimoriadne rýchlo rozšírilo, pretože očkovanie podporovalo vedenie stolice. S. Rigler poslal očkovací materiál lekárom do Biárskej a Aradskej stolice, v ktorých ich úspešne použili. Z mesta Túr (mestečko v Hevešskej stolici) poslali miestneho chirurga so štyrmi deťmi na očkovanie do Szarvaša k stoličnému chirurgovi Beyschlagovi, ktorý deti zaočkoval a domáceho chirurga naučil. Pokrok vo vakcinácii v tejto stolici iste súvisel s vysokým nasadením S. Riglera, ktorý chodil po mestečkách a nabádal zemepánov a predstaviteľov obcí, aby dali očkovať svoje deti, a tak dávali príklad ľudu.

V Budíne prvý očkoval lekár **J. Streit** 29. augusta 1801,⁵⁴ len o dva dni neskôr, ako to urobil F. Bene v Pešti. Očkoval materiálom od viedenských lekárov dr. de

⁵² V čase písania príspevku bol S. Rigler už 23 rokov stoličným lekárom. J. Szinnyei uvádza len jeho pôvod z mestečka Rohoncz (dnes Rakúsko, Rechnitz), autorstvo tohto článku v *Zeitschrift von und für Ungern* a jeho dizertáciu *Dissertatio inaug. botanica synginesiae divisionibus*. Budaë, 1778.

⁵³ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, II. diel, 1. zošit, s. 77.

⁵⁴ *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, II. diel, 1. zošit, s. 86 – 89.

Carro a Carena. V septembri vykonal vakcináciu 12 detí v prítomnosti viacerých lekárov. Prítomní boli jeho otec, osobný lekár palatína, a lekár *Denhofen*, taktiež osobný lekár palatína, mestskí lekári *Palkovič*, *Pfisterer* a *Christen*, lekár peštianskej stolice *Retligh*, mestský lekár *Molitor* a iní. Do konca júna 1802 zaočkoval 462 detí, ktoré pochádzali z rôznych vrstiev obyvateľstva, očkoval aj židovské deti v Starom Budíne. Informuje aj o zriedkavých anomáliách pri očkovaní. Očkovanie v Budíne začali po J. Streitovi vykonávať aj ďalší lekári: *Beer*, *Pfisterer*, *Palkovič*, *Kramer*, *Dehel*, *Christen* a ránhojči *Forti*, *Mayer*, *Brigg*, *Szekeres* a iní.

Očkovanie vo Fürede (Balaton v Zalianskej stolici) vykonával lekár **Joseph Oesterreicher** (1756 – 1831),⁵⁵ ktorý získal uznanie svojou prácou o minerálnych prameňoch: *Analysis aquarum Budensium item aquae Sarisapiensis et acidulae Fürediensis, praemissa methodo professoris Winterl* (Viedeň, 1781). V roku 1785 sa stal hlavným lekárom füredských kúpeľov, ktoré získali vďaka nemu veľkú popularitu. Vo svojej správe neuvádza počty zaočkovaných, ale krátku výzvu pre rodičov, aby prišli dať v lete zaočkovať tie deti, ktoré ešte nemali kiahne. Zároveň ponúkol pomoc: „*Deti, ktorých rodičia nemajú peniaze, dostanú všetku lekársku opateru zdarma a ak bude treba, dostanú lieky a ďalšiu opateru hradenú zo zariadenia pre chudobných, ktoré on sám založil. Rodičia, ktorí by sa chceli sami starať o deti, pod dohľadom lekára, nájdu tu priestraný dom a všetko potrebné.*“⁵⁶ Vytváral tak podmienky na vznik očkovacieho centra.

Michal Lenhošék/Lenhossék (1773 – 1840)⁵⁷ podáva správu o epidemiologickej situácii v Ostrihomskej stolici. V roku 1801 tu bola epidémia kiahní, a preto sa stolica rozhodla pripojiť k vakcinácii. Očkovací materiál získal M. Lenhošék v Pešti u F. Beneho. V stolici zaočkovali 600 osôb rôzneho veku počas siedmich mesiacov a ochorenie ustúpilo, objavuje sa len sporadicky. Potvrďuje, že zaočkované deti bývajúce spolu s deťmi, ktoré majú kiahne, ich nedostanú.⁵⁸ M. Lenhošék neskôr publikoval spis o postupe vakcinácie v Uhorsku *Kurze Überischt des Fortganges der Kuhpockenimpfung im Königreiche Ungarn bis zu Ende des Jahres 1823*.

⁵⁵ József Manes Oesterreicher získal lekársky diplom v roku 1781, v rokoch 1785 – 1802 pôsobil vo Fürede. Od roku 1802 žil vo Viedni ako praktický lekár a vypracoval viacero zlepšovateľských návrhov, okrem iného navrhol zriadenie fabriky na výrobu sódy z glauberovej soli. Po vyznamenaní od cisára sa stal hlavným kráľovským a cisárskym lekárom (k. und k.). V roku 1823 sa mu podarilo realizovať plán na postavenie liečebného domu pre vojakov. Zomrel roku 1831 vo Viedni.

⁵⁶ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, II. diel, 1. zošit, s. 90.

⁵⁷ M. Lenhošék, bratislavský rodák, študoval medicínu vo Viedni a štúdium ukončil v Pešti v roku 1799. Pôsobil ako lekár a univerzitný profesor, hlavný lekár ostrihomskej stolice, od roku 1808 riadny profesor biológie a vyššej anatómie na univerzite v Pešti. Od roku 1819 profesor biológie a vyššej anatómie na univerzite vo Viedni. V roku 1825 sa vrátil do Pešti, kde sa stal protomedikom Uhorska a radcom Kráľovského miestodržiteľstva pre zdravotné záležitosti.

⁵⁸ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, II. diel, 2. zošit, s. 203 – 207.

Propagácia a pomoc pri zavádzaní vakcinácie

Príspevky sú dôkazom toho, že očkujúci lekári sa často stretli s mnohými predsudkami a strachom z očkovania. Tieto problémy súhrnne opísal v rozsiahlej správe S. Rigler, keď sformuloval sedem prekážok, s ktorými musel bojovať pri zavádzaní vakcinácie; niektoré boli síce špecifické pre Békešskú stolicu, ale väčšina z nich sa vyskytuje aj v ostatných príspevkoch:⁵⁹

1. Mimoriadna nechuť k používaniu liekov v stolici, obzvlášť ale u Valachov a nemeckých kolonistov.
2. Rozšírenie nepodloženej zvesti o nevydarenom priebehu očkovania v Sedmohradsku. Arméni, ktorí odtiaľ prišli, rozširovali tieto fámy v meste Gyula, kde vraj bolo potom očkovanie zakázané. Táto správa bola rýchlo vyvrátená v tlačenom spise klausenburského lekára.
3. Mnohí opisujú očkovanie ako veľmi bolestivé, a preto ho S. Rigler viacerým ľuďom predviedol.
4. Niektorí sa báli, že budú musieť za očkovanie odviesť nejakú kontribúciu alebo poplatok.
5. Ďalší boli presvedčení, že kravskými kiahňami prejdú na človeka kravské choroby.
6. Veľké množstvo obyvateľstva považovalo záchranu detí očkovaním za zásah do božskej prozreteľnosti, a teda za urážku Boha. Keď im však veľa detí zomrelo, dávali ostatné vlastné deti očkovať a stali sa najhorlivejšími zástancami očkovania.
7. Posledný najrozsiahlejší bod venuje podrobnému popisu vakcinácie a následnému sledovaniu riadnych i anomálnych prípadov a vyvracaniu povestí o škodlivosti očkovania.

Všetci očkujúci lekári si uvedomovali, že pri šírení novej vakcinácie je potrebná pomoc mestských úradov, stoličných úradov a morálnych autorít. F. Bene sa stretol v Pešti s ústretovým prístupom mestského magistrátu, ktorý mu povolil i očkovanie sirôt a odložených detí a okrem toho prijal návrh na zriadenie očkovacieho domu. V meste Keszthely, kde očkoval dr. Gutten, prišiel s prínosnou iniciatívou gróf G. Festetics z Tolny, ktorý pomáhal s propagáciou vakcinácie nielen v meste Keszthely, ale napísal 2. septembra 1801 i list vedeniu Zalianskej stolice s odporúčaním, aby stoličný úrad oficiálne podporil vakcináciu.⁶⁰ Zalianský komitát odpovedal na list 14. septembra 1801, pričom autorizoval všeobecné zavedenie očkovania v celej stolici.⁶¹

⁵⁹ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, II. diel, 1. zošit, s. 79 – 82.

⁶⁰ Na tomto mieste je uvedený aj celý Festetičov latinský list Zalianskej stolici, Zeitschrift von und für Ungern. 1802, s. 213.

⁶¹ Latinský list Zalianskej stolice, Zeitschrift von und für Ungern. 1802, s. 214.

J. Marikovský očkovoľ v Rožňave a získal podporu u grófa Leopolda Andrásyho, ktorý presvedčil rodičov v celej dedine Betliar, aby dali zaočkovať všetky deti.⁶² Komárňanský kazateľ Farkaš predniesol oslavnú kázeň, v ktorej vysvetľoval poslucháčom prednosti očkovania. Kázeň mala úspech a mnohí rodičia sa rozhodli dať vakcinovať svoje deti. Gróf F. Eszterházy prispel v Komárňanskej stolici k propagácii očkovania, keď spis J. SETHA *Versuch über die Blatterneinimpfung*⁶³ zadarmo distribuoval do každej obce svojich panstiev po 4 – 6 exemplároch, napr. duchovnému, úradníkovi, sudcovi, notárovi a i.⁶⁴

Úspešnú propagáciu vakcinácie zaznamenalo Uhorsko aj pomocou prekladu už spomínaného spisu F. Beneho *Rövid oktatás a mentő himnlőnek eredetéről, természetéről és beoltásáról* (Krátke poučenie o pôvode ochranných kiahní, o ich vlastnostiach a ich štepení), ktorú nariadilo uhorské kráľovské zastupiteľstvo v rokoch 1817 – 1818 v Budíne preložiť do nemčiny, slovenčiny, rumunčiny a chorvátčiny a rozdávať v jednotlivých stolicích. Niektoré samosprávy si však dávali prekladať tento spis samostatne, mimo úradného prekladu z Pešti. V roku 1804 vychádza preklad Beneho diela od turčianskeho lekára Teofila Kelínyho,⁶⁵ pre Turčiansku stolicu pod názvom *Krátičké povčenj o puwodě, přirozenj a zasťepowánj chránjnych sypanic*.⁶⁶ Ďalší preklad si dala pripraviť Oravská stolica: *Krátké Povčenj o Krawinkách (ochraňujjnych Kgahňach) sepsané skrze Frantisska Bene Vmenj lékařského Doktora* a preklad vypracoval P. Cancrini, ako sa uvádza na titulnej strane: *Poručenj m Slawných Stawu Slawné Stolice Orawské do slowenské řeči přeložené skrz Pawla Cancrini pri Cyrkwi ew: Nížno Kubjnské*. Popri lekárskejších a úradných obežníkoch sa zapájala do propagácie vakcinácie i nelekárska inteligencia. V Bratislave to bol napr. básnik, dramatik a prekladateľ Juraj Palkovič.⁶⁷ V roku 1802 vydal 8-stranový osvetový spis *Poučenj o očkowánj neb inokulowánj krawských osypek*⁶⁸. Tento materiál poskytoval krátke zjednodušený návod na vykonáva-

⁶² Zeitschrift von und für Ungern. 1802, s. 216.

⁶³ Versuch über die Blattern-Impfung und deren wesentliche Vorzüge zur Beförderung dieser wohlthätigen Erfindung. Komorn, 1801.

⁶⁴ Zeitschrift von und für Ungern. 1802, s. 218.

⁶⁵ Zvolenský rodák Teofil (Amadeus, Gottlieb) Kelíny (Kelíni, Kehlin) (1762 – 1810?), lekár vo Zvolene, v Rajci, od r. 1801 hlavný lekár Turčianskej stolice. O živote T. Kelínyho pozri KISS, L. Isten kedveltje, avagy Kelinyi Amadé, a soknevű Orvosdoktor.

⁶⁶ Krátičké povčenj o púwodě, přirozenj a zasťepowánj chránjnych sypanic, sepsané od Frantisska Bene Lékaře, nynj pak z Vherské řeči na Slowenský Přeložené skrze Teofila Keliny Lékařského vměnj Doktora a Slawné Turčánské Stolice Fyzikuse. W B. Sstiawnicy, v Jana Frantisska Sulcera, 1804.

⁶⁷ Juraj Palkovič (1769 – 1850), od roku 1803 profesor na Katedre řeči a literatury československej na ev. lýceu v Bratislave, v rokoch 1828 – 1829 predseda Spoločnosti česko-slovanskej, v rokoch 1832 – 1836 poslanec uhorského snemu za mesto Krupina. Vydavateľ časopisov, osvetových kalendárov, domácej i prekladovej literatury.

⁶⁸ PALKOVIČ, J. Povčenj O Očkowánj neb inokulowánj krawských osypek, gakožto neywzácnejšim a lidskému pokolenj neyprospěšnějšim nálezku. [s. l.: Pressburg], 1802.

nie vakcinácie, ale predovšetkým mal za úlohu informovať obyvateľstvo o prospechu vakcinácie. Podľa obsahu je zrejmé, že vychádzal z príspevkov o vakcinácii v nemeckých a maďarských periodikách a z diela F. Beneho.⁶⁹

Vytváranie prvých pravidiel na očkovanie

Lekári, ktorí prví očkovali novou metódou, sa usilovali v procese vytvárať pre jednotlivé mestá a komunity aj pravidlá vakcinácie. V Bratislave mestský fyzikát na čele s Z. T. Husztyom odobril túto metódu ako vhodnú a lekári Š. Lumnitzer a I. Endlicher pod vedením mestského lekára Z. T. Husztyho vypracovali *Normatív*, ktorý bol vyhlásený 5. septembra 1801, keď mestský fyzikát Bratislavy zvolal všetkých ráhojičov a v prítomnosti týchto lekárov *Normatív*⁷⁰ na očkovanie oficiálne zverejnil. V piatich bodoch obsahoval nariadenia o vakcinácii. Podľa neho nesmel nikto vykonávať vakcináciu dovtedy, kým si neprečítal dielo viedenského lekára Jeana de Carro a skôr, ako neuvidel vykonávanie vakcinácie lekárom alebo ráhojičom, ktorí boli v tom už vyučení. *Normatív* sa týkal pravidiel získavania očkovacieho materiálu, použitia nástrojov a organizovania vakcinácie, aby pri väčšom záujme o vakcináciu boli adepti vakcinácie rozdelení do viacerých časových etáp. Ďalšia starostlivosť o vakcinované osoby mala byť veľmi dôsledná. Mestskému lekárovi bolo treba oznámiť všetky prípadné anomálie, problematický priebeh alebo prepuknutie pravých kiahní u vakcinovaného. Napokon *Normatív* prikazoval viesť presné záznamy, a to krstné meno, priezvisko, vek a všetky odchýlky, príp. komplikácie po vakcinácii. Každý lekár, ktorý chcel vakcinovať, to musel oznámiť mestskému lekárovi. Veľmi podrobné návrhy pripravil M. Lenhošek. V správe v šiestich bodoch zovšeobecňuje a systematizuje svoje skúsenosti z očkovania, ktoré podopiera znalosťami najmä z anglickej a nemeckej literatúry. V prvom bode odporúča lekárom pozorovať tvar pustuly, aby bol priebeh kravských kiahní sledovaný podľa znakov, ktoré už popísali anglickí a nemeckí lekári. Z nemeckých menuje dr. Ballhorna, Stromeyera a Jeana de Carro. V druhom bode upriamuje pozornosť na dobre pripravený očkovací materiál. Najlepšie pôsobiaci humanizovaný materiál je ten, ktorý sa zozbiera medzi 7. a 10. dňom. V treťom bode upozorňuje na dodržiavanie hygieny nástrojov. Na očkovanie určená lanceta (chirurgický nožík) musí byť čistá, nemá mať na sebe hrdzu a ani starý očkovací materiál. Vo štvrtom bode odporúča oddeliť zaočkované deti od prostredia, kde sa vyskytuje prirodzená kiahňová miazma, aspoň do obdobia vzniku červeného flička. V piatom bode neodporúča očkovať choré deti, pretože by mohol nastať neočakávaný priebeh. V poslednom bode chce, aby sa viedli protokoly o všetkých zaočkovaných. Napokon vyjadruje presvedčenie, že toto očkovanie by sa malo čoskoro stať všeobecným.

⁶⁹ Por. RICZIOVÁ, odk. 12, s. 319 – 337.

⁷⁰ *Normatív* je zverejnený v *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802, s. 210 – 211.

Napokon aj Kráľovská miestodržiteľská rada (Consilio locumtenentialis regia), ktorej zdravotnícka komisia vykonávala dohľad nad úrovňou verejného zdravotníctva, sa hneď od začiatku venovala zavádzaniu vakcinácie v Uhorsku. Postupne vydávala dekréty a nariadenia, ktoré upresňovali podľa momentálnych lekárskech výsledkov postupy pri vakcinácii. Po začiatkoch vakcinácie v Uhorsku v rokoch 1801 – 1802 vznikol prvý plán zavedenia vakcinácie v Uhorsku, F. Schraud⁷¹ vypracoval *Planum introducendae in Hungaria vaccinationis*⁷² v apríli 1803. V roku 1804 vyšli aj prvé pravidlá pre lekárov chirurgov v Uhorsku: *Praecepta insitionis vaccinae pro Medico-Chirurgis et populo*,⁷³ s odôvodnením, že užitočnosť vykonávanej vakcinácie je už niekoľko rokov vyskúšaná a protomedikus kráľovstva (F. Schraud) vypracoval jej princípy pre Uhorsko. V roku 1829 aj M. Lenhošák, už ako protomedik Uhorska, vydal na kráľovský príkaz (*benigno jussu Regio*) súborné dielo o vakcinácii *Summa praeceptorum in administrando variolae vaccinae negotio per Regnum Hungariae observandorum*⁷⁴ (Súhrn pravidiel, ktoré sa majú zachovávať, pri vykonávaní vakcinácie pre Uhorské kráľovstvo). Dielo vypracoval pre kráľovských úradníkov a lekárov a obsahovalo už aj podrobné predpisy na vykonávanie vakcinácie a zároveň predpisy pre úrady, ktoré mali kontrolnú funkciu.

Záver

Lekári, ktorí publikovali svoje skúsenosti v periodiku *Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur* (1802), sprostredkovali laickej a odbornej verejnosti správy o samotnom vykonávaní vakcinácie, o odporúčaní očkujúcich lekárov, o zabezpečovaní očkovacieho materiálu a o veľmi intenzívnom kontakte lekárov pri odovzdávaní týchto informácií. Tieto články sú nielen významným zdrojom poznania začiatkov vakcinácie v Uhorsku, ale zároveň dôkazom začiatkov formovania opatrení organizovaných jednotlivými mestskými a stoličnými zastupiteľstvami a svedectvom úsilia i záujmu jednotlivcov z radov šľachty, duchovenstva a ďalších vrstiev inteligencie o šírenie zdravotnej osveety medzi obyvateľstvom, ktorých stáročiami budovanú nedôverčivosť proti akýmkoľvek novinkám bolo treba neustále prekonávať.

⁷¹ F. Schraud (1761 – 1806), známy lekár v boji proti nákazlivým chorobám, proti ktorým osobne na viacerých miestach zasahoval, v roku 1802 sa stal protomedikom Uhorska.

⁷² LINZBAUER, odk. 30, s. 46 – 47.

⁷³ LINZBAUER, odk. 30, s. 75 – 81.

⁷⁴ LENHOSSÉK, M. *Summa praeceptorum in administrando variolae vaccinae negotio per Regnum Hungariae observandorum*. Budae: Typis typographiae Regiae Univers. Hungariae, 1829.

P r a m e n e

- BENE, F. *Krátičké povčenj o puwodě, přirozenj a zasštěpowánj CHRÁNJCYCH SYPANIC* sepsané od Frantisska Bene Lékaře, nynj pak z Vherské řeči na Slowenský Přeložené skrze Teofila Keliny Lékařského vměnj Doktora a Slawné Turčánské Stolicy Fyzykuse. W B. Sstiawnicy: v Jana Frantisska Sulcera, 1804.
- BENE, F. *Krátke Nauczeny o Ochranitelnich Osipkach*. Zložené od Dr. Frantisska Bene. Podle druhého uherského Widany na slowensky Gazik preložene. W Budjne: wytisstěný Literami Králowskýmí Unywers., 1818.
- BENE, F. *Krátké Povčenj o Krawinkách (ochraňugjych Kgahňach)* sepsané skrze Frantisska Bene Vmenj lékařského Doktora a Poručenj Slawných Stawu Slawné Stolicy Orawské do slowenské řeči přeložené skrz Pawla Cancrini pri Cyrkwi ew: Nižno Kubjnské. W Baňské Bistricy: Wytisstěné v Jána Sstěffáni, 1818.
- BENE, F. *Navčenj proti Osýpkowému aneb Kňahnowému Nesstěstj a nebezpečenstwj* které k obecnému swé Wlasti dobrému w Vherském Gazyku sepsal Frantissek Bene, Lékařského Vměnj Doktor. W slowenský pak Gazyk, z vloženj a Nákladkem Slawných Stawů Stolicy Orawské, wwedl A. M. [Andrej J. Meško ml.]. W B. Bistřicy: wytisstěná v Jana Sstefáni. [1801 podľa úvodu prekladateľa].
- LENHOSSÉK, M. *Summa praeceptorum in administrando variolae vaccinae negotio per Regnum Hungariae observandorum*. Budae: Typis typographiae Regiae Univers. Hungaricae, 1829.
- LINZBAUER, F. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Tomus III, sectio II. Budae, 1855.
- PALKOVIČ, J. *Povčenj O Očkowánj neb inokulowánj krawských osypek, gakožto neywzácniěgssjm a lidskému pokolenj neyprospěsněgssjm nálezku*. [S. I.: Pressburg], 1802.
- Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur*. Herausgegeben von Ludwig v. Schedius. Pesth: Franz Joseph Patzko, 1802.

Zoznam bibliografických odkazov

- JENNER, E. *An Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae, or Cow-Pox.* London, 1798.
- JOCHMANN, G. *Pocken und Vaccinationslehre.* Wien und Leipzig: Alfred Hölder, 1913.
- JUNAS, J. a M. BOKESOVÁ-UHEROVÁ. *Dejiny medicíny a zdravotníctva.* Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1985.
- KISS, L. *Az orvostudomány felvidéki történetéből.* Piliscsaba: Magyar tudománytörténeti intézet, 2010.
- KISS, L. *Isten kedveltje, avagy Kelinyi Amadé, a soknevű Orvosdoktor* [online]. © Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület, 2014 [cit. 2021-06-02]. Dostupné na: http://www.gomorszag.sk/?detail=g201001_05.xhtml
- RICZIOVÁ, B. *Boj proti pravým kiahňam v mestách v kontexte dobových lekárskych a osvetových spisov pre slovenské obyvateľstvo.* In: BADA, M. a kol. *Pohromy, katastrofy a nešťastia v dejinách našich miest.* Bratislava: Igor Iliť-Rádio Print, 2019, s. 331 – 349.
- RICZIOVÁ, B. *Ochranné očkovanie zachránilo ľudstvo pred epidémiami pravých kiahní.* In: KOVÁR, B., ZAJAC, O. a L. BENEDIKOVÁ, eds. *Epidémie v dejinách. Ľudstvo v boji s neviditeľnými nepriateľmi.* Bratislava: Premedia, 2020, s. 165 – 173.
- SZINNYEI, J. *Magyar írok élete és munkái* [online]. Budapest: Hornyánszky, 1891 – 1914. Dostupné na: <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm>
- TIBENSKÝ, J., HROCHOVÁ, M. a M. MAUEROVÁ. *Biobibliografia prírodných, lekárskejších a technických vied na Slovensku do roku 1850.* I. Autorská časť. Martin: Matica slovenská, 1976.
- WURZBACH, C. *Das Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.* Wien: Verlag der Universitäts-Buchdruckerei, 1856 – 1891.

Information on Vaccination in Schedius Magazine *Zeitschrift von und für Ungern* (*Journal of and for Hungarians*)

Beata Ricziová – Olga Vaneková

In addition to his broad writing and teaching activities, Johann Ludwig von Schedius made a significant contribution to the publication of professional magazines in Hungary. Together with the writer J. Kármán, they published and edited the magazine *Uránia* (1794), in 1797 – 99 he published on his own *Literarischen Anzeiger für Ungarn* (*Literary Gazette for Hungary*), and in the period between 1802-1804 *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur* (*Journal by and for Hungary for the Promotion of Patriotic History, Geography and Literature*). By publishing the magazine *Zeitschrift von und für Ungern*, he carried on the tradition of his father-in-law Karel Gottlieb Windisch, who was the initiator and publisher of one of the most important professional periodicals in Hungary *Ungri-sches Magazin* (*Hungarian Magazine*). J. L. Schedius provided his audience with contributions from the field of history, geography, literature and natural science in Hungary. At the time of publishing the first issue in 1802, a topical issue in Hungary was the smallpox vaccination under the new Jenner's method. The work *An Inquiry into the Causes and Effects of the Variolae Vaccinae, or Coe-Pox* (London, 1798) by E. Jenner became known also across Hungary with the lightning speed, both with the aid of the original as well as translations, especially into German and Latin. The first results and findings on vaccination in Hungary (1801) were provided by J. L. Schedius already in the first year of his magazine *Zeitschrift von und für Ungern*. In the article, the authors write about the structure of the magazine and give a picture of the beginnings of vaccination in Hungary according to the published articles.

Key words: Ludwig von Schedius, *Zeitschrift von und für Ungern*, vaccination, the first vaccinating doctors in Hungary, promotion of vaccination

Doc. PhDr. Gabriela Žibritová, PhD. jubiluje

Marta Špániová

Doc. PhDr. Gabriela Žibritová, PhD., vysokoškolská pedagogička, významná osobnosť knižničnej a informačnej vedy a dejín knižnej kultúry na Slovensku, v tomto roku oslávila významné životné jubileum. Narodila sa 30. mája 1941, v rokoch 1958 – 1963 absolvovala štúdium v odbore Knihovníctvo – literárny smer na Katedre knihovníctva Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (dnes Katedra knižničnej a informačnej vedy FiF UK v Bratislave). Hneď po ukončení štúdia v roku 1963 začala jej pedagogická a vedecká dráha na pôde tej istej katedry. V roku 1969 obhájila titul PhDr., v roku 1983 sa obhájením kandidátskej práce „Problémy komunikovania informácií vo vede“ stala kandidátkou vied a v roku 1990 bola po prednesení habilitačnej prednášky na tému „Bariéry v procese komunikovania informácií“ vymenovaná za docentku knižničnej a informačnej vedy FiF UK v Bratislave. Celý profesionálny život zasvätila pedagogickej a vedeckovýskumnej práci na Katedre knižničnej a informačnej vedy FiF UK v Bratislave, kde pôsobila úctyhodných 43 rokov, až do odchodu na dôchodok – v roku 2006.

Je autorkou viac ako stovky publikácií, vysokoškolských učebníc, vedeckých a odborných článkov, štúdií a recenzií v domácej a zahraničnej literatúre. V pedagogickom procese, vedeckovýskumnej, odbornej a v publikačnej činnosti sa zameriavala na problematiku sociálnej komunikácie, knihovedy, vedeckých informácií, dejín knižnej kultúry, historických knižničných fondov, retrospektívnej bibliografie, dejín knižníc, dejín slovenského kníhtlačiarstva a vydavateľstva i vzdelávania v odbore knižničná a informačná veda. V neposlednom rade sa venovala aj terminologickej práci; je autorkou mnohých hesiel z oblasti knižničnej a informačnej vedy v terminologických slovníkoch a encyklopédiách. Jej publikačná činnosť v oblasti sociálnej komunikácie a dejín knižnej kultúry je v mnohom dodnes neprekonaná. Neustála odozvu vedeckej obce zaznamenávajú jej publikácie zamerané na teóriu sociálnej komunikácie a procesy výmeny informácií, na komunikovanie vedeckých informácií v spoločenských vedách, na výsledky a problémy slovenskej knihovedy, na teoretické a metodologické otázky výskumu dejín knižnej kultúry, na vydavateľsko-tlačiarenskú problematiku najstarších slovenských tlačí 16. – 17. storočia (katechizmov a slovacikálnych drobných tlačí), na pôsobenie tlačiarov a vydávanie diel významných osobností slovenskej literatúry v 16. a 17. storočí (Ján Bocatius a východoslovenskí tlačiarri jeho diel, Vižolská biblia a i.), na konkurenčné vzťahy vydavateľov a problémy typografického média koncom 17. storočia, na problematiku ženskej kníhtlače a mecenátu, ako aj na vydávanie literatúry pre slovenské etnikum v Uhorsku či vzťah slovenčiny

a češtiny v dejinách knižnej kultúry. Príspevky docentky Žibritovej zaoberajúce sa vývojom knižníckej teórie na Slovensku sú do dnešného dňa podnetné pri diskusiách o postavení dejín knižnej kultúry v systéme vied. Dejiny nášho odboru sprehľadnila dodnes citovanými štúdiami venovanými historickému vývoju Katedry knižníckej a informačnej vedy FiF UK v Bratislave a pôsobeniu jej významných osobností.

Docentka Žibritová bola počas profesionálnej kariéry riešiteľkou a spoluriešiteľkou viacerých vedeckovýskumných úloh, bola koordinátorkou grantových programov, v 90. rokoch 20. storočia koordinovala na katedre veľký medzinárodný program TEMPUS, zameraný na modernizáciu univerzitných knižníc. Pôsobila ako členka Vedeckej rady FiF UK a členka Gestorskej rady FiF UK pre historické vedy. Bola členkou Vedeckej rady Slovenskej národnej knižnice v Martine, členkou predsedníctva Knižníckej sekcie Zväzu slovenských knihovníkov, bibliografov a informačných pracovníkov a členkou medzinárodnej organizácie Association Internationale de Bibliologie so sídlom v Paríži. Spolupracovala s komisiou pre historické knižné fondy bibliografickej a knižníckej sekcie Spolku slovenských knihovníkov a Slovenskou národnou knižnicou v Martine pri riešení problémov zamerania výskumov a organizácií odborných a vedeckých podujatí v oblasti dejín knižnej kultúry. Bola členkou redakčných rád zborníkov *Kniha* a *Informatika*, vydávaných Slovenskou národnou knižnicou a Maticou slovenskou v Martine. Svoje výskumy prezentovala na mnohých vedeckých konferenciách doma i v zahraničí, okrem krajín V4 aj vo Francúzsku, Španielsku a vo Fínsku. Za svoje zásluhy v oblasti kultúry získala v roku 1986 rezortné vyznamenanie Vzorný pracovník kultúry a pamätnú medailu Matice slovenskej.

Počas pôsobenia na Katedre knižníckej a informačnej vedy FiF UK v Bratislave aktívne rozvíjala medzinárodnú spoluprácu s univerzitami, knižnicami a inými vedeckými pracoviskami v zahraničí, najmä v Poľsku, Maďarsku, Čechách, vo Francúzsku, v Nemecku a Belgicku. Jej pedagogické a vedecké pôsobenie sprevádzali viaceré zahraničné pobyty a stáže v renomovaných knižnično-informačných inštitúciách a na univerzitách v Paríži, Bruseli, Lyone, Wolffenbütteli a v Budapešti.

Treba vyzdvihnúť prínos docentky Žibritovej v oblasti etablovania a rozvoja orientácie zameranej na historické knižné fondy na Katedre knižníckej a informačnej vedy FiF UK v Bratislave. Docentka Žibritová sa zaslúžila o vysokoškolskú prípravu pracovníkov pre historické knižné fondy na Slovensku, a to na všetkých stupňoch štúdia, vrátane doktorandského. Systematizovala, teoreticky a koncepcne prepracovala disciplínu dejín knižnej kultúry na Slovensku, pričom jej koncepcia tvorí dodnes teoretický základ vedeckovýskumných prác v tejto sfére.

V rámci orientácie na historické knižné fondy docentka Žibritová svojich študentov a študentky zanietene sprevádzala štúdiom a výskumami dejín knižnej kultúry. Vyučovanie v historickej knižnici s historickým knižničným fondom, kde sme ako študenti pod jej vedením pracovali na rôznych výskumných témach a skúmali originály tlačí 16. – 17. storočia, bolo vzrušujúce a zároveň podnecujúce. Seminäre

z dejín slovenského kníhtlačiarstva a vydavateľstva boli plné zaujímavých debát, ktorými nás pani docentka inšpirovala ku aktívnej práci a k záujmu o neprebádané témy našej kultúrnej histórie. Nielen študentský výskum, ktorý pre nás organizovala v archívoch a historických knižniciach, kde prebiehalo naše vyučovanie, ale aj odborné podujatia a vedecké konferencie, ktoré sme spoločne s ňou ako jej študenti absolvovali po rôznych kútoch Slovenska, v nás umocnili záujem o problematiku dejín knižnej kultúry. Zadávaním náročných úloh nás počas štúdií povzbudzovala k takým odborným výkonom, na ktoré sme boli napokon hrdí. Dejiny sú záľubou pani docentky aj vo voľnom čase, keď rada cestuje a poznáva históriu miest nielen doma, ale aj v zahraničí. Ako jej študentky radi spomíname na naše spoločné výlety a exkurzie za poznávaním dejín knižníc a knižnej kultúry na Slovensku, v Maďarsku, Čechách, aj v Rakúsku. Zdieľajúc jej nadšenie sme predmety z dejín knižnej kultúry hltali s veľkým záujmom a časom sa pre viacerých z nás stali srdcovou záležitosťou. Kontakty so zahraničnými odborníkmi a osobnosťami výskumu dejín knižnej kultúry, ktoré nám už počas štúdia pomáhala nadväzovať a rozvíjať, boli prínosné nielen pri písaní našich záverečných a doktorandských prác, ale aj v našom ďalšom profesionálnom rozvoji. Vďaka docentke Žibritovej a jej pedagogickému vedeniu mnohí jej absolventi a absolventky vyzreli v odborníkov a odborníčky, ktorí sa dejinám knižnej kultúry venujú dodnes na pôde akademických a iných významných inštitúcií kultúrneho dedičstva na Slovensku. Stopa docentky Žibritovej vo výskume knižničnej a informačnej vedy a dejín knižnej kultúry na Slovensku je nezmazateľná aj preto, že jej odchovanci a bývalí doktorandi (dnes už aj viacerí docenti), patria v súčasnosti medzi slovenskú vedeckú špičku v tejto oblasti.

Docentka Žibritová stále pokračuje vo výskumnej práci, čo jej sily stačia, aj na dôchodku sa zúčastňuje vedeckých a odborných podujatí a aktívne publikuje. Naďalej nás inšpiruje a pomáha pri formulovaní tém nových výskumov dejín knižnej kultúry na Katedre knižničnej a informačnej vedy FiF UK v Bratislave, ktorej venovala svoj profesionálny život. Na jej prácu a odkaz v súčasnosti nadväzujeme prípravou špecializácie Dejiny knižnej kultúry v rámci bakalárskeho programu Informačných štúdií KKIV FiF UK, na ktorú budú môcť študenti nastúpiť od akademického roka 2021/22.

Zoznam bibliografických odkazov

KOLLÁROVÁ, I. Doc. PhDr. Gabriela Žibritová, PhD. In: *Knižničná a informačná veda = Library and Information Science : XXI : Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava: Univerzita Komenského 2017, s. 7 – 8.

LIPTÁK, J. Doc. PhDr. Gabriela Žibritová, PhD. jubuluje. In: *Knižničná a informačná veda = Library and Information Science : XXI : Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava: Univerzita Komenského 2017, s. 5 – 6.

Výberová bibliografia

Vedecké monografie, učebnice a ostatné vedecké práce v domácich a zahraničných zborníkoch, časopisoch a v monografiách

- Metodologické problémy výskumu dejín knižnej kultúry / Gabriela Žibritová. – In: Informatika : Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 1/1973. – Bratislava : SPN, 1974. – S. 163 – 175
- Metodologiczne problemy badań nad historia kultury ksiazki / Gabriela Žibritová. – In: Studia o ksiazce, tom 5. – Wrocław : Zakl. nar. im. Oss, 1975. – S. 4 – 14
- Problemy nauczania specjalistycznego pracowników służby biblioteczno-informacyjnej w Czechoslowacji / Gabriela Žibritová. – In: Roczniki Biblioteczne. – Roč. 22, č. 1-2 (1978), s. 175 – 199
- Príprava pracovníkov pre historické knižné fondy : (problémy špecializovanej výuky knižnično-informačných pracovníkov) / Gabriela Žibritová. – In: Kniha '76. – Martin : Matica slovenská, 1979. – S. 79 – 95
- Encyklopedická a knihovnícka literatúra v Čaplovičovej knižnici / Gabriela Žibritová. – In: Kniha '79 – '80. – Martin : Matica slovenská, 1981. – S. 12 – 24
- Bariéry v procesoch komunikovania vedeckých informácií / Gabriela Žibritová. – In: Informatika 7-8/1983. – Bratislava : SPN, 1984. – S. 7 – 30
- Bariéry v procesoch výmeny informácií / Gabriela Žibritová. – In: Informatika : Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského 5-6/1982. – Bratislava : SPN, 1983. – S. 11 – 23
- Sociálna komunikácia / Gabriela Žibritová. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1984. – 153 s
- Niektoré metodologické otázky výskumu dejín knižnej kultúry na Slovensku / Gabriela Žibritová. – In: Problematika práce so starými tlačami 15. – 18. storočia. 1. časť. – Martin : Matica slovenská, 1987. – S. 3 – 12
- System dejín knižnej kultúry / Gabriela Žibritová. – In: Kniha '85 – '86. – Martin : Matica slovenská, 1987. – S. 63 – 75

- Didaktické otázky výuky spracovania špeciálnych dokumentov / Gabriela Žibritová. – In: Niektoré otázky didaktiky knihovníctva a vedeckých informácií. – Martin : Matica slovenská, 1988. – S. 57 – 68
- Drobné tlače 16. – 17. storočia vzťahujúce sa ku Komárnu / Gabriela Žibritová. – In: Knižná kultúra na južnom Slovensku v minulosti a súčasnosti. – Bratislava : Univerzitná knižnica, 1989. – S. 129 – 145
- Slovacikálne drobné tlače 16. – 17. storočia / Gabriela Žibritová. – In: Kniha '90. – Martin : Matica slovenská, 1990. – S. 41 – 62
- Niektoré problémy komunikovania informácií v spoločenských vedách / Gabriela Žibritová. – In: Knihovníctvo a vedecké informácie 15 – 16. – Bratislava : Univerzita Komenského, 1994. – ISBN 80-223-0816-1. – S. 29 – 64
- Kníhtlačiarstvo v Bratislave v 16. storočí / Gabriela Žibritová. – In: Kniha '93 – '94. – Martin : Matica slovenská, 1996. – ISBN 80-7090-397-X. – S. 35 – 45
- K počiatkom knihovníckej teórie na Slovensku / Gabriela Žibritová ; preklady textov z latinčiny Oľga Brenková ... [et al.]. – In: Kniha '93 – '94. – Martin : Matica slovenská, 1996. – ISBN 80-7090-397-X. – S. 252 – 261
- Multilingvismus v knižnej kultúre na Slovensku / Gabriela Žibritová. – In: Knižničná a informačná veda 18. – Bratislava : Univerzita Komenského, 1999. – ISBN 80-88982-08-1. – S. 135 – 145
- Vývozy historických knižníc z územia Slovenska / Gabriela Žibritová. – In: Knižnice a informácie. – Roč. 31, č. 4 (1999), s. 142 – 147
- Knižničná a informačná veda na prahu informačnej spoločnosti : filozofický, systémový a historický pohľad / Štefan Kimlička ... [et al.]. – Bratislava : Stimul, 2000
- Bibliografija v sisteme knigovedenija v Slovakiji / Gabriela Žibritová. – In: Istoriko-bibliografičeskije issledovanija 9. – Sankt-Peterbug : Rossijskaja nacionalnaja biblioteka, 2002. – ISBN 5-8192-0129-9. – S. 17 – 25
- Knihoveda – mýtus alebo reálna oblasť vedy? / Gabriela Žibritová. – In: Národní knihovna. – Roč. 14, č. 4 (2003), s. 244 – 249

- La bibliologie Slovaque = Slovaškata bibliologija / Gabriela Žibritová. – In: Život sred knigite. – Sofia : Balgarska akademija na naukite, 2004. – ISBN 954-90505-5-6. – S. 47 – 57
- Štúrovci a knižnice / Gabriela Žibritová. – In: Knižnica. – Roč. 7, č. 9 (2006), s. 49 – 53
- Mecenát šľachty pri vydávaní kníh v 16. – 17. storočí / Gabriela Žibritová. – In: Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Časť 2. Duchovná a hmotná kultúra. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2009, s. 83 – 88
- Schweizerische Bücher in den ältesten Bibliotheken von Leutschau und Bartfeld / Gabriela Žibritová. – In: Orbis Helveticorum : Das Schweizer Buch und seine mitteleuropäische Welt. – Bratislava : Historický ústav SAV, 2011. – ISBN 978-80-970648-2-2. – S. 237 – 249
- Čitatelia „slovenských“ textov v Uhorsku 17. storočia / Gabriela Žibritová. – In: Studia Bibliographica Posoniensia 2012. – Bratislava : Univerzitná knižnica, 2012, s. 52 – 63
- Katalógy knižníc ako prameň vo výskume dejín knižnej kultúry : Možnosti a obmedzenia (Šľachtická knižnica Ostrožičovcov z Ilavy (1647, 1677) / Gabriela Žibritová. – In: Studia Bibliographica Posoniensia 2014. – Bratislava : Univerzitná knižnica, 2014, s. 26 – 41
- Publikované príspevky na zahraničných a domácich vedeckých konferenciách
- Otázky vzťahu teórie sociálnej komunikácie a informatiky / Gabriela Žibritová. – In: Knižničný zborník 1980. – Martin : Matica slovenská, 1980. – S. 59 – 84
- Vorschlag zu Erstellung einer Datenbasis 'Geschichte der Buchkultur' / Gabriela Žibritová. – In: 21. ABDOS-Tagung. – Berlin : Staatsbibliothek, 1992. – ISBN 3-88053-045-9. – S. 127 – 128
- Transformation du modèle bibliologique en Slovaquie apports et problèmes (années 1989 – 1995) / Gabriela Žibritová. – In: Nouvelles technologies, modèles sociaux et sciences de l'écrit. – Paris : Delagrave, 1996. – S. 352 – 358
- Dokumentová báza pre výskum dejín Slovenska a Slovákov : súčasný stav, potreby, možnosti / Gabriela Žibritová. – In: Bulletin Spolku slovenských knihovníkov 7/1996. – Bratislava : Spolok slovenských knihovníkov, 1997. – ISBN 80-967582-9-2. – S. 285 – 297

- Knižnice v sociokultúrnom prostredí / Gabriela Žibritová. – In: Kultúrne kontexty knihovníctva v informačnej spoločnosti. – Bratislava : Univerzitná knižnica, 1998. – S. 63 – 69
- Édition de la littérature scientifique et sociétés savantes en Slovaquie aux 18eme et 19eme siècles / Gabriela Žibritová. – In: Las nuevas formas de la comunicación científica. – Salamanca : AEB, 2000. – S. 1 – 6
- Informačné technológie ako možnosť vytvorenia komplexného národného dokumentového fondu / Gabriela Žibritová. – In: INFOS 2001. – Bratislava : Spolok slovenských knihovníkov, 2001. – ISBN 80-85165-84-8. – S. 195 – 199
- Slovenské katechizmy druhej polovice 17. storočia / Gabriela Žibritová. – In: Kniha 2003 – 2004. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2004. – ISBN 80-89023-42-8. – S. 84 – 91
- Mediálna vojna v poslednej štvrtine 17. storočia / Gabriela Žibritová. – In: Kniha 2005 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2005. – ISBN 80-89023-55-X. – S. 208 – 221
- Druki ulotne w kulturze Slowacji w wiekach XVI. i XVII. / Gabriela Žibritová. – In: Druki ulotne i okolicznościowe : wartości i funkcje. – Wrocław : Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2006. – ISBN 83-229-2766-5. – S. 55 – 67
- Juraj Láni – vydávanie jeho diel a knižnica / Gabriela Žibritová. – In: Kniha 2006. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2006. – ISBN 80-89023-81-9. – S. 181 – 192
- Editii de cărti elvetiene în cele mai vechi biblioteci de pe teritoriul Slovaciei (Levoča, Bardejov) / Gabriela Žibritová. – In: Annales Universitatis Apulensis 12/II – Series Historica. – Alba Iulia : Universitatea, 2008. – ISSN 1453-9314. – S. 26 – 37
- Listy barónky Kataríny Sidónie Révaiovej z rokov 1656 – 1702 / Gabriela Žibritová. – In: Rod Révai v slovenských dejinách : Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie 16. – 17. september 2008, Martin. – Martin : Slovenská národná knižnica 2010, s. 278 – 286

Žilinská synoda a Katechizmus z roku 1612 : Vydavateľsko-tlačiarenské aspekty. (Štúdia) / Gabriela Žibritová. – In: Pramene k duchovným dejinám Slovenska : Zborník štúdií a dokumentov k problematike vydávania edície Pramene k duchovným dejinám Slovenska. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2011. – ISBN 978-80-89301-76-8

Skriptá a učebné texty

Vznik a vývoj komunikovania v spoločnosti / Gabriela Žibritová. – Bratislava : Univerzita Komenského, 1977. – 130 s

Chrestomatia k predmetu sociálna komunikácia poznania / Gabriela Žibritová. – Bratislava : Univerzita Komenského, 1982. – 80 s

Odborné knižné publikácie a iné odborné práce v domácich a zahraničných časopisoch a v zborníkoch

O aktuálnych otázkach vysokoškolskej prípravy knihovníkov a vedeckých pracovníkov / Gabriela Žibritová. – In: Čitateľ. – Roč. 39, č. 9 (1990), s. 316 – 318

Slovenská knihoveda – výsledky a problémy / Gabriela Žibritová. – In: Knižnice a informácie. – Roč. 24, č. 7 (1992), s. 325 – 329

Les sciences de l'écrit / Kolektív autorov. – Paris : AIB, 1993

Informačná výchova : terminologický a výkladový slovník. Odbor knižničná a informačná veda / Dušan Katuščák ... [et al.]. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1998

Encyclopaedia Beliana : slovenská všeobecná encyklopédia v dvanástich zväzkoch / Kolektív autorov. – Bratislava : Encyklopedický ústav SAV, 1999 – 2005

Dejiny knižnej kultúry a retrospektívna bibliografia : (výsledky práce na Slovensku od roku 1996) / Gabriela Žibritová. – In: Kniha '97 – '98. – Martin : Matica slovenská, 2000. – ISBN 80-7090-569-7. – S. 343 – 348

Výchova a vzdelávanie dospelých (andragogika) : terminologický a výkladový slovník / Kolektív autorov. – Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 2000

- Čo je Vižoľská biblia? / Gabriela Žibritová. – In: Knižnica. – Roč. 3, č. 4 (2002), s. 183 – 185
- Najstaršie slovenské katechizmy vydavateľsko-tlačiarenská problematika / Gabriela Žibritová. – In: Kniha 2001 – 2002. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2002. – ISBN 80-89023-19-3. – S. 371 – 381
- Vzťah češtiny a slovenčiny v dejinách knižnej kultúry na Slovensku / Gabriela Žibritová. – In: Kniha 2001 – 2002. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2002. – ISBN 80-89023-19-3. – S. 27 – 37
- Ján Bocatius a východoslovenskí tlačiar jeho diel / Gabriela Žibritová. – In: Kniha 2003 – 2004. – Martin : Slovenská národná knižnica, 2004. – ISBN 80-89023-42-8. – S. 51 – 61
- Informační věda a knihovnictví : výkladový slovník české terminologie z oblasti informační vědy a knihovnictví / Marie Balíková ... [et al.]. – Praha : VŠCHT, 2006
- Prehľadové práce v domácich a zahraničných časopisoch a v zborníkoch
- Štúdium na Katedre knihovedy a vedeckých informácií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave / Gabriela Žibritová. – In: 40 let Katedry vědeckých informací a knihovnictví Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. – Praha : SKIP, 1991. – S. 59 – 61
- Desať rokov výskumu dejín knihy v Maďarsku / Judit Ecsedy ; prekl. Gabriela Žibritová. – In: Knižnice a informácie. – Roč. 31, č. 12 (1999), s. 463 – 468
- Nielen jubilejné pripomenutie dr. Jána Čaploviča a jeho bibliografie tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700 / Gabriela Žibritová. – In: Knižnice a informácie. – Roč. 31, č. 4 (1999), s. 164 – 165
- Knižničná a informačná veda jubiluje / Gabriela Žibritová. – In: Knižnice a informácie. – Roč. 33, č. 6 (2001), s. 288 – 289
- Päťdesiat rokov vysokoškolského štúdia knižničnej a informačnej vedy na Slovensku / Gabriela Žibritová. – In: Knižnica. – Roč. 2, č. 8 (2001), s. 410 – 414

Profesor Štefan Pasiar a jeho vedecké dielo / Gabriela Žibritová. –
In: Knižnica. – Roč. 4, č. 8 (2003), s. 395 – 399

Potrebuje Slovensko múzeum knižnej kultúry? / Gabriela Žibritová. –
In: Knižnica. – Roč. 5, č. 6 (2004), s. 289 – 291

Karol Głombiowski a jeho „Problemy historii czytelnictwa“ (1966) /
Gabriela Žibritová. – In: Studia Bibliographica Posoniensia 2013. –
Bratislava : Univerzitná knižnica, 2013, s. 174 – 178

SEIDLER, Andrea und István MONOK, Hrsg. Reformation und Bücher. Zentren der Ideen – Zentren der Buchproduktion.

Wiesbaden: Harrassowitz, 2020.

ISBN 978-3-447-11271-0. (Wolfenbütteler Schriften
zur Geschichte des Buchwesens, 51)

Ivona Kollárová

Zborník je výstupom konferencie konanej pri príležitosti 500. výročia reformácie. Centrálnou témou je spolupráca osobností reformácie s tlačiarimi a vydavateľmi, komunikačná politika hnutia a jeho vplyv na vydavateľskú prax. Príspevky zároveň zrkadlia dva najdôležitejšie, takpovediac klasické metodologické prístupy k výskumu dejín knižnej kultúry: na jednej strane sondy do kníhtlačiarskej produkcie a na druhej strane analýzy zachovaných súpisov historických knižníc. Možnosti ich exploitovania pre pochopenie cirkulovania ideí je však nevyhnutné vnímať, ako sa to ukazuje aj v tejto publikácii, v kontexte s inými prameňmi a historografickými prístupmi – výskum korešpondencie, textová analýza.

S reformáciou sa spája téza o jej úspechu založenom na využití propagandistickej sily typografického média. Urs B. Leu ju preveril prostredníctvom bibliometrickej analýzy produkcie podniku Froschauer (*Buchdruck und Reformation in Zürich*). Podobne Frédéric Barbier vysvetľuje, že kníhtlač v Štrasburgu profitovala z reformačnej propagandy, predovšetkým z tlače letákov. V širších kultúrno-politických súvislostiach „knižného mesta“ zdôrazňuje pozíciu a rolu Jacoba Sturmia (1489 – 1553) v rozširovaní reformácie (*Die Buchstadt Strassburg in Spannungsfeld der Reformation, 1517 – 1538/1541*).

Pre pochopenie úlohy európskych typografických centier v reformačnej propagande je potrebné vnímať aj teritóriá, v ktorých sa pre rôzne kultúrne a politické okolnosti – protireformačný tlak, cenzúra a prenasledovanie „kacírskeho“ tlačiarov – akoby nič podstatné nedialo. Takýmto teritóriom bola Viedeň. Reformácia sa šírila vďaka tajne rozširovaným letákom importovaných z Európy. Karl Vocelka vysvetľuje, ako v podmienkach dozoru a tlaku cenzorských nariadení pôsobili kníhtlačiari

Johann Winterburger a Hieronymus Vietor (*Reformation in Wien und die damit zusammenhängenden Drucke*). Detlef Haberland poukazuje na situáciu v sliezskych mestách Vroclav, Lehnica a Lužická Nisa v procese sprostredkovania humanistických a reformačných myšlienok 16. a 17. storočia (*Der Buchdruck in Schlesien und die Reformation*).

Zabezpečenie náboženskej lektúry v jazyku dostupnom slovanským etnikám bolo komplikovanou úlohou. Rolu Primoža Trubara a Biblického inštitútu v Bad Urach pri príprave a vydaní prekladu Lutherovej Biblie do slovinského jazyka priblížil Karl W. Schwarz (*Ein Reformator aus Innerösterreich. Primus Truber und der südslawischen Buchdruck in der Uracher Bibelanstalt*).

Okruh príspevkov zameraných na analýzu katalógov, súpisov, inventárov a proveniencie otvára Martin Krickl. Upozorňuje na možnosti, ale aj na problémy a obmedzenia digitálnych edícií historických katalógov. Cieľom projektu digitálnej edície katalógu, ktorý pre viedenskú dvorskú knižnicu vytvoril holandský učenec a knihovník Hugo Blotius, bola transkripcia rukopisu do flexibilného a na ďalšiu výmenu dát použiteľného formátu XML. Osvetľuje možnosti ďalšieho využitia tohto prepisu a najmä novú kvalitu výskumu s potenciálom virtuálne zrekonštruovať fond knižnice do podoby z roku 1575 (*Blotius Digital. Eine digitale Katalogedition zum Frühbestand der Wiener Hofbibliothek*).

István Monok na základe analýzy a porovnania zachovaných inventárov školských knižníc 16. storočia (evanjelické školy v Trenčíne, Banskej Bystrici a i.) a katalógu stredovekej knižnice v kostole sv. Jakuba v Levoči objasňuje, ako sa menili alebo, naopak, v istom zmysle nemenili kultúrne a vzdelávacie podmienky v teritóriu pod vplyvom humanizmu a reformačného hnutia (*Veränderung in der thematischen Zusammenhang ungarländischer Schulbibliotheken im ersten Jahrhundert der protestantischen Reformation*).

Edina Zvara (*Protestan Book of a Hungarian Catholic Aristocrat*) odpovedá na otázku, prečo sa v knižnici palatína a katolíckeho aristokrata Pavla Esterháziho (1635 – 1713) zachovalo tak mnoho protestantských kníh. Osvetľuje, že sú výsledkom viacgeneračného zberateľstva (Mikuláš Esterházi, Tomáš Esterházi, István Esterházi), ale aj dedičstvom spriaznených rodín a osobností (Turzo, Mikuláš Oláh).

Príspevok Richarda Šípka je výsledkom provenienčného výskumu knižnice kapucínov v Roudnici nad Labem. Ide o heterogénny súbor obsahujúci okrem iného aj knihy s provenienčnými údajmi Ladislava Žejdlica zo Šenfeldu, ktorý budoval svoju knižnicu na zámku v Encovanoch. Knihy s autentickými stopami čítania – rukopisnými poznámkami vlastníka – vedú k záverom o jeho vzdelaní a záujmoch (*Die Bücher von Ladislaus Seydlitz von Schönfeld in der Bibliothek der Raudnitzer Kapuziner*).

K téme humanizmu a reformácie neodmysliteľne patrí recepcia a ohlas diela Philipa Melanchtona. Attila Verók ju skúma pomocou súpisov meštianskych a farských knižníc, ale aj na základe Melanchtonových diel vydaných v Sedmohradsku (*Melanchthon-Rezeption bei den Siebenbürger Sachsen im Reformationsjahrhundert*). Konštatuje, že v kvantitatívnom vnímaní sa vydávanie Melanchtona vyrovnalo vydáva-

niu diel Martina Luthera. Melanchton bol nielen importovaný a vydávaný, ale aj čítaný, oceňovaný a citovaný a nemožno prehliadnúť jeho vplyv na duchovný a náboženský vývoj Uhorska.

Metodologicky najkomplikovanejší je výskum Zoltána Csepregiho. Problematizuje možnosti skúmania recepcie reformácie na základe súkromnej korešpondencie, excerpt a dobovej tlače; súčasne podčiarkuje, že obsah a posolstvo pôvodných textov sa vďaka prekladom, preštrukturovaniu či sumarizácii menili. Informačné toky skúma prostredníctvom edície Melanchtonovej korešpondencie, ktorá obsahuje listy z uhorského územia (listy Žigmunda Gelousa Tordu, Hieronyma Salia a iných), a analýzou letákov tzv. *Neue-Zeitung* o tureckých vojnách. Vysvetľuje, ako sa v nich kritika osmanskej moci do istej miery zmierňovala (*Die Osmanen unterstützten die Evangelischen? Über die Reformation unter der Türkenherrschaft von Melanchthon bis Bullinger*).

Rok 2017 ako *Rok Luthera* vyvolal mnoho podujatí, výskumov a publikácií. Kniha *Reformation und Bücher* ukazuje význam reformačnej tradície v európskych kultúrnych dejinách a podčiarkuje, že otázky týkajúce sa dejín komunikácie, informačných tokov a dejín transferu náboženských ideí sú stále inšpiratívnou pôdou historickej pamäti.

AUGUSTÍNOVÁ, Eva a Veronika MURGAŠOVÁ, eds. Vedecká komunikácia 1500 – 1800 III: zborník príspevkov z vedeckej konferencie.

Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, 2020.

ISBN 978-80-89832-22-4.

Bronislava Navarová

V októbri 2019 sa konala v priestoroch Slovenskej akadémie vied jednodňová konferencia pod názvom Vedecká komunikácia v novoveku (1500 – 1800) II. Usporiadali ju riešitelia projektu APVV 15-0554 (Historický ústav a Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied, Slovenská historická spoločnosť a Katedra mediatickej a kultúrneho dedičstva Fakulty humanitných vied Žilinskej univerzity v Žiline), nazvaného *Intelektuálne dedičstvo a vedecká komunikácia 1500 – 1800 so slovenskými vzťahmi ako súčasť európskej histórie a identity* s cieľom prezentácie čiastkových výsledkov výskumu prebiehajúceho nielen v inštitúciách zainteresovaných na projekte. Časť odprezentovaných príspevkov z konferencie vyšla tlačou.

Zborník *Vedecká komunikácia 1500 – 1800 III* je záverečným zväzkom trilógie na tému vedeckej komunikácie v novoveku.¹ Prvý zväzok predstavuje úvod do problematiky, druhý je tlačeným výstupom z prvej konferencie o vedeckej komunikácii usporiadanej v roku 2018.

Autori jednotlivých štúdií nazerajú na tému vedeckej komunikácie a intelektuálneho dedičstva z rôznych aspektov, či už ide o časové, geografické hľadisko, ale predovšetkým o obsahovú a typologickú rozmanitosť skúmaných a použitých prameňov (korešpondencia, periodiká, knižné diela, súpisy a katalógy osobných, resp. rodových knižníc).

V úvodnej štúdii píše Viliam Čičaj o teoretických a metodologických aspektoch vzdelaneckej komunikácie. Načrtáva hlavné problémy (predmet, terminológia, metodológia) a odkazuje na stav výskumu v nemecky hovoriacich krajinách.

¹ Vedecká komunikácia 1500 – 1800 I. a Vedecká komunikácia 1500 – 1800 II: zborník príspevkov z vedeckej konferencie (obidve Žilina, 2019).
Viac pozri v *Studia bibliographica Posoniensia* 2020.

Klára Komorová sa zaoberá korešpondenciou humanistického vzdelanca Jána Sambuca (1531 – 1584). Analyzované listy z rokov 1556 – 1583 dokladujú čulú komunikáciu so vzdelancami, tlačiarňami vo veci prekladov antických klasikov a historikov, získavania a výmeny exemplárov do jeho osobnej knižnice a najrôznejších problémov spojených s vydávaním jeho vlastných diel i diel iných autorov.

Elizabet Klecker sa zamerala na rozbor korešpondencie medzi dvorským bibliotekárom Hugom Blotiusom (1534 – 1608) a notárom Uhorskej komory Martinom Kesslerom z Lamača. Zo 16 listov datovaných v rokoch 1598 – 1602 definovala ich vzájomný vzťah ako vzťah chránenca a patróna, ktorý sa prejavoval v rôznych rovinách od „pracovnej“, cez finančné záležitosti spojené s vydavateľsko-tlačiarenskými procesmi, až po informácie zo súkromného života. Skúmaná korešpondencia v závere štúdie usporiadaná do prehľadnej tabuľky poukazuje na hustú a prekvapivo rýchlu výmenu medzi Viedňou a Prešpokom okolo roku 1600.

Angela Škovierová sa venuje téme interpersonálnej komunikácie na príklade príležitostnej a dedikačnej tvorby humanistického básnika Ondreja Rochotského (asi 1583 – po 1623) pohybujúceho sa v českých predbielohorských vzdelaneckých kruhoch. Predstavuje jednotlivé osobnosti, ktorým Rochotský venoval svoje verše, reflektujúc rôzne udalosti ich súkromného života s cieľom nadviazať nové, resp. upevniť existujúce mecénske vzťahy. Text je pokračovaním štúdie uverejnenej v zborníku *Vedecká komunikácia 1500 – 1800 II.*

Eva Frimmová nazerá na rôzne podoby mecénskeho vzťahu v období prvej polovice 17. storočia prostredníctvom Gašpara Ilešháziho (1593 – 1648) liptovského, trenčianskeho a oravského župana. V úvode predstavuje široké zásluhy Ilešháziovcov v rámci uhorskej politiky, najmä Gašparovho strýka a adoptívneho otca, palatína Štefana Ilešháziho. V druhej časti sa bližšie venuje konkrétnym aktivitám Gašpara Ilešháziho a jeho podpore vzdelávania, kultúry, kníhtlačiarstva i cirkvi.

Mária Kohútová vybrala z diela Samuela Timona *Purpura Pannonica* medailóny 17 uhorských kardinálov. Dielo bolo v 18. storočí obľúbené a opakovane vydávané. Informácie o jednotlivých osobnostiach prevzala autorka z prvého vydania z roku 1715. Ich rozsah sa líši podľa zásluh o Uhorsko tak, ako ich kardinálom pripísal sám Timon.

Eva Kowalská sa zaoberá knižnicou baróna Filipa Henricha Calisia (1674 – 1722), ktorá sa neskôr stala súčasťou Zayovskej knižnice. Súpis jeho knižnej zbierky bol vyhotovený k 13. júnu 1722. Vznikol zrejme z dôvodu jej budúceho presťahovania do nového sídla Calisiovcov v Bytčici. Súpis obsahoval 158 titulov primárne v latinskom a nemeckom jazyku, s niekoľkými maďarskými a francúzskymi dielami, odrážajúcimi osobné preferencie vlastníka. Autorka sa snažila tituly presne identifikovať, pri každom doplnila v poznámkovom aparáte vydavateľské údaje a uviedla, či ho zachytáva aj katalóg Zayovskej knižnice.

Miriám Ambrúžová Poriezová identifikovala obsahovou analýzou cirkevnoškolskej ročenky *Novi ecclesiastico-scholastici Annales*, vychádzajúcej v rokoch 1793 – 1803, viaceré línie vedeckej komunikácie. Jej redaktor Samuel Ambrózi (1748 – 1806)

vytvoril cez sieť kontaktov s autormi príspevkov a recenzií, s inzerentmi a distribútormi z periodika priestor pre komunikáciu a propagáciu dobových poznatkov v evanjelickom prostredí na prelome 18. a 19. storočia. Štúdia voľne nadväzuje na štúdiu uverejnenú v zborníku *Vedecká komunikácia 1500 – 1800 II*.

V poslednom príspevku sa Miroslav Kamenický zaoberá stretnutím banských a hutníckych odborníkov a založením Spoločnosti banských náuk v Sklených Tepliciach v roku 1786. Stretnutie, ktoré dnes historici označujú za prvú vedeckú medzinárodnú konferenciu v modernom chápaní (dopredu pripravovaná akcia, prednášanie referátov, následná široká diskusia), predstavuje nový stupeň vo vývoji vedeckej komunikácie v období osvietenstva. Zakladanie učených spoločností a vzájomné zdieľanie výsledkov výskumov členov v ich prostredí sa stalo obľúbenou formou odbornej komunikácie v tomto období. Predmetom stretnutia bolo zavedenie novej metódy – nepriamej amalgamácie. Tému sa venovalo viacero historikov vedy, napriek tomu sa počty účastníkov líšia. Autor na základe štúdia literatúry a archívnych prameňov zostavil vlastný zoznam účastníkov a následne predstavil podrobnejšie činnosť niektorých z nich, predovšetkým Ignáca Borna (1742 – 1791), podľa ktorého je pomenovaná metóda nepriamej amalgamácie.

Zborník príspevkov *Vedecká komunikácia 1500 – 1800 III* obsahuje – podobne ako obidve minulé časti – zaujímavé obsahovo vyvážené výstupy. Tak ako v predchádzajúcich zväzkoch, opäť sú prítomné drobné rušivé momenty v podobe nejednotnej formálnej úpravy. Kapitoly a štúdie publikované v celej trilógii sa sústreďujú primárne na analýzy zachovanej korešpondencie intelektuálnych elít novoveku a čiastočne na transfer ideí prostredníctvom tlačenej knižnej a periodickej produkcie. Ani zďaleka tému vedeckej komunikácie v sledovanom období nevyčerpali, naopak, otvárajú nové subtémy a nastoľujú mnohé otázky, ktorých zodpovedanie môže byť odrazom pre výskum témy aj po roku 1800.

KOLLÁROVÁ, Ivona.

Tajne nebezpečná myšlienka a netransparentnosť komunikačných sietí v čase nepokoja (1789 – 1799).

Bratislava: Veda, 2020. ISBN 978-80-244-1822-5.

Miriam Ambrúžová Poriezo

Ivona Kollárová, skúsená autorka troch monografií o témach cenzúry, čítania a vydavateľstva v 18. storočí, sa v aktuálnej novinke sústredila na novú tému v našom prostredí, a to v rovine teoretickej, metodologickej a čiastočne aj pramennej. Hlavnou jej ambíciou bolo „...v univerzálnejšom priestore hľadať odpoveď na jednu z otázok sociálnej komunikácie v súčasnosti: Kde sú hranice slobody slova a aké myšlienky sú pre spoločnosť naozaj nebezpečné...“.

Autorka umiestnila bádanie do záveru 18. storočia, do obdobia neskorého osvietenstva, s cieľom postihnúť prúdenie myšlienok mimo dohľad kontroly. Tomu zodpovedá aj pramenný výskum, ktorý viedla naprieč širokým spektrom rôznorodých textov – od cenzorských stanovísk, zachovaných tlačí cez súkromnú korešpondenciu až po rukopisné pamflety a vyšetrovacie spisy.

Jozefínske obdobie prinieslo pre knižný trh a rozvoj vydavateľskej činnosti liberálnejšie podmienky. Nasledujúce desaťročie však už poznamenali udalosti Veľkej francúzskej revolúcie a s tým spojené obavy zo šírenia nebezpečných myšlienok a spoločenského ohrozenia. Tieto udalosti spolu s politickým napätím vyústili zo strany štátu do vytvorenia nových cenzúrnych postupov, reštrikcií a obmedzeného priestoru pre tlač. Následkom boli snahy utajiť prúdenie nekonformných textov v spoločnosti. A práve poodhalenie nelegálnych a zatajovaných postupov ich šírenia sa stalo jedným z cieľom predloženej monografie.

Autorka v nej vzájomne nadväzujúce témy rozdelila do šiestich kapitol. V prvej kapitole pod názvom Tajná tlačiarne objasňuje, ako negatívne ovplyvňovala predstava činnosti tajnej tlačiarne fungujúce kníhtlačiarske prostredie a zároveň ako formovali nelegálne postupy vydavateľov a tlačiarov vznik nových represívnych nariadení zo strany štátu. Vychádzajúc z cenzorských zápisov, autorka na základe konkrétnych prípadov približuje kauzy tlačiarov (Landererovci, Š. P. Weber, M. Podhoranský) pri stretoch s činnosťou cenzorov.

Druhá kapitola *Spiritus gallicus* poukazuje na dopad revolučných myšlienok na dobovú spoločenskú atmosféru. Odhaľuje vyšetovania typografov aj autorov týkajúce sa tlače a šírenia textov, ktoré podľa cenzorov poburovali a narúšali pokoj. V druhej podkapitole autorka napríklad venuje pozornosť prípravám zákona o slobode tlače, ktoré prebiehali v rokoch 1791 a 1793 na pôde ustanovenej komisie v rámci zasadania uhorského snemu. Pokrokové body, ktoré zákon obsahoval, a nepriaznivá situácia však spôsobili, že hoci poznáme jeho znenie, nikdy nebol schválený a uvedený do platnosti. V ďalšej podkapitole autorka objasňuje aj postoj a vyhlásenia niektorých uhorských stolíc (Abovská, Gemerská, Zemplínska) proti nariadeniu obmedzovať činnosť súkromných tlačiarň bez privilégii.

Tretia kapitola s názvom *Tajný knižný obchod* charakterizuje podmienky, v akých prebiehalo odosielanie a príjem zákaziek – na jednej strane štátny dozor a nariadenia, na druhej strane ich obchádzanie, zahmlievanie a nejasné postupy pri zabezpečení dodania objednávok, v ktorom boli zainteresovaní nielen tlačiarň, kníhkupci, ale aj ďalšie profesie, ako kníhviazači, kolportéri a ďalší sprostredkovatelia (obchodníci, študenti...).

Kapitola V tieni sa venuje málo povšimnutej téme ateizmu a šíreniu myšlienok kritiky štátu a náboženstva v prostredí vzdelancov, príslušníkov šľachty a študentov. Na túto skutočnosť autorka upozorňuje na základe výskumu pozostalostí, korešpondencie a rukopisných pamätníkov. V piatej kapitole nazvanej *Ludia v sieti* stojí v centre záujmu postava radikálneho osvietenca baróna Friedricha Trencka, jeho životné osudy, ale najmä jeho pololegálne aktivity ako autora, vydavateľa a distribútora vlastných pamfletov, básní a ďalších diel poburujúcich úradu. Kollárová prostredníctvom zachovaných prameňov priblížila problémy s ich cenzúrou a odкрыla Trenckove kontakty v prostredí uhorských stoličných úradníkov a kníhkupcov.

Záverečná kapitola *Zverejniť – Utajiť* je podľa autorky prvou sondážou do sféry rukopisných letákov, pamfletov, básničiek, pamätníkov a literárnych zbierok; tie svojím obsahom, štýlom a jazykom predstavujú neprebádaný priestor komunikácie a šírenia myšlienok, ktoré boli určené len vybranému okruhu recipientov a ostatní mali zostať z určitých dôvodov utajené.

Text monografie dopĺňa sprievodný materiál, a to titulné listy vybraných tlačí a náčrty distribučných sietí. Mimoriadne zaujímavý je aj text letáku z vyšetrovacích spisov z fondu Spišského archívu (s. 163) alebo záber na prvú stranu rukopisného konvolútu *Blumaueriana* (s. 170), z fondu Ústrednej knižnice SAV.

Fenomén neverejného, skrytého, cesty, ale najmä spôsoby distribúcie netulovaných textov napriek zákazom a kontrolám, sú ťažiskovými témami publikácie, ktorej autorka opäť posunula bádanie novým smerom. V tomto smere sa oprela o široký výber odbornej literatúry, ale najmä dôslednú analýzu a uchopenie prameňov zachovaných v domácich i v zahraničných archívoch a v knižniciach, čím predstavila svet skôr tušených súčastí nielen dejín knižnej kultúry, ale aj komunikácie, literatúry a každodennosti.

ŻBIKOWSKA-MIGOŃ, Anna i Marta SKALSKA-ZLAT, eds. Encyklopedia książki.

Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu
Wrocławskiego, 2017. – Tom 1, A-J, s. 776. – Tom 2, K-Z,
s. 770. – ISBN 978-83-229-3543-9.

Marta Špániová

Poľská *Encyklopedia książki* (Encyklopédia knihy) predstavuje veľké a veľmi významné kolektívne encyklopedické dielo popredných poľských autorov z oblasti knižničnej a informačnej vedy a bibliológie. Publikácia vyšla v roku 2017 v dvoch rozsiahlych zväzkoch zahŕňajúcich spolu viac ako 1 500 strán. Obsahuje heslá z oblasti bibliológie – vedy o knižnej kultúre, knihovníctva, informačnej vedy a príbuzných vedných disciplín. Nadväzuje na dielo *Encyklopedia wiedzy o książce*, vydané v roku 1971 vo Vroclave, ktoré predstavuje faktografický fundament analyzovanej problematiky, a ktoré *Encyklopedia książki* vo významnej miere aktualizuje. *Encyklopedia książki* sa skladá z dvoch základných častí: prvú časť tvorí zbierka esejí, ktorá prezentuje aktuálne poľské výskumy knihy a iných médií z pohľadu súčasných problémov bibliológie, a druhá časť obsahuje abecedne usporiadané heslá s veľmi podrobným encyklopedickým výkladom. Autori encyklopédie sa sústredili na 10 hlavných tematických oblastí bibliológie: kniha – dokument – informácia vo vedeckom výskume, kniha v spoločnosti a kultúre, evolúcia knihy: od hlinených tabuliek ku elektronickej knihe, umenie a estetika knihy, spoločenský obeh knihy vrátane knižníc a knihovníctva, informácie o knihe (dokumentoch), vrátane informačnej vedy, bibliografie a bibliometrie, čitateľ a používateľ knihy, bibliofília a zberateľstvo, kníhtlač a špeciálne typy dokumentov. Súčasťou výkladu každého hesla je definícia pojmu a syntéza najdôležitejších poznatkov a faktov, ako aj jeho historických súvislostí a súčasných problémov. Heslá so širokým významom prezentujúce zložitejšie javy a procesy zahŕňajú logicky usporiadané podheslá, napr. výklad hesla *Knižnica. Knižničné procesy* sa sústreďuje na objasnenie problematiky budovania, spracovania, prístupňovania knižničného fondu a knižničných služieb. Výklad komplexnejších pojmov zachytáva všetky ich podstatné aspekty a analyzuje ich v širokom kultúrnom a informačnom kontexte. Napríklad heslo *Knihy na internete* zahŕňa podrobný výklad všetkých špecifických oblastí, ktorým sa daná problematika v praxi venuje a je rozdelené na tieto časti: počiatky sieťového obehu písomných textov, internetové zbier-

ky elektronických kníh, internetový knižný trh, formáty internetových kníh, sieťové informácie o knihách a ich obsahu, čitatelia na internete. Každé heslo obsahuje odkazy na synonymá pojmu, na tematicky príbuzné heslá a zoznam použitej literatúry k výkladu pojmu. Encyklopédia zahŕňa aj ilustrácie. Jej súčasťou je abecedný register hesiel a abecedný register osôb, ktorých mená sa vyskytujú vo výkladoch hesiel.

Encyklopedia książki objasňuje všetky dôležité pojmy bibliológie, knižničnej a informačnej vedy, čím sprehľadňuje aktuálny stav vedy a je zároveň inšpiráciou ďalšieho vedeckého výskumu. Metodicky je zostavená na veľmi vysokej úrovni, autori jednotlivých hesiel pristúpili k ich štruktúre a výkladu zrozumiteľne, ba až učebnicovo podrobne a prehľadne. Práve preto encyklopédia našla svoje využitie vo vzdelávacom procese nielen v Poľsku, ale aj na Slovensku. Možno konštatovať, že toto veľmi rozsiahle a precízne spracované dielo je mimoriadne významným prínosom do problematiky knižničnej a informačnej vedy a je jedinečné v celom stredoeurópskom priestore.

Zoznam autorov

Mgr. Miriam AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

MPhil. Alexandra BALLOVÁ
Mestské múzeum v Bratislave

Mgr. Katarína BOKROSOVÁ
Slovenská pedagogická knižnica

Péter EKLER, PhD.
Central Library Department,
National Archives of Hungary, Budapest (Hungary)

Mgr. Martina FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ
Štátna vedecká knižnica v Košiciach

Mgr. Lucie HEILANDOVÁ, PhD.
Národní knihovna, Praha (Česká republika)

Doc. Mgr. Luboš KAČÍREK, PhD.
Katedra etnológie a muzeológie,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Doc. Mgr. Ivona KOLLÁROVÁ, PhD.
Historický ústav,
Slovenská akadémia vied

Mgr. Alica KRIŠTOFOVÁ
Trenčianske múzeum v Trenčíne

Mgr. Petronela KRIŽANOVÁ, PhD.
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Doc. Mgr. Lucia LICHNEROVÁ, PhD.
Katedra knižničnej a informačnej vedy,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Bronislava NAVAROVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Mária PITÁKOVÁ, PhD.
Slovenská národná knižnica

PhDr. Beata RICZIOVÁ

Mgr. Michaela SIBYLOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave

Mgr. Angela ŠKOVIEROVÁ, PhD.
Ústav cudzích jazykov,
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Marta ŠPÁNIOVÁ, PhD.
Katedra knižničnej a informačnej vedy,
Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Mgr. Oľga VANEKOVÁ, PhD.
Ústav cudzích jazykov,
Lekárska fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Endre ZSOLDOS, PhD.
Konkoly Observatory,
Research Centre for Astronomy and Earth Sciences, Budapest (Hungary)

STUDIA
BIBLIOGRAPHICA
POSONIENSIA
2021

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave
Prvé vydanie. Počet strán 248.

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Laurincová
Sadzba: Roman Piffel – Cool Data, spol. s r. o.
Tlač: Tlačiareň P + M, s.r.o.

ISBN 978-80-89303-83-0
ISSN 1337-0723

ISBN 978-80-89303-83-0
ISSN 1337-0723